

Transilvania
văzută în publicistica istorică maghiară

Transilvania
văzută în publicistica istorică maghiară

Momente din istoria Transilvaniei
apărute în revista *História*

Editura Pro-Print
Miercurea-Ciuc, 1999

Titlul original: Erdély a Históriaban

Volumul apare în cadrul programului comun de editare
al Asociației Culturale Haáz Rezső, al Institutului Central-European
TLA și Editura Pro-Print

Întocmită de Bárdi Nándor

Traducere de Skultéty Sándor

Lectori: András János, Marius Cosmeanu

Redactori: Bárdi Nándor, Papp Z. Attila, Veres Péter, Burus Enikő

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară: momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História.-

Miercurea-Ciuc: Pro-Print, 1999

p.,; 20 cm.

Tit. orig. (hun): Erdély a Históriaban.

ISBN 973-9311-55-5

1. Transilvania

2. Historia, revistă

94(498.4)

PREFAȚĂ

Modesta noastră inițiativă oferă o selecție de scrieri istorice referitoare la Transilvania, publicate în revista *História*, care apare în Ungaria din anul 1979. În limba maghiară am publicat culegeri în 1992 și 1998 intitulate *Erdély a Históriaiban* (Transilvania în *História*). Materialul acestei ediții din urmă, cu îmbogățiri și adăugiri, îl publicăm acum în limba română.

Volumul de față nu are intenții propagandistice. Dorim în primul rând să-l informăm pe cititor, nu să-l convingem, căci scopul nostru principal este să-i punem la dispoziție o lectură plăcută, captivantă, un punct de vedere istoric care până acum nu a fost accesibil cercurilor largi de cititori români. În scrierile selecției noastre cititorul nu va găsi o concepție unitară - aceasta nici nu a fost intenția noastră -, ci o lectură de nivel de popularizare a diverselor cercetări ale istoriografiei maghiare, cercetări care se referă la trecutul Transilvaniei.

Până la începutul anilor '80, în istoriografia maghiară a devenit determinantă abordarea în spiritul strict disciplinar, în loc să mai răspundă unor pretenții politice, istoriografia și-a propus să satisfacă cerințele unei societăți care s-a angajat pe o cale de dezvoltare burgheză și care dorește să cunoască realitățile propriului trecut. Această misiune a fost îmbrățișată de revista lunară *História*, redactată de Ferenc Glatz.

Prin volumele noastre publicate în limba română am dori să punem la dispoziția publicului lucrări care să-l ajute pe cititorul român să înțeleagă punctele de vedere și opiniile istoricilor maghiari, respectiv originea acestor păreri.

Relațiile maghiaro-române de două sute de ani sunt marcate de conflictele determinate de cele două procese de devenire națională

desfășurate paralel. Problema centrală a fiecăreia dintre părți era mereu aceea că una se temea pentru o parte a propriei sale comunități naționale, etnice de progresele celeilalte realizate în construirea propriului stat național. Indiferent care dintre părți avea temeri justificate, hipersensibilitatea alimentată de teamă este prezentă și de o parte, și de alta. Această teamă poate fi redusă și prin cunoașterea modului de gândire, a concepției asupra istoriei susținute de celălalt. Înainte de primul război mondial, românii aveau mai multe cunoștințe - mai ales prin ardeleni - despre Ungaria și despre maghiari decât maghiarii despre români. Până în zilele noastre, situația s-a schimbat în întregime. Culegerea noastră caută să ofere o contrapondere a acestei situații.

Colaboratorii

CĂRUI SPAȚIU ÎI APARTINEM?¹

I. Europa Centrală. Perspectivele de abordare a noțiunii

Nu mai e nevoie să intru în amănunte: intelectualitatea secolului al XIX-lea a abordat din mai multe unghiuri noțiunea de Europa Centrală, văzută din perspectivă politică și culturală.

Tendențe imperiale germane

După cum se știe, una dintre definiții a utilizat noțiunea de Europă Centrală cu finalitate imperialistă și de dominație: germanii, respectiv Reich-ul german au vrut să-și marcheze astfel sfera de interese economico-politice și culturale în secolul al XIX-lea și, parțial, în secolul al XX-lea. Conform acestei interpretări — socotind lucrurile în liniile lor cele mai generale —, *expansiunea germană ar putea avea ca limită hotarul imperiului rus*. Nenumărate cărți și monografii au prezentat deja (cel mai limpede, în redactarea lui Naumann) cum s-a încadrat, la cumpăna dintre veacul trecut și veacul nostru, acest plan de Europă Centrală în structura respectivelor tendințe de „edificare imperială”. Marile culturi tradiționale (engleză, franceză, apoi și rusă) — înfierbântate de visul creării de imperii — au vrut să atragă în sfera lor de interese, în diferite forme de organizare, teritoriile mai puțin dezvoltate din punct de vedere industrial și tehnologic, ca și populația de acolo.

Acest concept de Mitteleuropa — reunind laolaltă „germani-

1 Acest studiu a fost prezentat la Conferința Europei-Centrale, organizată la Viena în mai 1991.

tatea" și popoarele din spațiul limitat la răsărit de imperiul rus — revine de altfel, până astăzi, obsesiv în gândirea istoricilor, dar niciodată în scopuri imperialiste, ci pe baza faptului real că înăuntrul lumii creștine, în secolele al XVI-lea, al XIX-lea, dezvoltarea regiunilor dinspre răsărit de spațiul german a fost organic legată de dezvoltarea germanilor, mai întâi prin Imperiul Romano-German, ulterior prin cultura de factură pronunțat germană a Monarhiei Austro-Ungare. Nu cred să existe azi vreun istoric german care să fie de acord cu acest fel de a vedea lucrurile, în schimb cu atât mai numeroși sunt istoricii acelor popoare mici care vor să evite ca, din cauza apartenenței „silite" din zilele noastre la spațiul răsăritean, strămoșii lor să fie, și ei, priviți retrospectiv, încă din veacurile precedente, ca est-europeni.

Interpretare antisovietică

Am ajuns în punctul în care conceptul de Europă Centrală capătă în secolul nostru cea de a doua sa trăsătură politico-culturală. Când, în 1948, Uniunea Sovietică creează în zona sa de ocupație acel ansamblu politico-militar al țărilor socialiste, ea a căutat, cu metodele dictatoriale caracteristice regimului stalinist, să difuzeze și în cultura — înțeleasă într-un mod mai general — a acestor teritorii tradițiile rusești de factură sovietică, sub forma modelelor socialiste. Un aspect rămas neelucidat până azi este în ce măsură s-au transmis principiile organizării statale ale imperiului țarist în substanța statului sovietic. Un lucru și mai puțin cunoscut este în ce măsură s-a perpetuat tezaurul de tradiții al societății ruse la nivelul microstructurii societății sovietice. Căci, într-adevăr, noile instituții (partid, sindicat) și chiar și viața cotidiană, așa-numita „morală socialistă" au fost puternic impregnate de substanța tradițiilor rusești, chiar și atunci când, în mod revoluționar, s-a căzut în extrema cealaltă și s-a trecut la anihilarea tuturor valorilor tradiționale (familia, Biserica etc.) (Însoțind toate acestea printr-o campanie, caracteristică epocii războiului rece, împotriva culturilor occidentale.)

După 1948 Uniunea Sovietică a trecut sub controlul și influența ei țări (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria) în care structuri sociale de factură răsăriteană (deosebite, așadar, de cele *coborâtoare* din imperiul roman de apus) ori n-au fost prezente de-a lungul a o mie de ani, ori au fost prezente doar în parte (România, bunăoară). S-au găsit însă, firește, și intelectuali care au demonstrat plini de zel prezența în istoria ultimului mileniu a unor structuri sociale și culturale de factură răsăriteană, ba chiar s-au întrecut în a dezvoltă în istoria acestui spațiu caracterul decisiv, încă din secolul al X-lea, apoi și mai târziu, al slavilor, iar mai apoi al imperiului rus. Majoritatea intelectualilor însă au continuat, în viața de zi cu zi, să cultive, ca o formă a rezistenței pasive, ansamblul — imaginar sau real — de tradiții occidentale (chiar dacă uneori în abordări derizorii: modă, fel de a vorbi), căutând, firește, să stabilească și să întrețină legături personale cu colegii vest-europeni. Pentru intelectualitatea acestor țări, constituia o acută problemă politică să se pronunțe în legătură cu spațiul căruia îi aparțin națiunea și statul lor: Europei de Est sau celei de Vest. Iată de ce afirma intelectualitatea poloneză — evitând evocarea tradițiilor care o legau de imperiul german — că națiunea poloneză e parte a Europei Occidentale (nici măcar a Europei Centrale), iată de ce era intelectualitatea cehă ori maghiară atât de dispusă să evoce noțiunea de Europa Centrală ca pe ceva tradițional diferit de Europa Răsăriteană.

Un produs al ultimilor patruzeci și cinci de ani este, fără îndoială, și concepția care limita, în esență, noțiunea de Europă Centrală la spațiul fostei Monarhii Habsburgice, formațiune statală constituită în zona răsăriteană a lumii creștine occidentale. În această „definire a Europei Centrale” e conținută, în primul rând, ideea că trecutul și viitorul micilor popoare din acest spațiu au fost și sunt distincte de Uniunea Sovietică, respectiv de imperiul rus, în al doilea rând — datorită situației lor între cele două mari imperii, cel german și cel rus — că popoarele de aici depind una de cealaltă,

poziția lor statal-națională aparține putând constitui un cadru pentru apariția unei forme de integrare, și, în al treilea rând, și recunoașterea faptului că numeroasele popoare mici de aici trebuie să pună capăt animozităților tocmai datorită acestei condiționări reciproce. Iar această definiție a Europei Centrale s-a remarcat și în lucrările colegilor americani și vest-europeni, lucrări din care nu lipsește dezamăgirea, pe de o parte, pentru soluția care, după 1920, a sfărțecat regiunea în mai multe mici formațiuni statale, iar, pe de altă parte, pentru sistemul statelor naționale.

Prestigiul național

Un al treilea element al acestei definiții a Europei Centrale, noțiunea de prestigiu, e prezent mai degrabă în gândirea cotidiană a intelectualilor, dar tocmai de aceea e cât se poate de răspândit. În mai 1972, conform jurnalului meu, la Institut für Europäische Geschichte din Mainz, într-o pauză pentru cafea, a avut loc următoarea conversație: la întrebarea „Unde e granița dinspre vest a Europei Centrale?”, colegul austriac a răspuns că e la Rennweg (adică la limita estică a Vienei), colegul vest-german a afirmat că la München (respectiv, bursierul bavarez a vorbit tot de Viena), prietenul meu Buron, de la Paris, a fost de părere că granița începe de la regiunea Saar și de acolo *merge* spre răsărit, opinie la care Mike Laffant, din Irlanda, a adăugat că de fapt hotarul e Canalul Mânecii. (La care am început să facem haz de noi înșine.) Eu și colegul finlandez am spus că nouă ne e totuna, ne satisface o astfel de situație în spațiu, dar colegul român (acolo, cel mai bun prieten al meu) nu-și găsea locul: după opinia lui, România, în istoria ei milenară, a aparținut totdeauna Europei Occidentale, apărând-o de invaziile dinspre răsărit. Discuția, poate și sub efectul cafelei și ceaiului, ambele bune și îndestulătoare, s-a ridicat, firește, la nivelul umorului. (Membrii școliți ai generației noastre nici așa nu iau în serios toate aceste scorneli intelectuale, care sunt bune să ne ajute să ne împăunăm cu propriul nostru nivel de dezvoltare,

pe cât posibil în detrimentul vecinilor.) A arătat însă — un aspect din care am tras cu toții învățăminte — cât de prezent este în Europa acel topos conform căruia există un Occident dezvoltat și, cu cât înaintăm spre răsărit, cu atât întâlnim societăți mai înapoate. După cum a devenit topos și următorul fapt: cu cât sunt în stare să ies mai pregnant la rampă, cu atât mai mare va fi gloria națiunii din care fac parte.

Astfel, Europa Centrală înseamnă, privită dinspre Europa Occidentală, o diferențiere negativă, în timp ce, dinspre est, pentru popoarele ce trăiesc înspre marginile răsăritene, constituie o diferențiere pozitivă.

II. Autoorganizarea culturilor

Dacă privim acum, în 1991, aceste încercări de definire, firește că „noțiunile de Europă Centrală” utilizate până în prezent nu sunt viabile. Deoarece n-au temeiul vechilor conținuturi politice. Nu e prezentă politica germană agresivă ce-și propusese asigurarea hegemoniei germane, pentru că Germania de azi (cel puțin, landurile ei vestice și sudice) s-a integrat în sistemul de tradiții liberal-democratice ale lumii. De altminteri, economia monetară modernă, informatica permit deja ca anumite regiuni să nu fie „înfeudate” neapărat vecinilor (vezi influența exercitată de Statele Unite și de Franța în regiune). Expansiunea sovietică e, și ea, pe terminate, așa că n-are sens ca împotriva politicii sovietice (și împotriva dimensiunilor istorice ale noțiunii de Europă Centrală) să forțăm, ca o contranoțiune, conceptul de Europă Centrală. Iar, în al treilea rând, Europa unitară promisă pentru anii 1990, care, chiar dacă în prezent nu e nimic altceva decât un vis progresist din gândirea intelectualilor, va elimina încetul cu încetul din capete existența Europei Centrale ca noțiune de autoritate. (În înțeles pozitiv ori negativ, deopotrivă.) Iar generația noastră poate că va ajunge în situația să nu-și mai privească propria istorie ca pe o abatere de la linia dinspre Apus, și nici Europa Occidentală ca pe

un centru, iar propriul ei teritoriu ca pe o simplă periferie, ci, întocmai cum, înțelept, bătrânul *Leopold von Ranke* spunea că toate epocile istorice se află la o distanță egală față de Dumnezeu, noi să analizăm în ele însele culturile apărute oriunde în lume, ca unități organizate după legi proprii. Aceasta și pentru că — și cer iertare dacă fac din nou apel la umor când calific inflaționistele noastre scorneli intelectuale din secolul al XX-lea —: ce o să fie dacă vreodată chinezii ori japonezii vor să înceapă să se considere ei centru, ori poate americanii (de pildă, în secolul al XXI-lea). De se va întâmpla așa ceva, atunci puzderia de cărți și studii pe care le-am consacrat formulării, respectiv difuzării acestor teorii va ajunge, în energodeficitarul veac al XXI-lea, combustibil pentru sobele noastre.

III. Europa Centrală — doar cu începere din 1948

La întrebarea „Există Europa Centrală?”, se adaugă, în mod firesc: are oare îndreptățire individualizarea unei regiuni intermediare între Europa Occidentală și Europa Răsăriteană? Cred că dreptatea e de partea celor care — independent de demersurile la modă — răspund că, da, are. Întrebarea e: de când?

Valuri dinspre răsărit, hotare

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, punctul de plecare al tematicii istoriografiei europene l-au reprezentat analiza vieții și structurii statale, ca și a culturii superioare, și nu în ultimul rând istoria Bisericii, care i-a determinat în multe privințe fizionomia. Împărțirea în regiuni cultural-politice a Europei se anunța, în acest fel, deosebit de simplă: până unde s-au întins creștinismul occidental, organizarea statală de tip creștin, structura posesiunilor feudale determinată de acest cadru, sistemul de dependență feudală și orânduirea socială corelativă, ca și cultura de limbă latină, până acolo s-a întins, așadar, și hotarul Europei Occidentale, iar dincolo de acesta — socotind, în esență, în această categorie

teritoriul Bisericii bizantine — Europa Răsăriteană. Teritoriul de graniță îl constituiau Regatele Poloniei și Ungariei (inclusiv Croația). Odată cu afirmarea, la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, a resorturilor economice și sociale ale istoriografiei, s-a constatat că și în Evul Mediu, în zona de graniță a creștinismului latin, alături de principiile organizatorice de factură apuseană ale instituțiilor statale și culturale, au subzistat de fapt multe așa-numite trăsături de tip răsăritean. Existau în politica regilor poloni și maghiari și în modul de organizare a armatei aflate sub comanda lor principii de bază ce nu concordau cu cele ale Sfântului Imperiu Romano-German, Franței ori Angliei. În istoriografie, era tot mai evident accentul ce se punea în cercetarea relațiilor comerciale pe diversitate. S-a remarcat, de asemenea, că în Evul Mediu valorile târzii ale popoarelor migratoare venite dinspre răsărit, apoi consolidarea dominației tătarilor și a imperiului turcesc proiectează în aceste spații geografice de graniță noi și noi etnii, purtătoare ale unor relații de factură răsăriteană, și nu creștină occidentală. Cea mai importantă putere din zonă, Regatul Ungariei, e, încă de pe atunci, formațiunea statală cea mai eterogenă și complexă din Europa. Iar o etnie diferită ascunde un tezaur de tradiții, o structură socială și un univers de credințe diferite la rândul lor. La începutul acestui secol, istoria socială și economică, apoi etnografia au remarcat tot mai clar că împărțirea Europei în două regiuni nu permite descrierea societății din zona de graniță. (La care, noi adăugăm: regii maghiari au privit cu simpatie — poate în virtutea aceluși principiu de organizare politică a unor zone întinse, moștenit chiar de la nomazi — aflulul de populații străine, căci aceasta contribuia la însăși consolidarea stăpânirii. Cât despre discuțiile cu tematică de geografie istorică purtate peste veacuri de istorici — chiar că nu le-au reținut atenția.)

Avântul pe care-l ia la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru cercetarea epocii de stăpânire turcească e de natură să îmbogățească imaginea istoriei acestei zone de graniță

prin evidențierea așa-numitelor elemente de factură răsăriteană. Cercetarea materialelor din arhivele vieneze și a celor din Istanbul a demonstrat că prezența turcilor și stăpânirea exercitată de ei timp de o sută cincizeci de ani în Ungaria și de mai multe sute (cinci sute) de ani în Balcani au stat la baza unor importante schimbări la nivelul vieții cotidiene. Înnoirile de natură economică și culturală din Europa de Vest în secolele al XVI-lea și al XVII-lea sunt absente în această regiune ori pătrund doar într-o proporție nesemnificativă, în timp ce armata și administrația otomană aduc cu sine noi grupuri etnice răzlețe. Cum e firesc, populația rămasă pe loc s-a adaptat, în ce privește modul de trai și obiceiurile, la noile condiții: la sistemul de impozitare dublă, la varietatea etnică, preluând din obiceiurile gastronomice și cutumele cu care a venit în contact.

Ținuturi de margine individualizate

E incontestabil că existența ca atare și durata Monarhiei Austro-Ungare, politica ei balcanică de sine stătătoare, baza culturală tot mai omogenă a clasei mijlocii de funcționari ai imperiului au avut o contribuție hotărâtoare la apariția în mentalitatea intelectuală de la începutul secolului a ideii că — și vreau să subliniez — *în cadrul culturii occidentale* exista o unitate individualizată la nivelul tradițiilor și sferei sale de interes. Să mergem cu cronologia mai departe: eterogenitatea etnică n-a făcut decât să sporească în următoarele două secole ce au urmat alungării turcilor. În secolul al XVIII-lea, în zona de graniță s-a stabilit, în primul rând, o numeroasă populație germană și a început imigrarea în masă a sârbilor și românilor. După 1867, o piață burgheză tot mai activă atrage meșteșugari și funcționari austrieci, cehi, moravi, italieni, declanșând, în același timp, în cadrul Monarhiei Austro-Ungare o uriașă migrație internă. E adevărat că „se poartă” caracterizarea Monarhiei Austro-Ungare drept închisoare a popoarelor, dar e cert că aici fenomenul de deznaționalizare n-a avut loc, și aceasta

tocmai ca urmare a principiilor feudale ce au stat la baza organizării imperiului, deznaționalizare care, în Franța, de pildă, ca o consecință a glorioasei revoluții franceze, s-a produs. Iar acest element constituie încă o trăsătură distinctivă a fizionomiei zonei răsăritene de graniță a spațiului cultural occidental.

După aceea, în secolul al XX-lea, mișcările naționale, în parte mișcări răsăritene ce simpatizau cu imperiul rus, apoi, după 1920, crearea micilor state au conferit regiunii o nouă individualitate. Trecem acum peste faptul că în mentalitatea marilor puteri apusene această zonă era tot mai mult considerată o zonă-tampon între imperiul ruso-sovietic și Europa Occidentală, eventual ca o regiune care, situată în coasta germanilor, putea fi mobilizată în vederea unei politici de sine stătătoare, antigermene. (Au fost luate în vedere mai ales noile state polonez, ceh, român și iugoslav.) Respectiv, spre mijlocul secolului nostru, *zona de margine a Europei Occidentale începe să devină o regiune cu state în mod declarat cu alt tip de organizare decât în Apus.*

O organizare diferită

Încununarea acestui proces are loc după al doilea război mondial, respectiv după victoria Uniunii Sovietice, când URSS a căutat să formeze *o constelație de state cu regimuri create după principii ideologice similare*. Se știe ce a însemnat în istoria regiunii apariția regimului sovietic stalinist: izolarea de Occident a statelor din fosta zonă-tampon prin așa-numita „cortină de fier”, adică printr-o graniță mai de nepătruns ca niciodată, retezând orice legătură economică ori spirituală a acestora cu Europa de Vest.

Elementele de viață parlamentară din structura statelor respective, și așa mai firave decât în Occident, au fost anihilate prin violență, fiind înlocuite cu sistemul de dictatură stalinistă numit dictatura proletariatului. (Și care a spulberat toate structurile microcomunitare — asociații, societăți — prezente în viața de zi cu zi a oamenilor care le creaseră, a dat o lovitură de moarte

Bisericilor, milenare instituții edificate pe tradițiile religioase ale Apusului, încălcând spațiul tradițiilor familiale, microcomunitare, ale locului de muncă și eliminând „elementele occidentale burgheze” ale acestuia etc.) Sub stindardul unei conștiințe egalitariste de factură mesianică, au avut loc schimbări fundamentale la nivelul relațiilor de proprietate burgheze — una dintre particularitățile defnitorii ale dezvoltării vest-europene — și s-au introdus centralismul de stat și, atât în sfera producției, cât și în cea a culturii, o economie planificată atotcuprinzătoare. Începând din copilărie, cetățeanul parcurgea gradele de învățământ fixate de stat, pe baza unui plan instructiv-educativ strict centralizat, în cadrul căruia își însușea materiile ideologice. Iar unul dintre țelurile acestor materii era tocmai asumarea acelei construcții istorice ce proclama drept cea mai avansată societate din istoria lumii orânduirea sovietică stalinistă, și care, în același timp, avea ca scop declarat să demaște și să critice concepțiile occidentale burgheze - și, în primul rând, doctrinele sociologice. Planul stalinist de edificare a statului sovietic a constituit ultima întreprindere de mari proporții, tehnic anacronică, a epocii de fier. Această regiune a Europei, timp de secole graniță a Europei Occidentale, a pornit acum, în anul 1948, cu adevărat pe drumul ce o va conduce la izolarea ei politică și culturală de restul continentului.

După moartea, în 1953, a lui Stalin, regimul și-a pierdut mult din vigoare, Uniunea Sovietică abandonând planul stalinist de transpunere ca atare, la nivelul micilor state ale regiunii, a instituțiilor ei, edificate cât se poate de limpede pe o concepție răsăritean-rusă. Mai mult, unele țări, în primul rând Ungaria, în parte Polonia, sub alte raporturi România, și-au păstrat, prin manevre iscusite, în multe sfere ale vieții, specificul național. Până la prăbușirea, în 1989, a regimului, au rămas însă precumpănitoare izolarea administrativă, militară și la nivelul securității interne față de Occident, dependența economică față de Uniunea Sovietică, centralismul de stat și economia planificată în domeniul producției; iar toate

acestea au definit atitudinea față de muncă, în general, funcționarea structurii muncii sociale. Valoarea forței de muncă a cunoscut un regres, deoarece producția a pierdut contactul cu tehnologia apuseană modernă, iar revoluția miniaturizării a avut loc în Occident fără ca Estul să fi beneficiat cât de cât de realizările ei. În același timp, la locurile de muncă dispariția cointeresării individuale a fost de natură să altereze atitudinea față de muncă. În toate aceste societăți aflate anterior în zona de graniță a Europei apusene, au devenit precumpănitoare trăsăturile „orientale”: autoritarismul, abuzurile, sistemul „pilelor”, reușita asigurată cu ajutorul plocoanelor, iar, pe de altă parte, desconsiderarea hărniciei, a sânguinței, subordonarea individului față de așa-numitele idealuri comunitare prezentate ca intangibile politic și ideologic. Iată remarca unui muncitor calificat aflat în prag de pensie, educat în spiritul social-democrației dinainte de 1945: „Cea mai mare crimă a stalinismului este că a lenevit poporul.”

Acum, în 1991, nu dispunem încă de perspectiva istorică pentru a putea întări cu exactitate cât de mult s-au rupt de Europa Occidentală societățile din zonă în ultimii patruzeci de ani, în decursul celor trei generații care s-au succedat. Putem cumpăra autoturisme occidentale, putem deschide locuri de distracții de factură occidentală — întrebarea e însă de câți ani sau de câte decenii e nevoie de aici încolo pentru însănătoșirea structurii naționale, despre care acum putem spune cu adevărat că diferă de cea vest-europeană, fiind realmente posibil să fie definită drept central-europeană. (Nu e locul să analizez în ce măsură s-a individualizat această regiune față de Uniunea Sovietică, mulțumită, nu în ultimul rând, intelectualității de aici.)

IV. „Osmoză istorică”

Concluzia noastră e așadar că niciodată nu putem vorbi fără echivoc — ca în cazul geografiei — despre regiuni când analizăm procese politico-culturale. Până în 1918, se putea vorbi în mod

fundamental de o Europă Occidentală și de una Răsăriteană, dar putem demonstra prezența, încă din Evul Mediu, în zona de graniță dinspre Sfântul Imperiu Romano-German și Rusia, a unui amestec și a coexistenței unor instituții și elemente de structură socială vest-europene clasice cu unele est-europene. Științele naturii utilizează noțiunea de „osmoză”. Osmoza e fenomenul prin care în punctul de întâlnire dintre două corpuri sau două spații individualizate se poate constata o permanentă difuziune de pe un teritoriu (ori corp) pe altul. O astfel de osmoză socială, politică și culturală se poate constata de-a lungul unui întreg mileniu în zona de graniță a civilizației vest-europene. În același timp, în unele perioade (în secolele al X-lea și al XV-lea, apoi în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea), instituțiile europene, influențele de natură culturală capătă un rol decisiv, în timp ce, în alte perioade, devin preponderente influențe contrare. Regiunea despre care vorbim, cu toate aceste caracteristici ale ei, rămâne însă partea Europei Occidentale. După opinia mea, așa cum reiese și din expunerea de mai sus, *despre Europa Centrală — ca despre o entitate deosebită atât față de Europa Occidentală, cât și de cea Răsăriteană — putem vorbi pentru prima oară abia în secolul al XX-lea, iar, într-o formă bine definită, după 1948.*

RĂMĂȘIȚE DE SEMINȚII ÎN BAZINUL CARPATIC ÎNTRE VEACURILE AL VI-LEA ȘI AL IX-LEA

În epoca romană, Bazinul Carpatic nu era unitar din punct de vedere administrativ. Influența culturii romane, a limbii latine, a sistemului de colonii urbane s-a exercitat pe o perioadă mai îndelungată și într-un mod mai profund doar la nivelul *populației romanizate din Panonia*. În veacurile migrației hunice, germanice și avare însă, pătura superioară romanizată s-a refugiat din această zonă în mai multe valuri și a dispărut; s-a dezagregat organizarea la nivelul provinciei, al vieții bisericești creștine și al celei urbane, iar cunoașterea și utilizarea limbii latine de către populația rămasă pe loc au cunoscut o continuă erodare. Noțiunea Panoniei ca teritoriu a supraviețuit însă, perpetuându-se bunăoară și în memoria longobarzilor.

Orașele părăsite din Panonia

Numele orașelor romane din partea de sud a provinciei (*Siscia — Sisak; Sirmium — Sremska Mitrovica*) s-au păstrat de-a lungul timpului. Savaria însă nu s-a mai putut repune pe picioare după cutremurul devastator ce i-a întrerupt existența. Longobarzii n-au mai găsit între ruinele ei un loc potrivit unde să se instaleze. Castrul roman timpuriu de la Arrabona și colonia civilă legată de ea s-au depopulat, negăsindu-se urme de locuire decât în fortificația romană târzie în veacurile al V-lea și al VI-lea. În amfiteatrul orașului militar dezafectat Aquincum, s-ar fi putut ascunde comori longobarde, fără riscul, în epocă, de a fi găsite.

Doar în împrejurimile lacului Balaton s-au descoperit urme de viață agrară ce pot fi puse în legătură cu o populație provincială. În mormintele de la Fenékpuszta din secolul al VI-lea, s-au

descoperit vrejuri de viță de vie, boabe de grâu diferite de grâu cultivat de romani, urme de pânză de in. Un *horreum* (depozit de cereale) roman refăcut de la Fenékpuszta a funcționat până în 630. În casele specific provinciale (*villae*) din zona Balaton au fost descoperite urme de instrumentar folosit de cultivatorii de viță de vie. Distrugerea, în secolul al VII-lea, a castrului Valcum (Fenékpuszta) e posibil să fi fost urmată de un proces de refacere, care presupune deopotrivă existența unei populații pricepute în astfel de activități, precum și posibilitatea aprovizionării cu cereale. Cimitirul a fost folosit până spre 630. Inscripția BONOSA din veacul al VI-lea presupune existența unei anumite culturi.

Încetul cu încetul însă, populația provincială a așezării Gorsium părăsește zona. Ruinele localității Intercisa (azi, pe teritoriul orașului Dunaújváros) devine pentru avari un adevărat depozit de piatră, cărămizi, țiglă și cuie. Așadar, nici măcar continuitatea la nivel local n-a însemnat transmiterea pe mai departe a limbii latine și a modului de viață de factură urbană romană.

Romanizarea Daciei

Deși armata romană i-a învins pe goți, s-a considerat că e preferabilă scurtarea liniei de apărare. Astfel încât istoria transilvăneană a dacilor romanizați este, cronologic, mult mai scurtă decât perioada cât au stat sub stăpânirea romană locuitorii Panoniei. Împăratul Aurelian a decretat încă din 271 evacuarea Daciei, dispunând în același timp realizarea, pe malul drept al Dunării, în *dreptul Olteniei*, a unei noi provincii Dacia. Aici au primit drept de staționare două legiuni din fosta Dacie, sub a căror protecție au fost așezați acei locuitori ai Daciei care, în cursul perioadei de criză din cele două decenii premergătoare acestei acțiuni, nu părăsiseră încă provincia. Se consideră că numărul total al militarilor, al funcționarilor din administrație, al aristocrației urbane și al proprietarilor de pământ plecați în urma acestui proces de reorganizare se ridică la mai multe zeci de mii. Dănuirea unor

denumiri romane de localități se constată doar în noua Dacia Ripensis (cel mai nordic exemplu fiind Mehadia).

Nivelul de civilizație a populației rămase pe loc după abandonarea teritoriului era superficial, astfel încât n-a putut să dăinuie mult timp, din cauza izolării față de Roma. Cele două inscripții latinești din veacul al IV-lea — una descoperită la Biertan, cealaltă la Vețel — nu conțin decât șase cuvinte cu totul. Bogatele — sub aspectul inventarului arheologic — morminte romane târzii de la Alba Iulia se întind până în secolul al IV-lea, semnalând faptul că la Apulum teritoriul urban era deja în ruine și că în decursul deceniilor ce au urmat părăsirii Daciei populația s-a diminuat considerabil. Cimitirele romane din provincie (Lechința de Mureș, Morești, Sopor de Câmpie), legate de o populație rurală, nu sunt utilizate decât până în veacul al IV-lea. Sabia de fier din inventarul arheologic al mormântului din secolul al VI-lea de la Morești poate fi pusă în legătură cu populația germanică dominantă. În acest timp, o populație neolatină, strămoșii românilor, se forma în noua Dacie.

Români, gepizi

Datele răzlețe oferite de secolul al VI-lea privitoare la o persoană sau alta se referă la refugiați ce-și fac apariția în afara Transilvaniei. În noua Dacie, și-au continuat existența comunitatea lingvistică și tradițiile originii dace. Românii s-au format *la sud de Dunăre*, în strâns contact cu albanezii. Einhard relatează cu orgoliu în biografia lui Carol cel Mare că stăpânul său a supus ambele Panonii, ca și Dacia învecinată, ce se întindea de cealaltă parte a Dunării, pentru ca apoi, în epoca succesiunii lui Carol cel Mare, să vorbească despre locuitorii slavi ai Daciei situate lângă Dunăre. Această importantă însemnare istorică coincide cu faptul că vechile denumiri ale ținuturilor Vlașca, Vlășia (pământul vlahilor), pe care slavii le-au dat din cauza importantei populații românești de acolo, nu se referă la Transilvania, ci la zonele situate

la miazăzi de ea. Astfel încât în Transilvania secolului al IX-lea nu se poate vorbi de o populație românească.

Dintre seminițiile germanice, se evidențiază, cu consecințe importante și printr-un bogat material arheologic, gepizii, care trăiau în zona de răsărit a Bazinului Carpatic. Au apărut în ținutul Srem/Sirmiu, de unde Theoderic cel Mare i-a strămutat în anii 525-526. În Câmpia Tisei însă — unde s-au extins în zonele care aparținuseră anterior sarmaților —, există numeroase urme arheologice care indică prezența gepizilor în secolele al IV-lea și al VII-lea. În împrejurimile localităților Szentes, Hódmezővásárhely, Tiszafüred, o mască mortuară din aur, cercei opulenți, vârfuri de lance, vârfuri de săgeți, săbii cu lamă dreaptă și două tășuri, vase dovedesc că mormintele în care au fost descoperite aparțineau păturii conducătoare și unor războinici. Și în Transilvania au avut un rol important, fapt atestat și de descoperirea unor tezaure, a unor vase funerare (Someșeni, Apahida, Socodor). Soarta lor a fost pecetluită de atacul încununat de succes al longobarzilor (552) și de înaintarea avarilor, dar n-au dispărut imediat nici după eșecul pe care l-au suferit. Numărul lor a scăzut și datorită faptului că longobarzii, la plecare, au luat cu ei, ca ostași, mulți gepizi. Resturi de populație gepidă au rămas pe loc, ca supuși ai avarilor, în unele puncte din zona de la răsărit de Tisza (Szőreg, Fehértó) descoperirile arheologice venind cu dovezi în privința existenței unor relații de vecinătate și de căsătorie. După cum, e posibil însă ca, în mare parte, aceste resturi de populație să fi fost asimilate de masa populației avară. Amintirea lor era încă prezentă în jurul anilor 700: Geograful de la Ravenna știe de existența teritoriului gepid (Gepidia) care a succedat celor două Dacii, teritoriu pe care locuiesc în epoca sa hunii, pe care el îi numește avari. Gepizii au atins lanțul Carpaților Orientali, ca linie de retragere, în veacul al VI-lea, probabil într-o epocă în care dominația lor luase sfârșit. Așezarea fortificată din secolul al VI-lea, eventual de la începutul secolului al VII-lea de deasupra

localității Porumbenii Mici — pe înălțimile văii Târnavei Mari — pare să fi fost un loc de refugiu din epoca de după sfârșitul dominației lor. La Fırtoșu, prezența gepizilor e atestată până în prima jumătate a veacului al VII-lea, iar la Morești până prin anul 630. Cataramele ornamentate cu cap de acvilă de la Breaza-Reghin și de la Criștar par să fie din secolul al VII-lea. Tot despre războinicii gepizi de la sfârșitul veacului al VI-lea și începutul veacului al VII-lea vorbesc documentele care-i amintesc alături de avarii care, în anul 626, asediază Constantinopolul. Prezența lor în Transilvania poate fi dovedită arheologic până în 650, iar în privința Banatului izvoare scrise atestă dăinuirea satelor locuite de ei.

Avari, onoguri, maghiari

Afirmarea *avarilor* după o vremelnică alianță avaro-longobardă îndreptată împotriva gepizilor a avut ca rezultat că longobarzii au început în anul 568, de Paști, evacuarea ținuturilor de la răsărit de Dunărea panonică. Teritoriul depopulat în urma înfrângerii suferite de gepizi și după plecarea organizată a longobarzilor a fost „umplut” de avari. În 576, hanul triburilor turanice de apus îi califică drept slugi ale sale fugite din ținuturile stăpânite de el, numindu-i „varxon”-i. Primii avari sosiți pot fi așadar considerați un popor cu nume compus — din numele avarilor (uar) și al hunilor (heftaliți) — și ca având o dublă origine. Se pare așadar că numele maghiare de localități în compunerea cărora intră termenul „várkony” se referă la acele localități ale primului val avar care au dăinuit până la venirea ungarilor.

E posibil ca în Câmpia Tisei avarii să fi asimilat rămășițe ale sarmaților, să fi trăit alături de grupuri răzlețe de huni, dar în cadrul unor așezări separate, inițial și înmormântările având loc separat. Faptul că avarii și-au întins stăpânirea asupra întregului Bazin Carpatic are o importanță deosebită. Hanatul edificat în perioada 565-570 s-a prăbușit între 791 și 803.

Între timp, în jurul anului 670 în Bazinul Carpatic sosește un nou val de avari, în cadrul acestuia numărându-se și mulți onoguri. Sursele france de răsărit din veacurile al VIII-lea și al IX-lea au consemnat într-un număr nu lipsit de însemnătate nume ce fac referire la aceștia din urmă. Această componentă e de natură să facă și mai pregnantă legătura cu fenomenul descălecatului ungarilor. Atributele etnice, respectiv tribale pe care le păstrează numele de persoane se explică prin faptul că limitele occidentale ale imperiului avar se întindeau mult dincolo de malul drept al Dunării panonice, pătrunzând adânc în ținuturile de graniță ale francilor de răsărit. Se poate afirma, pe baza cataramii cu grifon din secolele al VII-lea și al VIII-lea descoperită la Viena-Simmering, dar mai ales a mormântului în care s-au găsit oase de cal, respectiv a cimitirului avar de la Mödling ce a funcționat până în veacul al VIII-lea, că e posibilă existența la apus de Lacul Neusiedl și la răsărit de Wiener Wald a unui teritoriu dominat de avari. Influența lor s-a întins până în Carinthia. Unele toponimice austriece, francii de răsărit considerau hună populația pe care slovenii o socoteau avară. Avarii nu locuiau printre ruinele orașelor romane din Panonia (Arrabona/Győr, Intercisa/Dunaújváros, Sopianae/ Pécs), ci în împrejurimile acestora. Războinicii controlau drumul și căile de acces spre fostul limes (ex.: Aquincum—Esztergom—Győr), respectiv văile râurilor.

Modul de a se echipa și îmbrăca, relațiile cu celelalte popoare, direcțiile comerțului practicat de avari în decursul celor zece generații (între 568 și 896) au suferit schimbări, fapt evidențiat și de descoperirile arheologice. Până spre 600, ei s-au dovedit capabili să integreze populațiile cu care au venit în contact, iar mai apoi noile grupuri răzlețe venite dinspre răsărit. Inventarul obiectelor folosite de ei se îmbogățește, apoi suferă o transformare: celor de proveniență răsăritean-asiatică le iau locul, în veacul al VII-lea, obiecte de factură bizantină, iar în prima treime a secolului al IX-lea obiecte de factură francă răsăriteană, respectiv bavareză. În acest fel, până pe la anul 700, putem constata și prezența, timp de câteva generații, a seminției

războinice a onogurilor — wangar în limba slavilor din zonele alpine Europei Centrale —, care, împreună cu avarii, se retrag ca urmare a întemeierii, spre anul 634, a țaratului bulgar de răsărit. Din cauza acestei organizări la nivel de triburi—ginți—mari familii și a felului de luptă bazat pe folosirea cavaleriei ușoare, francii n-au mai fost în stare să facă distincție între valurile care se succedau dinspre răsărit, astfel încât inițial i-au considerat avari și pe maghiarii care au luat parte la expedițiile militare din apus.

Expediții militare france

Elementul declanșator al înfruntării dintre Carol cel Mare și hanatul avar l-a constituit anexarea Bavariei la imperiul franc. Incidentele de frontieră dintre *franci* și avari au început în 788. În anul 791, trupe france bine pregătite au înaintat până la râul Rába. Este data de la care își fac apariția toponimicele germane, putându-se admite existența unor coloni bavarezi în zona apuseană a ținuturilor stăpânite de avari (începând cu regiunile răsăritene ale Austriei de azi). În luna octombrie a anului în care s-a realizat această ofensivă, Carol cel Mare s-a retras, „trecând prin Sabaria”. Profitând de neînțelegerile interne existente între avari, în 795 a năvălit aici oastea alcătuită din franci și slavi a principelui Eric din Friuli; a urmat, în 796, oastea din Italia, mai numeroasă, a regelui Pepin [al doilea fiu al lui Carol cel Mare — n.t.], care a înaintat până în ținuturile acestora dinspre vest de Dunărea panonică, ocupându-le „(h)ringul”. Expedițiile militare din jurul anului 800 ale francilor și represaliile la care au recurs aceștia s-au dovedit fatale pentru etnia avară din Panonia, un număr însemnat de cimitire avare încetând, din veacul al IX-lea, să mai fie folosite. Pentru o perioadă — între 803 și 822 —, a continuat să existe un stat-tampon avar vasal francilor, stat dependent, numit uneori cu termenul „hun”. El a fost menținut, sub conducerea unui han creștin, în scopul împiedicării expansiunii bulgărești și slave. E tocmai perioada în care numele Avariei (Huniei) a dispărut, fiind

înlocuit cu denumirea Panonia (Wangariorum Marcha). Laici — purtând nume france, ba chiar longobarde și latinești — și clerici — din ținutul Passau —, eventual avari trecuți de partea învingătorilor au devenit mari proprietari de pământ, stăpâni peste masa de avari liberi transformați în agricultori și crescători de porci. În acest fel, în cimitirele carolingiene situate în zona dinspre apus de Dunărea panonică se constată prezența unor produse de factură târzie, realizate în atelierelor avare de prelucrare a bronzului și a fierului, precum și de producere a podoabelor, iar, pe de altă parte, prezența unor produse ale atelierelor de confecționare a armelor din regiunea Rinului și a unor obiecte meșteșugărești specifice francilor de răsărit. În 860, documentele mai amintesc, în apropierea Savariei, de muntele de la hotarul ținutului wangarilor. Din anii 870-871, există evidențe speciale ale wangarilor și ale contribuabililor avari. Din calitatea de străin a donatorilor și din toponimicele străine înregistrate (ex., în 860, Peinicanu: Pinkafö), putem conchide existența unei proporții mai însemnate de așezări bavareze, ceea ce e contrazis însă de faptul că aceste toponimice abia dacă au mai supraviețuit după descălecatul ungarilor. Nume caracteristice de sate care să facă explicit trimitere la fenomenul de colonizare nu s-au păstrat deloc. Există un document din anul 860 în care se specifică existența a 44 de domenii ecleziastice salzburgheze în Panonia aflată sub dominația francilor de răsărit, printre altele ruinele orașului Savaria Civitas, unde mai trăiau oameni. Cu toate că, începând cu a doua treime a veacului al IX-lea, cimitirul de la Sopronkőhida slujea francilor ca loc de înmormântare, acesta continua să prezinte caracteristici avare. Țineau de bisericile misionare și de domeniile acestora Ablanza (Ablanc), Savaria Civitas (Szombathely), Salapiugin (Zalabér), Durnawa (Torna), Mosapurc (Zalavár), ad Quinque basilicas (Pécs), ecclesia ad Ortahu (Veszprém?), ad Rapam (Győr?), ecclesia ad Kensi (Kenese?). Chiar dacă populația acestora a dispărut, ele au influențat rețeaua de așezări existente după stabilirea ungarilor în aceste ținuturi.

Slavi, sloveni, croați în Panonia

Partea apuseană a Bazinului Carpatic era sub dominația francilor de răsărit, reprezentanți ai unei structuri sociale superioare vecinilor lor. Slavii din Panonia se aflau în relații de dependență față de ei, făcând parte din rețeaua de vasali ai lui Ludovic Germanicul și ai urmașilor acestuia. Spre 847, slavul Pribina a devenit stăpânul unui uriaș corp compact de latifundii. De la Rába spre răsărit, unii slavi băștinași sau refugiați în aceste ținuturi n-au mai reușit să obțină decât suprafețe de pământ mai reduse. Denumirea *Panonia* a fost proiectată asupra teritoriului deținut de Pribina în zona Balatonului, stăpânirea acestuia fiind păstrată de succesorul său, Kocel/Cocel. În jurul anului 875 însă, această structură s-a dezagregat, între Moravia și imperiul francilor de răsărit izbucnind luptele. Este epoca în care, sub Arnulf, Carinthia capătă o importanță deosebită, slavii din ținuturile dinspre apus de Dunărea panonică fiind întâlniți sub numele de carantani. Kocel/Cocel era, la Moseburg/Mosapurc (Zalavár), unde anterior fusese reședința lui Pribina, protectorul a trei dieceze.

Cu toate că și câmpia, și ținutul muntos de la nord de Dunărea panonică (Carpații Albi — Munții Tatra — n.t.) făceau parte din sfera de interes a francilor de răsărit, *slavii din această zonă* erau mai puțin dezvoltați. Cekajovce, situat la aproximativ 10 km nord de Nitra, pare să fi fost o așezare slavă încă din veacurile al VII-lea și al VIII-lea, cu morminte de incinerare. Începând de la sfârșitul secolului al VIII-lea, a început să se practice și înmormântarea prin înhumare, pentru ca, din veacul al IX-lea, să nu mai fie utilizată decât această din urmă metodă. La cumpăna dintre secolele al VIII-lea și al IX-lea, se constată existența unor morminte de războinici, caracterizate prin prezența pintenilor. Se pare că aceștia aveau misiunea de străjeri ai drumurilor din bazinul Váh-Nitra. Dispuneau deja de ateliere de prelucrare a fierului. Întâlnim în zonă arme și echipamente carolingiene timpurii și se pare că au

avut și legături cu slavii din Carinthia și Moravia. Toponimicele comitatului Bars stau mărturie pentru faptul că acolo, în ținuturile de margine, în păduri, la șes, ca și în munți trăiau slavi. Influența francă, mai târziu cea moravă s-a întins până aici. Numele râurilor și pâraielor din comitatul Hont sunt o dovadă a faptului că acolo trăiau sloveni dunăreni, care erau dependenți probabil de prin anii 830 de ținuturile morave de margine. Printre toponimicele slave ale comitatului Gömör, întâlnim și o denumire de coastă stâncoasă de origine slavă-bulgară. Denumirile slave de ocupații fac, în parte, trimitere la poloni, în parte la slavii de răsărit (Galiția). Economia și în general organizarea populației slave din comitatele Liptó și Árva erau puțin dezvoltate. Populația stabilită pe valea râurilor Orava și Dunajec se ocupa cu pescuitul și cu vânătoarea.

Despre populația slavă de pe teritoriul fostei Ungarii Superioare nu se poate deloc afirma că ar fi fost unitară din punct de vedere etnic ori că s-ar putea identifica deja cu slovaci. Sursele occidentale, bizantine, rusești, cehe, evreiești din veacurile al IX-lea și al X-lea se referă deseori la grupurile răzlețe, rămase la miazănoapte, ale croaților din vecinătatea Carpaților, pe așa-zișii croați albi. Narațiunea evreiască Yosippon (Yosifon) înfățișează cele șapte grupări tribale slave din secolul al X-lea ca făcând parte din anumite structuri închegate, dar despre slovaci nu se face nici aici vorbire.

Bulgarii dunăreni

În Bazinul Carpatic, a existat în veacul al IX-lea, și o sferă de dominație bulgărească. *Bulgarii dunăreni*, profitând de războiul dintre franci și avari, i-au atacat pe avari din spate. Hanul Krum a devastat în cursul anilor 803-804 jumătatea de răsărit a imperiului avar, pentru ca, în 805, să pătrundă până în ținuturile ce trecuseră sub stăpânire francă. Bulgarii au jefuit reședința hanului avar. Șesul ce se întinde de la Dunărea de Jos spre miazănoapte a devenit ținut de margine bulgăresc. Avarii ce fugeau dinaintea bulgarilor și slavilor și-au căutat scăparea în ținuturile mlăștinoase alimentate de apele

Tisei. Au rămas și teritoriile nelocuite; astfel de zone au găsit în regiunea Srem/Sirmiu și *slavii timoceni* ce vroiau să scape de stăpânirea hanului Omurtag, ca și, mânați de aceleași motive, *brodnicii*, în bazinul Timișului (818). Oștile lui Omurtag au ocupat în 827 ținutul Srem/Sirmiu și Slavonia răsăriteană, după care s-au îndreptat pe Drava în sus ca să devasteze Panonia Superioară. Francii de răsărit le-au ținut piept fără rezultat. Ca urmare, Omurtag și-a extins dominația asupra Banatului, asupra părții de miazăzi a ținutului dintre Dunăre și Tisa, și poate deja și asupra Transilvaniei.

Oști bulgărești au ajuns până la Tisa, însă comandantul acestora, tarcanul Onegabon / Onegavon s-a înecat în râu. În acțiunea de pedepsire și prigonire a slavilor infideli au avut de suferit și grupurile răzlețe de avari. Luptele care au avut loc probabil între 827-832 s-au încheiat cu victoria lui Omurtag. După această dată, Câmpia Tisei a trecut sub control bulgăresc, fapt semnalat în 864 de evenimente diplomatice și militare, când hanul bulgar Boris, în drum spre Moravia, se pare că a traversat, în calitate de aliat al lui Ludovic Germanicul, aceste ținuturi în mare parte nelocuite. În Răsărit un geograf musulman, iar în Apus Regino și Alfred cel Mare știau despre pustietățile panonice și aveau ce se întindeau între teritoriile locuite de moravi și cele locuite de bulgari, ca și despre ținuturile de margine ale carantanilor, moravilor și bulgarilor. Limita teritoriilor bulgărești de margine pare să fi fost valea râului Sajó. În anii 892-893, ocele de sare din Transilvania, respectiv cursurile navigabile ale Mureșului și Tisei erau controlate de bulgari. În aceste împrejurări, hanul bulgar Vladimir pare să fi fost aliatul lui Arnulf. În localitățile Blîndiana, Ciumbud, Țeligrad, Zlatna, Bălgradul transilvănean, Belegrad și Csongrad din ținutul Tisei, în localitățile Zemlen din Bihor trăia, alături de ostași bulgari, o populație slavo-bulgară de producători. E tocmai motivul pentru care în împrejurimile orașului Alba Iulia și în ținutul Crișurilor întâlnim toponimice ce fac trimitere la meșteșugării slavi ce confecționau scuturi. Denumirile din epoca slavo-bul-

gară prezente în partea de răsărit a Bazinului Carpatic dovedesc așadar structura ierarhică a centrelor și a punctelor militare.

Popoare noi

În istoria maghiară de după descălecat, nici una dintre rămașițele de seminții și grupurile etnice răzlețe ce-au vegetat pe aceste teritorii până în veacul al IX-lea n-au avut de jucat un rol hotărâtor. Devenirea ca popor a triburilor maghiare descălecătoare a dat naștere unei noi majorități, iar acceptarea stabilirii pe teritoriul Ungariei a unor elemente migratorii slave care au contribuit la nașterea comunității etnice slovace, ca și primirea „oaspeților” (hospites) germani de către dinastia arpadiană și a populației românești, structurate la sud de Carpați, au însemnat *un nou tip de conviețuire lingvistică*, și nu continuarea nemijlocită a epocii migrațiilor.

PROBLEMELE CONTROVERSATE ALE DESCĂLECATULUI MAGHIARILOR

— *În zilele noastre, una dintre chestiunile cele mai controversate ale descălecatului maghiarilor o constituie data la care a avut loc. E general acceptată data stabilirii maghiarilor sub conducerea lui Árpád, dar mai există o opinie — am în vedere teoria dublului descălecat formulată de Gyula László —, conform căreia ungurii s-au așezat în Bazinul Carpatic într-o epocă anterioară.*

— Nu doar la noi, la maghiari, dar și în istoriografia celorlalte popoare europene – a majorității – s-a pus problema vechimii acestora pe teritoriul pe care locuiesc, ca și aceea a primilor ocupanți ai acestuia. Patria primitivă a popoarelor indo-europene a existat pe undeva pe la hotarul dintre Europa și Asia, astfel încât, nici în Asia, și nici în Europa, descendenții lor nu pot fi socotiți băștinași pe teritoriul pe care-l ocupă azi. Mai mult decât atât, formarea popoarelor de azi a avut loc mult mai târziu. În Franța, n-au locuit francezi înainte de cucerirea romană și de epoca migrației popoarelor, după cum nici în Anglia n-au locuit englezi înainte de stabilirea anglo-saxonilor acolo. În privința vecinătății noastre proxime: e neîndoielnic că, după scindarea petrecută în sânul populației indo-europene, a luat ființă undeva, la confluența dintre ținuturile apusene ale Rusiei și răsăritene ale Poloniei de azi un grup etnic de populații balto-slave, procesul de răspândire a slavilor având loc însă abia cu începere din veacul al VI-lea. Nu putem afirma așadar că popoarele slave, oricare ar fi ele, ar fi „băștinașe” pe teritoriul pe care-l ocupă azi.

Probleme similare există și în privința dacilor și a romanilor. Înainte de cucerirea Daciei (106) de către Traian, pe teritoriul Transilvaniei locuiau daci, iar cucerirea romană a însemnat de fapt

că dacii au ieșit de pe scena istoriei. Romanii au stăpânit Dacia timp de aproape 170 de ani, perioadă după care — conform celor afirmate de Eutropiu — provincia a fost părăsită de armata și civilii romani, care au pus bazele unei noi Dacii (Dacia Ripensis) la sud de Dunărea de Jos. Cu timpul, și aceasta și-a încetat existența, deoarece imigrarea slavă, iar mai târziu cea bulgară a determinat formarea unor relații etnice cu totul noi la miazăzi de Dunăre.

Nici un popor european nu e așadar băștinaș pe teritoriul pe care-l ocupă azi; știm de asemenea că în ținuturile pe care le ocupă ele au trăit seminiții care azi nu mai există, căci s-au mistuit în negura veacurilor.

Teoria dublului descălecat e varianta modificată a concepției medievale conform căreia maghiarii originari din Sciția sunt aceiași cu alte popoare, venite tot dinspre Sciția: cu sciții înșiși și cu hunii. Acest din urmă aspect părea legitimat și de asemănarea dintre numele hunni-hungari.

În cea mai timpurie gestă maghiară, elaborată spre sfârșitul secolului al XI-lea, se vorbea de faptul că maghiarii s-au stabilit în ținuturile care anterior îi aparținuseră lui Attila. Anonymus merge mai departe, presupunând existența unei înrudiri între Attila și arpadieni, numindu-i pe secui poporul lui Attila. Acesta e sâmburele teoriei istorice huno-maghiare dezvoltate de Simon de Kéza, cronicarul lui Ladislau Cumanul (1272-1280), conform căreia maghiarii s-au stabilit în Bazinul Carpatic în două valuri: prima oară sub conducerea lui Attila, a doua oară sub cea a lui Árpád. Până în a doua jumătate a secolului trecut, această concepție a constituit o teză la fel de obligatorie în istoriografia maghiară pe cât e azi teoria daco-romană la vecinii noștri de la răsărit.

Azi știm că, la moartea lui Attila, în 451, maghiarii trăiau încă departe, în răsărit. Ei par să fi fost într-o strânsă relație cu un popor numit onogur, căci numele ungar, hungarus poate fi dedus din

acesta. Retorul Priscus (mort pe la anul 473), care face și o prezentare a curții lui Attila, spune: pe la 463, în regiunea Ural are loc o înaintare a onogurilor, saragurilor și urogilor. Pe atunci, maghiarii trăiau așadar în zona munților Ural.

Teoria dublului descălecat se întemeiază în primul rând pe descoperiri arheologice. La finele veacului al VII-lea, în imperiul avar își face apariția o nouă cultură: podoabele de argint realizate prin metoda presării prin ciocănire sunt înlocuite de obiecte turnate din bronz cu ornamente vegetale (palmete) și grifoni. Antecedentele acestui mănunchi de descoperiri pot fi urmărite până în bazinul Minussinsk. E posibil așadar ca în aceea perioadă, la finele secolului al VII-lea, în imperiul avar să se fi stabilit un popor venit dinspre răsărit, care a contribuit în multe privințe la transformarea societății avar. Acești nou-veniți par să se fi desprins, în momentul separării onogurilor, în ultimii ani ai veacului al VII-lea, de teritoriul situat între Volga și Don unde locuiau și să fi ajuns în Bazinul Carpatic. Descoperirile arheologice comparate cu izvoarele istorice dau drept probabilă ipoteza că nou-sosiții s-au desprins dintre triburile onogure, adică bulgare. Onogurii — după știința noastră — vorbeau o limbă turcică și, cu toate că au avut un rol însemnat în formarea poporului maghiar, nu există dovezi că grupul care s-a stabilit la sfârșitul secolului al VII-lea în Bazinul Carpatic ar fi vorbit limba maghiară. Din descoperirile arheologice, putem determina limba etniei doar dacă sunt descoperite și izvoare scrise. Nu de mult, lângă localitatea Szarvas a fost scos la lumină, în inventarul unui mormânt avar târziu, o trusă pentru ace, pe care este gravat un text cu semne runice. Acesta seamănă destul de bine cu inscripțiile de pe vasele descoperite la Sânnicolau Mare. În prezent, mai mulți cercetători se ocupă cu descifrarea acestora. Există o serioasă tentativă de explicare prin turcă, dar azi n-avem încă la dispoziție destule monumente de limbă ca s-o considerăm definitivă, după cum la fel de contestabile sunt și încercările de descifrare a inscripțiilor de pe tezaurul de la Sânni-

colau Mare. Dacă se va reuși să se obțină un rezultat cert, vom putea căpăta un răspuns la întrebarea privind limba pe care o vorbea pe acest teritoriu populația avară târzie stabilită în acest spațiu.

Trebuie însă să adăugăm: maghiarii trăiau la marginea „mare-lui drum de stepă”. Pe acest traseu, timp de aproape două milenii s-au perindat spre apus diferite popoare nomade. Putem presupune că vreun popor de origine iraniană ori turcică a luat cu sine din zona mărginașă a stepei un grup etnic maghiar, care însă, numeric, se pare că n-a însemnat o masă de oameni în stare să poată transforma configurația etnică și lingvistică a Bazinului Carpatic.

Sigur e azi doar faptul că maghiarii s-au stabilit în Bazinul Carpatic sub conducerea lui Árpád. În sprijinul acestei teze vine și faptul că numele generic pe care maghiarii îl utilizau pentru a se denumi pe ei înșiși și care îi lega de ugri, așadar denumirea etnică magyar, figurează în jurul anului 870 în numele ținutului Madjaria, situat între Don și Dunăre, amintit în Geografia scrisă în limba arabă de emirul Djaihani din Horezm. De asemenea, în perioada premergătoare descălecatului ungarilor — conform izvoarelor ce ne stau la dispoziție —, nu a existat în Bazinul Carpatic un popor cu un astfel de nume.

— *Acestea erau așadar relațiile etnice ce caracterizau Bazinul Carpatic înainte de descălecat. Să aruncăm o privire asupra structurii de putere a regiunii: ce state existau pe acest teritoriu? În ultimii ani, mai ales în istoriografia cehoslovacă și ungară are loc o dispută în ce privește problema vechii Moravii.*

— Se împlinesc aproape două sute de ani de când în literatura istorică are loc o dispută în această problemă. Aici și acum, n-aș face o prezentare a dezbaterii, ci aș prefera să mă refer în primul rând la vechile surse, din care putem concluda în privința locuitorilor Bazinului Carpatic. Djaihani schițează în amintita lui lucrare situația geografică a Europei Răsăritene. Despre maghiari spune că locuiesc în ținuturile dintre Don și Dunăre, vecină cu ei la

Dunăre fiind țara neamului numit al nandorilor. Termenul nandor, așa cum a rămas și în numele cetății Nándorfehérvár [Belgrad], înseamnă bulgar; sursele latinești numesc de altfel Nándorfehérvár Alba Bulgarica. Djaihani afirmă că dincolo de munți, între nandori și maroți (moravi) e o cale de zece zile de mers printr-un ținut nelocuit. Această regiune poate fi identificată cu Câmpia Tisei. Concordă cu aceasta descrierea geografică a lui Alfred cel Mare, care vorbește de pustietate la răsărit de teritoriul francilor, spre bulgari, informație ce corespunde și cu descrierea pe care o face abatele Regino din Prüm (†915). El afirmă că maghiarii, când au plecat din Scîția, s-au stabilit mai întâi în pusta avaro-panonică. Prin termenul deserta, el denumea Câmpia Tisei, un teritoriu nelocuit sau locuit într-o proporție foarte redusă, care, situat la întretărirea hotarelor mai multor state, era socotit ca zonă de dincolo de ținuturile de margine ale acestora. Spune în continuare că maghiarii au ocupat tocmai aceste ținuturi de margine ale moravilor, carantanilor și bulgarilor. Numele etnic de morav și denumirea Moravia provin din numele râului Morava. Având în vedere că pe valea Dunării există două astfel de râuri — unul, râul Morava care se varsă în Dunăre în amonte de Bratislava, iar celălalt, în aval de Belgrad, râul Morava ce se varsă tot în Dunăre —, e neîndoielnic că trebuie să avem în vedere două Moravii. Una este cea de la nord, Moravia Mare de mai târziu, care inițial cuprindea doar valea Moravei, cealaltă pe teritoriul Serbiei de azi, existența acesteia fiind confirmată și de surse bizantine. Această dualitate produce confuzie în istoriografie; s-a pus întrebarea dacă n-ar trebui cumva „reasezată” geografia istorică a Bazinului Carpatic din epoca descălecatului.

Izvoarele scrise ce vorbesc despre luptele moravilor și francilor, ca și descoperirile arheologice confirmă probabilitatea ca Moravia Mare să fi cuprins teritoriul Moraviei de mai târziu. După opinia mea, sursele mai târzii nu au o însemnată decisivă în această privință. Cercetătorii care situează imperiul Moraviei Mari

la sud, nu atât în regiunea văii Moraviei, cât mai degrabă în ținutul Sirmium [Srem] considerat într-o accepție mai largă, se bazează mai ales pe descrierea făcută de împăratul bizantin Constantin Porphyrogenetos (913-959). Moravia Mare însă și-a încetat existența în 902, iar Constantin și-a scris lucrarea cunoscută sub titlul *De administrando imperio* cu cincizeci de ani mai târziu. El n-a avut la dispoziție surse legate de acest aspect, astfel încât nici n-a știut cu exactitate unde era situată acea Moravie pe care ungurii o învinseseră cu o jumătate de secol mai devreme. În descrierea pe care o face, moravii apar totdeauna doar în legătură cu maghiarii; singurul lucru pe care-l știe despre ei este că, în urma descălecă-tului maghiar, această țară a încetat să existe.

Un argument ce pare serios în legătură cu situarea Moraviei la sud este că sursele vorbesc despre Metodie ca episcop de Sirmiu. În organizarea ecleziastică latină timpurie însă, exista obiceiul conexării unei noi episcopii de o reședință episcopală din vechime. Titlul de episcop nu înseamnă în mod necesar și existența unei reședințe, căci în cazul popoarelor păgâne era vorba în primul rând de o activitate misionară, și nu de o organizare ecleziastică bine articulată. După cum nu trebuie să uităm faptul că nici Sirmiu nu era situat pe valea Moravei, astfel încât legarea Moraviei sudice de ținutul Sirmiuului [Srem] nu se poate face decât cu prețul unor abateri de natură geografică. Cred că nu strică uneori să examinăm valabilitatea punctelor de vedere în circulație azi prin prisma reluării unor argumente vechi, dar în acest caz sunt de părere că nu trebuie modificat punctul de vedere reprezentat de István Bóna în istoria Ungariei elaborată în zece volume.

Trebuie să amintesc aici lucrarea *Moravia Magna, Imperiul Moraviei Mari — epoca și arta ei* a lui Ján Dekan, apărută deja în două ediții. Această carte deosebit de frumos ilustrată e de fapt purtătoarea unei concepții tendențioase din punct de vedere istoric. Lucrarea — așa cum se poate constata și din harta ce poartă titlul „Devenirea teritorială a Imperiului Moraviei Mari” — își

propune să creeze imaginea istorică anticipată în veacul al IX-lea a Cehoslovaciei de azi. Dau ca exemplu faptul că Cehia e prezentată ca o expansiune firească a Moraviei după anul 874, deși știm că Svatopluk nu și-a putut extinde, pentru scurt timp, autoritatea asupra Podișului Ceh decât cu contribuția împăratului Franconiei. Cehii s-au și răsculat împotriva acestei situații, luând parte, alături de bavarezi, la mai multe campanii militare împotriva moravilor. Lucrarea extinde „expansiunea firească” a Moraviei până în zona superioară a ținutului Tisei, pe teritoriul actualelor județe Abaúj, Borsod, Zemplén și Heves, marcând Feldebrő și Zemplén ca și cum acestea ar fi vechi denumiri morave. Nu există însă nici o sursă care să confirme că bazinul hidrografic al Tisei ar fi trecut sub dominație moravă. Iar în ce privește Feldebrő, e un lucru unanim acceptat că aici a fost locul de îngropăciune al familiei regelui Aba Sámuel (1041-1044). După nume, Zemplén poate fi socotit și o fortificație de pământ de factură slavă, el neapărând însă decât la Anonymus, care relatează despre faptul că ar fi fost ocupat de maghiari de la un comite (comes) bulgar pe nume Laborț. În apropiere de Zemplén, a fost descoperit acum câteva decenii mormântul unei căpetenii maghiare.

Se pot ridica obiecții și în privința teritoriilor cucerite între 882 și 892 de Svatopluk, ca și a formațiunii statale a lui Kocel [Coțel], care, conform hărții, ar fi cuprins întreaga Panonie meridională, după cum se poate contesta și extinderea până la Szolnok a stăpânirii morave. Pribina a fost cu adevărat alungat de moravi de la Nitra(va) în anii 830, când au ocupat partea apuseană a Slovaciei de azi, însă el și fiul său, comitele ocel, au primit în ținuturile de dincolo de Dunăre o feudă germană, al cărui centru se afla în localitatea Zalavár de azi. Pécs și Sabaria erau în epocă posesiuni ale arhiepiscopului de Salzburg. Teritoriile dinspre apus de Dunărea panonică făceau în totalitate parte din imperiul franc, ca urmare a cuceririi lor (spre 809) de către Carol cel Mare.

— *După prezentarea raporturilor etnice și de putere existente în bazinul carpatic, să trecem la desfășurarea de fapt a descălecatului. La sfârșitul secolului trecut, a avut loc o mare dezbatere privind data la care trebuia sărbătorită existența de o mie de ani a Ungariei. În cele din urmă, festivitățile au avut loc în 1896. În plus, diverse lucrări istorice „dirijau” înaintarea maghiarilor în bazinul carpatic pe căi diferite. Când și cum a avut loc descălecatul?*

— În perioada pregătirii sărbătorilor mileniului, guvernul a format o comisie de istorici pentru stabilirea anului în care a avut loc descălecatul. Cea mai importantă autoritate, Gyula Pauler, a stabilit că descălecatul a avut loc în 895, dar, din perspectiva organizării solemnităților, a fost preferat anul următor, 896. De atunci, continuăm să acceptăm anul 895, desfășurarea evenimentelor însă o vedem mult mai nuanțat.

A existat în trecut o dezbatere privitoare la locul pe unde au pătruns maghiarii în bazinul carpatic: prin trecătoarea Verecke [Verečki] sau prin Transilvania. Anonymus vorbește doar de trecerea prin Verecke; în schimb, în varianta mitică preluată în cronicile maghiare din gesta primitivă a veacului al XI-lea, se spune că cele șapte căpetenii și poporul lor s-au refugiat din fața vulturilor în Transilvania, unde l-au ucis pe Álmos. Istoricii au acceptat sau o soluție, sau alta. După părerea mea, ambele abordări pot fi verosimile. Se știe că, după primul atac peceneg, maghiarii s-au așezat pe teritoriul dintre Nipru și Dunăre. E momentul în care trimisul împăratului bizantin Leon VI cel Înțelept (886-912) se duce în misiune în ținuturile de la Dunărea de Jos la căpeteniile unurilor, Árpád și Kurszán, solicitându-le să-i atace pe bulgari din spate. Fiul lui Árpád, Levente, a atacat în 894 nordul Bulgariei. În aceeași perioadă, se încheie și o alianță între Svatopluk și Árpád (fapt oglindit în legenda calului alb), în virtutea căreia populațiile aflate sub comanda maghiarilor au făcut incursiuni dincolo de Dunăre, desigur cu scopul ca, prin slăbirea dominației france, să-i

asigure lui Svatopluk cale liberă spre Roma. Anul următor, grosul armatei maghiare aflate sub comanda lui Árpád — conform surselor bizantine — nu se afla în ținutul *Atelkuz* [teritoriul dintre Don și Siret – n.t.] când bulgarii și trupele angajate de ei ale pecenegilor i-au atacat pe maghiari din două părți. Căci Árpád înainte de acest atac a pătruns cu trupele prin trecătoarea Verecke pe teritoriul pe care contemporanul Regino îl numește, primul ținut, cucerit, adică în pustietățile avarilor sau Câmpiei Tisei. Bulgarii — care stăpâneau și partea de miazăzi a Câmpiei Tisei până pe la Szeged, Csongrád — au profitat de absența lui Árpád ca să atace cele șapte triburi maghiare; rezultatul acestui atac a fost refugiarea și un al doilea descălecat, prin trecătorile Carpaților, în Transilvania. Acest eveniment e descris de cronică maghiară ca un atac al vulturilor asupra ungarilor, în urma căruia le-au devorat animalele, astfel încât aceștia au fost nevoiți să se refugieze, peste munți, în Transilvania. Descălecatul petrecut prin Verecke și trecătorile din Transilvania a constituit așadar un fel de „dublu” descălecat: pe de o parte, victoriile strălucite ale lui Árpád în Cîmpia Tisei, pe de alta refugiarea celor izgoniți din Atelkuz în Transilvania.

După acest descălecat petrecut în 895, ungurii au luat în stăpânire ținuturile bulgărești de margine, împreună cu zona Mureșului și Banatul, cu ținuturile Tisei Superioare până la Pesta. Teritoriul cuprins între Dunăre și Tisa, ca și ținutul muntos dintre Ipoly [Ipel] și Sajó au constituit ținuturile de margine [indigines] ale teritoriilor cucerite.

După aceasta, timp de cinci ani, maghiarii nu s-au mai mișcat, cu toate că Leon cel Întelept a încercat să-i convingă să-i atace pe pecenegi și să revină în Atelkuz. O schimbare s-a petrecut când, în anul 899, Arnulf, împăratul francilor de răsărit, le-a cerut maghiarilor să-l atace pe Berengarius, regele Italiei. Ungurii s-au îndreptat spre Lombardia, zdrobind armata lui Berengarius în valea râului Brenta, dar, în timpul incursiunii lor, Arnulf a murit. Trupele maghiare s-au reîntors din Italia în anul 900, intrând în

Panonia prin ținuturile dinspre apus de valea Dunării, regiune care, după prăbușirea imperiului avar, se afla sub autoritatea imperiului franc de răsărit, fiind revendicată și de moravi; din când în când, făceau și incursiuni în aceste ținuturi, dar niciodată n-au reușit să pună stăpânire pe el pentru o perioadă mai îndelungată. Maghiarii au ocupat această regiune dinspre apus de Dunărea panonică în anul 900, când au revenit din Italia, deoarece — în interpretarea dată în epocă — alianța cu Arnulf s-a destrămat o dată cu moartea acestuia. Analele de la Fulda elaborate în aceeași epocă informează că în toamna anului 900 întregul teritoriu al Panoniei era ocupat. E momentul în care maghiarii trimit de-a lungul malului sudic și nordic al Dunării cât o trupă împotriva Bavariei, autorul Analelor încheindu-și în felul următor narațiunea privind campania militară: „maghiarii ... au revenit ... pe proprietatea lor, în Panonia”. Faptul că una dintre trupe și-a dirijat atacul în ținuturile aflate de-a lungul malului nordic al Dunării arată că regiunea sudică a Moraviei până la lanțul Carpaților Mici se afla deja sub autoritatea ungarilor. Moravia despre care informația contemporană cuprinsă în cronică relatează că a fost atacată și ocupată de maghiarii în 902 este de-acum Moravia cea de dincolo de Carpații Mici.

— *Istoriografia i-a prezentat multă vreme pe maghiarii descălecători ca pe un popor nomad de călăreți. Aceasta e, în bună măsură, imaginea ce dăinuie despre strămoșii noștri în conștiința comună, respectiv faptul că, după eșecul pe care l-au suferit cu ocazia incursiunilor militare, ei au învățat agricultura de la slavii pe care i-au supus. Cercetările mai recente au oferit o imagine mai nuanțată despre acest aspect. Care a fost structura societății maghiare din perioada descălecatului?*

— În general, imaginea răspândită în vechea literatură istorică privitoare la maghiarii descălecători este cea pe care incursiunile ungarilor au produs-o în ochii occidentalilor. Maghiarii au apărut în Occident ca luptători călăreți, iar călugării care au descris

evenimentele nici nu-și puteau închipui că mai pot exista și altfel de unguri decât cei pe care i-au văzut ei. Săpăturile arheologice din ultimul secol au dat însă la iveală trei tipuri de cimitire, care dovedesc că societatea maghiară avea o structură tripartită.

Se știe încă din secolul trecut că mormintele de călăreți cu inventar de obiecte turnate din argint, de multe ori și monede din argint de proveniență occidentală ori răsăriteană, sunt morminte de războinici maghiari angajați în incursiuni de pradă. După cum, în locuri unde în epoca arpadiană locuiau unguri, au fost descoperite și numeroase cimitire aparținând unei populații de rând. Acestea cuprind marea masă a maghiarilor de rând, care nu luau parte la incursiuni; cum se desprimăvăra, aceștia ieșeau în împrejurimile sălașului lor hibernal, arau și semănau, își pășteau animalele la o oarecare depărtare, revenind însă, cu ocazia secerișului, în locurile unde-și aveau sălașul permanent. Populația de rând și războinicii pot fi individualizați și prin modul lor de viață. Atât vechii termeni din fondul principal de cuvinte al limbii maghiare referitori la agricultură, cât și unele descoperiri arheologice (bunăoară, secerile găsite în morminte) demonstrează cât se poate de limpede că populația maghiară de rând se ocupa, în epoca descălecatului, și cu cultivarea pământului. Războinicii plecau în incursiunile lor de pradă de obicei o dată cu venirea primăverii; ei nu se întorceau pentru perioada recoltei, uneori petrecând și iarna la mari depărtări. Astfel încât acasă trebuia să existe o populație de rând, care să execute muncile agricole.

Al treilea tip — pătura conducătorilor — e reprezentat de mormintele solitare de căpetenii înhumate cu sabia, morminte cu inventar de obiecte de aur. Descoperiri din această categorie s-au făcut în zona nisipoasă din partea de est a Câmpiei Tisei, la Geszteréd, ori în apropierea cetății Zemlén [Zemplin]. Acestea conțin rămășițele celor șapte căpetenii și ale descendenților lor.

Știm că maghiarii erau împărțiți în șapte triburi: lista pe care o dă împăratul Constantin e următoarea: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér și Keszi. Încă din perioada când se opriseră

în Atelkuz, li s-au alăturat trei triburi ale cabarilor, răsculați împotriva chazarilor; acestea se pare că erau în parte de origine turcică, în parte iraniană. Nici până azi nu s-a lămurit — deoarece nici descoperirile arheologice, nici toponimia nu oferă puncte de sprijin sigure — în ce zone ale Bazinului Carpatic s-au stabilit triburile după descălecat.

Maghiarii au avut șapte căpetenii, alături de acestea trebuind să-i socotim pe cei doi dinaști ce țineau în mână conducerea supremă. Știm din descrierea lui Djaihani că, înaintea descălecatului, ungurii aveau doi conducători, primul fiind comandantul războinicilor, care conducea de fapt, celălalt fiind o căpetenie ce dispunea de o putere nominală. Această situație seamănă întrucâtva cu dubla regalitate a imperiului chazar, doar că separarea funcțiilor comandantului principal și a regelui ce deținea puterea sacră nu are nici pe departe caracterul extrem de rigid decelabil în cazul chazarilor. Pe baza informațiilor pe care le deținea de la arkhon-ul (horka/kharkha: demnitar [judecător?]) în cadrul uniunii tribale maghiare — n.t.) Bulcsu și căpetenia/prințul Tormás/Termatch(u), Constantin Porphyrogenetos relatează că, înaintea descălecatului, căpetenia principală a maghiarilor a fost Levéd/Levedi, iar al doilea a fost Álmos, care l-a propus comandant în locul său pe propriul lui fiu, Árpád, cunoscut prin vitejie.

Chiar în preajma descălecatului, trimisul lui Leon cel Înțelept a dus tratative la Dunărea de Jos cu Árpád și Kurszán/Ku(r)san. Cercetătorii și-au pus întrebarea: cine poate fi socotit conducător suprem, Árpád ori Kurszán? Eu consider că Árpád a fost deținătorul puterii supreme, ocuparea Bazinului Carpatic fiind meritul lui. Ce rol vor fi avut celelalte căpetenii în acest proces e un aspect pe care nu-l cunoaștem. Conducerea cabarilor și a secuilor consider că e posibil să le fi revenit fiilor lui Árpád, prin aceasta Árpád având posibilitatea să concentreze o forță militară și mai importantă, de natură să-și întărească puterea asupra celorlalte căpetenii.

Cronicile maghiare n-au reținut istoria evenimentelor petrecute în Bazinul Carpatic în veacul al X-lea, a luptelor interne, comunicându-ne — în ordine — doar descendența lui Árpád până la Ștefan cel Sfânt: fiul lui Árpád a fost Zolta, fiul lui Zolta a fost Taksony, fiul lui Taksony a fost Géza, iar fiul lui Géza a fost Ștefan cel Sfânt. Cronicarii au conchis din această descendență că fiul îi urma la cârmă tatălui, iar cei amintiți au fost conducătorii maghiarilor. Constantin Porphyrogenetos însă nu doar că-l consideră pe Levente drept fiul mai mare al lui Árpád, dar mai vorbește de încă patru fii ai acestuia, Zolta fiind mezinul. Cunoscând însă relațiile de putere la populațiile nomade, e improbabil ca dintre cei cinci fii ai unui conducător să-i urmeze la conducere nemijlocit cel mai tânăr, căci la ele succesiunea era asigurată prin senioriat, mai exact conducătorul era urmat de cel mai în vârstă membru al familiei apt să conducă, de fratele mezin ori de văr. Personal, din faptul că nu s-a păstrat nici o informație privitoare la vreunul dintre sălașurile fiilor lui Árpád existente în cele două zone de campament ale acestuia, trag concluzia că Árpád a fost urmat la conducere nu de propriii săi fii, ci de vărul său, Szabolcs, cel pe care cronicile îl consideră „al doilea conducător” și care a moștenit și sălașul lui Árpád din împrejurimile localității Székesfehérvár. Apariția unor noi surse poate însă modifica până și lista de căpetenii din secolul al X-lea. Despre căpetenia Fajsz/Falis bunăoară, s-a putut afla abia după publicarea lucrării lui Constantin Porphyrogenetos. În epoca în care a trăit, în jurul anului 950, a existat un conducător despre care cronicile maghiare nu știu nimic.

— *Există speranțe ca problemele controversate să capete un răspuns?*

— Ca și în cazul altor discipline, și în ce privește istoria se poate spune că rezultatele nu sunt definitive, deoarece orice constatare naște noi întrebări. Progrese în această direcție s-ar putea realiza, în primul rând, prin strângerea tuturor datelor oferite de surse. În al doilea rând, prin analiza exactă a elementelor scrise pe

care le avem la dispoziție; acestea au fost elaborate în limbile latină, greacă, slavă și arabă, respectiv persană, la care poate că se vor adăuga în viitor inscripții realizate cu scriere runică. În această privință, e necesară studierea tuturor aspectelor stilistice ale autorilor, căci fiecare scriitor se individualizează prin modul său personal de exprimare, prin particularitățile pe care le utilizează. În al doilea rând, e foarte important să se constate dacă autorul care relatează evenimentele a fost părtinitor sau imparțial, interesat sau neutru în privința evenimentelor descrise. În al patrulea rând — iar acesta e deseori un aspect neglijat de cei ce studiază problema —, e obligatorie plasarea informației istorice în epoca și în condițiile genezei sale. Astfel, trebuie să se țină totdeauna seama de numărul de ani care-l despart pe cel care consemnează de evenimentul descris, ca și de depărtarea în spațiu între locul unde au avut loc evenimentele și locul unde are loc înregistrarea, căci în Evul Mediu timpuriu poșta nu exista, și nici agenții de știri, radio, televiziune, astfel că despre evenimente petrecute la mari distanțe la scriitor nu ajungeau decât știri cu totul răzlețe. Să ne amintim doar cum își imagina călătorul din epoca mongolă Plano Carpini popoarele Siberiei și cum figurau acestea în lumea văzută de veacul al XII-lea! Erau monoofthalmici, ființe fabuloase cu trompă ce se hrăneau cu parfumul florilor!

În încheiere, aș vrea să spun că, dacă vom cunoaște modul de gândire, mentalitatea autorilor și a lumii în care trăiau, vom fi în stare să le apreciem cuvintele la justa lor valoare.

POPOARELE UNGARIEI MEDIEVALE

„În zilele noastre, în întreaga Ungarie trăiesc popoare diferite; în afară de maghiari, există germani, cehi, slavi, croați, sași, secui, români, sârbi, cumani, alani, ruteni..., care vorbesc cu toții limbi deosebite” — scria, după dezastrul de la Mohács, renumitul umanist Nicolae Olahus în lucrarea intitulată *Hungaria* (1536), adăugând că mai există sate pe valea râului Eger în care coloni originari din ținutul Liège „vorbesc până azi franțuzește”.

În această listă a compoziției etnice a Ungariei de la sfârșitul Evului Mediu, nu șchiopătă decât informația privitoare la secui: aceștia vorbeau de câteva secole ungurește, în acea epocă același lucru puțind fi spus chiar și despre majoritatea cumanilor și a alanilor; cu atât mai demn de reținut e faptul că erau considerați până la acea dată popoare separate. De altminteri, se poate spune că, în general, lista e completă. Același neamuri le amintea, cu două decenii înainte, István Werbőczy în Tripartitul său, dintre ele lipsind doar secuii, fiind în schimb amintiți bulgarii. Ambii autori foloseau termenul latinesc *natio*, corespondentul lui în limba maghiară veche, fiind *nemzet* sau *nemzetség*, adică „neam” sau „nație”, (cu înțelesul de „popor”, „naționalitate”). Nu e așadar un anacronism forțat dacă vorbim despre naționalități.

Din acest tablou al naționalităților, din această — exact — duzină de nume de popoare abia unui număr de două dacă le putem căuta prezența în vremurile vechi, în epoca dinainte de cumpăna dintre milenii I și al II-lea, și chiar și ele însoțite de unele explicații. Cadrul de formare a majorității lor a fost statul ungar.

Istoria naționalităților medievale este esențialmente o istorie a așezării lor: istoria „reuniunii popoarelor” (*congregatio populorum*), cum se spunea în epocă.

„Pustietățile avarilor” și moștenirea Atelcuzului

Când Theotmar, arhiepiscopul de Salzburg, la puțin timp după descălecatul maghiarilor, îi descria, în anul 900, papei realitățile din Panonia, vorbind despre „poporul pământului” îi amintea exclusiv pe slavi și nota că ținutul este „nelocuit” pe o distanță de multe zile de mers. Privind lucrurile în esență, în pofida strădaniilor cercetării nici azi nu putem spune altceva. Avarii și popoarele anterior târâte în aceste ținuturi de tumultul migrațiilor, gepizii bunăoară, au fost asimilați, după toate indiciile, de populația slavă, mai exact în diferitele grupuri etnice ale acesteia (moravi, slovenii carantani, bulgarii slavi), care trăiau mai mult sau mai puțin independent unele de altele, în așezări când mai dense, când cu totul răzlețe, pe toată întinderea „pustietăților avarilor” — cum erau denumite de preferință în acele vremuri de către cronicarii Apusului ținuturile slab populate din întregul Bazin Carpatic. Puține lucruri îi mai uneau însă pe slavii amintiți în scrisoarea lui Theotmar și „nația” (natio) figurând pe locul al treilea, și încă purtând același nume (Sclavi), de pe lista alcătuită cu șase sute de ani mai târziu de Nicolae Olahus. Până în secolul al XII-lea, marea majoritate a descendenților slavilor din perioada anilor 900 au fost complet asimilați de maghiari, și aceasta nu doar în zona dinspre apus de Dunărea panonică, ci în general în interiorul liniei ce înconjoară teritoriul unitar pe care și-au stabilit maghiarii sălașul și care se întindea între văile zonei muntoase acoperite de păduri dinspre nord până în Câmpia Transilvaniei și de acolo până în ținutul Sirmiu/Srem. În cele din urmă, doar în ținutul muntos dinspre nord-vest, mai cu seamă pe văile Váhului și Nitrei, s-a menținut un bloc etnic unitar de slavi moravi, nucleul viitorului popor slovac. Acest popor s-a format însă abia în urma așezării masive ce a avut loc în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea. Inițial, se pare că maghiarii i-au numit *tót* [tăuți] pe toți slavii găsiți aici, denumire care, până în pragul epocii moderne, nu ascundea abso-

lut nici un sens secundar cu caracter ofensator, fiind, înainte de toate, un termen generic denotativ. El provine de la numele pe care și-l dădeau gepizii (thuat, care la origine însemna „popor”, „neam”), fiind moștenit de populația care i-a asimilat pe gepizi și care în ochii maghiarilor reprezenta însuși „poporul” găsit aici. Apoi, după ce masele de slavi au fost asimilate, noii coloni slavi fiind numiți, cu numele lor etnic individualizator, cehi, poloni, croați etc., denumirea tót (Sclavus) s-a restrâns pe de o parte la grupul rămas la mieznoapte, iar pe de alta — fără nici o deosebire — la populația de pe teritoriul de la sud de Drava (Slavonia, în ungurește *Tótország*, adică „țara tăuților”), cucerit în 1091.

Aceasta e una dintre firavele legături existente între „pusti-etațile avarilor” și lista lui Nicolae Olahus. Cealaltă însă, populația secuiască, putea fi socotită o natio separată doar din perspectiva specifică a concepțiilor din epocă, deși inițial pare să fi fost una dintre cele mai timpurii „naționalități” — cu adevărat arhaică — ale maghiarimii. Strămoșii lor pot fi decelați printre grupurile etnice din ținuturile chazarilor care, răscolându-se pe la anul 860 împotriva hanatului (de aici, substantivul colectiv *kabar*, adică „răsculat” „răzvrătit”), s-au alăturat celor șapte triburi maghiare, cu care vor ocupa Bazinul Carpatic. O ipoteză bine fundamentată afirmă că secuii sunt descendenții grupului etnic bulgaro-turanic ce purta numele de *eskil* (esekel), cu toate că nu putem trece sub tăcere faptul că problema originii secuilor este una dintre enigmele istoriei ce se pare că nu va putea fi dezlegată cu adevărat. Cert e doar că secuii s-au maghiarizat într-o epocă foarte timpurie; și dacă au fost totuși socotiți un neam aparte, acest fapt se explică prin organizarea socială și sistemul de cutume specifice pe care și le-au păstrat, și nu în ultimul rând prin calitatea lor de „națiune politică” în structura feudală târzie a Transilvaniei. De altminteri, cronicarul János Thuróczi bunăoară în secolul al XV-lea îi considera pe secui, într-o accepțiune aproape modernă, ca „parte a

națiunii” (pars nationis), ca maghiari, după cum nici Werbőczy nu-i socotea, după cum am văzut, ca o „națiune” aparte.

Începutul procesului de așezare în teritoriu a unor populații

Celelalte elemente ale listei lui Nicolae Olahus cuprind de-acum, în totalitate, „oaspeți” (hospes) — cum erau, în epocă, numiți colonii sosiți de pe alte meleaguri — de după anul 1000 ai statului ungar. Afluxul de străini a pornit deopotrivă dinspre Apus și Răsărit încă de la finele veacului al XI-lea, cunoscând, cu fiecare nou secol, o amplificare tot mai evidentă. Explicația acestui fapt este că transformarea „pustietăților avarilor” într-o monarhie creștin-feudală a exercitat în ambele direcții o forță de atracție specifică, deși conținutul acesteia diferea fundamental în funcție de direcția — spre vest ori est — în care acest proces avea loc.

Înspre apus, această forță de atracție era în mod esențial rezultatul unei tensiuni demografice. E adevărat că în jurul anului 1100 acest fost spațiu clasic al migrațiilor nu era nici pe departe o „pustietate”, dar, ținând seama că în acea epocă densitatea populației abia depășea, în medie, valoarea de 3-4 locuitori/km², el apărea totuși ca „pustiu” în comparație cu Occidentul (dar chiar și cu vecinătatea imediată), caracterizat de o valoare de câteva ori mai mare, în ținuturile de dincolo de Rin putându-se constata chiar un evident fenomen de suprapopulare relativă. Un aspect caracteristic este acela că, în toiul procesului de colonizare în masă, când populația țării s-a dublat în comparație cu situația de la începutul mileniului, într-o descriere realizată de un călugăr dominican francez se poate citi că, deși în Ungaria există multe orașe, cetăți și fortărețe, ca și „nenumărate sate” — „cu toată existența acestora, țara pare pustie din cauza mărimii ei” (1308). Forța de atracție era amplificată de pământul deosebit de roditor al țării, de priveshtea bogatelor stoguri de cereale, care l-au determinat, la mijlocul veacului al XII-lea, până și pe nu tocmai binevoitorul episcop Otto de Freising să-i compare pământul cu „raiul lui

Dumnezeu sau Egiptul”, ba chiar să pună pe seama nesfârșitei răbdări a lui Dumnezeu că astfel de „monștri de oameni” — până nu demult, „barbari” — au avut parte de un astfel de dar.

Înspre răsărit, puterea de atracție se exercita asupra acelor grupuri etnice care au fost împinse spre apus de valurile migrațiilor reluate iar și iar, timp de aproximativ încă trei secole — de data aceasta însă nu spre o „pustietate” aflată mai spre apus, ci spre porțile unui stat creștin, unde trebuiau să aleagă între a cere să fie primiți, ori a se dezgrega. A apărut astfel o situație originală: în timp ce, pe de o parte, coloniile tipice ai epocilor timpurii erau țăranul și orășeanul nord-francez, valon (numiți Latini, în ungurește olasz[ok] „italieni”, amintirea așezărilor acestora fiind păstrată în întreaga țară de multe toponimice ce au în compunere particula Olaszi), sosiți de pe meleagurile cele mai dezvoltate — și în același timp suprapopulate — ale Europei creștine, pe de altă parte numeroase grupuri sau cete ale populației pecenege — fostul vrăjmaș nomad de odinioară — s-au stabilit în diferite zone (izvoarele atestă existența, în veacurile al XI-lea și al XII-lea, a aproape o sută de sate ale acestora), după cum s-au stabilit și alte grupuri etnice răzlețite, de pildă uzii. Caracterul bidirecțional al procesului de colonizare în epoca de început e evidențiat de faptul că, în timp ce primele grupuri de sași transilvăneni au sosit în țară „la chemarea” (ad vocationem) regelui Géza II, același rege trimite, pe de altă parte, o solie în ținutul Saksin din apropierea Volgăi, în scopul „recrutării de musulmani și turci [pecenegi], care trag bine cu săgeata” (1151). Caracterul răsăritean, chiar oriental al compoziției naționale timpurii a Ungariei era accentuat de faptul că înainte de marea invazie a tătarilor țara era, la drept vorbind, presărată în întregime de așezările militare și coloniile de negustori — în frunte cu localitatea Pesta — ale grupurilor etnice alane de religie mahomedană (în maghiara veche, böszörmény), originare din partea de nord a Iranului, din Horezm (kaliz-i) și din ținuturile Caucazului (oslar-i, varșan-i), ca și cu descendenții

amintitelor grupuri etnice arhaice maghiare originare din Chazaria, alături de care au imigrat noi grupuri pornite dinspre răsărit, mai ales din Bulgaria de pe Volga. Între aceste două poluri, răspândite în aproape toate județele țării, multe zeci de toponimice Németi, respectiv Csehi, Tóti, Lengyeli, Horváti, Oroszi vorbesc despre etnia [în ordine: germană, cehă, slovacă, poloneză, croată, rusă — n.t.] a primilor locuitori ai respectivelor localități. Acest tip de toponimice provine din secolele al XI-lea și al XII-lea, în epocile ulterioare caracteristică fiind compunerea cu elementul -falu („sat”).

Destinul primilor coloni

Dacă cineva ar fi elaborat să spunem pe la 1200 o listă asemănătoare celei alcătuite de Nicolae Olahus, aceasta ar fi rivalizat din plin cu lista de după 1500, doar că — după cum se poate observa — în cea mai mare parte ar fi cuprins alte nume de popoare. Există în istoria naționalităților medievale un prim capitol care, pe planul continuității etnice, este, la drept vorbind, unul „încheiat”. Participanții la primul mare val de populare a teritoriului au fost, cel mai târziu în veacul al XIV-lea, în mare parte asimilați de maghiari. Să fi vrut cineva să-i asimileze? Greu de crezut, căci principiile înscrise în Învățămintele lui Ștefan cel Sfânt se impun de la bun început: primirea „oaspeților sosiți din diferite ținuturi și regiuni... ce vin cu diferite limbi, obiceiuri și feluri de a se purta spre podoaba țării este”, căci „slabă și vulnerabilă e țara în care se vorbește o singură limbă și unde există o singură datină”. Concepția ce proclama avantajul diversității etnice era întregită de cealaltă teză cardinală, ce emana tot de la Ștefan cel Sfânt, prezentă în primul său Decret: „Fiecare popor va trăi după legile sale”, adică i se vor respecta cutumele. Nu principii existente azi de „politică față de naționalități” au fost formulate în jurul anului 1010; după cum tot atât de adevărat e că sentințele lui Ștefan se adresau în primul rând clerului și cavalerilor, și doar cu

timpul au fost extinse și asupra păturilor de țărani, meșteșugari și negustori stabiliți pe teritoriul țării prin colonizare. Nu e vorba nici măcar de niște principii specific maghiare, căci cea de a doua sentință nu reprezintă altceva decât o preluare textuală din codul juridic elaborat în Evul Mediu timpuriu în Bavaria. Și în Ungaria a prins rădăcini concepția medievală generală, care, în flagrantă contradicție cu epoca naționalismului, considera pe de o parte că diversitatea etnică este un lucru pozitiv — și nu un rău diabolic —, iar, pe de altă parte, respecta universul de tradiții și drepturile popoarelor — „datinile” — ca pe niște valori specifice, aproape sacre. În cele dintâi privilegii păstrate până în zilele noastre, în cel acordat populației valone care a întemeiat Bodrogolaszi (1201), ca și în privilegiile (1206) acordate „primilor oaspeți” din Transilvania — germanii care au întemeiat așezările Cricău (Karako/Krakkó), Ighiu (Krapundorf/Grabendorf) și Romos (Rams/Rumess) — se repetă textual că satele întemeiate de coloniști își pot desfășura viața „în conformitate cu riturile [tradițiile, cutumele] poporului lor”.

Pentru a afla cum și de ce a avut totuși loc în aceste secole timpurii procesul de asimilare, avem la dispoziție un exemplu deosebit de pregnant, cunoscut cât se poate de exact ca izvor istoric și care are în plus și un caracter ieșit din comun. Exemplul este ieșit din comun, deoarece întâmplător e vorba de un grup de coloniști de religie mahomedană (pe semne, de etnie kaliz-i), și se știe că, la presiunea exercitată de Biserică, încă dintr-o perioadă timpurie regii Ladislau cel Sfânt și Coloman au încercat să realizeze pe bază de legi asimilarea forțată a mahomedanilor, amestecarea — din motive absolut religioase, și nu „naționale” — a acestora cu populația creștină. Zadarnic însă, căci, în momentul în care satele „ismaelite” (böszörmény) (villae Ismaelitarum) apar pe rând în diplome, ele se dovedesc comunități închise, conduse de propriii lor „dregători” și „bătrâni”. Mai mult decât atât, când arabul de religie islamică Au Hamid al-Andalusi petrece în Un-

garia trei ani (1150—53), el poate străbate țara cu aprobarea regelui Géza II ca să aducă corecții ritualurilor islamice uitate deja pe jumătate („explicam Coranul” — scria el); fiind un apropiat al Curții, el adeverește cu recunoștință că regele „a îngăduit ca musulmanii să-și exercite public religia... i-a iubit pe musulmani”. Nimeni așadar nu amenința nici apartenența etnică, necum religioasă a grupării de așezări militare formate din treizeci de sate din sudul Ungariei cu care Au Hamid a venit în contact în limba lor maternă și de unde, după două generații, în jurul anului 1220, tineri dornici de învățătură s-au dus să se instruiască la Alep. Musulmanii de-acolo i-au tras însă la răspundere din cauza „obiceiurilor lor france [creștine occidentale]”, iar ei le-au răspuns: „Vorbim limba maghiarilor... cei care purtăm armă ne radem barba și ne îmbrăcăm după obiceiurile francilor”. Nimeni nu i-a obligat să facă acest lucru, și nici nu s-au plâns de așa ceva. Explicația au dat-o ei înșiși: „Suntem înconjurați din toate părțile de creștini.” În epocile timpurii, se știe că portul era expresia manifestă a identității etnice; nu fără motiv au cerut cumanii în 1279 să fie legiferat că sunt dispuși să se creștineze și să se stabilească în ținutul care le va fi dat — „cu excepția tunderii bărbii și părului și a renunțării la propria îmbrăcăminte”.

Grupul etnic al kaliz-ilor, prin renunțarea la propria limbă și propriile obiceiuri, a pornit încă din perioada 1150—1220 pe calea asimilării spontane, și aceasta pur și simplu deoarece era încastrat în masa etnică a maghiarilor din Sirmiu/Srem — deși, să nu uităm, era vorba de o grupare mai mare, compusă din treizeci de sate. Asta în condițiile în care majoritatea așezărilor timpurii împesetrișau imaginea etnică a țării sub forma cât unei comunități sătești izolate ori a cât unei colonii preurbane răslețe, căci, în parte, criteriile militare ale regatului ungar timpuriu, dar mai ales interesele lui economice cereau ca numeroasele „pământuri nelocuite” productive, care, în epocă, stăteau încă din belșug la dispoziție în interiorul țării, în ținuturile din Câmpia Tisei și Câmpia Transil-

vaniei, să înceapă pe cât posibil în cât mai multe puncte — în această perioadă fiind încă vorba, în cea mai mare parte, de domenii regale — să fie cultivate. Iar pe aceste teritorii din interiorul țării, începând cu latini-i și cu coloniștii germani și slavi din epocile de început și până la pecenegi, toate așezările întemeiate de coloni — ca să folosim cuvintele celor ce dădeau explicații la Alep — „erau înconjurată de unguri”, astfel încât mai devreme sau mai târziu erau asimilați de populația maghiară. Valonii („latinii”) din Egervölgy la care se referea Nicolae Olahus constituiau puținele excepții. Ei însă erau de-acum descendenții coloniștilor unei epoci noi, ai celor sosiți în a doua jumătate a veacului al XIII-lea.

În jurul anului 1200, asistăm la schimbarea deopotrivă a cadrului geografic și juridic-instituțional al operei de colonizare — „recrutare de populații” —, ca și la transformarea radicală a contextului social. Această mutație e de natură să ofere deja în mod nemijlocit imaginea în devenire a structurii etnice specifice a țării — a celor douăsprezece „națiuni” enumerate de Nicolae Olahus.

Ce anume s-a schimbat începând de prin anul 1200 în privința fluxului de coloni și a colonizărilor — „a recrutării de populații” — care, de-a lungul Evului Mediu, urma să determine conturarea structurii multinaționale a Ungariei epocii moderne?

Presiunea demografică dinspre Occident ce a caracterizat primele secole ale mileniului a cunoscut o diminuare considerabilă. Către anul 1300, populația Ungariei a crescut de aproape trei ori în comparație cu anul 1000. Fluxul celor veniți de dincolo de Rin (al „latinilor”) a încetat; practic, începând de la mijlocul secolului al XIII-lea, coloni occidentali mai sunt doar cei sosiți din ținuturile germane. Dinspre răsărit însă, fluxul multisecular al elementelor etnice nomade a fost, la mijlocul veacului al XIII-lea, blocat de înaintarea mongolă. Fugind din calea mongolilor, cumanii și unele grupuri etnice de alani răzlețite au ajuns, într-un ultim val, în ținuturile dintre Dunăre și Tisa. Cu toate acestea, procesul de

colonizare a continuat. „Ne-am străduit să recrutăm prin poruncă regească, din toate colțurile lumii, ostași și agricultori ca să populăm pământurile pustiite” (1268) — se spune în programul regelui Béla IV de după marea invazie a tătarilor. De fapt, coloniile proveneau nu atât din toate colțurile lumii, cât, mai ales — cum se poate citi în numeroasele diplome ale epocii —, „din țările învecinate”, și chiar și aceștia se stabileau nu în primul rând în ținuturile cele mai pustiite din interiorul țării, ci cu precădere pe teritoriile cu o populație din capul locului rară, în zonele împădurite și muntoase de margine, în mare parte încă nelocuite.

O nouă caracteristică a acestui al doilea val de colonizări este că, în general, nou-veniții nu mai erau asimilați de populația maghiară, cum s-a întâmplat cu primii coloniști, ci ori s-au integrat în statul ungar păstrându-și coerența individualității etnice, ori fuzionau în blocuri etnice mai mult sau mai puțin închegate de-a lungul veacurilor. Chiar și populațiile ce trăiau în grupuri răzlețe și-au păstrat în condiții mai bune identitatea etnică decât înainte. E, desigur, greu să aducem la același numitor aceste trei categorii de schimbări, căci alta era natura coeziunii în cazul sașilor, al cumanilor ori alaniilor, decât în cazul populației germane de la orașe, după cum cu totul alți factori au stat la baza formării zonelor locuite compact de slovaci, români, ruteni ori a structurării ținuturilor de margine locuite de germani în partea de apus a Ungariei — pentru a și schița astfel dintr-o suflare tabloul acelor „națiuni” de altă limbă înșiruite pe la 1530 de Nicolae Olahus.

Indirect, numitorul comun trebuie căutat în transformarea structurală pe care o cunoaște Ungaria feudală în interior. Prin faptul că pe la anul 1200, ca o contrapondere a puterii regale, s-au constituit într-un ritm cu adevărat neobișnuit marile latifundii și că își face apariția un element nou, problema însăși a colonizării pășește într-un spațiu de joc politic caracterizat printr-o multitudine de factori. Pe de o parte, pentru contrabalansarea puterii marilor latifundiari, regii, sub semnul unei noi concepții de poli-

tică de colonizare, au fost obligați să trateze anumite grupuri de coloni ca „popoare” unitare; pe de altă parte, o dată cu apariția orașelor, asistăm la afirmarea unui factor ce s-a dovedit și o forță aparte de coeziune etnică; în cele din urmă (și acesta e un aspect ce a influențat populațiile cele mai numeroase), rivalitatea dintre puterea regală și marile domenii feudale a proiectat cu o forță gravitațională specifică punctul de greutate al „recrutării de populații” în spații geografice noi, spre ținuturile de margine.

Sași, cumani, germani

Una dintre ideile călăuzitoare ale noii epoci este principiul înscris în diplomele emise la mijlocul veacului al XIII-lea: „Fala regilor și a principilor se întemeiază mai ales pe mulțimea popoarelor”, de ea depinde „extinderea puterii regale”. Resortul politicii sistematice de colonizare l-a constituit recunoașterea faptului că nou-veniții străini se pot dovedi o contrapondere economică sau militară — și deci politică — a marilor domenii feudale în măsura în care trăiesc pe teritorii cât mai unitare și în comunități etnice cât mai închise, în schimbul fidelității asigurându-li-se, la nivel instituțional, păstrarea „obiceiurilor proprii” — doar că de-acum acest lucru nu mai avea loc în cadrul comunităților sătești răslețite, ca în secolele al XI-lea și al XII-lea, ci în zone locuite compact de o populație numeroasă. Nu e întâmplător că primul pas hotărâtor în această direcție a fost făcut de regele Andrei II, în timpul domniei căruia dezvoltarea marilor domenii feudale, „împărțirea comitatelor și pământurilor Ungariei și dăruirea lor baronilor și cavalerilor” (1217) a căpătat cu adevărat aspectul unui program. În anul 1224, suveranul a repartizat grupurilor de sași din Transilvania, între Târnava Mare și Olt, un teritoriu uriaș, situat la răsărit de valea Mureșului până la ținuturile secuiești, iar, în scopul asigurării caracterului închis al teritoriului, i-a strămutat, chiar și pe secuii ce locuiau acolo, în colțul estic al Transilvaniei, proclamând noul principiu: „întregul popor... să fie

un popor unit și să fie supus aceluiași judecător”, adică să trăiască în conformitate cu privilegiile asigurate prin Andreanum, în cadrul unei autogovernări de grad inferior. Dar, după o generație, nici regele Béla IV n-a mai încercat să oblige neamul cumanilor — care ceruse permisiunea de a se stabili pe pământul Ungariei — să se statornicească în acel tip de așezări militare dispersate, așa cum se procedase anterior cu pecenegii, ci li s-au pus la dispoziție vaste teritorii nelocuite, între Dunăre și Tisa și mai spre răsărit (inițial, chiar și în ținutul Crișurilor și între Mureș și Timiș), asigurându-li-se cadrul tradițional de viață și sistemul de cutume; în schimb, zece fruntași ai cumanilor au depus jurământul, în cadrul unei ceremonii nomade deosebite, „după obiceiul neamului lor”, „să apere pământul maghiarilor, ca popor credincios regelui, împotriva tătarilor și a altor seminții” (1246).

În primul caz, e evident vorba de interesul economic al instituției regale, căci impozitul de 15000 de mărci al sașilor reprezenta în sine aproximativ 9 la sută din veniturile regelui. În cel de-al doilea caz, e limpede vorba de criteriul militar, deoarece trupele cumanilor, ce puteau atinge uneori zece mii de luptători, au devenit forța armată cea mai redutabilă a epocii arpadiene târzii. Nici că se poate închipui un contrast mai izbitor decât cel existent între sașii cultivatori ai pământului și constructori de orașe și cumanii războinici și nomazi. Ceea ce-i apropia cu toate acestea era similitudinea ordinului lor de mărime, fiind, în ambele cazuri, vorba de populații ce numărau mai multe zeci de mii de oameni; dar ceea ce i-a adus la același numitor a fost mai ales politica regelui față de ei: prin privilegiile pe care le-a acordat (cumanii le-au primit în scris în 1279), întregul „popor” a fost ridicat la rang de universitas sau communitas unitare — cum erau numite în epocă acele comunități juridice autonome ce dispunea de autogovernare. În nord, în ținuturile Popradului și Hernadului Superior, populația saxonă a zonei Spis/Zips s-a format ca un al treilea „popor” de un ordin de mărime similar și și-a dobândit privilegiile comunitare

(1271) încă din perioada care a urmat mării invazii a tătarilor. În cazul sașilor/saxonilor, nu o populație unitară din capul locului a fost cea care a obținut privilegiile, ci s-a întâmplat mai curând invers, cadrul teritorial-comunitar a fost cel care, de-a lungul timpului, a dus la formarea unor zone cu un profil etnic bine definit. Grupurile imigrate aici încă dintr-o epocă timpurie erau originare, în afară de Saxonia, din cele mai diferite regiuni ale Germaniei, din Bavaria până în Turingia, mulți venind chiar din „ținuturile latine”, adică din Flandra. Dacă în Ungaria sașii (Saxones) erau considerați o „națiune” separată, fiind în mod limpede deosebiți de germanii ce trăiau în țară (Alemanni, Teutonici) — așa cum am văzut pe lista lui Nicolae Olahus —, acest lucru era o urmare directă a autonomiei lor specifice.

Drumurile s-au despărțit în Evul Mediu târziu. Autonomia sașilor/saxonilor a progresat în direcția autogovernării orășenești, fapt care a fost de natură să conserve cele două zone cu profil național individualizat. Față de această situație, chiar dacă, prin colonizarea cumanilor și a elementelor etnice alane integrate în masa acestora, s-a format o autogovernare pe bază teritorială („scaune”), având în vedere că zona de colonizare era răzlețită în bună măsură în chiar centrul zonei etnice maghiare, asimilarea acestora începuse încă de pe la sfârșitul Evului Mediu și s-a încheiat în cursul veacurilor al XVI-lea și XVIII-lea.

Populația germană imigrată începând cu secolul al XIII-lea în orașele pe cale de definire și în zonele miniere a urmat un cu totul alt model. Singura tangență cu ceilalți germani a reprezentat-o, și în acest caz, noul factor al unei anumite existențe autonome, comunitare (communitas), realizate prin măsuri privilegiale, care a fost de natură să asigure continuitatea etnică la nivel teritorial, în ciuda dispersării în colectivități izolate. Și acesta nu pentru că în autonomia orășenească s-ar fi ascuns vreun principiu „național”. „Persoanele de orice condiție și de orice limbă care se adună acolo [în oraș] să se bucure de aceeași libertate” — pro-

clamă bunăoară, specific concepției din epocă, privilegiul acordat orașului Beregszász/Beregovo (1274). Cu toate acestea, dacă, la mijlocul secolului al XIV-lea, populația majorității celor aproximativ cincizeci de orașe cu privilegii a rămas, în parte sau în totalitate, germană, aceasta se explică în primul rând prin faptul că noua structură instituțională autonomă a orașelor a reprezentat, în mod indirect, o forță de coeziune etnică. Germanii trăiau în comunități separate, mai mult sau mai puțin izolate chiar și acolo unde, la sfârșitul Evului Mediu, jumătate din populație era deja maghiară (de pildă, la Buda sau la Cluj), în alte părți alcătuind „orașe germane” separate la nivel topografic-administrativ (ca la Esztergom, Vác sau Visegrád). În total, populația săsească/saxonă din cele două zone compacte de locuire, alano-cumanii și populația germană a orașelor abia dacă se cifra însă la 15% din totalul de aproape un milion cât numărau persoanele aparținând naționalităților. Cea mai mare parte a acestei mulțimi se formase după un al treilea model, cu toate că modelul însuși era o variantă a unei structuri similare.

Slovacii, românii

Dacă, în scopul simplificării lucrurilor, vom vorbi în cele ce urmează de zone de margine, avem de fapt în vedere o fâșie geografică având o adâncime de două-trei sute de kilometri — la care trebuie să socotim și unele regiuni „interioare” cu munți împăduriți (de exemplu, sudul Bihorului) —, ce înconjură, în interiorul cununei Carpaților, începând de la valea râului Váh, spre răsărit, într-un uriaș semicerc prin Transilvania până la Dunărea de Jos, ținutul etnic maghiar. În veacul al XIII-lea, între hotarele înseși ale țării și-a făcut apariția o anumită tensiune demografică, deoarece, în timp ce, de pildă, populația din zona aflată la vest de Dunărea panonică, a atins, iar în unele locuri chiar a depășit, 20 de locuitori pe kilometrul pătrat, ținuturile de margine continuau să fie caracterizate de o densitate de 2-3 locuitori pe kilometrul

pătrat. Regiuni împădurite ale țării continuau să fie cu totul nelocuite. În acest uriaș semicerc, viitoarele naționalități abia erau reprezentate în jurul anului 1200 de două nuclee: s-au individualizat, la nord-vest, în bazinele râurilor Váh și Nitra, zona de locuire compactă a slavilor moravi amintită mai sus (la care, dinspre răsărit, s-au adăugat în acea perioadă doar grupuri răzlețe și rare de populație în ținuturile Turiec și Liptov, în valea Popradului), iar la sud-est, la poalele munților Făgăraș, pe atunci încă singura „țară” a românilor încheată teritorial (terra Blachorum/Olachorum), la care s-au adăugat grupuri răzlețe dinspre vest, în ținutul Hațegului.

Amintitele mutații social-politice care au avut loc la nivelul întregii țări au făcut actuală, dintr-o dublă perspectivă specifică, problema populării zonelor de margine. Prima a constat în faptul că, după ce puterea regală a pierdut în mare măsură teren în ținuturile interioare, în vechile comitate, regele s-a străduit să-și edifice noua bază a suveranității sale acolo unde continua să dețină o serie întregă de domenii cu păduri de mărimea unor comitate: „în pădurile cu vânat ale sfinților regi” (cum erau numite chiar și în acea epocă — 1248, 1271 — ținuturile dinspre răsărit de domeniul Zvolen, mari cât niște părți de țară, ce se întindeau până spre lanțul Carpaților). Colonizările sistematice în aceste zone în cea mai mare parte „nelocuite” au fost inițiate de regele Béla IV și continuate de succesorii acestuia, fiind finalizate mai cu seamă de dinastia de Anjou. Ne putem da seama de dinamica inițială a colonizărilor dacă avem în vedere că în jurul anilor 1250 în bazinul râului Turiec existau, la poalele munților, doar 30 de mici așezări slave, pentru ca, la moartea regelui colonizator, spre 1270, să se înfiripe deja nucleul celor 70 de sate care, ulterior, spre mijlocul veacului următor, au transformat întregul bazin în ținut agricol.

Al doilea resort al mutației amintite a fost însă că, dacă tot nu s-a reușit să se stopeze extinderea marilor domenii feudale, regii au donat în aceste zone „păduri cu totul neumblate și nelocuite”

de mărimea unor părți de comitat, cu scopul — așa cum stă scris într-unul dintre numeroasele documente de danie — ca proprietarul „să defrișeze pădurea și s-o transforme în teren agricol”, să întemeieze sate și „să strângă norod” (1269) (e vorba de pădurea ce se întindea între râul Hibe și ținutul Spís/Zips din comitatul Liptov). Această indicație nici nu trebuia de altfel să fie dată, căci valoarea daniilor o constituia „norodul”. Timp de secole, regele și domeniile feudale rivalizau în atragerea de mase de coloniști, din care, cu timpul, a luat naștere poporul slovac. În acest sens, dinamica începuturilor e evidențiată de faptul că întâmplător chiar beneficiarul daniei amintit mai înainte, strămoșul familiei Szent-Ivány, a întemeiat, el singur, în doar două decenii, șase sate în „pădurea nelocuită”.

Afluxul de coloniști pornea de dincolo de Carpați, la miazănoapte cu precădere din ținuturile morave — și, de-a lungul acestora, din cele cehe, poloneze și rutene — în proporții tot mai importante, căci rivalitatea semnalată se exercita în sensul scăderii dărilor nobiliare. Pe domeniul regal din comitatul Liptov, „starea libertății” (status libertatis) populației era, încă de la măsurile luate în 1265, similară cu situația existentă în zonele interioare în perioada anilor 1350. Dar și marile domenii feudale au învățat ca — în conformitate cu îndrumările din anul 1313 privind colonizarea — „să asigure [coloniștilor] o libertate de natură să poată fi strănși la un loc”. În ținuturile slovace în formare, denumirea de origine cehă a satului realizat prin defrișare a fost *lehota*, care înseamnă „ușurare”, „înlesnire”. Forța motrice a acestui proces a căpătat noi valențe prin faptul că în aceste zone colonizarea a devenit din ce în ce mai mult o „întreprindere”: întreprinzătorii — șoltuzii — care se îndeletniceau cu colonizarea aduceau cu ei de dincolo de Carpați, pe baza contractelor încheiate cu proprietarii de pământ, populații ale unor sate întregi. După 1300, de pildă, Máté Csák, cel mai important rival al puterii regale, a început, cu concursul șoltuzilor, să populeze cu sate de moravi ținutul Zilina

din zona nordică, până atunci nelocuită, a comitatului Trencín. De unde provenea afluxul de coloniști în zonele mai răsăritene e un aspect ce reiese cu claritate dintr-un hrisov din ținutul Spís: strămoșul familiei Görgey a câștigat dreptul de a deține în proprietate noi „păduri nelocuite” (1256) „pentru că a strâns noroade din țările învecinate [...] mai ales din Polonia și Rutenia”. Diferitele elemente etnice de origine slavă au cunoscut, de-acum în interiorul arcului carpatic, fenomenul de integrare într-un grup etnic coerent, cu o limbă aflată într-un proces de unificare, ce utiliza, chiar și în veacul al XIV-lea, străvechea denumire colectivă slovenin a slavilor, începând să folosească pentru sine numele individualizator „slovac”, „slovaci” abia în cursul secolului al XV-lea. Procesul de formare ca etnie s-a prelungit până în epoca modernă, căci în satele din zona Carpaților Mici formate prin colonizare nici măcar în jurul anilor 1530 nu trăiau slovaci, ci cehi, Nicolae Olahus — după cum am văzut — considerându-i o „națiune” separată.

În zona opusă a arcului carpatic, migrația românilor prin trecătorile Munților Făgărașului și Cibinului — prin „ținuturile vlahilor” — a cunoscut o revigorare tot după marea invazie a tătarilor. În general, deplasările de populație au fost favorizate de aceeași rivalitate ca și în nord: puterea regală a căutat „să-i strângă” pe români ca — inițial — exclusiv „populații crăiești” (ale căror elemente războinice mergeau la luptă alături de secuii și pecenegii cu care se învecinau) pe domeniile recent dobândite la poalele Carpaților Meridionali. Marea proprietate feudală și-a făcut însă și aici apariția de redutabil competitor. Înaintarea spre nord a românilor e semnalată cu exactitate de autorizațiile de stabilire în zonă obținute de proprietarii ecleziastici și laici. În ținutul Aiudului, de pildă, primele așezări românești au luat ființă în epoca de după 1272 pe proprietatea capitlului de la Alba Iulia. Aceasta a fost zona în care, între 1270 și 1294, și-au făcut apariția, și pe domeniile voievodului Transilvaniei, și pe cele ale episcopului, situate în zona sudică a Bihorului, venind dinspre Muntenia, de-a

curmezișul comitatului Alba de Jos, cei dintâi coloniști români, iar ce primele grupuri de români au fost chemate înspre zonele mai nordice ale comitatului Hunedoarei, de-a lungul amintitelor cnezate regale din regiunea Hațeg, de către neamul Ákos (1292). În zadar a încercat Andrei III să restaureze dreptul exclusiv al puterii regale de a face colonizări atunci când a hotărât ca toți românii de pe domeniile nobiliare „să fie strânși” pe domeniul de la Secaș (1293) aflat la poalele Munților Cibinului (1293), căci în Transilvania și Bihor colonizările masive din secolul al XIV-lea erau deja de resortul domeniilor nobiliare. După aceasta, parcă pentru a continua competiția, Carol Robert a organizat uriașe domenii noi în parte spre miazănoapte, în codrii seculari ai Maramureșului (primul voievod apare aici în jurul anului 1326), în parte spre miazăzi, în comitatele Timiș, Caraș și în banatul Severinului. Prin aceasta, semicercul zonei geografice a imigrației românești se și definise. Ritmul acestui proces e evidențiat de faptul că, în timp ce în secolul al XIII-lea izvoarele scrise vorbesc de doar 10 așezări românești permanente, în prima jumătate a secolului următor își fac apariția 29 de noi sate, iar în a doua jumătate a secolului un număr de 217.

Așezarea românilor și formarea etniei slovace nu doar că au constituit două fațete ale aceluiași proces, dar s-au desfășurat și într-un mod asemănător prin aceea că, dacă în cazul slovacilor recrutarea coloniștilor era în multe locuri realizată de șoltuzi, în cazul românilor grupuri compacte mai mici sau mai mari (de multe ori, foarte numeroase) se stabileau în zonă sub conducerea voievozilor și a cnejilor. Cu singura deosebire că, în timp ce primii erau simpli „întreprinzători”, de cele mai multe ori germani, ceilalți erau în același timp mai marii propriului lor grup, calitate pe care și-o păstrau și după întemeierea așezării, căci epoca — așa cum am văzut — respecta „obiceiurile poporului”. Cnezatele românești au rămas unități cutumiare primare, ajungând, până în secolele al XIV-lea și al XV-lea, să se integreze, în primul rând pe marile domenii regale, în Maramureș, ca și în ținuturile Hune-

doarei, Timișului, Carașului, Severinului, în autonomii teritoriale primare, în „universități [comunități] cneziale”, unde cuvântul decisiv îl aveau „cutumele românilor” (mores, leges Olachorum).

Această autogovernare primară cunoștea, desigur, diferite grade în funcție de districte, domenii nobiliare sau grupuri de sate, deosebindu-se bunăoară de autogovernarea sașilor și prin aceea că se întemeia nu pe cutumele „poporului” român, ci pe cutumele locale a numeroase grupuri independente, autogovernarea fiind de competența unei pături superioare, care, în cea mai mare parte, mai devreme ori mai târziu, era asimilată de nobilimea maghiară.

Într-o fază istorică ulterioară, în secolul al XIV-lea, a început imigrarea populației rutene prin trecătorile Carpaților Păduroși înspre ținuturile de nord-est, unde — în opoziție cu grupurile răzlețe care s-au asimilat în masa populației slovace răsăritene — se definește spre sfârșitul Evului Mediu profilul unei noi „națiuni”. Formele de stabilire în zonă erau atât de asemănătoare cu cele ale românilor, încât erau denumite, în mod similar, și „drept românesc” (ius Valachicum). La origine, vlah (de aici, ungurescul oláh) nu era atât o denumire etnică, ci însemna „păstor muntean”.

În sfârșit, pentru o imagine completă, trebuie să amintim și de un aflux dinspre apus, de apariția unor coloniști germani în zona de graniță, proces început tot în veacul al XIII-lea, care se deosebește însă, prin trăsături specifice, de modul de stabilire în teritoriu a sașilor/saxonilor și a populației germane de la orașe, iar, la origine, chiar și de al celor amintiți mai înainte. Colonizarea în cursul secolelor a teritoriului Burgenlandului de azi cu populație germană a fost, de-acum în afara oricărei „con competiții”, exclusiv opera marilor proprietari de pământ din Ungaria apuseană.

La baza tuturor acestor colonizări n-a stat cu precădere nici un fel de mișcare spontană de populație, și cu atât mai puțin au fost ele acționate de vreun resort latent de etnogeneză; era de fapt vorba de un proces de expansiune. Afluxul acestor elemente etnice „înspre interiorul” arcului carpatic era direct proporțional cu ex-

tinderea sistemului de latifundii regale și nobiliare „înspre exterior”, spre hotarele țării, unde — așa cum se poate citi în articolul 45 al legii din 1495 ce oglindește concepția medievală târzie care a stat la baza ei — până și „schismaticii” (ortodocșii), adică românii, rutenii, sârbii „locuiesc în ținuturile lor, potrivit propriilor obiceiuri, la chemarea și cu cheazășia maiestății sale regelui, a voievozilor, banilor și a altor mari demnitari ai țării”. (Prezența sârbilor printre naționalitățile amintite constituie un element mai nou, aflutul în grupuri, dinspre miazăzi, al acestora, început la mijlocul secolului al XV-lea și orientat spre diferite zone ale țării, printre altele până în insula Csepel [Ráckeve], nefiind de aceeași natură cu celelalte, ci constituie de-acum prologul unei mișcări de populații de un tip nou: refugierea din fața expansiunii turcești.) Comun în aceste zone de margine și deosebit atât de colonizările la care au avut loc înainte de anul 1200, cât și de zonele și enclavele autonome apărute după 1200 este faptul că, de-a lungul veacurilor, de jur împrejur s-au format „națiuni” aflate în contact direct cu un fond etnic înrudit sau similar și care au beneficiat de o neîncetată primenire din partea acestuia.

Popor și „națiune”

Naționalitățile Ungariei reprezentau la sfârșitul Evului Mediu 20-25 la sută din totalul populației de aproximativ 4 milioane de locuitori. Chiar dacă nu în accepțiunea modernă a termenului, în epoca respectivă acestea erau într-adevăr considerate „naționalități”. Într-o cronică belgiană, se poate citi că în anul 1447 un grup de valoni din Ungaria au făcut o vizită la Liège, unde au povestit că strămoșii lor au fost bine primiți de regele ungar, care le-a dat pământ și le-a pus în vedere să nu-și uite limba. În epocă, limba era considerată într-adevăr ca un dat sau o calitate întru totul „firești”. Ascendența era inițial exprimată și de termenul latinesc *natio*, un derivat al verbului *nascor* „a se naște”, aflat în strânsă relație etimologică cu conceptul de natură „natură”. Așa cum am văzut, Nicolae Olahus

considera și el că limba este cel mai însemnat criteriu de definire a „națiunii”: „vorbesc cu toții limbi deosebite”. În aceeași măsură, „obiceiurile” popoarelor au fost considerate de-a lungul întregului Ev Mediu ca un drept uman inalienabil, o caracteristică firească. După cum nu era nici o contradicție în faptul de a fi bunăoară, după naționalitate, italian (*natione Latinus*) și în același timp maghiar (*Ungarus*) — așa cum se vorbea încă din 1204 despre un abate de la mănăstirea Somogyvár. În sursele medievale, „străin” (*alienus, extraneus*) însemna totdeauna „originar din altă țară”. Conform concepției din epocă, duzina de *nationes* compuneau împreună „poporul” Ungariei.

Cluj, Turnul Bethlen

COLONIZAREA TRANSILVANIEI

— *Una dintre problemele cele mai controversate ale istoriei Transilvaniei, acea parte de țară cu un destin atât de greu încercat, este data stabilirii pe acest teritoriu a etniilor ce trăiesc în prezent acolo. Cum a avut loc colonizarea Transilvaniei și ce populații au găsit aici descălecătorii maghiari?*

— Conform protocronicii maghiare datând de la sfârșitul veacului al XI-lea, maghiarii alungați din Atelkuz de către pecenegi au pătruns mai întâi în Transilvania, de unde au pus stăpânire pe întregul Bazin Carpatic. Dintre maghiarii care au ocupat Transilvania, un trib sau o fracțiune dintr-un trib a rămas pe loc, stabilindu-se în partea de nord a Transilvaniei, într-o structură de cinci „generații”/neamuri. Tradițiile lor de strădescălecători au fost immortalizate de Anonymus. Unele familii din cele cinci „generații” /neamuri au trăit în acest ținut până în pragul epocii moderne, nu o dată până în zilele noastre. Nu știm cu precizie dacă de la bun început conducătorul acestui trib a fost un *gyula*, căpetenia secundă în cadrul uniunii maghiare de triburi; sigur e însă faptul că, cel puțin cu începere din anul 925, *gyula*, pe nume Bogát, a preluat conducerea populației maghiare stabilite în partea de nord a Transilvaniei.

La întrebarea pe cine au găsit descălecătorii maghiari în Transilvania, nu putem răspunde decât pe baza analizei surselor arheologice și toponimice, adică a descoperirilor făcute în cadrul săpăturilor și a materialului oferit de denumirea așezărilor. Din examinarea izvoarelor arheologice, reiese că, în istoria Transilvaniei dinaintea descălecării ungarilor, Mureșul constituia, incontestabil, o linie despărțitoare. În nord, având ca centru ținutul Sălajului de azi, dar întinzându-se până spre Cluj, trăia o populație

slavă cu trăsături probabil slave răsăritene, dar dezvoltată într-un puternic context avar și organizată într-o structură aristocratică. Această populație s-a contopit cu ungurii, pesemne chiar și cu aristocrația maghiară. Până și în familiile din care au provenit demnitarii gyula întâlnim numeroase nume de persoane de origine slavă, ca de pildă Zombor, care provine din cuvântul slav zomburu „zimbru”, ori Prok, numele ultimului gyula, care în ungurește înseamnă „rămășiță”, adică copil de sex masculin născut tardiv.

De la Mureș spre sud, trăiau, supravegheați de oșteni bulgari, lucrătorii în minele de aur și sare ai imperiului bulgăresc. A fost scos deja la lumina zilei inventarul arheologic al câtorva așezări, reieșind, fără putință de tăgadă, că la cumpăna dintre veacurile al IX-lea și al X-lea acești lucrători și soldați foloseau arme și unelte de proveniență bulgărească.

În ce privește luarea în stăpânire a Transilvaniei, și în literatura istorică maghiară au fost formulate opinii diferite. S-a presupus de mai bine de două sute de ani încoace că ungurii au ocupat Transilvania în mai multe etape. Unii cercetători au fost de părere că acest lucru a avut loc dinspre sud, pe linia Mureșului, alții — pe baza afirmațiilor lui Anonymus — că a avut loc dinspre nord, din direcția zonei Nyírség¹. Și eu consider plauzibilă această ipoteză din urmă, dar numai în cazul gyulei și al suitei sale, care au preluat conducerea ungarilor ce trăiau deja acolo. Putem întâlni nu doar în Transilvania, ci și în zona Nyírség sate care au în componența toponimului lor numele lui Bogát, primul gyula.

O altă întrebare controversată este și aceea dacă ungurii au ocupat partea de sud a Transilvaniei în epoca descălecatului în același timp cu părțile nordice ale acesteia sau — și înclin și eu spre această ipoteză — au pus stăpânire pe ea abia mai târziu, în

1 Ținut nisipos din zona de confluență Someș -Tisa, situată în partea de nord-est a Câmpiei Tisei din Ungaria (n.t.)

mai multe etape. Cu greu se poate crede de altfel ca suveranul bulgar, țarul Simeon (893—927) — care preluase prin cucerire de la imperiul bizantin aproape întreaga regiune balcanică —, să-și fi lăsat fără apărare importantele mine de sare și aur. Multă vreme, unghurii — cu toate că bizantinii au încercat de mai multe ori să-i convingă — n-au îndrăznit să se ridice la luptă împotriva alianței pecenego-bulgărești. Bizanțul a încercat, și el, în repetate înduri să desfacă această alianță — dorind să și-i atragă pe pecenegi, neliniștit de cuceririle lui Simeon —, dar fără folos. Bogat a izbutit însă să se alieze cu pecenegii, reușind, pe baza acestei alianțe, să ocupe în 927 sudul Transilvaniei, iar, mai târziu, succesorul său, Zombor, Banatul de azi.

Teritoriul, de-acum mărit, controlat de gyula a devenit din ce în ce mai independent, separându-se de uniunea de triburi aflată sub conducerea lui Árpád și alor lui. Iar aceasta s-a manifestat în primul rând în politica externă a gyulei. După înfrângerea suferită la Augsburg în 955, partea maghiarilor condusă de Árpád și ai săi s-a orientat spre Occident, solicitând papei de la Roma, în 962, un episcop care să-i convertească. În ce-l privește, gyula, care avea în stăpânire Transilvania și Câmpia Tisei, s-a botezat la Bizanț după 948 — naș i-a fost împăratul Constantin VII Porphyrogenetos —, cu aceeași ocazie aducându-l cu sine și pe episcopul grec Hierotheos pentru convertirea supușilor săi. Izvoarele bizantine subliniază în mod deosebit că, în timp ce unghurii dinspre apus au dus între 961 și 970 numeroase lupte împotriva Bizanțului, gyula n-a mai atacat niciodată Bizanțul, a rămas credincios creștinismului bizantin, credinței sale de rit grecesc, procedând chiar la răscumpărarea de la maghiarii apuseni a prizonierilor și la eliberarea lor.

— *Unghurii descălecători au găsit așadar în Transilvania o populație slavă. În Transilvania medievală, trăiau trei nationes, maghiarii, secuii, și sașii, respectiv un al patrulea neam, românii. Când s-a stabilit în Transilvania fiecare etnie?*

— Avem de-a face în acest caz cu niște probleme complicate, cea a românilor și a secuilor. Colonizarea sașilor în schimb nu

ridică nici un fel de dificultăți. Interesant e faptul că din punct de vedere etnic primele date sigure de care dispunem se referă tocmai la sași, populație stabilită aici cel mai târziu. Sașii s-au așezat în Transilvania în jurul anului 1160, la chemarea lui Géza II, în zona dintre Olt și Târnave. Așezările lor s-au extins continuu. În 1224, Andrei II le-a reunit așezările, organizându-le într-un fel de teritoriu autonom cuprins între localitatea Orăștie și zona Trei Scaune (Covasna de azi). În același timp, secuii care locuiau pe acest teritoriu au fost așezați mai spre răsărit, în ținuturile pe care le ocupă azi.

Acesta e primul punct accesibil ce poate fi considerat ca sigur în istoria colonizării secuilor. Aceștia trăiau așadar înainte de anii 1220 de-a lungul Oltului și a Târnavelor. Lucru confirmat și de toponimie, căci o parte importantă a numelor de locuri de pe teritoriul sășesc e de origine maghiară, ca bunăoară Hortobágy/Hirtibaciu¹, Homoród/Homorod, Halmágy/Hălmeag, Sárkány/Șercaia etc. Însuși toponimul Szászváros/Orăștie — căruia sașii îi spun Bros sau Broos — este în aceeași situație, deoarece poate fi explicat prin cuvântul maghiar város „oraș”.

Legat de așezarea secuilor, circulă o puzderie de legende. Acestea fac trimitere la tradițiile înregistrate de Anonymus și Simon de Kéza, conform cărora, de pildă, secuii sunt rămășițe ale hunilor retrași în Transilvania. Această afirmație însă nu e confirmată de nimic altceva; mai mult decât atât, după descălecatul ungarilor, se pare că secuii locuiau prin zona comitatului Bihor. Așezările din ținutul secuiesc și-au căpătat denumirea nu de la triburi sau persoane, ci – în mod surprinzător – de la nume de

¹ Lajos Kiss, în *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1983, afirmă că, spre deosebire de toponimul Hortobágy din Ungaria, etimologia toponimului Hortobágy din Transilvania poate fi germană: Hart-Bach — n.t.

locuri. Scaunul cel mai important, Udvarhelyszék / scaunul Odorhei, purta numele de Telegdszék / scaunul Tileagd, o așezare cu numele Telegd / Tileagd neexistând până în zilele noastre decât una singură: cea din comitatul/județul Bihor. În aceeași situație se află, de pildă, Medgyes / Mediaș, Kézd / Chizd, Sebes / Sebeș, Orbó / Orbo etc., care, la origine, sunt toponime din ținutul săsesc, dar nu ca nume de localități, ci ca denumiri ale scaunelor secuiești: Sepsiszék/scaunul Șeșși, Kézdiszék/scaunul Chizdi, Orbaiszék / scaunul Orbai. În ținutul secuiesc, nu se întâlnesc toponime ca Sebes/Sebeș, Orbó/Orbo, Kézd/Chizd, ele fiind prezente în denumirile scaunelor, ceea ce înseamnă că provin din zona unde se întâlnesc aceste toponime, adică din ținutul săsesc. Numele Medgyes/Mediaș s-a menținut în numele unei „generații”/ neam (nemzetség) secuiești.

În legătură cu originea secuilor, au existat și continuă să existe interminabile discuții. Păreră mea este că strămoșii secuilor sunt cele trei triburi cabare care s-au alăturat maghiarilor în momentul desprinderii lor din imperiul chazar. Urme referitoare la acest lucru întâlnim încă de la Anonymus; el afirmă că locuitorii Bihorului au fost după descălecat chazari. Secuici nu sunt așadar anteriori altor maghiari. După toate probabilitățile, Ștefan I i-a colonizat pentru apărarea granițelor în zona Tîrnavelor și a Oltului, în viitorul ținut săsesc, după ocuparea regiunii stăpânite de gyula.

A treia mare problemă a populației Transilvaniei o constituie apariția etniei românești. Discuția se poartă în acest sens în jurul teoriei așa-numitei continuități daco-romane: adică ce s-a întâmplat mai târziu cu armata și coloniile — contopiți cu dacii — ai lui Traian, care a cucerit Dacia în 106? Știm că în 271 împăratul Aurelian a golit Dacia și — conform afirmațiilor unanime ale istoricilor din epocă — întreaga populație romană a strămutat-o în regiunea de la sudul Dunării de Jos. „Populația romană” poate să însemne în acest caz armata, poate să însemne populația

orașelor, dar poate însemna — într-un sens cu mult mai larg — și întreaga populație romanizată, care — temându-se de barbarii germani ce stăteau să năvălească — se poate să fi urmat armata și administrația. Acest lucru e cu atât mai verosimil cu cât Aurelian a întemeiat o nouă, a doua Dacie la sud de Dunărea de Jos, cu numele de Dacia Ripensis [de amintit și Dacia Mediterranea, întemeiată tot de el — n.t.]. De bună seamă pentru ca, pe de o parte, numele să continue tradiția, iar, pe de altă parte, să asigure satornicirea populației care, părăsind Dacia, și-a aflat o nouă patrie, o nouă Dacie.

— *Există diferite teorii privind originea poporului român, respectiv despre ce s-a întâmplat cu populația romanizată strămutată din Dacia. Conform punctului de vedere oficial din România — după cum știm —, cele două etnii reprezintă unul și același lucru, dacii romanizați sunt deci strămoșii românilor.*

— Din acest punct de vedere, e demnă de atenție teoria remarcabilului arheolog român de la începutul secolului, Vasile Pârvan, privind faptul că, venind dinspre nord, albanezii s-au stabilit pe teritoriul pe care-l ocupă în zilele noastre în jurul anului 300. E evident că albanezii nu sunt băștinași pe țărmul Adriaticii, căci cel mai mare râu din Albania, Vjose, poartă nume slav, dar și azi se duc discuții privind momentul și modul în care s-au stabilit în această zonă. Întrucât, în jurul anului 600, în Albania de azi au locuit slavi, de bună seamă că albanezii s-au așezat acolo abia după aceea. Anterior, trebuie să fi trăit pe altundeva. Poate că nu e prea îndrăzneată ipoteza conform căreia strămoșii albanezilor trebuie căutați printre cei strămutați din Dacia. În limba albaneză, găsim de altfel o mare cantitate de cuvinte de origine latină, în schimb gramatica limbii e — ca și limba dacă — de origine tracă, și nu latină, ca în cazul limbii române. Cantitatea mare de cuvinte împrumutate din latinește dovedește că populația a trăit vreme îndelungată sub influență romană, dar nu într-atât încât să se schimbe gramatica limbii.

Formarea poporului român se află în cea mai strânsă legătură cu ocupația străveche a românilor, păstoritul transhumant. Caracteristic în această privință este că vara turmele sunt duse la păscut în munți, iar iarna pe țărnul mării sau în văile râurilor mari, într-o continuă mișcare de du-te-vino între munte și șes. Acest lucru nu înseamnă desigur că erau nomazi. Depinde de relațiile politice, de securitate în general dacă păstorii sunt nomazi sau transhumați. Sunt nomazi în vremuri de război, tulburi, când își duc întreaga familie în munți, respectiv în văile cursurilor de apă, dar, în perioada de pace, când familia se stabilește într-un sat la poalele munților și doar păstorii își duc turmele la șes, pe pășunile de iarnă, respectiv, primăvara, pe pășunile alpine, același popor practică transhumația.

După opinia eminentului istoric român Petre Panaitescu, păstoritul transhumant nu e posibil decât pe coastele sudice și estice însorite ale munților. El afirmă că nu există în Balcani păstor atât de nepriceput care să-și ducă turmele pe versantele nordice ale Carpaților Meridionali, adică pe povârnișurile dinspre Ardeal ale acestora, căci acolo pășuni nu sunt. Trebuie așadar să spunem că teritoriul de formare a poporului român cuprinde partea sudică a Carpaților Meridionali, așadar zona *nordică* a ținutului muntenesc al României de azi, Munții Banatului, respectiv ținutul muntos de la granița Serbiei și Bulgariei de azi, unde — deși aici nu trăiesc români — întâlnim cu sutele nume românești medievale de locuri. Dovezile toponimice localizează așadar fără echivoc formarea ființei etnice românești pe aceste teritorii, adică în ținuturile cuprinse între Carpații Meridionali și regiunile muntoase de la granița dintre Serbia și Bulgaria. De aici, ca urmare a presiunii exercitate de slavii ce veneau dinspre nord, mari mase s-au retras spre sud, până în Thessalia, unde însă nu li se poate căuta țara de origine, deoarece limba de bază a acestui ținut e greaca, în timp ce româna este o limbă romanică. Limba română s-a putut forma doar pe un teritoriu unde latina a constituit limba dominantă, adică

în regiunile dinspre nord de Sofia, ce aparținuseră imperiului roman.

În diplomele cancelariei regale, românii își fac apariția în Transilvania o dată cu secuii și sașii, la începutul veacului al XIII-lea. Ei însă ar fi putut fi prezenți acolo indiferent de când îi amintesc pentru prima oară diplomele rămase până la noi. Doar că toponimia dezmente că ar fi existat români oriunde în Transilvania — cu excepția Hațegului și Făgarașului — înainte de marea invazie a tătarilor (1241—1242). (Primul toponimic de origine românească apare în Transilvania spre 1360, și anume e vorba de localitatea Nucșoara [In C. Suci, Dicționar, figurează anul 1394 — n.t.] dinspre partea de sud a comitatului Hunedoara, existentă până azi.) Toate acestea sunt dovedite și de faptul că românii — în calitate de membri ai formațiunilor grănicerești, împreună cu secuii și sașii — erau legați de domeniile regale. Până și în jurul anului 1290, doar în situații cu totul speciale permiteau regii strămutarea din aceste regiuni a celor care-și îndeplineau serviciul în cadrul acestor formațiuni. Mai mult decât atât, românii strămutați spre nord fără permisiunea regelui sunt, printr-o dispoziție, chemați înapoi, pe domeniul regal, de dimensiunile unei jumătăți de comitat, de la Székes, situat pe malul stâng al Mureșului, față în față cu Alba Iulia.

Stabilirea în proporții de masă a românilor în partea de nord a Transilvaniei are loc după marea invazie a tătarilor. De altfel, conform unui martor ocular, canonicul orădean Rogerius, acest eveniment a lovit în primul rând Transilvania. Când, după retragerea tătarilor, maestrul Rogerius a străbătut Transilvania, peste tot a văzut doar sate pustiite, orașe prefăcute în cenușă, grămezi de cadavre, locuitori ascunși prin păduri. Poate că în Transilvania sunt cele mai dese cazurile de toponimice formate cu termenul *telek*, pe care l-au folosit ungurii în acea perioadă pentru desemnarea așezărilor odinioară locuite, dar de atunci pustiite, nelocuite (Rigótelke/Rigótheleke, Vidacstelke/Vidachteleke etc.), fenomen lingvistic ce

dovedește o dată mai mult devastările provocate de invazia tătarilor. Aceste toponimice fuseseră folosite anterior fără elementul postpus -telek; după invazia tătarilor însă, acest element e anexat, ca o dovadă a faptului că așezarea este nelocuită. Astfel de cazuri se întâlnesc în cea mai mare parte în Câmpia Transilvaniei, în zona dintre Someșul Mare și Mureș, ținutul cel mai devastat de tătari. În această regiune s-a stabilit în cursul veacului al XIV-lea un mare număr de români.

Fixarea lor în aceste ținuturi are și o cauză specială. Pe platourile înalte ale Carpaților Meridionali și Răsăriteni se găsesc mari pășuni alpine lipsite de copaci, unde animalele puteau fi duse la păscut vara. În zona Bihorului însă, unde românii s-au stabilit în secolul al XIV-lea, munții abia depășesc înălțimea de 1000 de metri, fiind de aceea acoperiți de păduri. Aici, pășunile pot fi realizate doar prin despăduriri. Spațiile despădurite sunt însă năpădite iar și iar de pădure, astfel încât trebuie pârjolite fără încetare. Turmele pasc vegetația fragedă a pădurii pe cale să se formeze din nou, lăsând mărcinișurile, care cuprind apoi întreaga suprafață; în această situație, pentru realizarea din nou a pășunii, e nevoie să se muncească din greu. De aceea, românii care plecau iarna în transhumanță din Munții Bihorului spre Câmpia Transilvaniei nu se prea întorceau cu tragere de inimă în acest mediu sălbatic. Așa a apărut în veacul al XIV-lea în Câmpia Transilvaniei puzderia de sate gemene românești și ungurești: Oláh-bogát/Bogata Românească/Bogata de Jos, Magyarbogát/Bogata Ungurească/Bogata de Sus etc. Așadar, românii, care până atunci se ocupaseră doar cu păstoritul, s-au stabilit definitiv la marginea satelor ungurești.

Într-o țară cu populație în scădere, această situație a convenit marilor proprietari de pământ. Numeroase date dovedesc că marii latifundiari maghiari au construit plini de râvnă un mare număr de biserici de lemn pentru supușii lor.

Situația socială a românilor din ținuturile Făgărașului și Hațegului, stabiliți acolo poate încă din veacul al IX-lea, cunoștea o evoluție deosebită față de cea a românilor din Câmpia Transilvaniei. Aceștia făceau parte din formațiunile grănicerești și aveau tot atâtea privilegii ca și secuii. În anii 1290, în dietele transilvănene se vorbește de comunități (universitas) ale [nobilimii] maghiare, ale sașilor și românilor, românii fiind așadar socotiți în această perioadă o comunitate liberă și care se bucură de privilegii.

— *În acea epocă, situația etnică și socială se află așadar în strânsă interdependență.*

— Da, dar există și deosebiri. Între secui și români, deosebirea era că, în timp ce secuii erau cu toți sub arme, apărându-și așadar cu toții libertatea, în cazul românilor doar cnejii erau sub arme, ocupația celorlalți fiind păstoritul, respectiv muncile gospodărești. Cnejii nu erau latifundiar, ci șefi ai comunităților locale, îndeplinind aceleași funcții ca juzii (iudex sedis/székbíró) sau căpitani (capitaneus maior exercitus/székhadnagy) din scaunele secuiești de judecată. Cu timpul însă, cnejii — pe baza meritelor obținute în războaie — au fost trecuți în rândul nobilimii maghiare, o parte însemnată trecând la catolicism sau chiar maghiarizându-se. Dintre familiile aflate în această situație, pot fi amintite Drágffy, Hunyadi, Kendefi, Majláth sau Jósika, dintre ei ridicându-se și un episcop catolic. Procesul istoric prin care au devenit latifundiarii propriului popor a mers paralel cu trecerea românilor de rând — care inițial se bucuraseră de aceeași libertate ca și ei — în categoria iobagilor.

Un proces aproape similar s-a petrecut și printre sași. Conducătorii ridicați din rândul comunităților săsești, greavii (Gräben/comites), după ce au primit feude, s-au maghiarizat și ei, din rândurile lor ridicându-se familii aristocratice maghiare ca, de pildă, Geréb de la Vingard, care a acces până la scaunul voievodal al Transilvaniei.

Etnia și situația socială au cunoscut așadar o strânsă interdependență. Secuii s-au bucurat de autonomie aproape similară unei etnii individualizate, sașii, desigur, ca o etnie aparte și o pătură care beneficia de privilegii, inițial și românii bucurându-se de autonomie, până când înobilarea cnejilor a pus capăt acesteia, divizându-i pe români în latifundiari și iobagi. Așa a devenit Transilvania un teritoriu pestriț din punct de vedere etnic, religios și social, ceea ce ulterior a avut ca rezultat un folositor schimb cultural între diferitele neamuri și pături sociale, dar și, nu o dată, fricțiuni.

Casă princiară din Turda

SCRIEREA RUNICĂ SECUIASCĂ

Cercetările recente

Disponem de relativ puține date și documente scrise despre scrierea runică secuiască din Evul Mediu. Consecința regretabilă a acestei situații este că în prezent nu avem încă o imagine coerentă în ce privește perioada și împrejurările istorice ale apariției acestei forme speciale de scriere.

Una dintre direcțiile decisive ale cercetărilor concordă în a considera o parte însemnată a semnelor runice ca fiind de origine turcică (türk), o proporție mai redusă fiind, conform acestei opinii, de factură grecească și glagolitică (se numește astfel vechea scriere slavă, anterioară scrierii chirilice). Alfabetul secuiesc ca atare trebuie să fi fost însă rezultatul unei evoluții interne de durată, evoluție ce ar fi putut avea loc fie încă în ținuturile dinspre miazănoapte ale Mării Negre (în Sciția pomenită de sursele medievale), fie mai târziu, în Bazinul Carpatic.

Pe lângă această concepție solidă, științifică, au fost publicate nu puține „rezultate ale unor cercetări” de dată mai recentă, care-și propun să dea un răspuns la problematica scrierii runice pe baza teoriei „înrudirii sumero-maghiare”. Ele caută să explice originea „scrierii runice maghiare străvechi” pe baza scrierilor feniciene și mesopotamiene. Și, procedând astfel, nu fac decât să se contrazică în mod flagrant, deoarece afirmă că, prin scrierea runică a maghiarilor, apărută în urma unei evoluții interne de mai multe mii de ani, ca și prin antecedentele acesteia, unul dintre cele mai vechi leagăne ale apariției scrierii e tocmai Bazinul Carpatic. Față de aceste — după părerea noastră — bâiguieri, cercetarea cu adevărat științifică vine cu noi rezultate.

Noi inscripții runice în ținuturile secuiești

În cercetarea scrierii runice secuiești, poate constitui o cotitură faptul că în ultimul deceniu au fost scoase la lumină numeroase noi monumente de scriere runică. Printre acestea, se află și câteva inscripții foarte importante și timpurii. În cursul lucrărilor de restaurare a bisericilor și vechilor construcții din ținuturile secuiești, s-a putut lămuri unde dispăruseră monumentele de scriere runică. Despre ele, se știe că într-o anumită fază a Evului Mediu timpuriu au existat cu siguranță, monumentele de limbă descoperite până în prezent fiind însă relativ târzii. Tocmai de aceea, a prins contur părerea că de bună seamă cele mai vechi inscripții runice au fost încrustate pe lemn, pe răbojuri, care, în decursul secolelor, au dispărut fără urmă. Fenomenul reapariției, în epoca umanismului, a scrierii runice, dar săpată de-acum în piatră, scrijelită pe cărămizi, picturi murale, a fost explicat prin faptul că, prin redescoperirea acestui străvechi alfabet runic secuiesc, umaniștii epocii regelui Matia i-au dat o nouă viață și l-au răsândit.

Inscripțiile descoperite în ultima vreme sunt de natură să umple lacuna temporală care până azi a îngreunat atestarea de către cercetători a existenței neîntrerupte a scrierii runice secuiești din Evul Mediu. A reieșit că există și monumente de scriere runică anterioare cu unul-două veacuri umanismului epocii lui Matia. Un astfel de monument e inscripția de la Crăciunel. Cu prilejul lucrărilor de restaurare a bisericii din localitate, s-a constatat că inscripția runică de pe un fragment de portal, despre a cărei existență se știa deja, dar care nici până azi n-a fost descifrată într-un mod satisfăcător, e cu mult mai veche decât s-a presupus. Piatra inscripționată a fost montată — dar „cu capul în jos” — în zidul turnului de factură gotică târzie, databil din 1496. E de la sine înțeles că toți cercetătorii au considerat inscripția ca realizată în aceeași epocă. În zilele noastre însă, a devenit limpede că

fragmentul a făcut inițial parte dintr-un portal de stil roman timpuriu între timp demolat, ajungând să fie zidit în peretele turnului abia cu ocazia reconstruirii bisericii. Prin urmare, inscripția runică pare să fi fost realizată prin veacul al XIII-lea.

Inscripția descoperită în 1994 pe locul bisericii medievale demolate din localitatea Vârghiș, din apropiere, trebuie să fi fost contemporană cu cea de la Crăciunel. Semnele au fost săpate pe marginea unui bazin baptismal cu formă arhaică, din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea. Lectura probabilă a inscripției este MiHáLyJ: iRTánKöVeT „Mihály J: a scris /inscripționat piatra”.

Între 1993 și 1995, a fost descoperită inscripția exterioară monumentală de pe biserica reformată de la Daia. Rândul cu o lungime de 9 metri, alcătuit din semne de 9—22 de centimetri înălțime, a fost scrijelit pe tencuiala medievală a naosului. Descifrarea lungii și, în mai multe locuri, deterioratei inscripții rămâne în sarcina viitorului. Descoperirea acestuia îi avertizează pe restauratori că straturile medievale de tencuială pot ascunde lucruri interesante, chiar dacă pe ele nu există pictură murală. Inscripția poate data din jurul anului 1400, când a avut loc renovarea edificiului și ornarea zidurilor exterioare și interioare ale naosului cu picturi murale.

Inscripțiile de la Crăciunel, Vîrghiș și Daia pot fi considerate cele mai timpurii monumente azi cunoscute de scriere runică secuiască. E demn de remarcat faptul că toate trei sunt în legătură cu biserici medievale. Nimic nu lasă să se înțeleagă așadar că realizatorii — printre ei, probabil și preoți știutori de carte — ar fi considerat că scrierea runică reprezintă o datină păgână, interzisă de biserică. Un alt important aspect instructiv al lor este că aceste monumente timpurii de scriere nu cuprind ținuturile medievale secuiești în totalitatea lor, fiind concentrate pe teritoriului scaunului Odorhei, într-un perimetru de aproximativ 30 de kilometri. De această regiune sunt legate și cea mai mare parte a monumentelor de scriere mai târzii.

Secuii tilegdeni și scrierea runică

În zona Odorheiului Secuiesc, așadar în ținutul în care au fost descoperite cele mai timpurii și mai multe inscripții runice, au trăit începând din epoca arpadiană secuii tilegdeni. Cercetătorii pun numele acestora în legătură cu localitatea bihoreană Tileagd, considerând, pe baza unor date istorice, că, înainte de a fi pus stăpânire pe teritoriul scaunului Odorhei de mai târziu, au trăit în regiunea Bihorului, pe valea Crișului Repede.

Inscripțiile runice medievale deosebit de frecvente în scaunul Odorhei sugerează ideea că folosirea scrierii runice a apărut la secuii tilegdeni mai devreme, fiind dintotdeauna utilizată mult mai des decât la ceilalți secui. Pe temeiul acestei constatări, e posibil ca ei să se fi familiarizat încă din perioada unuia dintre popasurile lor anterioare cu tipurile de scriere pe baza cărora știutorii lor de carte au creat „scrierea secuiască”. În mod deosebit, pare să fi fost vorba de o variantă est-europeană de scriere runică turcică și, de asemenea, de greacă și de scrierea glagolitică croată. Mai târziu — după cum am văzut —, „scrierea secuiască” a fost utilizată în forma cunoscută începând cu veacurile al XIII-lea și al XIV-lea.

Scrierea runică în Evul Mediu târziu

E un fapt demonstrat că, la cumpăna dintre secolele al XV-lea și al XVI-lea, scrierea runică s-a răspândit în aproape toate ținuturile secuiești. Se poate desigur dovedi că „tradiția existentă în scaunul Odorhei” în ce privește scrierea runică a fost continuată. Se știe că cea mai mare parte a alfabetelor care au circulat în veacul al XVII-lea erau bazate pe manualul manuscris realizat în 1598 de János Telegdi. Din păcate, în afară de simplul fapt al elaborării acestei lucrări, despre acest remarcabil autor nu știm nimic altceva.

În ultimul timp, au fost descoperite numeroase monumente de scriere runică din secolele al XV-lea și al XVI-lea. Dintre ele,

putem aminti scurta inscripție de la Ghelița, din scaunul Orbai (Pál pap „preotul Pál”), precum și cele de la Chilieni, din scaunul Șeșși, și Dalnic, din scaunul Chizd. Dintre descoperirile cunoscute de mult timp trebuie amintit textul de la Nicoleşti-Ciuc, sau — după alte însemnări — de la Sânmihai, text pe care nu-l cunoaștem decât dintr-o copie.

Scrierea runică secuiască și franciscanii de la Șumuleu

În legătură cu monumentele de scriere runică din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, cercetătorii au subliniat de multă vreme că preluarea și răspândirea acestor alfabete târzii, utilizarea lor pentru elaborarea de scurte însemnări au constituit îndeletniciri specific intelectuale, fiind deseori folosite la realizarea de texte cu caracter secret. Cu acest alfabet și-a scris bunăoară István Szamosközi rândurile în care-i înfiera pe Sigismund Báthory și pe împăratul Rudolf. Altoră, scrierea runică le-a trezit interesul ca o curiozitate evocatoare a unor timpuri revoluate, fapt dovedit de exemplul protopopului reformat István Miskolci-Csulyak și al episcopului transilvănean György Csulai.

Anchete științifice recente au pus în evidență meritele deosebite ale călugărilor de la mănăstirea franciscană de la Șumuleu-Ciuc în păstrarea monumentelor de scriere secuiască veche. Firele cercetării au dus până în a doua jumătate a veacului al XV-lea sau începutul veacului al XVI-lea, când a fost realizat documentul până azi cel mai amplu și totodată cel mai misterios de scriere runică secuiască, și anume calendarul runic inscripționat pe o bucată de lemn de formă cilindrică (așa-numitul „monument de scriere runică de la Bologna”). Acest baston cu inscripții runice a fost cercetat de inginerul militar italian Marsigli în mănăstirea franciscană de la Lăzarea din scaunul Giurgeu, care i-a copiat conținutul. Bastonul făcea parte din moștenirea rămasă de la János Kájoni/Ioan Caioni/Căianu (1629—1687). (Un fapt demn de reținut este că la copierea calendarului, în 1690, lui Marsigli i-a fost de mare folos

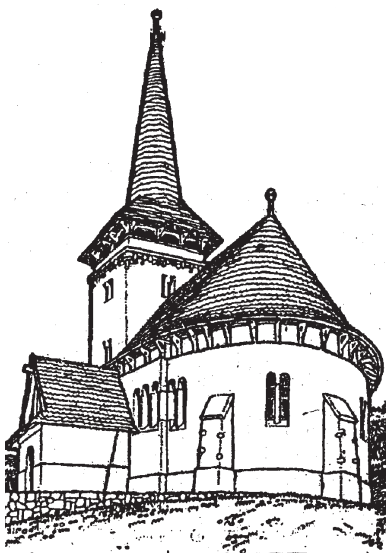
ajutorul unui localnic care mai cunoștea semnele runice. Probabil că persoana respectivă era unul dintre călugării de la mănăstirea Lăzarea.)

Despre János Kájoni, știm că a fost alternativ prior al mănăstirii Lăzarea, întemeiată la mijlocul veacului al XVII-lea, respectiv al mănăstirii Șumuleu-Ciuc, fondată, se pare, pe la 1444. Cu siguranță că vechiul calendar runic l-a găsit în mănăstirea de la Șumuleu. Interesul pe care-l arăta pentru scrierea runică era evident. În 1991, a fost descoperit alfabetul — pe care se poate să-l fi cunoscut și Kájoni — notat în 1627 pe una dintre tipăriturile executate în secolul al XVI-lea ale vechii biblioteci a mănăstirii franciscane de la Șumuleu. Mihály Bonyhai Móga, care nu era secui, fiind originar din comitatul Tîrnava, a cunoscut alfabetul runic cu ocazia șederii sale la Șimonești, în scaunul Odorhei, făcând, între 1627 și 1629, mai multe însemnări cu semne runice în volumul amintit. Dintre acestea, primele conțin alfabetul și explicația legată de el. Din punct de vedere al istoriei culturii, această explicație e deosebit de interesantă: *ez az regj szitiay (!) magyarok Alphabetuma kit az olozokert el hattak az magyarok maga ez volna eastol marattiok 1627 In festo S. Georgi militis michael Bonyhay possessor huis libri*, adică în limba română „acesta e Alfabetul vechilor maghiari din S[ch]itia, pe care l-au părăsit pentru [literele] italienești; acestea par să fie [literele] rămase din vechime ale maghiarilor înșiși. 1627. De sărbătoarea Sfintului Gheorghe oșteanul Michael Bonyhai e posesorul acestei cărți”. Sub o altă glosă, din 1629, a lui Bonyhai, se află Szekel bötewel ualo irasok „notații scrise cu litere secuiești”, alături de care autorul lor a consemnat: *Bal kézre olvasd ezt óluaso mint az sido irast* „Cititorule, aceste rânduri să le citești spre stânga, cum [se citește] scrisul evreiesc”. Alfabetul copiat în 1673 de János Kájoni — care constituie, alături de manualul amintit al lui János Telegdi, cea de a doua sursă importantă privind scrierea runică — probabil că s-a inspirat din aceste glose.

Interesul manifestat de polihistorul Kájoni față de scrierea runică continua să fie cunoscut de toată lumea chiar după decenii

de la moartea acestuia. La mijlocul veacului al XVIII-lea, profesorul piarist Benedek Horváth intenționa să elaboreze un studiu mai amplu despre scrierea runică secuiască. În acest scop, a făcut o călătorie la mănăstirea Lázarea, unde a copiat din lucrarea teologică manuscrisă a lui Kájoni cele două alfabetse consemnate acolo.

Încheiem șirul fraților franciscani interesați de scrierea runică secuiască cu călugărul Leonard Losteiner de la Șumuleu. Informațiile legate de scrierea runică au fost adunate de el în 1777 și oferite ca ajutor urmașilor pentru descifrarea inscripțiilor similare care se vor mai descoperi.

Biserica unitariană de la Cheia

SECUI, SAȘI, ROMÂNI ÎN EVUL MEDIU

Secuii

În conștiința secuilor, a dăinuit cu tărie tradiția conform căreia ei sunt urmașii hunilor lui Attila, ai „poporului lui Csaba, fiul de împărat”. În 1896, cu ocazia mileniului, printre secui au existat chiar unii care n-au vrut să ia parte la festivități, spunând că o mie de ani de la descălecatul lor ar fi trebuit să fie sărbătorit cu câteva veacuri mai devreme.

Idea apare deja, în Gesta lui Anonymus e formulată ideea, iar în cronică din secolul al XIII-lea a lui Simon de Kéza se vorbește de faptul că, imediat după prăbușirea imperiului hunilor, trei mii de huni s-au retras pe „câmpiile lui Csigla”, fiind, după sosirea ungarilor, colonizați „în munți”, unde trăiesc alături de români. Legenda originii hunice — care, de-a lungul veacurilor, a fost socotită valabilă în privința obârșiei întregii maghiarimi — s-a menținut, în ce-i privește pe secui, și după apariția istoriografiei științifice. Teoriile elaborate începând din a doua jumătate a secolului trecut cu privire la originea secuilor sunt cât se poate de eterogene. Pál Hunfalvy, cel care a spulberat teoria continuității huno-secuiești, îi consideră pur și simplu maghiari, Pauler — o frântură dintr-o populație bulgaro-turcică, Karácsonyi — maghiari sau gepizi maghiarizați, László Erdélyi — un popor care a conviețuit cu ungurii înaintea descălecatului, Gyula Németh văzând în ei un popor de obârșie avară, cabară, iar Bálint Hóman — un trib înrudit cu maghiarii, care a ajuns în Transilvania după secolul al X-lea. Unii istoriografi români au vorbit despre descendența românească a secuilor, iar alții, mai prudenți, au nuanțat această teză, afirmând că secuii, „în cea mai mare parte, sunt români deznaționalizați”.

Istoriografia noastră de azi înclină să susțină ca verosimilă originea bulgaro-turcică (eskil/skil/sikil) din zona Volgăi, această populație alăturându-se maghiarilor și rămânând în Bazinul Carpatic, în ținutul Crișurilor, cu ocazia bătăliilor din anul 894 ce au premers descălecatului. În urma unor lupte interne care au avut loc mai târziu, o parte a lor a fost colonizată în ținutul de graniță dinspre apus, unde au locuit până în veacul al XIII-lea, în vreme ce cea mai mare parte au ajuns, poate încă din epoca lui Ștefan cel Sfânt, la sud de linia Mureș—Târnave.

În ținutul secuiesc de azi, au ajuns ca urmare a politicii conștiente de colonizare duse de regii din Evul Mediu. Ca populație însărcinată cu paza hotarelor, au fost strămutați la începutul secolului al XIII-lea, în parte pentru ca populația săsească adusă între timp să poată forma, de una singură, în ținutul crăiesc de mai târziu, o unitate coerentă.

Conform sistemului de privilegii de care au beneficiat în Evul Mediu, nu plăteau impozit, dar „datul boilor”, „dat” ocazional cuvenit regelui (a șasea parte din șeptel), servea la alimentația armatei regale. În funcție de mărimea averii, întrețineau un luptător călare sau pedestru. Începând din veacul al XV-lea, în urma procesului de diferențiere, au apărut pătura frunțașilor (főemberek/primores), cea a călăreților (lófők/primipili) și a secuilor de rând/pedestrașilor (gyalogok/pixidarii), dar, din punct de vedere juridic, toate aceste pături erau socotite egale. Un element important al „libertăților și străvechilor obiceiuri” ale secuilor era faptul că doar comitele secuilor era un funcționar numit de rege, celelalte funcții fiind ocupate pe cale electivă. Unitatea lor administrativă era „scaunul” (szék) — Trei Scaune (Háromszék) luând naștere din contopirea a trei astfel de unități —, în frunte cu judele regal (királybíró/iudex regis), judele scaunului (székbíró/iudex sedis) și căpitanul (kapitány/hadnagy/capitaneus maior exercitus). Conform dreptului feudal secuiesc de origine tribal-militară, în toate împrejurările avutul trebuia să rămână al „generației”/neamului (nemzedék),

acesta nerevenind, în principiu, coroanei nici măcar în caz de infidelitate sau decapitare.

Spre sfârșitul Evului Mediu, procesul de diferențiere socială a contribuit la dezintegrarea vechilor rânduiești. Secuții de rând sunt excluși de la posibilitatea de a ocupa funcții. Notabilii care obțin ranguri nobiliare speciale acumulează averi, iar pe alții îi reduc la iobăgie. În general însă, secuții își păstrează statutul special, din 1437 fiind considerați o *natio* feudală aparte, alături de nobilimea maghiară și de sași — în vremurile ce au urmat slujindu-i cu fidelitate pe regii și principii care sunt dispuși să le apere libertățile. Începând cu veacul al XVI-lea, mulți dintre ei au devenit iobagi. În timpul domniei Mariei Tereza, se trece la organizarea unei părți a lor în regimente grănicerești (1762-64), ceea ce a condus la un conflict sângeros (madéfalvi veszedelem „prăpădul de la Madefalău/Siculeni” — numit și SICULICIDIUM — n.t.), în urma căruia mulți s-au refugiat în Bucovina. În 1848, o dată cu suprimarea definitivă a iobăgiei, încetează și existența lor separată ca *natio* feudală. În timpul revoluției, insurecția secuilor a împiedicat autoritățile contrarevoluționare habsburgice să atace noul stat ungar din două părți și să pună în scurt timp capăt luptei pentru libertate și independență.

După realizarea, în 1867, a dualismului austro-ungar, interesul față de ținutul secuiesc a sporit. Partidele parlamentare au început să concureze pentru atragerea de partea lor a alegătorilor din acest teritoriu cu populație compact maghiară. S-a pus în mod deosebit problema identificării nevoilor materiale ale secuilor. Inițial, s-a socotit că ajutorul trebuie realizat printr-un fel de mobilizare la nivelul societății — de pildă, atragerea spre capitală a bărbaților pentru a lucra ca vizitii și a tinerelor ca să lucreze ca slujnice —, iar EMKE (Erdély[rész]i Magyar Közművelődési Egyesület „Asociația Culturală Maghiară din Transilvania”) a încercat să sprijine chestiunea școlilor din această zonă, să încurajeze și să protejeze mica industrie. Au luat ființă societăți secuiești. Ținând seama că, spre sfârșitul secolului, încrederea acordată

liberalismului economic pur a început să slăbească, iar finanțele să se echilibreze, s-a trecut la așa-zisele „campanii secuiești”. În 1895, s-a demarat realizarea structurii de căi ferate secuiești, tineri din regiune au fost duși în fabrici să învețe meserie, dar, pentru că în zonă unitățile industriale lipseau, aceștia nu s-au mai întors în ținuturile lor natale.

În 1902, Congresul Secuiesc organizat la Tușnad în comun de guvern și de opoziție a zugrăvit situația economică a ținutului secuiesc în culori sumbre: creșterea animalelor e în declin — cu toate că tocmai acest sector constituia principala sursă de venituri; nivelul agriculturii lasă de dorit, fiind aproape deficitară; profitul obținut din exploatarea pădurilor e mic; mica industrie și industria casnică stagnează încă de la „războiul vama” româno—aus-tro—ungar din 1886; industrie propriu-zisă nu există, mineritul se realizează în condiții precare; sunt puține căi ferate, școlile cu profil profesional și agricol pot fi numărate pe degete; emigrația atinge proporții catastrofale. Această descriere era mai sumbră decât situația reală, în primul rând deoarece se dorea deșteptarea conștiinței societății și stimularea intervenției active a guvernului.

În 1902, Ministerul Agriculturii a inițiat o acțiune de sprijinire a dezvoltării celor patru județe. Au fost înființate asociații ale agricultorilor, cooperative, au fost organizate cursuri, excursii de specializare în vederea perfecționării cunoștințelor în domeniul agriculturii. Cele mai mari avantaje le-au reprezentat distribuirea de semințe de calitate superioară pentru însămânțat, de altoiuri, animale de prăsilă (vite, porci, oi, păsări), mașini agricole, respectiv vânzarea acestora la prețuri avantajoase, ca și subvenționarea întreținerii pășunilor — condițiile fiind de-acum prielnice pentru realizarea tuturor acestor deziderate. Acțiunea n-a dat nicăieri rezultate spectaculoase, dar a permis o dezvoltare fundamentată, suplinind întrucâtva acel cadru organizatoric de care societatea rurală secuiască avea nevoie, dar pe care nu l-a putut realiza, în vederea reprezentării propriilor interese, de una singură.

Prin extinderea rețelei de căi ferate, prin înființarea câtorva unități industriale, dar mai ales prin noul avânt pe care l-a cunoscut exploatarea forestieră, ca și prin ameliorarea într-o oarecare măsură a politicii de credite — în același timp așadar cu dezvoltarea generală a țării —, „campania secuiască” a atenuat întrucâtva problemele economico-sociale ale populației secuiești, de rezolvat însă nu le-a rezolvat.

Sașii

Primejdia unor invazii în sudul Transilvaniei l-a determinat pe regele Géza II (1141-1162) să ia măsuri de întărire a sistemului de apărare a hotarelor prin colonizarea cavalerilor scăpătați și a țăranilor sărăciți din ținutul Rin—Mosel, cărora le-a acordat, în parte prin strămutarea secuilor, așa-numite pământuri nelocuite, în zona Văii Oltului. La începutul veacului al XIII-lea, au sosit noi imigranți în împrejurimile Bistriței. În timpul domniei lui Andrei II, [1205—1235] s-a încercat colonizarea în Țara Bârsei a Ordinului Cavalerilor Teutoni, acțiune care s-a terminat însă, din cauza conflictelor dintre rege și ordin, prin alungarea acestora; cu toate că prezența lor a fost limitată la o scurtă perioadă, ea a fost de natură să exercite o anumită influență asupra sașilor. Privilegiul acordat în 1224 de regele Andrei II (Andreanum) prevedea că ținutul locuit de aceștia este proprietatea săsească comună, că nu se va avea în vedere colonizarea de străini printre ei, că vor plăti impozit colectiv și că vor pune la dispoziție 500 de ostași în caz de război.

Din unele sate aparținând acestei populații care la origine se ocupa cu agricultura, s-au format, începând de la finele secolului al XIII-lea, orașele săsești. Procesul a fost ușurat și de faptul că vechii conducători ai sașilor, greavii (Gräven/comites), nu beneficiau în același timp de privilegii cu caracter nobiliar în raport cu obștea pe care o conduceau: nu o puteau supune la obligații feudale, astfel încât n-au devenit o stavilă în calea proceselor de transformare. În acest fel, s-a format treptat o societate „burgheză”

timpurie, la nivelul căreia, deși nu se poate vorbi de o adevărată egalitate în drepturi, n-a existat o polarizare feudal—iobag, fiind mai curând o lume burghezo—țăărăneasă.

În veacul al XIV-lea, au luat naștere „scaunele” săsești ca instanțe de judecată, în fruntea cărora stătea judele regal, care era numit. În timpul Domniei regelui Matia (1458-1490) autoguvernarea lor s-a desvârșit: pe de o parte, au căpătat dreptul de a-l alege pe judele regal, iar, pe de alta, privilegiile pe care le căpătaseră anterior au fost extinse la toate ținuturile săsești. În acest fel, întreaga populație alcătuia o singură unitate politico-administrativă, în fruntea căreia stătea comitele sașilor (Sibiului).

În vechea Transilvanie, sașii alcătuiau alături de [nobilii] unguri și de secui, cea de a treia natio „națiune” feudală. La mijlocul secolului al XVI-lea, cea mai mare parte a lor a îmbrățișat reforma luterană.

Marile schimbări demografice petrecute în ultimele veacuri ale epocii feudale au transformat structura etnică a ținutului săsesc. În secolul al XIX-lea, alături de ei trăiau deja într-o proporție însemnată maghiari și români, cu timpul românii ajungând să dețină, numeric, majoritatea. În procesul de formare a națiunii burgheze, în rândul sașilor asistăm la fenomenul de consolidare a conștiinței naționale germane. În tumultuoșii ani 1848-49, cea mai mare parte a sașilor au luat poziție alături de Habsburgi, sperând că într-o monarhie cu caracter german își vor putea conserva substanța etnică, ponderea politică aparte, transmisă din generație în generație.

Autonomia săsească, inițial cu caracter progresist, dar cu timpul tot mai anacronică, a fost definitiv desființată de statul dualist ungar în 1876.

Românii

În Evul Mediu timpuriu, Transilvania istorică era un ținut împădurit, cu o populație foarte rară, unde, pe baza mărturiei diplomelor,

putem conchide că românii au sosit dinspre Balcani într-o perioadă situată în jurul anului 1200.

Înainte de marea invazie a tătarilor, îi întâlnim în ținutul Hațegului și Făgărașului, unde, după cât se pare, erau organizații în unități regale independente de grăniceri, constituind, ca populație războinică de păstori, un valoros element economic și mai ales militar pentru autoritatea statală din epocă. Procesul de imigrare a lor s-a accentuat după marea invazie a tătarilor (1241), ce a pus în discuție Transilvania. Autoritatea regală îi organizează în Carpații Meridionali ca „popor crăiesc”, dar îi fixează pe feudele lor și marii proprietari de pământ, ce-și consolidează pozițiile în veacul al XIII-lea. În secolele al XIII-lea și al XIV-lea, ajung până în Bihor, o parte a păstorilor ce-și treceau liber turmele peste hotar stabilindu-se în Câmpia Transilvaniei. Despre proporția lor numerică, nu dispunem de date precise, dar ne poate într-un fel sluji ca orientare faptul că ultimul suveran din dinastia arpadiană, Andrei III (1290—1301), a încercat să restabilească singurul drept de colonizare de care dispunea regele: în 1293, hotărăște ca românii de pe toate proprietățile feudalilor să fie adunați pe un singur domeniu din sudul Transilvaniei; avem cunoștință de zece așezări românești permanente din veacul al XIII-lea. Procesul colonizărilor realizate de marii feudali pe propriile lor domenii n-a putut fi însă oprit. În Făgăraș și Hațeg, românii — asemănător secuilor — au rămas grăniceri ce beneficiau de privilegii. Carol Robert (1308—1342) organizează cu români domenii în Maramureș. Întâlnim români la mijlocul secolului al XIV-lea în comitatele Timiș și Caraș, ca și în ținutul Severinului; la sfârșitul aceluiași veac, dispunem de date cu privire la 250 de sate românești. În secolul al XIII-lea, românii erau socotiți și ei — oarecum asemănător secuilor și sașilor — ca o comunitate. Cnezatele funcționau ca unități jurisdicționale de grad inferior.

Formațiunile de grăniceri români transilvăneni de curând înființate se întindeau și în partea sudică a Carpaților, conducătorii acestora, adică voievozii, ce dispuneau de putere de decizie peste mai multe cnezate, fiind în același timp și slujitori regești. În anii 1270, asistăm la o serie de încercări ale acestor voievozi de a-și câștiga independența, ca o consecință a faptului că și la sud de Carpați are loc un proces de consolidare a forțelor locale de structurare feudală a societății, slăbind în același timp autoritatea nu doar formală de până atunci a regelui ungar. Din aceste tentative de autonomizare, s-au născut, la începutul veacului al XIV-lea, statul de sine stătător Țara Românească, iar, în partea a doua a aceluiași secol, Moldova.

Celei mai mari părți a conducătorilor de așezări românești din Transilvania, cnejilor cu atribuții militare, li s-au acordat privilegii, beneficiind astfel de statutul unei adevărate pături sus-puse. Majoritatea lor a trecut mai târziu la catolicism, fiind asimilați de populația maghiară. Din rândurile lor, s-au ivit familii renumite, ca bunăoară Jósika, Kendefi, Majláth ori, cea mai ilustră, familia Huniazilor (Hunyadi).

IANCU DE HUNEDOARA

Problema obârșiei familiei Huniade (Hunyadi) a fost abordată până acum de numeroși autori și de numeroase scrieri, dar cercetarea n-a venit nici până azi cu noutăți față de ceea ce se știa acum o sută de ani. Singurul lucru cât se poate de limpede este că, într-o epocă în care arborele genealogic cu ramuri cât mai cuprinzător răspândite constituia unul dintre accesoriile importante ale afirmării politice și economice, arborele genealogic al familiei Huniazilor abia de putea fi socotit un puiet mititel.

Numele bunicului lui Iancu de Hunedoara era Șorba sau Șerba. Documentele îl amintesc pe tatăl lui Iancu cu numele de Vajk sau Vayk. Mai mult nici că știm despre el, completarea celorlalte aspecte ținând de raționamentele istoricilor.

Nu e așadar întâmplător că în jurul originii lui Iancu de Hunedoara și-au făcut apariția legendele. Conform uneia dintre acestea, a fost copilul nelegitim al regelui Sigismund [1387-1437] și al unei tinere din Marginea [Sibiului]; după alta, al conducătorului sârb Ștefan Lazarevici și al unei tinere unguroaice din Sibiu. Desigur că toate aceste lucruri nu pot fi confirmate. În ianuarie 1453 însă, regele Ladislau V a emis o diplomă, în care putem citi următoarele: „Iancu de Hunedoara... și-a petrecut anii de tinerețe în serviciul regelui Sigismund, și ceea ce alții au obținut datorită strămoșilor și titlurilor el a realizat cu prețul unui trudnic efort și prin eroism personal.” O mai bună dovadă a obârșiei modeste a lui Iancu de Hunedoara nici că se poate.

Se știe că primul document care-i amintește pe Huniazi este diploma emisă de regele Sigismund în 1409. Conform acesteia, lui Vajk și fraților săi Radul și Mogoș, respectiv lui Iancu, fiul lui Vajk, și vărului acestuia, pe nume tot Radul, regele le dăruiește

castelul de la Hunedoara. Thuróczi¹ afirmă că familia era originară din Țara Românească, fapt susținut și de autorul cronicii familiei Cillei, contemporană evenimentelor.

Anii de tinerețe

Mulți istorici sunt de acord cu ipoteza conform căreia se pare că tatăl lui Iancu de Hunedoara s-a refugiat în Ungaria din cauza tulburărilor interne din Țara Românească. E posibil să se fi căsătorit o dată ajuns acolo, și probabil că și-a ales o soție din mica nobilime maghiară. Numele soției însă nu e cunoscut; prin ea a avut acces Vajk în societatea nobilă maghiară. Între timp însă, a căpătat o slujbă foarte importantă: a ajuns la curtea regală ca *miles aulae*, adică a devenit oștean al curții regelui. A trebuit să se alăture Bisericii romano-catolice, copiilor dându-le deja o educație catolică.

În 1409, Vajk – tatăl lui Iancu de Hunedoara – nu avea încă legături cu familiile aristocratice maghiare, astfel încât ascensiunea sa a depins doar de grația regelui. Se pare că nici originea de înaltă nobilime și nici etnia maghiară nu constituiau defel o cerință primordială pentru aceasta. (Căci Iancu de Hunedoara, fiul lui Vajk, devenise deja demnitar de prim rang.)

Regele Sigismund s-a simțit tot mai atras de ideea folosirii de mercenari în armata pe care o avea, în primul rând pentru că nu mai voia să depindă de marea nobilime. În această privință, de bună seamă că Vajk a putut să-l ajute. Există dovezi conform cărora, în mai multe rânduri, familia l-a ajutat pecuniar pe rege primind, în schimb, ca zălog, proprietăți.

1 János Thuróczi (c. 1435-c. 1490), înalt demnitar la curtea regelui Matia, istoriograf. Și-a redactat opera, *Chronica Hungarorum*, pe baza cronicilor și diplomelor pe care le-a avut la dispoziție, ca și a tradiției orale, în anul 1488, an în care a și fost tipărită, la Brünn/Brno și Augsburg.

Vajk a avut trei fii și o fiică (sau două): Iancu a fost cel mai mare, dar au mai existat un Ioan junior și un Vajk, precum și o fiică, pe nume Clara, văduva lui Pongrác Dengelegi. Numele celeilalte fiice nu-l cunoaștem. Primul fiu, Iancu – Iancu de Hunedoara de mai târziu –, se pare că s-a născut la curtea regală, pe la 1406-1407. Nu se cunoaște când s-au născut ceilalți doi fii. Vajk junior a murit se pare devreme, deoarece în documentele de după 1419 nu se mai amintește nimic de el. Ioan junior însă l-a însoțit pe Iancu în primele sale bătălii, murind de pe urma rănilor pe care le primise în anul 1441 sau 1442 în luptă. Copiii familiei Huniade se pare că au fost inițiați în arta scrisului și a cititului de către preotul cetății Hunedoara, apoi de călugării franciscani din apropiere, de la Hațeg. Probabil că latina n-o cunoșteau nici monahii, dar Iancu a învățat multe alte limbi, știind pesemne până și turcește.

Pregătirea militară a fiilor familiei Huniade trebuie să fi fost însă cât se poate de temeinică. Pe lângă mânuirea armelor, n-a fost neglijată nici cultura fizică. E posibil ca Gheorghe Brancovici să-i fi fost primul mentor. După aceea, i s-a alăturat lui György Csáki, slujindu-i mai apoi pe Péter Ungor, Ferenc Csanádi și Miklós Újlaki-senior, al cărui fiu, iubitor de lux, pe nume tot Miklós devine mai târziu aliatul, apoi rivalul lui Huniade. E perioada când tânărul oștean avea sub comandă șase lănci¹. În jurul anului 1430, a devenit și el oștean al regelui, moment din care, în afara regelui țării, n-a mai slujit pe nimeni altcineva.

1 Lancea era în Transilvania secolelor al XIV-lea și al XV-lea o unitate tactică – cunoscută și în țările apusene – care cuprindea un cavaler (călăreț greu înarmat), înzestrat cu lance, care purta și o flamură, împreună cu suita sa, formată din mai multe persoane, care contau ca un singur luptător. La sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, chenejii români înnobilați – care au jucat un important rol militar – aveau obligația de a sluji în caz de război cu câte o lance (cf. *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, Editura Academiei R.S.R., București, 1988) – n.t.

Foarte probabil că Philippo degli Scolari a fost cel care a contribuit la dezvoltarea capacității sale strategice. Numit în popor Pipo de Ozora, făcea parte din cercul de favoriți ai regelui Sigismund, devenind, în anii 1420, comite de Timiș și ban de Ozora. E foarte posibil ca el să-i fi făcut cunoscut lui Huniade sistemul roman de apărare a hotarelor prin unitățile de frontieră, instituit încă de împăratul Dioclețian. Mai târziu, Huniade s-a străduit să realizeze, la rândul lui, același sistem.

La Curte

Înainte de a ajunge la curtea regală, Huniade s-a căsătorit. A luat-o de soție pe Erzsébet Szilágyi, fiica lui László Szilágyi. Familia Szilágyi făcea parte din nobilimea mijlocie a comitatelor, fiind caracterizată de dorința de a accede cât mai sus. La începutul anilor 1440, László era deja în fruntea comitatului Bács. Vastele legături de rudenie ale acestei familii i-au fost mai târziu de mare folos lui Iancu de Hunedoara. Fratele mai mare al lui Erzsébet, Mihály, i-a devenit principalul camarad de arme, de care tremurau de frică dușmanii Huniazilor.

Despre Huniade ne-au parvenit mai multe descrieri. Bonfini¹ afirmă că era un bărbat de statură medie, cu grumaz vânjos, cu privire blajină, cu trup robust, bine alcătuit. La care Thuróczi adăuga că Huniade era făcut să lupte, pentru el viața de oștean fiind la fel de firească „precum apa pentru pește și codrul umbros pentru cerb”. Tot spune că lui Huniade lupta cu turcul îi plăcea mai mult chiar și decât dansul, care-i vorbă mare, căci la curtea regală pricepera sa în ale dansului era cât se poate de apreciată.

1 Antonio Bonfini (c. 1434-1503), umanist și istoriograf italian. A petrecut mai mulți ani la curtea regelui Matia, din însărcinarea căruia scrie, între 1488-1496, istoria ungarilor de la începuturi până în anul 1496. *Rerum Hungaricum Decades*. Tipărită în 1568, această lucrare a fost utilizată mult timp ca o sursă de bază – *n.t.*

Dar poate că observația schițată de Andreas Pannonius¹ oferă cea mai reușită caracterizare a tânărului oștean. Iată ce scrie: „Huniade știa că însușirea artei militare constă din punerea de acord a teoriei și a practicii. Iar obținerea acesteia nu poate fi lăsată pe seama întâmplării, neputând fi asimilată decât printr-o muncă sistematică. Huniade socotea că disciplina este una dintre cele mai importante virtuți militare. În această privință, era un exemplu pentru ostașii săi, care i-au acordat prețuirea lor.”

Se pare că în 1430 și-a însoțit regele în Italia. Probabil că, în timp ce regele era în drum spre Roma, el a rămas la Milano, pe lângă Filippo Visconti. Aici i-a cunoscut pe Nicola Piccinniono și Francesco Sforza, căpetenii de mercenari. Fără îndoială că a avut ce să învețe din stilul de luptă al acestora. Se pare că de la Milano a plecat cu o recompensă serioasă, deoarece la începutul anului următor, în ianuarie 1434, a putut să-i împrumute regelui Sigismund 1200 de florini de aur. În toamna anului 1433, i s-a alăturat din nou lui Sigismund, care, de astă dată, se îndrepta spre Basel. La Basel l-a întâlnit pentru prima oară pe János Vitéz, cel care mai târziu urma să aibă un rol atât de însemnat în istoria Huniazilor și a regatului ungar.

Despre evenimentele din viața lui Iancu de Hunedoara petrecute în următorii doi ani nu știm nimic. Bonfini afirmă că e perioada în care începuse să se războiască cu turcii, dar e improbabil. E mult mai plauzibil că s-a aflat la curtea regală. În 1436 însă, împreună cu fratele său Ioan junior și cu vreo cincizeci de viteji îmbrăcați în armuri, l-a însoțit pe regele Sigismund în Cehia, unde a avut posibilitatea să cunoască stilul de luptă al husiților. După

1 Andreas Pannonius (c. 1425–?) călugăr carthusian. Și-a început cariera ca ostaș, slujind timp de cinci ani în anturajul lui Iancu de Hunedoara. În 1445, s-a călugărit la Veneția, trăind până la sfârșitul vieții în Italia. Opera sa istoriografică, rămasă în manuscris, poartă titlul *Libellus de regiis virtutibus ad Matthiam Hungariae regem* (1467) – n.t.

moartea, la 9 decembrie 1437, a regelui, i s-a alăturat succesorului acestuia, Albert I.

Împotriva turcului

Nu avem aici posibilitatea să ne ocupăm mai îndeaproape de scurta domnie a lui Albert I; trebuie să reținem doar că regele a avut multe complicații în ce privește recunoașterea domniei sale în Cehia. În timp ce încerca să descurce lucrurile, turcii au năvălit pe neașteptate în Ardeal.

Ali-pașa, fiul lui Evrenos, în fruntea unei părți a armatei turcești, a trecut Dunărea pe la Smederevo, năvălind în Ardeal la jumătatea lui iulie 1438. Voievodul, Dezső de Losoncz, s-a dovedit incapabil să-i țină piept. Răscoala condusă de Budai Nagy Antal abia se terminase, iar nobilimea ardeleană era epuizată după luptele purtate împotriva țăranilor. În această situație, nimic nu le-a mai stat turcilor în cale; devastând totul pe unde treceau, au jefuit Ardealul în lung și în lat, părăsind pământul țării cu o însemnată pradă și cu puzderie de prizonieri. Au pârjolit Sebeșul și Mediașul, au pustiit Țara Bârsei, lăsând pradă flăcărilor împrejurimile Brașovului.

Regele i-a însărcinat la 9 mai 1439 pe frații Huniade (adică pe Iancu și Ioan) cu apărarea banatului Severinului. În septembrie, regele i-a numit oficial pe cei doi Huniazi ca bani de Severin, ridicându-i astfel în rândul membrilor marii nobilimi ungare. Având în vedere că familia se refugiasse de relativ puțin timp din Țara Românească, răvășită fără încetare de turci, e cât se poate de plauzibil ca ei să fi perceput apărarea Ungariei ca autoapărare.

Acest lucru nu era întâmplător; căci, de-a lungul istoriei, imigranții au devenit deseori cei mai bravi apărători ai noii lor patrii. Formulând această constatare, trebuie desigur să avem grijă să nu amestecăm patriotismul Huniazilor cu ideea patriotismului așa cum e înțeles azi. În cazul nostru, încă nu se putea vorbi de așa ceva.

Prin numirea lor ca bani de Severin, frații Huniade au căpătat mână liberă în ce privește apărarea banatului. Pentru aceasta însă, au avut imediat nevoie de cel puțin șase mii de florini de aur. Regele nu le-a putut asigura decât patru mii, motiv pentru care le-a dat ca zălog Szabadka/Suboțița, Halas și Továnkuta, contravaloarea a 2757 de florini de aur. De aici, Huniazii au putut trage în mod firesc concluzia că, dacă vor să țină cu succes piept turcilor, atunci propria lor avere trebuie să sporească într-atât, încât să facă posibil acest lucru. Până în septembrie 1439, dispuneau deja de 200 de cavaleri echipați cu armuri și de personalul auxiliar necesar.

În momentul numirii fraților Huniade ca bani, averea familială era formată din patruzeci de sate ce țineau de domeniul Hunedoarei și dintr-un *oppidum* (târg). La acestea, s-au adăugat curând 80 de noi sate în comitatul Timiș, după care au obținut o proprietate la Bodrog, apoi, în scurtă vreme, și întinsa proprietate din zona Târgu Mureșului. Pe domeniile în suprafață de aproximativ 500 mii de pogoane, existau și mine de aur și sare și, cu toate că venitul acestora ar fi trebuit să-i revină regelui, e posibil ca Huniazii să fi folosit în scopuri personale sumele de bani astfel realizate.

Un aspect ciudat al acestei istorii este rolul jucat de Iancu de Hunedoara. E drept că știm puține lucruri despre el: nu știm nici măcar dacă a fost un comandant de oști la fel de priceput ca fratele lui mai mare ori dacă a fost un om politic la fel de inteligent. Destinul a vrut ca, în timp ce fratele lui mai mare a devenit una dintre figurile cele mai de seamă ale istoriei ungare, el să dispară în negura timpului. Iancu obișnuia să spună mai târziu despre fratele lui că și-a dat viața ca un erou în luptele duse împotriva otomanilor.

Persoana lui face însă parte din mulțimea nesfârșită a celor ce și-au sacrificat viața pentru patrie în acele vremuri tulburi, dar a căror soartă n-a fost niciodată apreciată îndeajuns de norocoșii supraviețuitori – și de istorie.

Om politic? Comandant de oști?

Simt că aici ar trebui să mă opresc, căci tot ce urmează în biografia sa constituie pentru istoriografie lucruri bine cunoscute. Cu o singură remarcă mai sunt dator, care ar putea eventual să aibă însemnătate în evoluția cercetărilor privind istoria familiei Huniade.

Anume, că, în conformitate cu legenda Huniazilor, importanța istorică a lui Iancu de Hunedoara trebuie căutată în capacitatea lui militară și în strategia magistrală pe care a folosit-o în campaniile pe care le-a întreprins împotriva turcilor. Nici nu-mi trece prin minte să sugerez diminuarea rolului pe care l-a jucat în această privință marele strateg. Dar ce arată faptele? În afara unor lupte de mică amploare, două sunt situațiile în care Huniade a obținut victorii strategice împotriva turcilor: o dată în cursul campaniei celei lungi (1442-43), iar a doua oară cu ocazia izbânzii de la Belgrad repurtate împotriva asediatorilor turci (1456). Toate celelalte mari bătălii ale sale însă guvernatorul le-a pierdut; la Varna, până și regele a căzut victimă erorii sale (1444). Comandantul de mercenari Jan Jiskra (Giskra) pur și simplu l-a dat gata în confruntările din Ungaria Superioară. După părerea mea, s-a dovedit așadar, un mult mai bun om politic decât comandant de oști. Prin faptul că a pus bazele averii familiei sale; că și-a făcut aliații dintre cei ai căror sprijin i-au sporit influența politică; că, de fapt, tocmai activitatea sa a făcut posibilă domnia regelui Matia – a făcut dovada unei extraordinare clarviziuni politice, neobișnuite în rândul contemporanilor săi.

Omul politic Huniade aparține cu adevărat panteonului istoriei ungare. Cercetării actuale îi revine misiunea să-și concentreze atenția asupra rolului politic al lui Iancu de Hunedoara, deoarece până în zilele noastre e tocmai aspectul căruia nu i s-a acordat atenția cuvenită.

LEGENDA CORVINEȘTILOR

Încă de la începutul secolului al XVI-lea se știa că ideea unei legături între familia Huniazilor și familia romană *Corvinus* a fost sugerată de corbul (în latină, *corvus*) prezent pe blazonul Huniazilor. Din acea epocă, întreaga literatură a adoptat o poziție unitară în această chestiune. Cu toate că o dificultate apare încă din primul moment: Matia¹ însuși niciodată și nicăieri nu s-a numit pe sine *Corvinus*. Așa cum nimeni dintre unguri nu l-a numit, în timpul vieții, astfel. S-a consemnat faptul că regele a dezavuat numirea popoarelor, ținuturilor și a orașelor contemporane cu numele lor antic. Pesemne că nici în privința numelor de familie n-a fost de altă părere. Cred, așadar, că legenda numelui *Corvinus* are o altă origine decât se crede îndeobște.

Locul nașterii lui Iancu de Hunedoara

Nici o sursă competentă nu vorbește despre locul unde s-a născut Iancu de Hunedoara. Cea mai la îndemână presupuziție, predominantă de altfel și în rândul contemporanilor, cea care are în vedere Hunedoara, cade, căci domeniul Hunedoarei a fost primit de familie abia în 1409, după nașterea lui Iancu. Antonio Bonfini – istoriograful contemporan al lui Matia, plăsmuitorul originii romane (din familia *Corvinus*) a acestuia – ne informează că Iancu de Hunedoara a văzut lumina zilei *in Corvino vico* „în satul *Corvinus*”. Istoriografia mai nouă ignoră însă această informație, deoarece își are în mod evident originea în mitul „*Corvinus*”.

1 În istoriografia română *Matia* - „*Mátyás király*” - este amintit sub numele Matei *Corvinul*. Într-unul din studiile următoare ne vom reîntoarce la această temă.

Să analizăm însă mai îndeaproape textul lui Bonfini. El nu sună așa cum se obișnuiește să se înțeleagă. Mai întâi: Huniade, „născându-se în satul Corvinus, a socotit că neamul i se trage din familia romană Corvinus”. Nu afirmă că satul și-a primit numele de la Huniazi, ci, invers, e de părere că, din moment ce Iancu a văzut lumina zilei într-o așezare cu numele Corvinus, atunci are, de bună seamă, legătură cu familia romană cu același nume. În al doilea rând: „născându-se în satul tatălui său, sat care tot Corvinus se numește și în zilele noastre”. E sigur, așadar, că are în vedere o așezare geografică reală, care se numea Corvinus și înainte de nașterea lui Iancu și care se numește la fel și în epoca (1488-1496) în care-și scrie opera, *Rerum Ungaricum*. Despre această așezare scrie și Petrus Ransanus, în Analele (*Annales*) sale, lucrare realizată de el în anii 1450, cu mult înainte de ambasada sa în Ungaria: „Lângă Valacchia, se găsește o insulă cultivată, formată prin ramificarea Dunării, și care se numește Corvina [...]. Insula [...] se întinde nu departe de hotarul împărăției turcești, din care pricină s-a întâmplat deseori ca această seminție să calce cu oaste vrăjmașă pe insulă, fapt pentru care părintele lui Iancu s-a mutat în Ungaria.” Aici se vorbește, așadar, de o insulă numită Corvina. La această veche informație face referire și în cuvântarea pe care o ține în 1488 în fața regelui: „Corvina, insulă de pe Dunăre, pe care ai tăi au stăpânit-o multă vreme”. În sfârșit, în 1490 spune despre Huniade: „În vremea aceea, își ducea viața în Panonia inferioară, într-un castel de pe un domeniu al său, al cărui nume e Covinum.”

Și iată că, în acest fel, se lămurește și misterul satului, al insulei și al castelului: e vorba de Kubin, al cărui vechi nume unguresc era Keve, în latinește Covinum, azi Kovin, în Iugoslavia. Descrierea făcută de Ransaus concordă întru totul cu ceea ce spune, la mijlocul secolului al XIX-lea, Frigyes Pesty despre situarea geografică a așezării Keve/Kovin: „Vechea cetate era situată ca pe un fel de insulă, formată din brațul Dunavac al Dunării și apa

Poniavicei. Era despărțită de oraș printr-un canal.” Keve/Kovin era, așadar, și oraș, și cetate, și insulă.

Ce legătură avea însă Iancu de Hunedoara cu Keve/Kovin? Bonfini afirmă că acolo s-a născut, iar Ransanus îi mută pe părinții lui Huniade de acolo în Ungaria. Ambii știau că orașul era în mâna lui.

Ce știm despre originea lui Vajk/Voicu, tatăl lui Iancu? Din compararea surselor de care dispunem, constatăm că prima etapă a analizei ne duce în afara Țării Românești, în zona de graniță a Ungariei. Acesta trebuie să fie, așadar, Covinum, adică Corvinum, de unde familia s-a mutat în 1409 la Hunedoara. În acest fel, nu e deloc neîntemeiată informația lui Bonfini conform căreia Iancu a văzut lumina zilei la Keve/Koin, adică *in Corvino vico*.

„Iancu de Keve/Kovin”?

Primul val al românilor (vlahilor) a ajuns în comitatul Keve în 1394. Voicu a sosit în Ungaria în aceeași perioadă. E de la sine înțeles că împreună cu compatrioții săi. Diploma din 1409 prin care i se atribuie domeniul Hunedoarei vorbește de meritele lui deosebite, cu toate că – din păcate – nu le detaliază. Puținul pe care-l știm despre persoana lui ne sugerează că merite nu putea obține decât pe câmpul de luptă, în ținuturile de margine dinspre miazăzi. Dania i-a fost obținută de Pipo de Ozora, comitele de Timiș, care, între 1405 și 1407, a fost și comite de Keve. Aceste relații pe care le-a avut în ținuturile sudice explică protecția de care se bucura, încă din copilărie, fiul său, Iancu, în rândurile autorităților de aici. Toate sursele concordă în privința afirmației conform căreia Pipo de Ozora a fost cel care l-a îndrumat pe Iancu spre cariera militară. Prima funcție importantă, obținută în 1439 de Iancu (de Hunedoara), îl leagă tot de această zonă: devine ban de Severin. În 1440, regele vorbește de vitejia de care a dat dovadă Iancu în ținuturile de la Dunărea de jos.

Nu e adevărat că orașul sau cetatea Keve/Kovin ar fi fost ale Huniazilor, deși familia avea proprietăți în comitat. Oricum ar fi stat însă lucrurile cu situația juridică, e indubitabil că în una din perioadele tinereții sale, exact când *fama* îi purta numele prin lume, Iancu făcea fapte de vitejie în zona Kovinului, ba poate chiar că s-a și născut acolo. Se poate să fi existat, așadar, o – posibil – scurtă perioadă în care să fi fost cunoscut sub numele de Iancu de Keve/Kovin. Întrebarea care se pune este dacă există vreo dovadă a acestui fapt.

Etimologic, denumirea Keve provine – după părerea lingviștilor noștri – din cuvântul maghiar *kő*, „piatră”. Mai multe surse amintesc de Keve (în forma sa populară, utilizată și de Huniade) sub forma Kő. Așadar, cetatea Keve era numită în epocă cetatea Kő. Iată în continuare un citat din scrisoarea prin care raguzanii îl informează, la sfârșitul lui iunie 1415, pe regele Sigismund despre evenimentele din Bosnia: „Pe 29 ale lunii curente, a sosit un curier de la negustorii noștri din Sreberniza, din scrisoarea cărora am aflat că pe 16 ale acelei luni Johannes de Conhara, împreună cu mulți supuși ai Maiestății Voastre, se îndrepta spre Uxora, lângă cetatea Dobui; acesta, după cum se zvonește, e în drum spre Bosnia.” Știrea face aluzie la preparativele ce au loc înaintea acțiunii militare antiotomane din iulie 1415. După informațiile de care dispun, numele lui Johannes de Conhara nu apare și în alte surse. E de presupus însă că nici aici nu a fost notat cu exactitate. Nu cred că e o îndrăzneală prea mare să înlocuim „n”-ul numelui Conhara cu „u”. și astfel, oșteanul crăiesc devine Joannes de Kouhara, Kovhara, cu accent Ioannes de Kővára, în latinește Ioannes Covinus.

Nu poate fi pus nici măcar pe seama unei percepții greșite faptul că Ioannes Corvinus a devenit Ioannes Corvinus; căci cuvântul *covinnus* are și forma *corvinus*. Dacă avem în vedere un intermediar scris, *Cowinus* (scris cu „w”) oferea, ca de la sine, posibilitatea unei lecturi eronate. Prin aceasta, am și stabilit că

Italia e locul unde-și are originea legenda, căci e exclus ca numele să fi fost perceput incorect de unguri, respectiv ca amintirea familiei romane Corvinus să fi trezit ecouri în mintea vreunui maghiar la auzul numelui Keve. Firește, nu se poate știe cine a dus cu sine în Italia informațiile, respectiv numele lui Ioannes Covinus. În orice caz, ca urmare a luptei de la Varna și a elogiului care i s-a adus (1444), Huniade era – *via Ransanus* – deja cunoscut în Italia.

Îl cunoșteau de-acum Enea Silvio Piccolomini (papa Pius II), Aurelius Brandokinus, după cum și alții auziseră și scriau despre el, astfel încât „noutatea” n-a putut rămâne totuși un secret. Bizantinul Ioannes Argyropulo îl numește pe Huniade, încă înainte de 1461, Ioan Romanul. În anii 1470, Ludovico Carbo îl preamărește pe Matia, cel născut din sânge roman.

Începând din 1484, Corvinus

Pesemne că și în Ungaria se știa despre toată această teorie, dar nu i s-a acordat importanță. Și aici se dorea glorificarea Huniazilor, dar din o cu totul altă perspectivă. În ei se întrupase „adevărata noblețe”, foarte apreciată de „oamenii noi” (*homines novi*) al Renașterii: Matia s-a ridicat, doar prin propriile virtuți, de la o condiție modestă, până pe culmile maiestuoase ale tronului regal. Familia Huniade s-a prezentat pe ea însăși de la bun început în această lumină, fapt oglindit pretutindeni în literatura timpului și în documentele oficiale. Iar această abordare nu făcea casă bună cu originea romană. Există în acest sens două exemple. Ludovico Carbo își scrie la Florența, pe la mijlocul anilor 1470, dialogul despre gloria lui Matia. Când, în discuția pe care o poartă cu interlocutorul său, Zsigmond Eruszt, autorul își citează propriile versuri, care vorbesc de faptul că Matia reprezintă cu vrednicie ginta romană în Ungaria, Eruszt protestează vehement: Nici vorbă de sânge roman! – exclamă el. „Cu nimic nu i-a fost de folos măreția străbunilor, noblețea și slava doar el însuși, prin talentul

și hărnicia ce-l caracterizează, și le-a câștigat. Nobleții urmașilor el le e, așadar, izvorul.”

Poate că, în cazul lui Callimachus Experiens, cel de-al doilea autor despre care vreau să vorbesc, și tăcerea este elocventă. Mentalitatea de la curtea regală din Buda îi era, fără îndoială, prea bine cunoscută. A stat alături de Matia în cursul anului 1483 și la începutul lui 1484, și se vedea treaba că n-a auzit de numele Corvinus – sau, dacă da, n-a considerat de cuviință să-l evoce. În patru dintre epigramele pe care le scrie, vorbește despre corbul Huniazilor care biruie vulturul imperial. Nu pot să cred ca nici măcar aluzie să nu facă la apropierea dintre *corvus* și *Corvinus* – dacă ar fi știut de acest lucru. Putem constata că iarna 1483-84 este ultima perioadă în care la Buda nu se vorbește (încă) de Corvinus.

La sfârșitul anului 1484 însă, parcă s-ar fi rupt zăgazul. În lunile ce au urmat, Attavanta realizează, într-o carte de mise (*missalis liber*), o miniatură purtând inscripția circulară MATHIAS CORVINUS. Naldius scrie la Florența o epistolă, pe care o adresează *ad Mathiam Corvinum*. La Recanati, Antonio Bonfini începe realizarea unei documentate genealogii a Corvineștilor. În 1488, la curtea lui Matia sosește Petrus Ransanus, care, în discursul pe care-l ține în fața perechii regale, expune și în mod public ceea ce descoperise cu treizeci și cinci de ani în urmă (mai exact, originea covinumiană a lui Iancu de Hunedoara). Și așa mai departe.

Nu încapе îndoială asupra motivului care a stat la baza acestei schimbări. Planul căsătoriei prințului Ioan – fiul lui Matia – cu Bianca Sforza a prins contur spre finele anului 1484. În februarie 1485, despre băiat se vorbește de-acum ca despre moștenitorul tronului: el își face apariția pe scena politică sub numele Ioan Corvin. Galeotto Marzio aduce la cunoștința întregii lumi că prințul este pretendent la tron. Și iată cum cel despre care lumea aproape că nu știa nimic până atunci e copleșit, într-o clipă, de nimbul strălucirii. Devine fiu de rege, moștenitor al tronului, mire princiar și – ceea ce, din punctul nostru de vedere, e lucrul esențial

– Ioan Corvin. E neîndoielnic că regele Matia și-a asumat rudenția romană doar de dragul fiului său.

Numele prințului a fost anunțat oficial pentru prima oară la 21 octombrie 1479. Dată după care figurează peste tot în calitate de conte de Hunedoara și principe de Lipto. Ideea căsătoriei o lansează emisarul lui Matia, la Neapole, în fața ambasadorului Milanului, spre finele anului 1484. Și, în aceeași perioadă, mai exact la 11 noiembrie, cancelaria ungară emite un document în care apare *illustris et optime indolis puer*, Ioannes Corvinus dux Lypthoviensis „Ioan Corvinul, duce de Lipto, copil de neam nobil și foarte onest”. Documentul e semnat de Matia personal. Și numele prințului astfel a devenit Joannes Corvinus, nume păstrat până azi. Nu începe îndoială că schimbarea de nume a prințului Ioan și, o dată cu aceasta, lansarea legendei Corvineștilor, dar, mai ales, receptarea acesteia la Buda face parte din mașinațiile legate de căsătoria prințului moștenitor al Ungariei, slujind la sporirea prestigiului acestuia.

Și, cu toate că legenda numelui Corvinus și ideea originii romane a Huniazilor va căpăta ulterior, în legătură directă cu căsătoria, diferite interpretări, concluzia care ne interesează pe noi este că această legendă și-a căpătat un loc definitiv în conștiința europeană mulțumită înseși tratatelor purtate în jurul acestei căsătorii.

REGE, VOIEVOD, PRINCIPE

De la descălecatul maghiarilor, Ardealul a devenit treptat parte organică a statului ungar aflat într-un proces de organizare, apoi a Regatului Ungar întemeiat de Ștefan. În cursul confruntărilor ce au urmat anului 1526, pe teritoriul divizat de turci al Regatului Ungar au prins contur două formațiuni statale maghiare. Una dintre ele și-a ales ca rege un Habsburg, devenind parte a Imperiului habsburgic, iar cealaltă, sub denumirea de Principatul Transilvaniei, a cunoscut o existență statală de sine stătătoare până la alungarea turcilor.

Transilvania, ca „stat nou”, a luat naștere într-o epocă greu determinabilă. Dezagregarea Regatului Maghiar a început în anii ce au urmat înfrângerii de la Mohács, o dată cu luptele dintre Ioan Zápolya/ Szapolyai János și Ferdinand de Habsburg pentru tronul ungar. Pentru acest dublu regat, începe o lungă perioadă, ale cărei principale etape au fost: în 1538, regele Ioan renunță, pentru succesorii săi, la tron, în favoarea dinastiei de Habsburg. În iulie 1540, moare Ioan Zápolya. În octombrie, sultanul, la cererea trimișilor stărilor, aflate de partea lui Ioan, îl recunoaște ca rege – Ioan II – pe băiatul născut în zilele premergătoare morții lui Zápolya. După un deceniu de războaie, regina Isabella renunță, în 1551, în numele ei și al fiului său, la Transilvania și la tronul ungar în favoarea Habsburgilor. În 1551, Coroana Sfântă, aflată cu începere din 1529 în posesia familiei Zápolya, ajunge din nou în mâna lui Ferdinand I. În 1559, moare regina Isabella, văduva regelui Ioan; țara familiei Zápolya e moștenită de principele Ioan, numit și Ioan Sigismund sau Ștefan. În acte, Iohannes II electus rex Hungariae (n.red.). Posesorul „legal” al titlului de rege al Ungariei, Ferdinand I, apoi fiul lui, Maximilian I, pornesc, cu

începere din 1559, „în mod firesc”, războiul, în scopul recuperării din mâna dinastiei rivale a „moștenirii lor legitime”, Transilvania și comitatele de la est de Tisa. Cum era și de așteptat, „regele” sau „principele” Ioan nu cedează. Confruntările, care, în cele din urmă, rămân fără nici un rezultat, sunt însoțite de frecvente negocieri de pace. Una dintre temele cardinale ale acestora o constituia problema titlului pe care trebuia să-l poarte tânărul Zápolya, pe care până la urmă nimic nu l-a putut clinti de pe acest teritoriu care mai rămase din țară.

Suveranul de la Alba Iulia și-a arogat titlul de „Ioan II, regele ales al Ungariei”. Sub acest nume venea în contact cu supușii săi, cu dietele acestora, emitea documentele oficiale și-și trimitea ambasadorii în străinătate. Temeiul legal al acestuia l-a constituit dieta de la Rákos (de lângă Pesta) din 1540, în cadrul căreia o parte a stărilor ungare îl proclamaseră într-adevăr rege pe copilașul pe atunci în vârstă de abia câteva luni. Ferdinand și Maximilian – făcând referire la înțelegerea („Pacea”) din 1538 de la Oradea și la cea din 1551 de la Sebeș – au propus însă ca Ioan să se mulțumească cu titlul de „duce”, „principe”, eventual de „nádor” [în ierarhia Ungariei feudale, prima demnitate după rege; palatin – n.t.]. Tratatelor au fost întrerupte de mai multe ori din cauza neînțelegerilor ivite, până când, în 1563, reprezentanții lui Zápolya au propus următorul titlu: „Ioan, fiul preamiloștivilui Ioan, regele de odinioară al Ungariei, Dalmației, Croației etc., prin harul lui Dumnezeu principele Ungariei și al Transilvaniei”.

De la Viena-Bratislava, cealaltă parte propune: „Ioan Sigismund, fiul serenissimului Ioan, regele de odinioară al Ungariei, Croației, Dalmației etc., prin harul lui Dumnezeu principele Transilvaniei și al părților regatului Ungariei”. Uneori însă, se revenea la situația anterioară, când nu se arătau dispuși să ia în discuție decât cel mult titlul de „duce al Transilvaniei” (*dux Transsylvaniae*).

Tratativele au luat în cele din urmă sfârșit – ca urmare a păcii de la Adrianopol, semnată în 1568 între Habsburgi și sultan – la 16 august 1570, prin Tratatul de la Speyer.

Cele două părți au căzut de acord că titlul de rege al Ungariei li se cuvine doar Habsburgilor, mai exact lui Maximilian I, suveranul din acea perioadă. Ioan Sigismund a obținut dreptul să folosească următorul titlu: „Ioan, fiul serenissimului Ioan, regele de odinioară al Ungariei, Dalmației, Croației etc., prin harul lui Dumnezeu principele Transilvaniei și al părților regatului Ungariei” (*Ioannes, serenissimi otim Ioannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. filius, Dei gratia princeps Transsylvaniae ac partium regni Hungariae*). Titlul de „principe” a căpătat sensul de principe imperial (*Fürst*) – apărând în subsidiar și termenul de „Părți” (*Partium*). [*Partium* – genitiv plural al substantivului *pars*, -tis, folosit ca nominativ singular; în această formă, denumește comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc și Zarand, însemnând „părți-anexă”, „părți dependente de”, „părți ținând de...” Cf. Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae letinitatis regni Hungariae*, Teubner, Leipzig, 1901, p. 473 – n.t.]

În renumitul acord, s-a optat așadar pentru numele *Ioan*: cel implicat – având în vedere că documentele de ratificare ale celeilalte părți n-au sosit la timp – a continuat însă să utilizeze și după această dată titlul de „Ioan II, rege ales”. La 2 martie 1571, cu douăsprezece zile înainte de moarte, acesta e numele sub care și-a elaborat ultimele invitații pentru convocarea dietei. Partea adversă a rămas, și ea, în felul ei, consecventă. La 11 mai 1580, la Praga, Rudolf I a dispus oficial transcrierea unei diplome a „regelui ungar ales Ioan II” – textul copiei numindu-l pe același suveran „răposatul Ioan, fiul regelui Ungariei Ioan, principe al Transilvaniei și al părților regatului Ungariei”.

Singura sursă pentru numele *Ioan Sigismund*, îndeobște acceptat în literatura istoriografică, este curtea habsburgică dinaintea anului 1570. Căci regele Ferdinand și succesorul lui, Maximilian

I, se refereau la adversarul lor numindu-l „ducele Ioan Sigismund, fiul serenissimului rege Ioan”, pe cât posibil fără specificarea țării. Acest procedeu însă n-a fost urmat nici măcar de adepții lor. Chiar și cântecele lui Tinódi (poet epic și cântăreț din lăută maghiar, 1505/10–1556 – n.t.) amintesc consecvent de „fiul regelui Ioan”, eventual de „ducele Ioan”. E tocmai perspectiva oficială habsburgică asupra acestui deceniu de frământări ai cărei purtător se facea cea mai însemnată parte a istoriografiei maghiare din veacurile al XVI-lea și al XVIII-lea și, mai cu seamă, filohabsburgul Miklós Istvánffy. Și, cum istoriografia maghiară modernă ce se naștea în secolul al XIX-lea a început să se intereseze de veacul al XVI-lea bazându-se precumpănitor pe lucrările acestuia, vechea denumire a ajuns nemeritat drept.

După cum Ioan II n-a fost Ioan Sigismund, în aceeași măsură țara nu i-o putem numi, până în 1570, „Transilvania”. Personal, el o numea Ungaria, în timp ce adversarii lui propuneau denumirea, acceptată în cele din urmă, de „Transilvania și părțile [regatului] Ungariei”. Tradiția orală neoficială a început chiar în anii 1560 să numească țara „Transilvania”, iar pe locuitorii ei „transilvăneni”, ceea ce, desigur, nu ne scutește să dăm totuși un nume „viitoareii” Transilvaniei. Eu personal consider cea mai practică formula folosită mai recent de László Makkai: să numim acest stat – chiar începând cu anii 1528-29 – „regatul ungar răsăritean”. Căci denumirea de „principat ungar al Transilvaniei” e în orice caz îndreptățită doar cu începere din 1571.

Din 1571? Nu din 1570? – poate să întrebe cititorul. Căci în definitiv acest nume de țară „a fost inventat” de Tratatul de la Speyer. E adevărat, însă acest acord se referea doar la familia Zápolya, după stingerea acesteia țara ar fi trebuit să redevină parte integrantă a Regatului Ungar „apusean”. În loc de asta însă, și-a ales un nou suveran, în persoana lui Ștefan Báthory (1571–1586), care – ca „simplu” aristocrat maghiar – nu putea să pretindă demnitatea regală ungară. Numele țării e, așadar, cu începere din

acel moment – 1571 – „Transilvania”. Titlul purtat de suveranii ei devine însă din nou problematic. Căci într-adevăr, Báthory nu utilizează nici titlul de rege, dar nici pe cel de principe. Pe documentele sale, atât pe cele interne, cât și pe cele adresate străinătății, figurează ca „voievod al Transilvaniei și comite al secuilor” (vayvoda Transsylvaniae et Sicularum comes). Acesta însă doar titlu de suveran nu este, ci titlul demnitarului feudal maghiar aflat în fruntea comitatelor ardelenene, așadar al unui funcționar de stat numit. Poate că Báthory privea cu un ochi la Moldova și Țara Românească, unde „voievod” (vayvoda) și „domn” (princeps) erau denumiri folosite ca sinonime. E notoriu că prin aceasta a realizat și un compromis formal în fața pretențiilor dinastiei habsburgice în privința Transilvaniei. În pofida compromisului formal, Ștefan guverna țara ca domnitor suveran. Doar Stambulul putea să aibă un cuvânt de spus în privința activității lui.

Rangul de principe se revigorează la începutul lui 1576, când Báthory e ales rege al Poloniei. El convoacă pentru 2 martie o dietă la Mediaș, unde cedează fratelui său mai mare, Cristofor, conducerea Transilvaniei, pe invitația de convocare pe care o emite figurând deja „Ștefan, prin harul lui Dumnezeu regele Poloniei, mare cneaz al Lituaniei, principele Prusiei, Rusiei, ducele Mazoviei... și principele Transilvaniei”.

Desigur, dacă domnul Ștefan e principe – domnul Cristofor, cel ce preluase cârma, nu putea fi și el. Dieta de la Mediaș acceptă, pentru cazul lui, din nou, doar titlul de „voievod al Transilvaniei și comite al secuilor”. Întrebarea vine de la sine: oare această diferențiere își propune să exprime o relație de subordonare? Căci știm că adevăratul domnitor rămâne până la moarte (1586) regele Ștefan, care controlează, prin cancelaria Transilvaniei de la Cracovia, modul de guvernare de acasă.

Lucrurile nu sunt totuși atât de simple. Transilvania nu era „parte” a coroanei polone, ci a celei ungare, iar stările, în ciuda

dezintegrării țării, țineau, și în Transilvania, cu obstinație la această ficțiune. Mai mult decât atât, devenise regulă ca toate tratatele (de la Oradea, Speyer, Praga etc.) ce-și propuseseră definirea statutului noului stat să considere Transilvania ca parte a Ungariei, iar după alegerea bunăoară ca „voievod” a lui Ștefan Báthory, acesta să depună în secret jurământ de credință față de Maximilian I. Când, pe patul de moarte, Cristofor Báthory dorește să-l lase urmaș la demnitatea de voievod pe fiul său, decizia dietei din 1581 face referire – printre altele – la străvechea cutumă maghiară, la „legile sfinților noștri regi”. Iar în ce privește titlul și conținutul acestuia, formularea nu lasă nici o îndoială: „Îl alegem noi, cele trei națiuni, împreună cu frații noștri din Ungaria ce țin cu noi, ca succesor al măriei tale și *voievod și principe* al patriei noastre, cu aceeași mare încredere și demnitate, pe numitul nostru domn Sigismund Báthory.” Se pare că cei doi termeni, „voievod și principe”, inițial cu sensuri diferite, devin sinonime. Să fie oare vorba de o influență a exemplului românesc? E mai curând rezultatul continuării unei tradiții maghiare (și internaționale). În documentele oficiale ale curților regale, formula obligatorie era: „Stăpânului principe preamilosiv, rege stăpânitor al Ungariei”. Această formulă e cât se poate de viabilă în perioada Zápolya – fiind preluată și de epoca Báthory. Sintagma „principe și rege” se metamorfozează de la sine în „principe și voievod”.

Cu toate acestea, când, în 1586, la moartea lui Ștefan Báthory, vărul său Sigismund, încă adolescent, devine efectiv stăpânul suveran al Transilvaniei, țara nu se încumetă să-l investească cu titlul de principe. În 1589, dieta de la Mediaș respinge o propunere în această privință. Sigismund Báthory continuă pentru multă vreme să fie tot „voievodul Transilvaniei și comitele secuilor”, așa cum au fost odinioară și tatăl lui, de altfel, și domnul Ștefan, înainte de a putea urca pe tronul Poloniei.

La cumpăna anilor 1592-1593, Transilvania e zguduită de grave conflicte între fracțiuni. Perioadei nebuloase de intrigi îi

pune capăt condamnarea la moarte, la 8 martie 1593, a fostului educator al „voievodului” Sigismund, Pál Gyulai, și a prietenului acestuia, János Gálfi. La câteva săptămâni după cea de a doua execuție, tânărul suveran – vrând parcă să dea de înțeleș și prin aceasta că puterea era de-acum a lui – își arogă titlul de „principe al Transilvaniei și comite al secuilor”. Între timp, Sigismund Báthory își propune să rupă relațiile cu Poarta, dieta transilvăneană refuzând însă în trei rânduri acest lucru; în iulie 1594, abdică, dar în august revine la putere și se alătură, cu toată împotrivirea stărilor, ligii creștine antiturcești. Principele, care se tot străduiește să determine revenirea Transilvaniei la coroana purtată de un Habsburg, primește din partea împăratului Rudolf prin tratatul de la Praga titlul de principe. E adevărat, cu condiția ca după stingerea ramurii bărbătești, Transilvania să revină coroanei. În afară de aceasta, mai primește și titlul de duce imperial, titlu pe care Habsburgii i-l oferiseră și lui Ioan II.

În Transilvania, anii ce au urmat au adus cu ei haosul pustiitor al războiului de cincisprezece ani (1591-1606), apoi o perioadă de conflicte interne. Suveranii care s-au tot succedat – oricare ar fi fost temeiul juridic al puterii lor – nu s-au mai numit, cu toții, decât *principi*. În cele din urmă, titlul primit prin bunăvoința împăratului s-a contopit cu demnitatea cerută de tradiții și obiceiul locului.

TRANSILVANIA ÎN POLITICA EUROPEANĂ

Cel mai mare succes al diplomației transilvănene a fost o încoronare polonă. S-a petrecut la 1 mai 1576, rolul principal deținându-l Ștefan Báthory, care la sfârșitul anului precedent fusese ales rege. Sosise de doar câteva săptămâni de la Alba Iulia, ca să răspundă onoarei ce i se făcuse.

Báthory a adus multe sacrificii personale pentru tronul polon, dar a meritat, căci, de cum i s-a pus pe cap la Cracovia coroana polonă, tulburările de acasă au luat sfârșit. Mulțimea nesfârșită a dificultăților provenea din faptul că, după moartea, în 1571, a lui Ioan Sigismund de Szapolya, marile puteri, toate ridicând pretenții asupra Ungariei, revendicau Transilvania. Maximilian de Habsburg, conform Tratatului de la Speyer din 1570 — care [întărind prevederile Păcii de la Oradea, din 1538 — n.t.] hotărea ca, la stingerea familiei de Szapolya (Szapolyai), Transilvania să treacă sub dominație habsburgică —, o considera a sa. Sultanul Selim II își întemeia pretențiile pe exercitarea timp de trei decenii a suveranității Porții, ca și pe puterea imperiului turcesc. Măcinat între aceste două voințe, Ștefan Báthory era, în epoca încoronării sale ca rege al Poloniei, de cinci ani urmașul lui Ioan Sigismund. Plătea birul la Poartă. Lui Maximilian — e adevărat, în taină — i-a jurat credință. Trebuia însă să fie deosebit de prudent, pentru ca nu cumva, printr-un demers prea spectaculos față de vreuna dintre părți, să declanșeze războiul.

Încoronarea polonă a salvat Transilvania din această situație, care adusese lucrurile în pragul războiului. Transilvania n-a mai fost administrată după aceasta de Ștefan Báthory, care, referindu-se la dubla sa dependență, se numea pe sine tot timpul doar voievod, ci în numele său acolo domnea de-acum „Ștefan, din mila

lui Dumnezeu regele Poloniei... principele Transilvaniei”. „Voievodul” a devenit domn al unei mari puteri europene. În problema Transilvaniei — atâta timp cât Ștefan a stat pe tronul polon —, nu se putea porni nici o expediție militară fără să se riște o conflagrație cu multiple ramificații. Nimeni n-a încercat.

Transilvania n-a mai izbutit niciodată după aceea să mobilizeze atât de nemijlocit în propriul ei interes politica internațională. De avantaje considerabile a beneficiat însă în privința relațiilor cu celelalte două vecine ale sale, Țara Românească și Moldova.

Țările românești

Legăturile Transilvaniei cu cele două state românești au căpătat pondere în politica europeană în momentul în care Moldova și Țara Românească s-au alăturat, prin intermediul lui Sigismund Báthory (cu intermitențe între 1586 și 1602), războiului pornit împotriva Porții. La 28 ianuarie 1595, a fost așternut pe hârtie că împăratul și regele Rudolf de Habsburg, respectiv principele Sigismund includ în acordul privind lupta lor comună atât Moldova, cât și Țara Românească, „dezise de tovărășia turcului”. E epoca în care Sigismund considera deja că cele două state românești sunt deja ale sale, cu toate că acordurile bilaterale referitoare la uniunea personală realizată în timpul domniei sale au fost convenite abia mai târziu — cu Țara Românească în mai, iar cu Moldova în iunie.

Punând așadar toate acestea cap la cap, Transilvania, personal Sigismund Báthory au fost cei care au determinat ca în Ungaria regală războiul izbucnit în timpul domniei lui Rudolf să capete cu adevărat pondere internațională. Începând din vara anului 1595, țările dunărene au luptat toate împreună; au existat chiar momente în care s-ar fi putut crede că otomanii au renunțat la regimul de ocupație instituit în Ungaria și că încetează definitiv și dominația Porții asupra Transilvaniei și a țărilor românești. Se putea spera în succese poate și mai mari; la știrea victoriilor obținute la Dunăre,

în ținuturile anexate imperiului turcesc — în zona Sofiei, ca și la albanezi — au început războaie.

Printre membrii alianței realizate prin mijlocirea lui Sigismund Báthory se făceau însă simțite prea multe interese opuse. Nici unul nu era în stare să se concentreze asupra pericolului turcesc. Rudolf își dorea Transilvania. Între timp, cele două țări românești s-au întors una împotriva celeilalte, respectiv împotriva Transilvaniei. Un timp, voievodul muntean Mihai a reușit să iasă în frunte, izbutind să pună stăpânire pe Transilvania și Moldova (1599). Nimeni nu s-a împăcat însă cu această situație: războiul a născut război. Iar faptul că inițial aliații avuseseră un dușman comun și că între ei se aveau ca prieteni a intrat încetul cu încetul în uitare. Dezbinarea s-a adâncit atât de mult, încât totul s-a transformat în contrariul său. Lupta pornită împotriva turcului a devenit o mișcare îndreptată, sub egida Porții, spre lichidarea dominației casei de Habsburg. Moldova și Țara Românească însă n-au mai mers alături de Transilvania pe acest drum.

Nu pe câmpul de luptă trebuie căutate avantajele nemijlocite de mai târziu ale principatului în raporturile ei cu țările române, ci în faptul că a dobândit față de aceste state ale românilor o relativă poziție de mare putere.

Această superioritate era alimentată de mai multe surse. O parte a acestora are mai degrabă un caracter de istorie culturală, ca de pildă faptul că prima tipăritură în limba română a fost realizată într-un atelier din Sibiu, în 1544. Ba chiar și mai târziu, până la jumătatea veacului al XVII-lea, cărți în limba română au apărut doar în Transilvania. O anumită influență au exercitat-o și unele motive politice. Pe primul loc, se cuvine menționată tactica deosebit de abilă a Porții, care, uzând de toate mijloacele ce-i stăteau la îndemână, îi tot schimba pe domnii români, reușind astfel să împiedice consolidarea poziției acestora. Abia cu începere din anii 1630 a izbutit în Țara Românească Matei Basarab, domnitor dintr-o familie pământeană, iar în Moldova Vasile Lupu, de origine albaneză, să se mențină mai mult timp la

cârma țării. După domnii de câte aproximativ douăzeci de ani, ambii au fost înlăturați cu ajutorul lui Gheorghe Rákóczi II. Au existat, în fine, și cauze ale acestei superiorități de „mare putere” ce acționau la nivel economic. Cea mai importantă este aceea că — din pricina anumitor inegalități ale dezvoltării anterioare — între cele două state românești și Transilvania și-a făcut, în mic, apariția aceeași diviziune a muncii care exista între Europa Răsăriteană și regiunile ei apusene. Țările române asigurau principatului o piață pentru desfacerea tuturor produselor lui. Toți domnii nou-instalați obișnuiau să aștearnă în scris că îi așteaptă cu „plăcere” pe negustorii transilvăneni, după cum și ei se grăbesc să și-i trimită acolo pe ai lor. După care exportul de produse din principat avea cale liberă ca să înceapă ori să continue. Erau trimise de toate, de la clopote la instrumentar medical; după cum toată lumea — de la zidari la brutari ce făceau pâine după metoda nemțească — își ofereau serviciile. În ce-i privește pe transilvăneni, ei se duceau în țările române cu precădere pentru cai frumoși de prăsilă.

Pentru principat — situație deosebit de favorabilă. Criza economică ce a zguduit în secolul al XVII-lea întreaga Europă a luat aici, în comparație cu necazurile resimțite de alte țări, forme cu mult mai blânde, tocmai din cauza posibilităților oferite de fluxul neîntrerupt al exportului în statele românești. În plus, la nivelul diplomației europene din Apus se ținea cu grijă seama de prestigiul Transilvaniei în răsăritul Europei.

Împotriva Habsburgilor

Cel mai bine s-a priceput să fructifice această situație favorabilă Gabriel Bethlen [1613–1629]. Dintre oamenii politici transilvăneni cu prestigiu în lumea răsăriteană și care au colaborat cu diplomația apuseană, el a ajuns cel mai departe. Spiritul său machiavelic s-a afirmat cu pregnanță în raporturile pe care le-a întreținut cu partenerii săi din est, pe care îi plăcea mai presus de toate să-i ducă de nas. Acest aspect însă privea nu atât legăturile sale cu statele românești, cât mai degrabă cele ale Transilvaniei

cu Poarta. În privința propriei sale situații, lui Gabriel Bethlen îi plăcea să lase să se creadă că nu face nici un pas fără să se consulte cu Constantinopolul. De fapt, se mișca destul de liber, deoarece era cât se poate de bine informat în privința Porții, de ale cărei divergențe interne știa să profite.

Rar se întâmpla ca desfășurarea evenimentelor să vină în contradicție cu intențiile lui Bethlen. Era de altfel cât se poate de realist, căci totdeauna cântărea cu cea mai mare exactitate până unde își putea îngădui să meargă. Cumpănea totul temeinic, iar de lucrurile imposibile nu se lăsa de obicei amăgit. Caracterul tragic al situației existente în veacul al XVII-lea se traducea prin faptul că, prin numeroasele lui planuri, realiste în imediat, urmărea un scop de fapt inaccesibil: restaurarea regalității naționale. Iar acest lucru era dezmințit de realitatea epocii. Totul i se împotriva; lui însă nu i-a fost dat să conștientizeze lipsa de perspectivă a scopului pe care și-l propusese.

Afirmarea lui Gabriel Bethlen are loc într-o constelație internațională deosebit de favorabilă, sub semnul răscoalei anti-habsburgice izbucnite în 1618 în țările coroanei cehe. Răscoala i-au chemat în fruntea mișcării din imperiul german pe Friedrich, principe elector de Palatinat, ginerele regelui Angliei. A devenit limpede că ciocnirea armată nu rămâne circumscrisă la chestiunea cehă. S-a declanșat războiul de treizeci de ani (1618-1648), care a divizat Europa epocii în țări adverse conduse de suverani protestanți și catolici. În vara anului 1619, Gabriel Bethlen a intrat în luptă de partea răsculaților. Pe măsură ce războiul din Cehia cuprindea și alte regiuni ale Europei, au sporit și rândurile aliaților lui Bethlen. Și-a făcut mai întâi relații în imperiul german. În 1626, s-a căsătorit cu Ecaterina, sora mai mică a principelui elector de Brandenburg, unul dintre suveranii cei mai înverșunați împotriva Casei de Habsburg. Prin această căsătorie, a devenit și cumnatul regelui Suediei. A aderat apoi la coaliția existentă între Danemarca, Anglia și Olanda; alianța i-au propus-o înseși marile puteri.

Între timp însă, Gabriel Bethlen pierduse încrederea stărilor ungare. Inițial, acestea l-au sprijinit, alegându-l chiar și rege al Ungariei; au fost însă nemulțumiți de principele transilvănean când s-a constatat că acesta a adus cu sine dependența față de Poartă. Invocarea de către Bethlen a intențiilor Constantinopolului — doar cu scopul de a se apăra — n-a făcut decât să-i dăuneze. Aristocrația ungară nici nu bănuia cât de independent acționează în realitate. Apoi, în noiembrie 1620, Ferdinand II a înăbușit răscoala cehă; au urmat represalii sângeroase. Nu încăpea nici o îndoială ce îi aștepta pe maghiari în cazul în care ei pierdeau războiul. În sfârșit, domnia lui Gabriel Bethlen n-a fost agreată nici de stările ungare, pentru caracterul ei prea sever.

Practic, alianța occidentală tot mai amplă n-a adus așadar în cele din urmă nici un beneficiu, ba, dimpotrivă, se poate chiar spune că i-a fost defavorabilă. Căci, chiar dacă trupe aliate își făceau din vreme în vreme apariția în Ungaria, acest lucru se întâmpla doar pentru că ele se retrăgeau dinaintea forțelor imperiale. Iar Bethlen nu primea de la ele sprijin, ci el trebuia să le dea ajutor.

Situația nu s-a schimbat fundamental nici în epoca luptelor duse de urmașul său, Gheorghe Rákóczi I (1630-1648). Acesta a pornit în 1644 o expediție militară împotriva regelui ungar de atunci, Ferdinand III. Avea aliați occidentali străluciți — Suedia, Franța, Olanda —, pe al căror sprijin se putea baza. Singurul lucru pe care însă l-a obținut a fost că în documentul semnat cu ocazia Păcii Westfalice, încheiate, în 1648 în urma războiului de treizeci de ani, a fost trecut și Principatul Transilvaniei, și nu oricum, ci alături de părțile învingătoare ale forțelor imperiale. Nici de această dată însă acest fapt n-a avut consecințe practice. Pacea încheiată după un război purtat timp de treizeci de ani nu dispunea de fapt nimic cu privire la Cehia, nici la Transilvania. Marile puteri erau interesate doar de modificarea raporturilor în ce privește imperiul german; pe nimeni nu interesa celelalte probleme ale împăratului. Și era și normal. Politica internațională nu e o colabo-

rare a unor personalități aliate în scopuri de binefacere. E o confruntare de interese ori o întraajutorare.

Din nou, Polonia

Principatul nu s-a împăcat însă definitiv cu gândul de a fi ignorat. În Polonia vecină, se ivise o situație dintre cele mai oportune: începând de la jumătatea anilor 1640, fosta țară a lui Ștefan Báthory era măcinată de războaie externe și interne. Gheorghe Rákóczi II a avut impresia că n-are decât să întindă mâna, și coroana polonă îi cade în poală. A dus mai întâi tratative cu rivalul regelui polon. Pe lângă aristocrația lituaniană, se ofereau ca aliați și cazacii răsculați. Rákóczi însă căuta o altă posibilitate de intervenție; a pornit la luptă nu cu sprijin intern, polon, ci aliindu-se cu regele suedez Carol X. A pășit pe pământul Poloniei ca adversar. Și așa a și plecat.

Datorită unor cauze aproape impenetrabile, s-a întâmplat pur și simplu că Gheorghe Rákóczi II a fost înfrânt fără să fi pierdut vreo bătălie. Armata transilvăneană a pierit în parte în Polonia, în parte în captivitatea din Crimeea la hanul tăăresc. Cât privește principatul ca atare, acțiunea de distrugere a acestuia a fost declanșată de mânia marelui vizir turc, foarte bătrânul Mehmed Köprülü, supărat din cauza acțiunii independente din Polonia, fiind dusă până la capăt de fiul și succesorul său. E momentul în care zona dimprejurul cetății Oradea e ruptă din ceea ce mai rămăsese din trupul țării. După căderea, în 1660, a cetății, cea mai mare parte a comitatelor de la răsărit de Tisa — începând de la regiunea din vecinătatea orașului Debrețin și până aproape de Porțile de Fier — au trecut sub stăpânire turcească. Transilvania zăcea jefuită sistematic, pradă unor nemiloase războaie civile. După această dată, n-a mai jucat nici un rol în politica internațională.

GABRIEL BETHLEN

S-a născut în 1580 la Ilia, într-o familie care, de prin anii 1550, făcea parte dintre susținătorii de taină ai principilor transilvăni. Urmând, așadar, o tradiție de familie, s-a dus, încă de copil, la curtea lui Sigismund Báthory (1572–1613).

Tineretea lui Gabriel Bethlen a coincis cu războiul de cincisprezece ani (1593–1606), una dintre epocile cele mai dificile din istoria Transilvaniei, un principat în care neîncetatele lupte dintre Poartă și Habsburgi, ca și urmările unor decizii politice ezitante făceau ravagii. Despre opinia lui Bethlen de până în august 1602, nu se știe nimic sigur. E data la care, împreună cu mulți adepți ai partidei proturcești, emigrează în Turcia. Considera că destinele Transilvaniei trebuie conduse în armonie cu puterea turcească. Iată ce scria, înainte de moarte, în testamentul său: „căci cu mult mai salutar și mai demn ar fi să trăim [...] oblăduiți de guvernarea unor principii creștini. Dar Dumnezeu ne-a privat poporul și de acest lucru...”

Om deosebit de credincios, a invocat adesea voința lui Dumnezeu și a crezut cu adevărat în finalitatea divină ce guvernează existența umană. Această convingere nu i-a paralizat însă puterea de a acționa. A făcut totul ca să-și îndeplinească misiunea căpătată de la Dumnezeu. După un lung război, și-a dat seama, stând alături de Gabriel Báthory, un principe dezechilibrat și pripit în acțiuni, că, în interesul țării, trebuie să ia el însuși în mâini cârma Transilvaniei.

A obținut conducerea în octombrie 1613, cu sprijinul Porții. Principalul țel al vieții sale — crearea regatului național — nu i-a reușit însă. În trei rânduri (1619–1622, 1623–1624, 1626) a organizat în acest scop campanii militare, dar rege ungar în locul lui

Ferdinand II de Habsburg (1578–1637) n-a fost decât pentru o scurtă perioadă, din toamna anului 1620 până la sfârșitul lui 1621. Ceea ce a reușit însă a fost că Transilvania și el, principele, au devenit un factor politic de care în Europa se ținea seama.

Acest principat, avut în cele materiale și bogat în cele spirituale, a pus, în 1622, bazele unei școli superioare la Alba Iulia și a codificat vechea cutumă conform căreia latifundiarii nu le pot interzice propriilor iobagi să urmeze școli. Din perspectiva zilelor noastre, cel mai important aspect poate fi socotit totuși faptul că în timpul domniei acestui principe maghiar nici unul dintre popoarele, vorbitoare de alte limbi, ale Transilvaniei, n-a suferit neajunsuri. Pe români, nu i-a izolat de voievodatele românești, iar preoții ortodocși din principat se duceau la șefii lor ecleziastici din capitala Țării Românești. Maghiarizare nici măcar nu s-a încercat, nici în cazul românilor, nici în cel al sașilor. Cea mai frumoasă pomenire la moartea lui Bethlen, în 1629, a fost scrisă tocmai de un sas: „Să dea Domnul țării mulți suverani și conducători pe măsura lui, căci a fost cu adevărat părintele patriei.” Într-o scrisoare de protecție a negustorilor evrei, Gabriel Bethlen și-a exprimat dorința ca țara pe care o conduce să înflorească prin truda comună a fiilor diferitelor neamuri care o locuiesc. Și a reușit.

TREI POPOARE, TREI NAȚIUNI, PATRU RELIGII

Transilvania veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea oferă, atât din perspectiva statutului juridic al grupurilor etnice mai însemnate, cât și din cea confesională, imaginea unui mozaic.

Se știe că noțiunile „trei popoare” și „trei națiuni” nu acoperă aceleași realități. În Transilvania, au existat trei etnii de bază: maghiară, română și germană (săsească). Cele trei „națiuni”, pe care epoca le definea ca însemnând și un statut juridic erau formate din cele două grupuri etnice maghiare cu statut juridic aparte (secuiei și maghiarii) și sași. Persoanele aparținând etniei românești erau cuprinse în aceste „națiuni”, conform statutului lor juridic.

Popoare

Repartizarea teritorială a etniilor la începutul perioadei principatului este, în mare, următoarea:

Populația maghiară (inclusiv secuiei) locuiește zonele de șes și de deal ale Transilvaniei, respectiv ale Partiumului (în ținuturile secuiești — și ținuturile muntoase).

Zona de locuire a sașilor este, pe de o parte, teritoriul Transilvaniei sudice, cuprins între Târnava Mare, ținutul secuiesc și Olt — limita de vest—nord-vest e cursul Mureșului ce străbate comitatul Alba, în est—sud-est lanțul muntos, limita vestică constituind-o scaunul Orăștie —, iar, pe de altă parte, la nord, ținutul Bistriței. Dependentă de acest teritoriu cu statut juridic individualizat cunoscut sub numele de „Pământ crăiesc” (Fundus Regius) și de jur împrejurul ei, există și o structură de „exclave”: satele din comitatul Târnava decăzute în categoria așezărilor de iobagi și satele de iobagi din comitatul Alba (Vingard/Weingartskirchen/Vingárd, Șoroștin/Schornstein/Sorostély etc.). Și ținutul

Bistriței are numeroase astfel de „exclave” în Câmpia Transilvaniei (Reghin/Sachsisch-Reen/Szászrégen, Teaca/Tekendorf/Teke, Dedrad/Deutsch-Zepling /Dedrát, Petelea/Birk/Petele etc.). Și pentru ca imaginea să fie și mai pestriță: partea de răsărit a comitatului Alba din Transilvania e decupată, ca urmare a stabilirii populației săsești în zonă, în peste jumătate de duzină de mici enclave. Acestea sunt asimilate doar în parte de populația săsească.

Așezările românești — începând cu apariția lor, la finele secolului al XII-lea — sunt, toate, situate în zona de munte: comitatul Hunedoara, Munții Apuseni, partea muntoasă a domeniului feudal al Șiriei, Maramureșul, valea Rodnei. În veacurile al XVI-lea și al XVII-lea însă, pot fi întâlnite adesea și în regiunile de șes. În perioadele tulburi de război, există sate care rămân — în întregime sau în parte — nelocuite; în această situație, nou-veniții sunt primiți cu brațele deschise, în satele de iobagi, de către proprietarii de pământ, iar, în așezările săsești libere, de preotul comunității sau de comunitatea însăși; de pe urma lor, va exista avantajul rentei sau a dijmei, după cum ei participă și la dări, ca și la alte obligații ale obștii. Li se repartizau terenuri arabile ori suprafețe împădurite sau tufării ce trebuie defrișate. Dar apar și la marginea orașelor (Brașov).

Care să fi fost proporția celor trei etnii în epoca principatului? Răspunsul trebuie să fie cât se poate de prudent, căci din această perioadă nu avem conscripții în care să ne putem încrede. Prima informație care oferă o lămurire cât de cât cifrică despre acest aspect e scrisoarea adresată Porții pe la 1650 de foarte talentatul, dar nu unanim prețuitul domn al Moldovei Vasile Lupu. El scria că peste o treime din populația Transilvaniei e formată din români. Să eliminăm din această cifră o oarecare exagerare cu caracter propagandistic și să apreciem proporția românilor din Transilvania la nivelul anului 1650 la 20-30%. Informațiile lui Vasile Lupu își aveau desigur originea în legăturile transilvănene ale

ortodoxiei moldovenești. O a doua dată plauzibilă este o evaluare provenită din cercuri oficiale și care se referă la anii 1713-1714. Conform acesteia, populația Transilvaniei era în proporție de 47% maghiară, 19% săsească și 34% românească. Abaterea se explică prin pustiirile provocate de război (războiul antiotoman de eliberare din 1657-1662, acțiunea armată a lui Thököly din 1690, răscoala antihabsburgică condusă de Ferenc Rákóczi II [1703–1711]) și procesul neîntrerupt de venire și așezare a românilor.

„Națiuni”

După cum am spus, cele trei „națiuni” (nationes) sunt doar parțial sinonime cu cele trei etnii. Etnia maghiară formează două „națiuni”: secuii, moștenitori din perioada dinainte de Mohács ai unui statut juridic aparte, și maghiarii, beneficiari ai unui statut juridic similar cu stările ungare. De un statut juridic aparte se bucură și sașii transilvăneni. Ca măsură de apărare împotriva țăranilor răsculați, în 1437 cele trei națiuni au realizat o uniune; începând din acel moment și până în 1848, această uniune a constituit unul dintre pilonii sistemului feudal transilvănean. În epoca principatului, noi și noi legi vin să se adauge în situații critice la acest edificiu feudal. La mijlocul secolului al XVII-lea, încălcarea jurământului față de uniune e socotită o crimă similară ofensei aduse suveranului ori siguranței statului. Pedepsa — ca act de infidelitate — e moartea.

Românii transilvăneni nu au un statut juridic aparte. Când legile emise în Transilvania veacului al XVII-lea vorbesc — în limbajul epocii — de „vlahi”, „națiunea vlahilor”, se au în vedere elemente păstorești supuse dreptului românesc (ius Valachicum) ori credincioși ortodocși, fiind așadar vorba de o confesiune. Acești păstori vlahi pot fi întâlniți în aceeași măsură în Silezia și ținuturile muntoase ale Ungariei Superioare, respectiv în Transilvania ori în regiunile adriatice. Nu e vorba de o etnie unitară; ei se deosebesc de alții prin statutul lor juridic aparte și prin dările

speciale legate de forma de viață păstorească. Acest grup reprezintă mai mult, dar și mai puțin decât etnia românească din Transilvania, căci desigur că vlahul din Silezia nu e român — în același timp însă țărani români transilvăneni deja așezați, în cea mai mare parte agricultori, nu mai trăiesc conform dreptului păstoresc (ius Valachicum). Membrii etniei românești transilvănene sunt integrați în anumite „națiuni” conform statutului lor juridic feudal, și nu pe baza etniei lor românești: nobilii printre nobilii de alte etnii, pentru a accede eventual chiar și la cel mai înalt nivel, precum Acațiu Barcsai, principele originar din rândurile etniei românești și pe care adversarii săi îl numesc „der grober Wallach” (adică „valahul cel grosolan”). (În treacăt fie zis, acest „grober Wallach” a fost cel care, aflat în fruntea dietei, a dispus, în pauza lucrărilor, improvizarea unui concert cu cantorul local la orga bisericii ce slujea de sală de ședință... Despre el, știm și faptul că, împreună cu alți membri ai consiliului, a citit *Il Principe* al lui Machiavelli.) Dar printre conducătorii Transilvaniei din epoca principatului întâlnim și alte persoane de origine românească. Românii din categoria libertinilor (pușcași ce slujeau în cetăți etc.) erau egali persoanelor de alte etnii aparținând aceleiași categorii. Obligațiile iobagului transilvănean erau fixate, nu doar în epoca principatului, ci până târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de condițiile locale — fapt care le conferea o nesfârșită varietate —, și nu de diferențele de natură etnică. Recunoașterea românilor ca „a patra națiune” constituie o revendicare a mișcării naționale române inițiate în veacul al XVIII-lea.

Religii

Sistemul celor patru religii „admise”, adică recunoscute oficial (receptae religiones) a apărut în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. A existat uneori obiceiul definirii libertății celor patru religii ca un fel de foarte timpurie (în Transilvania, cât se poate de timpurie) toleranță religioasă la nivelul societății

civile. De fapt, nu despre așa ceva era vorba, ci despre o recunoaștere, pe baza unui lucid simț politic, a realităților intervenite. Legile prohibitorii emise de legislativul transilvănean după 1540 însoțesc primele momente ale mișcării de Reformă. Abia spre anii 1550 se extinde Reforma într-o proporție ce a făcut necesară proclamarea, în iunie 1557, a principiului libertății cultelor. Confirmarea acestui aspect are loc la începutul anului următor, dar se referă doar la exercitarea confesiunilor catolică și evanghelică. E epoca în care unitarismul e interzis în mod explicit; cât privește cultul reformat, acesta e menționat pentru prima oară într-o lege din iunie 1564. Consolidarea cultului reformat ia însă niște dimensiuni care conduc la expulzarea din țară, în temeiul unei legi din 1566, a clericilor catolici, consiliul episcopal din Oradea fiind somat să se convertească în cel mai scurt timp. Confesiunea catolică cunoaște o revigorare sub Ștefan Báthory, de natură să facă posibilă legiferarea libertății celor patru culte. Începând din 1573, se dorește circumscrierea celor patru religii „recepte”, în sensul că asistăm la emiterea unei succesiuni de legi — luându-se din timp în timp chiar și unele măsuri drastice împotriva „innoitorilor”, adică a reprezentanților unor tendințe excesive ale mișcării de Reformă. Sistemul celor patru religii „recepte” primește însă, la sfârșitul anilor 1580, o nouă lovitură. În 1586, moare capul dinastiei Báthory, catolicul rege polon Ștefan Báthory. În 1588, e expulzat din Transilvania Ordinul iezuit, ce fusese instalat de familia Báthory; ordinele monahale catolice sunt private de dreptul de a poseda mănăstiri, colegii, biserici construite în locuri publice, fiindu-le interzis să activeze în Transilvania. E epoca în care legea înregistrează doar drepturile celor trei culte protestante. Anii consolidării sistemului feudal înseamnă noi măsuri anticatolice. În Ciuc însă, ținând seama de realități, se permite exercitarea cultului catolic, căci mișcarea de Reformă nu pătrunsese până acolo. Libertatea celor patru culte e din nou legiferată în primăvara anului 1595, după catastrofala înfrângere,

în vara anului 1594, a mișcării feudale și executarea lui Sándor Kendi, Farkas Kovacsóczy, Boldizsár Báthory și a celor din anturajul lor.

Începând cu Bocskai (1604-1606), în Transilvania domnesc până în 1690 principii reformați. E vorba însă doar de hegemonie, nu de exclusivitate. Sunt în vigoare anumite îngrădiri în ce privește religia catolică. Transilvania are de fapt episcop catolic, dar în secolul al XVII-lea nu i se îngăduie să vină în principat. În 1607, Ordinul iezuit e din nou expulzat din Transilvania, nemaivând dreptul de a funcționa acolo. Franciscanii își continuă însă activitatea (în primul rând, în ținuturile secuiești). Nimeni nu-i stingherește pe credincioșii catolici să-și exercite cultul. Familiile aristocratice își păstrează netulburat credința catolică, putând ocupa chiar și funcții de interes național. Astfel bunăoară, dintre membrii familiei Kornis, rămase până la sfârșit credincioasă religiei catolice, Boldizsár e generalul (comandantul) secuilor, iar Zsigmond e generalul țării (comandantul armatei). Dintre cei care au ocupat funcția de cancelar, István Kovacsóczy și Mihály Mikes sunt catolici. După cum tot catolic e și marele om de stat din epoca Apafi, Kelemen Mikes. În afară de acesta, din consiliul principelui Apafi, despre care se știe că era un reformat fervent, făceau parte și doi membri ai familiei Haller, dintre care unul, János, ca vistiernic (thesaurarius). Principii reformați ai Transilvaniei tratează problema catolicismului cu luciditate, rolul conducător avându-l totuși comunitatea reformată.

În Transilvania, cultul evanghelic e format, aproape în exclusivitate, din sași. Comunitatea lor e apărată așadar de două scuturi: legile ce asigură libera exercitare a religiei și privilegiile națiunii săsești. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, situația lor e similară cu cea a sașilor din Transilvania în general: sunt considerați o „națiune” și o confesiune egale în drepturi, dar nu de același rang cu cele două „națiuni” aristocratice. În exercitarea drepturilor lor religioase, nu-i stingherește nimeni. Unul-doi conducători ai sașilor — comitele și, eventual, încă o persoană importantă — sunt membri permanenți ai

consiliului princiar, corpul politic suprem al țării. Sunt cetățeni liberi, care-și exercită liber credința, în limitele sistemului feudal — iată cum le putem caracteriza situația.

Condiția unitarienilor e mai grea. Cu toate că oficial rămân până la capăt o confesiune „receptă”, sunt încetul cu încetul marginalizați, deși din rândurile lor au apărut excepționali oameni de stat. Școlile patronate de ei funcționează netulburat, centrul lor spiritual de la Cluj se păstrează (fiind anihilat abia în a doua jumătate a anilor 1710 de Contrareformă), dar, în umbra hegemoniei reformate, nu pot prinde puteri.

Acesta e sistemul celor patru religii. Nu e vorba de o egalitate netulburată, dar e mai mult, mai uman decât lumea, de cele mai multe ori intolerantă, a Reformei și Contrareformei din Europa epocii.

Ortodoxia, reprezentată în cea mai mare parte de românii transilvăneni, e o confesiune existentă legal, dar nu e „receptă”, fiind doar tolerată. Are episcop — din vreme în vreme, chiar mai mulți —, preoți, parohii, care pot funcționa, însă nu pe o bază juridică la fel de sigură ca în cazul celor patru religii „recepte”. Reforma încearcă să pătrundă printre ei — cu rezultate nesemnificative.

Unor acțiuni administrative ori chiar de forță trebuie să le facă față însă ramificațiile Reformei ce merg dincolo de dogma unitariană. Acestea au fost interzise încă din 1573. În ciuda acestui fapt, secta sâmbătașilor — varietate a antitrinitarismului, caracterizată prin tendința de acceptare, iar mai apoi de urmare a religiei evreiești veterotestamentare — e semnificativă în Transilvania timp de multe decenii. Conducătorul lor în anii 1620 e Simon Péchi, fost cancelar al lui Gabriel Bethlen și personalitate politică aflată în acea epocă într-o fază de declin. În 1638, Gheorghe Rákóczi I desființează pe cale juridică această sectă a sâmbătașilor, confesiune care însă continuă să activeze latent până în epoca dualismului, cu libertatea ei religioasă.

O situație aparte e cea a anabapțiștilor și a evreilor, alte două mici grupări confesionale. Amândouă au fost chemate și s-au stabilit în zonă în vremea lui Gabriel Bethlen. Anabapțiștii sunt germani din Cehia, adepți ai mișcării germane de Reformă care solicitau botezul la vârsta matură. Li se acordă privilegiu și sunt colonizați în apropiere de Alba Iulia, la Vințu de Jos. Își exercită credința și-și desfășoară activitatea de natură industrială — o activitate prodigioasă, bazată pe tehnici avansate — sub umbrela privilegiilor pe care le căpătaseră. Evreii primesc dreptul de a se stabili la Alba Iulia și alte privilegii. Numărul lor rămâne mereu neînsemnat, iar rolul economic pe care-l joacă nu-l poate concura pe cel al grecilor ori, începând din 1672, când se refugiază din Moldova în Transilvania, pe al armenilor.

Aceasta e așadar Transilvania celor trei popoare, trei „națiuni” și patru religii. Nu e spațiul ideal al conviețuirii popoarelor și cultelor. Nu e un tărâm ireal, miraculos, ci coexistența firească, reglementată prin legi, a unor grupuri etnice cu statute juridice cât se poate de eterogene și cu o anumită deschidere spre cei rămași dincolo de porți. Cu un regim juridic ce oferea exact atâta siguranță câtă permiteau condițiile politice externe și nivelul general al Europei Răsăritene. Ba poate chiar mai multă decât acesta din urmă. Constatarea lucidă a realităților confesionale și elaborarea, pe baza lor, a unor forme de conviețuire superioare în umanitate față de nivelul epocii și al regiunii: aceasta e Transilvania secolelor al XVI-lea și al XVII-lea din perspectiva coexistenței popoarelor, a grupurilor etnice și confesionale cu statut juridic aparte. Ar fi nerealist să așteptăm mai mult.

TRANSILVANIA ÎN IMPERIUL HABSBURGIC

Imperiul habsburgic continuă să rămână o mare putere europeană, dar de rang secund, și după încheierea, în 1714, a războiului de succesiune la tronul Spaniei. Este într-adevăr aliata așa-numitelor puteri maritime, dar se află și la remorca acestora — a Angliei și, cu un rol tot mai șters, dar încă mare putere, a Olandei.

În această monarhie se integrează Transilvania, pentru aproape un veac și jumătate, mai întâi în 1690, apoi în 1711, după răscoala antihabsburgică condusă de Rákóczi. În urma răscoalei kurușilor, se revine la sistemul de guvernare fixat în anii 1690: în Transilvania, inițial ca succesori de drept al consiliului princiar, se creează Guberniul, Regium Gubernium, Crăiescul Guberniu, Consiliul Gubernial Regal (Consilium Regium Guberniale), ca for conducător administrativ și jurisdicțional general, la Viena Cancelaria Aulică Transilvană și, ca for suprem, secția transilvăneană a „Consiliului de Miniștri” al imperiului habsburgic (Ministerialkonferenz in rebus Transsylvanicis). Până una-alta, singurul lucru pe care această nouă integrare îl cerea Transilvaniei era de a îndeplini rolul de avanpost est – sud-estic al imperiului. Nu cu forțe proprii. După 1711, secuii, a căror obligație de a fi sub arme continuă să figureze în Diploma Leopoldinum (1691), sunt dezarmați. În acest avanpost, serviciul militar se realizează de armata de mercenari unitară a imperiului. În aceste condiții, avem explicația faptului că „partida militară” a elitei conducătoare imperiale încearcă la începutul anilor 1730 să pună în Transilvania bazele unei stăpâniri militare absolute. Nu mic a fost efortul lui János Bornemissza, vicecancelarului aulic, să deoace această tentativă. A făcut-o și în propriul său interes bine determinat — mai exact, o Transilvanie aflată sub stăpânire militară n-ar fi avut

nevoie de Cancelarie Aulică Transilvană —, dar a salvat prin aceasta ceea ce mai rămăsese din principiile constituționale feudale ale Transilvaniei.

În Transilvania, nu s-a ajuns la instaurarea unui sistem militar absolut, deși acesta era scopul puternicei „partide militare” din conducerea imperiului. Dar nu asistăm — cel puțin până spre sfârșitul anilor 1740 — nici la edificarea aceluia tip de absolutism, factor de progres, pe care uneori istoriografia austriei și maghiari sunt tentați să și-l imagineze. Pentru moment, cele mai înalte cercuri guvernamentale ale imperiului abordau problema Transilvaniei doar prin prisma interesului de a se asigura încasarea impozitelor și a veniturilor Tesaurariatului. După 1711, totalul impozitelor se ridica la 750—800 de mii de florini — pe timp de pace. În perioadă de război, această sumă depășea 1 milion, ceea ce înțrecea de cinci-șase ori nivelul birului turcesc sporit din epoca lui Apafi.

În afară de asigurarea încasării impozitului, interesul Habsburgilor era definit și de proiectul unui fel de „omogenizări” confesionale a Transilvaniei. Regimul habsburgic catolic era preocupat să formeze în Transilvania o hegemonie catolică, în cadrul căreia principiul celor patru religii recepte — practic, cu o puternică hegemonie reformată — reprezintă unul dintre elementele constituționale fundamentale încă din anii 1690. În primul rând, cele mai importante funcții din structura guvernamentală sunt repartizate unor catolici, în pofida faptului că pentru aceste slujbe „propunerile” le făcea dieta. În fruntea Guvernului, după refacerea acestuia în 1711, ajunge, în persoana lui Zsigmond Kornis, reprezentantul unei familii care anterior, chiar și sub principii reformați, rămăsese fidelă religiei sale catolice. Tentația unor funcții superioare determină recatolicizarea unor persoane — care ulterior vor deține un rol conducător în guvernare — ca György Pongrácz de exemplu, unul dintre semnatarii exemplarului referitor la Transilvania al păcii de la Satu Mare. Procesul de recatolicizare s-a declanșat și în rândurile păturii con-

ducătoare săsești; și în acest caz, obținerea de slujbe reprezintă forța motrice cea mai însemnată. În ce-i privește pe unitarieni, aceștia sunt îndepărtați încetul cu încetul din funcțiile importante.

Unul dintre elementele procesului de omogenizare catolică din Transilvania îl constituie unirea religioasă a românilor ce țineau de ramura răsăriteană, bizantină, a creștinismului, de confesiune ortodoxă. Primele încercări de unire religioasă au loc încă de la sfârșitul anilor 1690. La unire, ortodocșilor nu li se pretinde să-și modifice ceremoniile religioase, ci doar să recunoască supremația papală și să renunțe la cele trei teze teologice fundamentale care deosebesc creștinismul răsăritean de catolicism. Scopul politic al acestei inițiative de unire a fost, înainte de toate, eliminarea supremației exercitate de capii bisericești din Țara Românească și Moldova, ca unii ce se aflau sub dominație turcească, asupra ortodocșilor transilvăneni. La cumpăna dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, s-a reușit atragerea preoțimii ortodoxe de partea noii biserici unite (greco-catolice, cum se mai numește azi), credincioșii însă au protestat. În perioada răscoalei antihabsburgice conduse de Rákóczi, unirea religioasă ajunge în impas, dar e readusă la viață după 1711. Chestiunea unirii religioase capătă o însemnătate deosebită o dată cu alegerea, la sfârșitul anilor 1720, ca episcop unit al lui Inochentie Micu-Klein. Ascensiunea și rolul politic pe care-l joacă Inochentie Micu-Klein se explică în primul rând prin faptul că anumiți factori ai elitei politice din imperiul habsburgic vedeau în el un instrument pentru aducerea sub ascultare a stărilor maghiare protestante. Contrareforma vrea să impună radierea din codurile Transilvaniei a legilor considerate antihabsburgice și anticatolice emise în secolul al XVII-lea. În practică, aceste legi se perimasera de mult, astfel încât, în realitate, de ambele părți se poate vorbi nu de o luptă religioasă, ci de una pentru putere: de partea catolică, se încearcă aducerea sub ascultare a stărilor protestante (în primul rând, reformate), în timp ce protestanții se temeau de modificarea întregului sistem juridic al Transilvaniei. Inochentie Micu-Klein profită cu

iscusință de aceste împrejurări, depunând la forurile de conducere o serie de cereri în care, inițial, revendică doar drepturi pentru Biserica în fruntea căreia se afla, apoi acordarea de funcții celor de o credință cu el, iar sieși un post de consilier gubernial. Ultima cerere nu-i este satisfăcută, în schimb primește titlul de baron și un loc în dietă. În sistemul său de argumente, ideea continuității daco-romane apare pentru prima oară în 1735. În 1742, vine chiar și cu o solicitare de politică socială: cere reducerea la două zile a robotei săptămânale — acesta fiind, în esență, temeiul pe care se va edifica ulterior argumentul naționalist românesc, care reduce contradicțiile sociale existente în Transilvania la contrastul „stăpân maghiar—iobag român”, cu evidente distorsțiuni. Ultimul său mare gest a fost convocarea în 1744 a unui sinod la care au participat și laici. Acest sinod începuse de-acum să semene cu un fel de „adunare națională” — în umbra căderii lui Micu-Klein. Căderea i-a fost pricinuită de abrogarea, la dieta din 1744, a legilor considerate antihabsburgice și anticatolice. Din acel moment, n-a mai fost nevoie de episcopul unit pentru ținerea în șah a stărilor. E chemat la Viena pentru cercetări, de unde se refugiază la Roma. Activitatea lui Micu-Klein nu e de natură să declanșeze o mișcare națională românească modernă, căci încă nu existau condiții pentru acest lucru. Dificultățile prin care trecea Biserica unită stau la baza activizării — sprijinite de imperiul rus — a celor rămași fideli credinței ortodoxe. La mijlocul secolului al XVIII-lea, anumite reforme devin necesare și în Transilvania. Imperiul a încercat să iasă din marasmul pus în evidență de numeroasele înfrângeri militare suferite în războiul de succesiune la tronul Poloniei în primul rând prin reforme financiare. Stările au elaborat în 1746 planul bine pus la punct al unui nou sistem de impozitare. Căci motive existau destule: vechiul sistem al impozitului porții [în Transilvania, kapu/porta era principala unitate fiscală după care se făceau impuneri la dări — n.t.] se perimase, repartizarea între „națiuni” a obligațiilor de plată a impozitului constituia obiect de

permanente discuții, iar restanțele în plata impozitelor erau nepermis de mari. În momentul în care însă se definitivează (1754) decretul de reformare a sistemului de impozitare, acesta e integrat în sistemul Haugwitz de reforme. Noul sistem de impozitare, elaborat în 1754, prevedea plata de impozite pe cap de locuitor și după avere. Mărimea capitației era fixată în conformitate cu starea socială a persoanei care plătea impozitul; impozitul pe avere era unic, singura excepție făcând-o ținuturile săsești, unde impozitul pe pământ era mai mare, deoarece suprafețele respective nu erau nobiliare. Meșteșugarii și negustorii erau clasati din punct de vedere al impozitului pe venit în trei categorii în funcție de localitatea — mai frecventată sau mai săracă — în care locuiau, și în alte trei categorii în funcție de venituri. În Transilvania, a fost așadar creat primul sistem de impozitare absolutist: deși inițiat pe baza unor planuri ale dietei, în ultima lui formă a fost însă elaborat de funcționari superiori ai guvernului, fiind aplicat, pe bază de decret emis de suveran, de comisari regali delegați de Maria Tereza — toate acestea făcând practic inutil sistemul de impozitare votat de dietă.

Planul de înființare a regimentelor grănicerești s-a născut situația Transilvaniei în cadrul imperiului. Regimentul de grăniceri — structurat pe obligativitatea militarilor colonizați în aceste zone sau a țăranilor mărgineni, în schimbul anumitor libertăți, de a sta sub arme, în primul rând în vederea apărării hotarelor — este o instituție-substitut tipică pentru țările sărace, care nu au bani să întrețină o costisitoare armată de mercenari. Astfel de regimente grănicerești au fost înființate în prima jumătate a anilor 1760 în ținutul secuiesc, în zona Năsăudului și în regiunea de graniță dinspre sud, locuită în mare parte de români. Într-un fel reacționează, desigur, la chestiunea recrutării în aceste regimente micul nobil — ce ținea cu dinții la propria-i libertate — ori secuicul liber, și altfel țăranul iobag, pentru care acest pas însemna totuși o ameliorare a propriei situații. La majoritatea secuilor, aceste

unități confinare fac obiectul unei permanente nemulțumiri, însemnând de fapt restrângerea drepturilor de care se bucurau, în timp ce grănicerul român beneficiază prin această instituție de un viguros sistem școlar.

De fapt, încercarea nereușită de extindere a acestei structuri de apărare a fost motivul care a declanșat marea răscoală a iobagilor din anul 1784, cunoscută sub numele conducătorilor ei Horea, Cloșca și Crișan. Cauzele mai profunde trebuie căutate în deteriorarea bruscă a situației țăranimii din Apuseni și în impasul în care se afla soluționarea problemei iobăgiei din Transilvania. (În timpul Mariei Tereza, în Transilvania nu există regulamente urbariale, și chiar și mai târziu avem de-a face în această privință doar cu încercări neduse până la capăt.) Răscoala e înăbușită de armata imperială din Transilvania fără prea mari eforturi, încă înainte de sosirea ordinului dat în acest sens de Iosif II. Capii sunt executați cu o cruzime înspăimântătoare. Se pare că după moartea lui Iosif II începe, și în Transilvania, o epocă nouă. La sfârșitul anului 1790, se convoacă dieta. Stările purced la o activitate de legiferare unică în felul ei în Transilvania: e o activitate normativă de factură feudală târzie, fixarea prin legi a rânduielilor juridice transilvănene anterioare anului 1780. Noul prezent în mentalitatea unei părți a stărilor va prinde contur în activitatea „deputațiilor (comisiilor) sistematice” (systematica deputationes). De această activitate de normare feudală se leagă cererea de unire a Transilvaniei cu Ungaria, a cărei rațiune trebuie căutată, la nivelul stărilor din Ungaria și din Transilvania deopotrivă, în străduința de consolidare a constituționalității feudale, și cel mult pe plan secundar în tendințele naționaliste.

Față de dieta Transilvaniei și a Ungariei, Leopold II e obligat să bată în retragere. Defensivă habsburgică ce ține de-acum până în 1848. Se reușește în schimb să se scoate de pe ordinea de zi chestiunea unirii Ungariei și a Transilvaniei. Prin semnalarea faptului că în Transilvania și alții au năzuințe de ordin național —

e vorba de afirmarea mișcării naționale românești —, se oferă prilej de meditație tot mai pregnantă mișcării naționale maghiare. Activitatea politică a lui Inochentie Micu-Klein a fost lipsită de continuitate timp de aproape o jumătate de veac. În anii 1750—1780 însă, din rândurile populației românești transilvănene se ivește o grupare de intelectuali (puțin numeroasă, dar de un înalt nivel și care a ținut pasul, chiar dacă uneori cu anumite defazări, cu toate curente spirituale ale epocii), care a dat glas revendicărilor politice ale românilor din Transilvania. În spatele memorandumului românesc *Supplex Libellus Valachorum*, înaintat în primăvara anului 1791 lui Leopold II, a stat tocmai această grupare. Cea mai importantă revendicare este recunoașterea populației românești ca a patra „națiune” constituțională a Transilvaniei. Memoriul e trimis de suveran dietei — s-o respingă aceasta.

Dintre propunerile „deputațiilor sistematice”, cu adevărat valoroase au fost lucrarea de politică economică, elaborată pe temeiul unei gândiri moderne, ingeniosul proiect de reformare a aparatului judecătoresc, proiectul de cod penal conceput în spirit iluminist, proiectul de învățământ ce rivaliza cu principiile de politică școlară ale absolutismului luminat. Până în 1810, aceste proiecte n-au fost prezentate dietei. Dieta din 1810-1811 a dezbătut asiduu propunerile deputației administrative și judiciare, elaborând pe baza lor — cu însemnate compromisuri — aproape o sută de proiecte de lege, dintre care suveranul a ratificat doar câteva (în parte, cu totul ne semnificative) în a doua jumătate a anilor 1810, respectiv în anii 1830, epocă în care la nivelul elitei conducătoare habsburgice devine dominant cel mai deplin spirit conservator; toate chestiunile în care, în anii 1790, ordinele aveau un cuvânt de spus au fost declarate ca ținând de competența Guberniului. Problema memoriului *Supplex Libellus Valachorum* a fost dezbătută de deputația ecleziastică (după ce dieta din 1790-1791 declarase că nobilul român etc. are în Transilvania aceleași drepturi ca și neromânii), reducând chestiunea la nivelul cultu-

ralizării poporului român în spiritul iluminismului. În cele din urmă, s-a ajuns la elaborarea unui plan de realizare a unui seminar pedagogic și de teologie ortodoxă; deputația n-a reacționat la abordarea populației românești ca entitate politică.

Imperiul habsburgic a ieșit „învingător” din războiul purtat cu Franța. Ca „o mare putere” însă care după 1815 evita din răspuțeri orice conflict, doar dacă nu se punea cumva problema reprimării vreunei mișcări de eliberare locale (italiană etc.). Și la nivelul politicii interne, inițiativa o deținea partea adversă, adică forțele care, încetul cu încetul, se definesc ca opoziție liberală. Are o încărcătură simbolică faptul că, în momentul în care absolutismul habsburgic face o ultimă tentativă de rezolvare a problemelor fundamentale ale Transilvaniei, încercând încă o dată să facă ordine în chestiunea reglementărilor urbariale (1819-1822), în cadrul adunării comitatului iau poziție împotriva acestei inițiative, invocând „neconstituționalitatea” ei, Antal Cziráky, vicepreședinte al Camerei, comisar regal însărcinat cu problema urbariului, și baronul Miklós Wesselényi, la acea dată de douăzeci și ceva de ani. Pentru ca, în anii 1830, Wesselényi, capul taberei liberale ungare și transilvănene, să ajungă să atace, iar Cziráky, somitatea partidei conservatoare maghiare, să se apere împotriva lui. Când, spre anii 1833, guvernul simte că mișcarea politică în fruntea căreia se afla opoziția transilvăneană devine periculoasă, trimite acolo un comisar regal, în persoana generallocotenentului Vlasits, banul Croației. La începutul anului 1834, la Cluj, cu ocazia unei manifestații de stradă, armata trece la atacarea cu armele a mulțimii. După cum asistăm la violențe de proporții și cu începere din februarie 1835, după dizolvarea dietei din 1834-1835: în Transilvania, conducerea civilă și militară a Guberniului e preluată, în calitate de comisar regal plenipotențiar, de arhiducele Ferdinand d'Este, dintr-o ramură secundară a dinastiei habsburgice. În această situație, opoziția liberală face apel la una dintre armele sale din 1790-1791: la unirea cu Ungaria, abordată însă acum dintr-o altă perspectivă. Acum, unirea ar însemna

transpunerea în Transilvania a cuceririlor opoziției liberale din Ungaria. În cadrul dietei din 1834-1835, gruparea de opoziție din jurul lui Wesselényi încearcă să realizeze acest lucru împreună cu dieta ungară, ale cărei lucrări aveau loc în aceeași perioadă.

Uniunea e respinsă de autoritățile superioare ale imperiului. În lupta împotriva formelor brutale ale absolutismului, în anii 1834-1835 nu asistăm încă la o disociere mai pregnantă între membrii maghiari și sași ai dietei. Barițiu, publicistul liberal care peste câțiva ani va redacta o publicație la Brașov, nu se deosebește încă de liberalii maghiari. Alta va fi însă situația în anii 1840, când dieta din 1841-1843 va elabora o lege privind utilizarea oficială a limbii maghiare: războiul lingvistic va ridica naționalitățile una împotriva celeilalte. De-acum devine limpede: dacă până atunci conviețuirea celor trei etnii (maghiară, săsească, românească) nu ridicase probleme, acum apariția naționalismului burghez modern a dus la apariția unei alte situații. Vechiul regim e destul de iscusit să găsească posibilitățile cu ajutorul cărora să poată ține în șah forțele care se ridică împotriva lui, și în primul rând aristocrația maghiară liberală: prin exploatarea contradicțiilor dintre diferitele naționalisme. Și prin încă ceva: la sfârșitul anului 1834, în timpul marilor confruntări din cadrul dietei, țărani răsărâți ai unui sat sunt utilizați ca instrument de înfricoșare a proprietarilor de pământ de acolo — care sunt tocmai membri ai familiei Zeyk, din rândurile căreia au ieșit frunțași liberali. Se proiectează deja umbrele evenimentelor tragice ale anilor 1848-1849, ale ridicării naționalităților și a forțelor sociale una împotriva celeilalte și ale războiului civil ce a urmat acestei mașinații. Primăvara anului 1848 nu începe în Transilvania sub cele mai bune auspicii.

ROMÂNII ÎN EPOCA MODERNĂ

Concepția privind originea romană a românilor (care va deveni mai târziu așa-numita teorie daco-romană) ca ideologie a luptei duse pentru recunoașterea ca națiune (feudală) a românilor a luat naștere în cadrul școlilor aflate sub patronajul Bisericii greco-catolice, fiind fundamentată, la cumpăna veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, de lucrările lingvistice ale lui S. Micu-Klein, Gh. Șincai și P. Maior. În perioada revoluției de la 1848, pătura conducătoare românească, formată din preoți și funcționari, a primit cu entuziasm vestea eliberării iobagilor, dar s-a opus renunțării la statutul de independență al Transilvaniei, căutând sprijin în afirmarea românilor ca națiune — în opoziție cu năzuințele naționale ale maghiarilor — la Habsburgi. Tragicul război civil izbucnit în Transilvania între maghiari și români, care a secerat multe vieți, a determinat într-o mare măsură evoluția pe mai departe a conștiinței naționale a ambelor popoare. În a doua jumătate a secolului, intelectualitatea românească a văzut în hegemonia maghiară o amenințare la adresa existenței naționale a românilor, în timp ce oamenii politici maghiari se temeau de afirmarea tot mai evidentă a tendințelor de autonomie națională a românilor, ca un motiv de posibilă rupere a Transilvaniei. O însemnată parte a intelectualității românești a respins sau, cel puțin, a adoptat o poziție critică față de realizarea, în 1867, a dualismului austro-ungar, ca și față de unirea Transilvaniei cu Ungaria. Așa-numita atitudine pasivă, iar, după 1905, politica activă au dus la puține rezultate concludente; cu atât mai importantă s-a dovedit însă activitatea conștientă de organizare economică și culturală a societății românești, căreia dezvoltarea capitalistă și liberalismul economic i-au creat condiții favorabile.

Cele două Biserici românești autonome, cu averile, școlile și organizațiile laice patronate de ele au reprezentat bastioane de apărare împotriva politicii de împilare națională a guvernelor dualiste. E adevărat, învățământul mediu românesc era constituit din doar cinci școli gimnaziale și o școală superioară de comerț, la care se adăugau câteva școli de fete și șase școli pedagogice. Începuse însă procesul de lichidare a analfabetismului de masă, astfel încât în școlile superioare de teologie și în universitățile (ungare) învățau în 1910 aproape o mie de studenți. Ca să-și poată face studiile, aceștia erau sprijiniți prin fondurile culturale (bunăoară, Fundația Gojdu), băncile și fondurile comunitare românești. În pragul secolului al XX-lea, celebra asociație culturală ASTRA, cu sediul la Sibiu, a devenit principala organizație de îndrumare culturală a românilor. Uniunea băncilor românești (Solidaritatea) stăruia de asemenea pe lângă membrii lor să contribuie la sprijinirea culturii. La începutul secolului, românii încep să cumpere tot mai multe terenuri, fenomen ce are loc în bună măsură cu contribuția băncilor, încercându-se astfel întărirea propriei „clase de mijloc” românești pe seama proprietăților mijlocii maghiare pe cale de destrămare, dar mai ales prin exploatarea propriei țărâni; spre sfârșitul epocii dualiste, această clasă de mijloc devenise o remarcabilă putere economică și o importantă putere politică.

NAȚIUNEA MODERNĂ ȘI ETNIILE

La sfârșitul veacului al XVIII-lea, Revoluția Franceză a pus capăt absolutismului regal și privilegiilor feudale. În numele națiunii, cetățenii au luat în propriile mâini conducerea poporului francez, a societății, a statului. Între granițele statului, trăia în principiu o singură națiune: cea franceză. Există o singură limbă oficială: franceza. Așa s-a născut statul național burghez.

În realitate, în interiorul acestui stat francez erau prezente și alte elemente etnice, care au fost obligate astfel să învețe limba franceză. Acest lucru n-a împietat cu nimic asupra faptului că evoluția societății burgheze, capitaliste și-a aflat forma cea mai adecvată în statul național.

Ideea statului național

Acest stat național burghez a devenit model și pentru popoarele central-est-europene, când, în cursul evoluției lor sociale, au ajuns în epoca afirmării lor ca națiuni burgheze. Evoluția națională a acestor popoare însă a demarat în alte condiții, mai neprielnice, mai vitrege decât în cazul francezilor. Din cauza stării lor de înapoiere economico-socială, burghezia lor era lipsită de vitalitate. Ele nu dispuneau de organizare statală proprie, de sine stătătoare, căci în acea perioadă — la începutul secolului al XVII-lea — erau integrate în mari imperii multinaționale la diferite niveluri de subordonare chiar și acele state care — ca Ungaria, Cehia ori Polonia — în Evul Mediu se bucuraseră încă de suveranitate. În sfârșit, hotarele politice istoricește constituite corespundeau cu atât mai puțin hotarelor etnice.

Cel mai important element al evoluției naționale a Ungariei devenise lupta pe care, începând din 1830, mișcarea de opoziție

reformistă inițiată de aristocrația liberală maghiară a purtat-o împotriva absolutismului habsburgic, pentru autonomie națională și prefaceri la nivelul societății civile, așadar pentru scopuri care depășeau de-acum autonomia de factură feudal-națională de până atunci. Aici însă aș dori să mă opresc cu precădere asupra problemelor naționale care decurgeau din caracterul multinațional al vechilor țări. Așadar din faptul că etnia maghiară, cu toate că era relativ cea mai numeroasă dintre toate, nu depășea în general, în acea perioadă, 40% din totalul populației — dacă socotim și Croația, Transilvania și ținuturile în care erau amplasate regimentele grănicerești. Alături de ea, la sud-est trăiau români, mai ales la nord slovaci, în multe zone grupuri răzlețe de germani, la sud-vest croați, la miazăzi sârbi, la nord-est ruteni (ucraineni), precum și, din loc în loc, alte elemente etnice mai mărunte. Iar afirmarea națională — cu puține excepții — s-a declanșat, pe rând, și printre acestea.

În vechea țară, diferitele etnii trăiau nu doar în mase compacte, ci, în multe locuri, interferate ca un mozaic, uneori în grupuri distincte ori, în cadrul aceleiași localități, amestecate; mai mult, în anumite locuri, nu doar una lângă alta, ci și stratificate, în pături sociale distincte. În Bratislava și în alte orașe nord-vestice, întâlneam cetățeni multilingvi de etnie germană, maghiară, slovacă, care, de-a lungul timpului, s-au considerat cu toții hungari; la Pesta și Buda — cetățeni de etnie germană, maghiară, sârbă, greacă, iar la Brașov, în Transilvania, maghiari, germani, români. Nici nobilimea nu era întru totul omogenă din punct de vedere etnic sau lingvistic. În nord, bunăoară, existau multe familii de mici nobili, care, pe lângă maghiara și latina oficială, foloseau, în mediul rural în care trăiau, și limba slovacă. Privilegiile, tradițiile și conștiința comună, respectiv identificarea nobilimii, a „națiunii” feudale și a națiunii maghiare au favorizat însă tendința ca nobilimea, indiferent de originea ei etnică, să se declare maghiară și, mai devreme sau mai târziu, să și devină maghiară, ca de atâtea ori începând din Evul Mediu.

Ungaria medievală a fost creată ca stat feudal de clasa feudală dominantă a etniei maghiare, cea mai numeroasă și ocupând, teritorial, poziția centrală. Proprietatea pământului — baza puterii în statul feudal — era în mâna acesteia. De procesul de trecere la feudalism — acumularea de privilegii — au beneficiat și alte etnii. Aceste privilegii însă s-au afirmat, de regulă, la nivelul nobilimii maghiare, și aceasta nu ca rezultat al vreunei constrângeri, ci pe baza unei afinități sociale spontane. În acest fel, mai multe etnii au rămas fără clasă proprie de proprietari feudali, respectiv nu dispuneau decât de o nobilime modestă, lipsită de vigoare. În societatea feudală a Ungariei, așadar, locul ocupat de diferitele etnii nu era situat la același nivel. Dintre acestea, doar maghiarii și croații dispuneau de o structură „completă”: țărănime, burghezii, nobilime. În cazul celorlalte etnii, această structură era mai mult sau mai puțin lacunară, incompletă. La ruteni, de pildă, în afară de iobagi nu întâlnim decât unele elemente eclesiastice. Lipsa propriei clase conducătoare feudale însă era suplinită oarecum de acea situație a privilegiului colectiv de care s-au bucurat, începând din veacul al XVII-lea, sârbii în cadrul Bisericii lor ortodoxe.

Nu e surprinzător așadar că în această regiune afirmarea națională a dat naștere unor variante diferite de tipul „clasic” francez.

Una dintre aceste variante central-est-europene o constituie etniile cu structuri feudale complete: cu nobilime și trecut istoric feudal, cum erau cea maghiară, cea croată ori, la nord, cea polonă. Și nobilimea maghiară considera firesc să-și realizeze statul național burghez în cadrul vechiului ei stat istoric, considerând că unul dintre criteriile indispensabile ale națiunii era acela de a dispune de un trecut istoric propriu. I-a recunoscut așadar ca națiune/naționalitate pe croați, deoarece aveau un cadru statal istoric feudal propriu, chiar dacă se purtau discuții legate de sfera de jurisdicție a acesteia. Dar nu au recunoscut ca națiuni etniile care nu dispuneau de astfel de antecedente feudale. A întâmpinat

mișcările naționale abia înfiripate ale acestora cu stupefacție, fiind dispusă să le explice prin acțiunea politică de subminare dusă de forțe străine: Rusia țaristă, panslavismul ori curtea de la Viena. Guvernul vienez chiar înclina, în condițiile în care nu reușise să reducă la tăcere toate mișcările naționale, să acorde sprijin într-o anumită măsură — atât cât convenea propriului său interes — celor mai slabe în fața celei mai puternice, cea maghiară. În fond însă, aceste aspirații naționale se întemeiau pe nivelul propriu de dezvoltare a diferitelor etnii.

Mișcări ale naționalităților

Cu aceasta, am ajuns la cealaltă variantă central-est-europeană a afirmării naționale, întâlnită la etniile cu structură feudală lacunară, așadar la cele care nu dispuneau de o clasă feudală proprie și de un trecut statal istoric feudal. În acest caz, condițiile au fost inițial cu mult mai nefavorabile. Trebuia ținut seama nu doar de pozițiile dominante ale Monarhiei habsburgice, ci și de cele ale nobilimii maghiare. Un rol important în definirea limbii și literaturii, ca și a ideologiei și țărilor naționale a revenit, pe lângă cel al unei burghezii și al unei mici nobilimi modeste, păturii de intelectuali. Datorită insatisfacțiilor legate de viața politică, intelectualitatea — atât cât îi stătea în putință — căuta și găsea în trecut și prezent motivațiile, adevărate sau pretinse, ce puteau contribui la întărirea conștiinței naționale. În ce-i privește, bunăoară, pe slovaci, un astfel de motiv a fost, pe lângă evocarea imperiului Moraviei Mari de odinioară, ideea că ei sunt membrii unui mare popor slav de câteva milioane; în realitate, desigur, din acest mare „panslavism” s-au detașat în decursul timpului naționalismele proprii ale diferitelor popoare slave. În cazul românilor, un element important al conștiinței naționale a devenit, încă din secolul al XVIII-lea, ideea că ei sunt descendenții romanilor, respectiv ai dacilor romanizați. În ciuda tuturor vicisitudinilor, aceste mișcări naționale s-au afirmat rând pe rând. Inițial — în

prima fază —, ei au ridicat pretenții de natură lingvistică și culturală. Ulterior însă — în faza a doua —, a urmat dezideratul recunoașterii lor ca națiune, adică al autonomiei politice. În cadrul acestor mișcări, cerința politică era prezentă precum principiul creșterii în sămânță. Cea mai frapantă excepție o constituiau în acest sens germanii, care, cu toate că în privința numărului făceau parte dintre etniile mai importante, nu au venit cu astfel de revendicări naționale, ci — în afara sașilor transilvăneni —, în orașe cel puțin, sprijineau mai degrabă mișcarea maghiarilor.

Conflicte

Mișcarea maghiară a reușit în 1844 să obțină introducerea limbii maghiare în locul latinei oficiale. Publiciștii politici unguri subliniau că în viața privată nu vor să împiedice câtuși de puțin folosirea limbii materne a „locuitorilor vorbitori de alte limbi” și că nu doresc să maghiarizeze pe nimeni cu forța. Pe baza programului conceput în vederea progresului social și prin sistemul maghiar de instrucție publică, mizau însă, fără îndoială, pe faptul că mulți se vor maghiariza. Această pretenție de maghiarizare — care de altfel era mai prezentă în vorbele mari decât în realitatea de zi cu zi — a fost primită, pentru motive lesne de înțeles, cu dezaprobare de celelalte mișcări naționale interne, împotriva care a avut curând ecou și în străinătate. Széchenyi însă, care reprezenta și el mișcarea națională maghiară și ar fi dorit să o prezinte într-o lumină cât mai favorabilă și în fața altora, în cuvântarea pe care a ținut-o în 1842 ca președinte al Academiei, a luat poziție împotriva maghiarizării și a oricărei constrângeri, deoarece considera că acestea sunt injuste și periculoase. Ar trebui poate să mai adăugăm că această tendință de maghiarizare a avut ca obiect nu atât zonele etnice rurale mai mari, cât mai ales elementele burgheze eterogene — cu precădere germane — ale orașelor. În rândurile acestora, asimilarea spontană, ale cărei prime semne se pot observa încă din veacul al XVIII-lea, a fost grăbită într-adevăr în mare măsură de transformările cu caracter

național-burghez ce au avut loc în societatea maghiară. Trăsătura esențială a conceptului ungar de națiune profesat de epoca reformei și de revoluție l-a constituit „naturalizarea”, și nu constrângerea.

Revoluția maghiară de la 1848 a abolit privilegiile feudale și iobăgia, conferind tuturor, individual, fără deosebire de naționalitate, noile drepturi cetățenești. Putem adăuga la acestea și faptul că revoluția a fost cea care a destrămat acel sistem al proprietății funciare feudale care a stat la baza structurilor naționale lacunare, fapt care a permis declanșarea procesului de edificare a structurii complete a națiunilor burgheze. În ciuda acestei situații, atât ministerul ungar de resort, cât și tineretul radical s-au înșelat când au crezut că în acest fel problema e ca și rezolvată și că din acel moment nu mai rămâne decât să se treacă la impulsionarea naționalităților în vederea solidarizării în interesul libertății comune. Trebuie amintit că mișcările de anvergură internațională, dincolo de drepturile individuale, pretindeau recunoașterea drepturilor colective, ca și a celor politice. Inițial, revoluția a avut un ecou pozitiv cu deosebire în rândurile slovacilor, dar, în scurt timp, și ei au cerut recunoașterea drepturilor lor politice naționale. Un rol l-a avut în această privință existența, în imediata vecinătate a granițelor, a principatelor semiindependente românești, respectiv a celui sârbesc. Pe de altă parte, având în vedere că mișcările naționale n-au reușit să dobândească astfel de drepturi colective ori chiar teritoriale, ele s-au opus tot mai fățiș noului stat ungar, trecând în cele din urmă de partea puterii habsburgice, a contrarevoluției. Surprinzător a fost însă faptul că acest conflict s-a acutizat tocmai în cazul Croației, față de care ungurii au manifestat relativ cea mai mare bunăvoință, dar pe care puterea habsburgică a reușit cu cea mai mare ușurință s-o mobilizeze în vederea apărării unității imperiului.

E prea facil — pe de o parte — să se dezavueze sumar aceste mișcări naționale prin faptul că au sprijinit contrarevoluția. În

parte, ele s-au și pomenit de altfel în situația de a face fără voia lor jocul acestei politici. Și să adăugăm că națiunile au continuat să existe și independent de această politică dată. După cum însă — pe de altă parte — tot atât de facilă e și condamnarea maghiarilor că n-au acordat încă din 1848 toate drepturile solicitate, pentru ca astfel, printr-o politică mai bună, să fi putut câștiga naționalitățile de partea lor și să fi putut învinge și în lupta pentru libertate. În realitate însă, problemele, contradicțiile și determinările lor social-politice erau mult prea complicate și dificile pentru ca maghiarii să promită soluții atât de simple și la îndemână. Nu se poate demonstra nici faptul că, în lipsa acestor conflicte și, fără îndoială, cu acest surplus de forțe lupta maghiarilor pentru libertate ar fi fost încununată de succes în fața forțelor reunite ale Austriei și Rusiei și ar fi dat un nou impuls cauzei revoluției europene, aflate în general într-o perioadă de stagnare. În pofida acestei situații ori poate tocmai datorită ei, trebuie să considerăm ca deosebit de importante toate eforturile și încercările care au fost îndreptate în direcția afirmării într-o manieră cât mai prielnică posibil a unor tendințe esențialmente favorabile, ca și în direcția atenuării contradicțiilor rezultate aproape fatal din voința de afirmare națională. Între acestea, trebuie socotite planurile din primăvara anului 1848 ale unei părți a radicalilor privind federalizarea vechiului stat, ca și tratativele și propunerile pe care le-a făcut la Paris László Teleki — care a pornit de la ideea că, dacă Austria moare, atunci moare și Ungaria lui Ștefan cel Sfânt —, apoi proiectul de reconciliere maghiaro—român și, în cele din urmă, dar nu în ultimul rând, legea naționalităților votată la 28 iulie 1849, care, într-un mod cu adevărat deschizător de drumuri, a stipulat că „tuturor neamurilor li se asigură libera afirmare națională”, garantând dreptul de utilizare a diferitelor limbi și în administrație.

SOCIETATEA TRANSILVĂNEANĂ ÎN PRAG DE SCHIMBARE

„Nici că aş fi putut alege o epocă mai favorabilă ca să vizitez Transilvania. Vestigiile trecutului sunt încă vii, ținuturile și-au păstrat originalitatea, dar nu e greu să bănuiești că și le vor pierde. Încet-încet, toate trăsăturile se estompează, până ce devin o copie fidelă a melegurilor noastre.” Așa scria, la mijlocul anilor 1840, Auguste de Gérando, acela care, căsătorindu-se în familia contelui Teleki, și-a ales ca patrie Transilvania și, o dată cu ea, Ungaria. Intuia deja, dar încă nu simțea pe deplin „relativul” din existența de tip central-european. Viziunea lui referitoare la o dezvoltare fără meandre era într-o izbitoare contradicție cu sentimentul existențial al contemporanilor săi transilvăneni. Știau și ei, conștientizaseră cu toții — așa cum scria în 1843 publicația clujeană *Vasárnapi Újság* — că sosise „epoca apăsătoare a prefacerilor”; tot mai mulți se temeau de o cădere, toate păturile și grupurile sociale erau îngrijorate de înrăutățirea situației lor, fiecare însă adaptându-se și dorind în același timp schimbare în modul său specific și cu posibilitățile ce-i stăteau la dispoziție.

Domni și țărani

Populația Transilvaniei, de un milion și jumătate la sfârșitul veacului al XVIII-lea, a depășit, în anii 1840, două milioane. Se părea că populația crește mai repede decât totalitatea bunurilor materiale care se produceau, respectiv care puteau fi produse, căci sporirea suprafeței agricole se lovea de serioase dificultăți. În același timp, consecința fenomenului de suprapopulare relativă, în condițiile existenței structurii ocupaționale tradiționale, era lipsa forței de muncă, iar pe lângă „lipsea de pământ” lăsarea în

paragină a acestuia. Anual, aproximativ 40% din terenurile agricole erau lăsate în imas, ca să-și recapete fertilitatea. Astfel, pe lângă pășunile permanente, pământurile arabile devenite pășuni asigurau hrana șeptelului, care scădea îngrijorător atât numeric, cât și calitativ. Raportul dintre cultivarea pământului și creșterea vitelor a cunoscut un echilibru foarte fragil. Rezolvarea acestei situații putea fi asigurată doar prin deștelenire, o dată cu soluționarea problemelor legate de creșterea vitelor prin construirea de grajduri și prin furajare, sporind fertilitatea suprafețelor agricole prin utilizarea de îngrășăminte naturale.

Populația a ținut pasul cu schimbările prin adaptarea organizării familiei și a gospodăriei. Aplicarea „strategiei supraviețuirii” nu prea avea ce să ofere pe termen lung. Să analizăm două situații opuse.

Prima: sașii, cu toate că se căsătoreau aproape la fel de devreme ca și românii, făceau totul ca să aibă, pe cât posibil, doar doi copii, pentru ca pământul să nu continue să se fărâmițeze. Astfel, pentru o relativă bunăstare, plăteau cu o descreștere numerică. Comparativ, în cazul țăranilor iobagi, în cea mai mare parte de etnie română, „era preferat obiceiul ca până la moartea tatălui copiii să nu împartă lotul de pământ între ei, dar, chiar și după aceea, frații mai mici își duceau existența alături de fratele mai mare, trăind astfel, în cadrul unei gospodării comune, într-o bunăstare acceptabilă de pe urma unei averi care, dacă ar fi fost fragmentată, n-ar fi asigurat nici unuia dintre ei posibilități de trai. Și, cum munca stătea la baza existenței lor, înmulțirea familiei nu era pentru tată un motiv de îngrijorare, căci cu atât era mai numeroasă forța de muncă de pe lângă casă; orice nou copil care se năștea constituia un nou capital pentru familiile sărace” — iată cum vedea lucrurile, din perspectiva unei abordări paseiste, Dániel Dózsa în anii 1860, uitând ce privește sumbră ofereau în anii 1840 familiile de 10-15 persoane ce locuiau într-o singură cameră.

Situația nu era atât de grea doar în comitatele cu majoritate românească. În ținuturile secuiești, se încerca, prin amânarea căsătoriei, să se aștepte ivirea unor condiții favorabile de întemeiere a familiei. Mortalitatea infantilă trebuie să fi fost însă mai mică, deoarece, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până la jumătatea celui de-al XIX-lea, populația a sporit într-un ritm mai accelerat — anual, cu 0,7%, la o medie pe țară de 0,4-0,5%.

În sferele nobilimii posesoare de pământ — aflate în vârful ierarhiei sociale —, apăruse sentimentul tot mai apăsător că, din cauza sistemului economic bazat pe robota, „proprietarul de pământ nu beneficiază nici de un sfert din producția domeniului” și „acesta nu mai este cel ce are grijă de supuși, ci e exploatorul lor” — cum se poate citi într-un contract de vânzare-cumpărare încheiat între doi mici nobili din epocă.

Sistemul economic este privit „cu sentimente amestecate”. După părerea lui János Bethlen-senior, poreclit, pentru viclenia lui, Bătrânul vulpoi, tot mai mulți își dădeau seama că „proprietarul de pământ — socotind lucrurile în medie și în general — are pierderi pe lotul lucrat de iobagi (colonialis). De aceea, își consideră iobagul (colonus) ca pe un oaspete incomod, care-i stă pe cap și a cărui dispariție constituie și pentru el, într-adevăr, un necaz, dar, în perspectivă, scăparea posibil definitivă de el e un progres”. Nevoia de pământ devenise mai mare decât nevoia de iobagi, care cereau pământ. Chiar și munca remunerată era mai bună decât robota. Via era săpată mai degrabă cu muncitori zilieri, iar la seceriș erau preferați muncitorii ambulanti. Faptul că, în privința concepțiilor dominante privitoare la modalitățile de funcționare a sistemului economic, lucrurile nu erau pe deplin așezate se poate constata și din aceea că mulți continuau să considere robota ca un lucru indispensabil. Căci, chiar dacă era de slabă calitate, era gratuită. Aceasta explică faptul că, dacă în Ungaria măsura bogăției era dată de dimensiunile domeniului, în Transilvania ea continua să fie determinată de numărul de iobagi.

În multe cazuri, marii proprietari considerau că era de preferat să asigure hrană țăranilor care făceau robotă, ca să nu plece la alții. Nici aplicarea violenței nu era totdeauna recomandabilă, o atitudine conciliantă era de mai mare ajutor. Confesiunile ortodoxă și greco-catolică cereau o sută de zile de sărbătoare, cu patruzeci mai multe decât în cazul credincioșilor din celelalte confesiuni. Marele proprietar de pământ care trebuia să beneficieze de muncă neplătită abia săptămâna următoare — spre marea indignare a publicisticii maghiare din epocă — se înțelegea cu preotul să-și mintă credincioșii că e zi de sărbătoare, iar aceștia, pentru nițică palincă, munceau fără să fie rugați a doua oară, considerând că sfântul care a fost ofensat prin munca făcută de ziua lui se va răzbuna pe recolta proprietarului, și nu pe a lor.

Situația se complica și mai mult prin faptul că în Transilvania [istorică — n.t.] — spre deosebire de Ungaria — nu exista urbariu, adică acea evidență realizată de organele de stat prin care se înregistrau dimensiunile loturilor urbariale aflate în folosința țăranilor, normând corespunzător, în mod unitar, obligațiile. E adevărat că, în 1819-1820 — la porunca suveranului —, și în Transilvania s-a realizat o astfel de evidență, dar nu s-a trecut la fructificarea ei. Motivul: cu ocazia luării în evidență, țăranii transilvăneni au recurs la șiretlicuri, nedeclarând multe suprafețe de pământ, pentru ca impozitul datorat statului să nu fie sporit. În același timp, au avut grijă să-și exagereze obligațiile pe care le aveau față de proprietarul de pământ. Un aspect și mai grav era că mulți rămăseseră în afara oricăror evidențe, ca, de pildă, iobagii de la curtea nobilului (curialis), care lucrau pe pământul aflat în proprietatea acestuia. În cazul eliberării, iobagul curial plătea cu prisosință pentru scutirea de dări, căci nu căpăta pământ. Statul absolutist birocratic și proprietarul de pământ nu reușeau să se pună de acord în privința intrării în posesia plusului de producție, țăranii având din asta, până una-alta, mai degrabă de câștigat decât de pierdut.

În epoca Reformei¹ situația s-a schimbat. În anii 1840, mișcarea reformistă liberală a solicitat reglementarea situației urbariale. Greutățile întâmpinate de modernizare sunt puse în evidență de cazul celui mai înaintat spirit al epocii, baronul Miklós Wesselényi. Cu cât se gospodărea mai bine pe domeniul său de la Jibou, cu atât era privit cu mai multă neîncredere de populația satului, care a fost din capul locului nemulțumită de parcelarea definitivă a suprafețelor de pământ. Satul privea cu ostilitate mașina de treierat, și nici puieții de pom, nici grâul și porumbul de sămânță distribuite gratuit nu s-au bucurat de o primire favorabilă. Dacă baronul a înființat o grădiniță, omenia i-a fost considerată semn de slăbiciune, iar dacă aplica vreo pedeapsă se gândeau cum să se răzbune. Comparativ, proprietarul conservator se înțelegea adesea mult mai bine cu supușii. Mai ales dacă nu proceda la comasarea parcelelor domeniului și nu renunța să le aibă în comun cu satul. În general, liberalii și conservatorii se coalizau cu țăranii împotriva celor care fixau dările. Interesul era comun ca suprafața de pământ supusă impozitării să fie cât mai mică. Complicitatea însă putea deveni un compromis ușor de rupt.

Un pas cu consecințe dintre cele mai însemnate s-a dovedit, la mijlocul veacului al XVIII-lea, măsura cârmuirii de la Viena ca o parte a micii nobilimi și a păturii de iobagi din zona aflată de-a lungul Carpaților să fie cuprinsă într-un sistem de serviciu militar, care a înglobat aproape a zecea parte a populației.

Această structură grănicerească ce ținea nemijlocit de Conștiința de Război de la Viena a devenit o sabie cu două tăișuri. Foștii iobagi priveau cu mare simpatie regimurile grănicerești, deoarece pentru ei însemnau o ascensiune pe scara socială. Le erau însă ostili mica nobilime românească, obligată la o viață militară,

1 În istoria Ungariei, perioada cuprinsă între 1825 și 1848, caracterizată de tendințele reformiste ale nobilimii liberale maghiare — n.t.

și mai cu seamă secuii, care în cadrul formațiunilor constituiau majoritatea. Serviciul militar de 140 de zile pe an îi stânjenea în activitatea gospodărească, iar prin regulamentul impus de ofițeri fiii le erau împiedicați să învețe. În vreme ce așadar iobagul dorea să devină grănicer, grănicerul ca atare e un nobil care poate dispune de o gospodărie proprie și poate lua parte la activitatea organelor administrative locale, adică era — cu un termen folosit în epocă — cetățean. O astfel de persoană era, din punct de vedere juridic, egal cu cel mai notabil aristocrat, practic însă era țăran liber și pe deasupra — într-o măsură importantă — sărac. De multe ori, dispunea de o suprafață de pământ mai mică decât iobagul care beneficia de protecția nobilului, fiind chiar obligat să se ducă să muncească în ținuturile săsești ori — tot mai des — în principatele dunărene.

Toate acestea întâreau dorința de schimbare, mai ales în rândurile indocililor secuii. Cu ocazia dietelor, întreaga nobilime maghiară își ridica glasul — ori de câte ori i se oferea prilejul — pentru eliberarea lor din serviciul grăniceresc. Nu e întâmplător faptul că Wesselényi a devenit „eroul secuilor”, în multe cămine portretul lui luând pe perete locul ulciorului smălțuit. De multe ori, părea că în ținuturile secuiești ușor se poate declanșa „războiul tuturor împotriva tuturor”; cu toate acestea, aici s-a plămădit acel ideal nestrămutat al năzuinței de progres social, care a făcut din această zonă punctul de pornire al mișcării maghiare de reformă. Aici fiecare pătură socială, fiecare grup și individ — nobil posesor de pământ, grănicer, mic nobil, iobag — considera că doar forurile constituționale ale statului feudal edificate pe reprezentativitatea intereselor pot fi chezașele pretențiilor fiecăruia față de celălalt, aspect pe care viața publică întemeiată constituțional pe participare îl prefera jocului naiv de-a egalitatea tradus în evlavie față de bunul împărat.

Orașul și intelectualitatea

Și în Transilvania, în lipsa unei burghezii puternice, nobilimea posesoară de pământ — aflată ea însăși într-un proces de metamorfozare prin asimilarea valorilor burgheze și devenind în felul

acesta, la rândul ei, un ferment al acestui tip de societate — a devenit promotoarea transformărilor de natură burgheză. În mod paradoxal însă, succesul ei depindea de ponderea rolului economic, politic și cultural al orașului.

Văzută dinspre răsărit, Transilvania — dar mai ales zona săsească — apare ca un ținut al orașelor. Divizarea ei internă însă avea un efect paralizant asupra afirmării forțelor ce stăteau la baza urbanizării. Bunăoară, de jur împrejurul orașelor aflate în zona de contact dintre Ungaria și Transilvania (Satu Mare, Oradea, Arad), au apărut, datorită în primul rând circulației mărfurilor, grupări urbane formate din orașele. Nivelul scăzut de dezvoltare al agriculturii avea un efect stânenitor asupra procesului de urbanizare. Ritmul de creștere demografică în cazul celor nici patruzeci de așezări a căror populație a depășit la sfârșitul veacului al XVIII-lea două mii de locuitori n-a reușit să atingă până la mijlocul secolului al XIX-lea decât jumătate din media pe țară. Purtătoarele idealului de libertate erau, în cazul individului, existența de mic nobil, iar în cazul comunității — viața la oraș. Orice așezare ai cărei locuitori se ocupau cât de cât și cu meșteșugurile și comerțul se considera oraș, fiind mândră de autogovernarea sa ori făcând totul ca s-o obțină. Întreprinzătorii iobagi din Huedin care făceau comerț cu material lemnos, și cu animale, străbătând ținuturile de dincoace și de dincolo de Piatra Craiului, erau absolut convinși că, dacă ar căpăta rangul de oraș, localitatea lor ar fi „cel mai important oraș comercial maghiar”. Avocații din Trascău Rimetea, și ea localitatea maghiară, renumită pentru meșterii ei făurari, ajunseseră chiar să contrafacă o diplomă conform căreia acest oraș, atât de specific maghiar în zona în care era situat, fusese întemeiat de coloniști veniți din Austria, fapt pentru care — spuneau ei — pe nedrept a ajuns sub autoritatea unui latifundiar.

Din rețeaua de orașe transilvănene, doar două așezări s-au remarcat cu adevărat printr-o viață urbană activă: Brașovul, cu cei 25 000 de locuitori ai săi, și Clujul, care număra 20 000. Brașovul

era o adevărată „poartă comercială” între Orient și Apus. Era caracterizat — prin agricultura cu un caracter mai intensiv, prin breslele producătoare de mărfuri și prin industria sa casnică — de un sistem economic plin de vitalitate. Din întreaga Transilvanie, aici era economia dependentă în cel mai scăzut grad de politică. De drept, era un oraș săsesc, dar de fapt era multinațional. Patriciatul săsesc deținea puterea politică; în ce privește însă forța economică, aceasta era împărțită în funcție de monopourile firești de care dispunea fiecare grupare etnică-națională. Grecii, macedoromânii — considerați greci — și bulgarii, de pildă, pentru care zona balcanică în care circulau era un spațiu familiar, veneau cu bumbac din Levant, care, în mare parte, era tors și țesut în satele maghiare și săsești; țesăturile de calitate superioară erau realizate de țesătorii brașoveni, produsele finite fiind preluate de la toți de negustori — printre aceștia, de români, din ce în ce mai înstăriți —, pentru a fi duse dincolo de Carpați.

Pământul Transilvaniei dispunea de pășuni doar pentru aproximativ un milion de oi. În acest fel, era aprovizionată cu lână industria casnică românească și secuiască, ca și breslele săsești, din care se vor naște fabricile industriale moderne. Datorită relațiilor cu zonele germane, mai dezvoltate, meșterii sași primeau, pe lângă uneltele de care aveau nevoie, și „calfe nemțești”. Imigranții împământeneau și noi meșteșuguri. Industria Brașovului și a zonei înconjurătoare producea pentru boierii Țării Românești și nobilii maghiari de provincie, dar mai ales pentru pătura țărănească — mai înstărită — românească și, în parte, bulgărească, respectiv cea din Slavonia și Ungaria Meridională.

Cine venea la Brașov nu mai prididea să se minuneze de „forfota, mișcarea, goana, agitația, frecușul... care văluresc ca pe o plajă, în cel mai pitoresc amestec”.

Brașovul s-a conectat și la „circuitul ideilor”, când, la sfârșitul anilor 1830, s-a stabilit aici, venind din Germania, Johann Gött, care, modernizând vechea tipografie Honterus, a început să lu-

creze în trei limbi. Tot el a asigurat, și pentru mișcarea națională românească, tipărirea presei redactate de George Barițiu, care însă, din cauza spiritului liberal în care era concepută, se vindea uneori mai mult în Țara Românească decât în Transilvania.

Capitală a Transilvaniei, Clujul era un oraș specific maghiar, omogenizat din punct de vedere național și social. Tot mai mulți germani luterani se declară maghiari. Din localitățile armenesti, vin să se stabilească aici negustori. Asimilarea populației evreiești progresează mai rapid decât în alte zone ale Transilvaniei. Și aici, micul număr de români orășeni sunt socotiți — cum se obișnuia să se spună — maghiari „de religie răsăriteană”. Un nou tip de burghez e pe cale să apară, alături de burghezul conservator și retras. În epoca Reformei, dispare atitudinea condescendentă a aristocraților față de burghezi. Aceștia sunt considerați parteneri la cazinou și în viața politică. Nobilimea liberală sprijină elementele intelectualității burgheze, care năzuiau, împotriva oligarhiei funcționărești temătoare pentru propria-i putere, să democratizeze și să liberalizeze administrația orășenească.

Un loc aparte îl ocupau orașele miniere din Munții Apuseni, care era pe atunci zona europeană cea mai mare producătoare de aur. Un aspect specific transilvănean: unitatea de producție e și aici familia. Carol Popp de Szathmáry, pictorul care va deveni celebru în principatele române, a observat cum „tatăl taie minereul împreună cu fiul, fiica îl transportă cu calul, iar mama îl pune în sfărmător”, pentru ca hărnicia — ori, mai bine, norocul — să-i facă bogăți. Orașele miniere sunt deschise și primitive, între cetățenii cu dare de mână, uneori cu titluri nobiliare, maghiari și români neexistând neînțelegeri. Dar nici sărăcia și mizeria nu erau atât de apăsătoare ca în cătunele de mineri și păstori presărate în zonele neîmpădurite dimprejurul orașelor și localităților minierești înstărite. În nimeni nu ardea mai avan focul răzvrătirii ca în sufletul iobagilor pe care domeniile statului dimprejurul acestor orașe îi obligau la robotă, iar, după ce materialul lemnos începea

să se împruțineze în mod periculos, li se limita dreptul de a-și procura lemne din pădure și de a tăia copaci. Dar lemnul trebuia la furnale, iar populația Apusenilor își câștiga, în mare măsură, pâinea confecționând și vânzând vase și obiecte de lemn, respectiv voia, prin defrișare, să obțină pășuni. Toate acestea au contribuit din plin la apariția unei crize ecologice. În acest fel, orașele din Munții Apuseni au devenit — ca în 1784, în perioada răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan — și ținta pornirilor dezlănțuite.

În sistemul tensiunilor sociale, un rol hotărâtor l-a jucat modul în care orașul, prin școlile sale, era conectat la zona în care era situat. Orașul cu o mie de elevi — Aiud, Odorheiu Secuiesc, dar și altele, ca Blaj, Kanta(falva) [contopit în orașul Tîrgu Secuiesc — n.t.], Șumuleu Ciuc, Cristuru Secuiesc, ce nu puteau fi socotite orașe decât prin faptul că aveau o școală — e un fenomen specific transilvănean. Supraproducția de intelectuali, dar, în același timp, lipsa intelectualilor școliți în spirit progresist constituie caracteristici ale epocilor de tranziție. Iar acest aspect e valabil mai ales în privința societății românești. Când, în 1849, s-a recenzat numărul de persoane cu studii cel puțin gimnaziale dispuse să ocupe funcții publice, abia au putut fi găsite 300. Aceasta, cu toate că în 1847 aproape o treime din numărul de 1300 de elevi ai gimnaziilor romano-catolice și tot o treime dintre cei 250 de elevi ai claselor terminale ale liceului catolic clujean erau români, după cum, în fiecare an, 250 învățau la liceul și gimnaziul de la Blaj, numit și „Roma de pe Târnave”. Dintre absolvenți, funcția era ocupată însă de acei fii de preoți locali care se învoiau cu satul că vor cere o remunerație preoțească mai mică. După aprecierea lui Barițiu, doar o cincime din intelectualitatea românească avea posibilitatea să se încadreze într-o funcție intelectuală, o cincime dintre aceștia — cei ce făceau parte din mica nobilime posesoare de pământ — se întorcea acasă, două cincimi se muta în principatele românești, iar o cincime se maghiariza în societatea maghiară de aristocrați latifundiași și în cea funcționărească-intelectuală.

Însemnătatea intelectualității a fost cu mult mai mare decât proporția ei numerică. Cultura a devenit o forță socială de educație

a grupurilor, care a pătruns prin toate fibrele structurii tradiționale a societății feudale. Contemporanii numeau această categorie intelighenția și-i vedeau rostul în opera de fundamantare a existenței naționale, care anunța o luptă crâncenă.

Mișcarea maghiară de reformă voia să articuleze Transilvania la o Ungarie aflată pe calea civilizației burgheze, socotind că unul dintre mijloacele cele mai importante ale combaterii înapoierii o reprezintă strângerea legăturii dintre țările coroanei ungare. Sașii ar fi dorit autonomie teritorială germană, principalele lor forțe căutând aliați la Curtea de la Viena. Românii voiau să participe la putere corespunzător superiorității lor numerice și, prin obținerea de poziții politice, să întrească prestigiul social necesar exercitării puterii. Conștiința pericolului ce le amenința ființa națională, ca și convingerea că în orice clipă în chestiunile cruciale se pot petrece schimbări nu făceau decât să sporească pasiunile. În orașul imperial însă, totul era subordonat ideii consolidării împărăției. Astfel, în Transilvania s-au deschis larg perspectivele afirmării intereselor înguste de clasă ale nobilimii. Cancelarul Transilvaniei, Samu Jósika, apropiatul lui Metternich, a întărit tabăra conservatoare, dând tuturor de înțeles că e în grațiile Vienei, iar la Viena că de el depinde consolidarea situației din Transilvania. Mica nobilime și chiar și burghezia ce se temea de liberalism și le-a făcut aliate. Dieta a aprobat un sistem urbarial care — trăgând, pe baza recensământului din 1820, hotarele dintre suprafețele de pământ ale domeniului feudal și cele cu caracter urbarial — ar fi obligat țărâniea să renunțe la peste o treime din pământurile sale. Nu degeaba au văzut intelectualii români — ca și sașii liberali — în aceasta o tragedie națională, manifestându-și recunoștința față de liberalii apărători ai „drepturilor poporului”. Acesta e motivul pentru care Primăvara Popoarelor a putut să înceapă ca o sărbătoare comună a mișcărilor naționale. Paralizarea politicii liberale reformiste s-a răzbunat însă, transformând Transilvania într-un butoi de pulbere.

UNIREA TRANSILVANIEI CU UNGARIA

Urmarea firească a transformărilor înregistrate la nivelul societății burgheze este lichidarea fărâmițării feudale, crearea pieței naționale unice și centralizarea puterii de stat. Dezideratul unirii Ungariei regale cu Transilvania era cu atât mai justificat, cu cât, până la dezagregarea țării în trei părți, Marele Principat al Transilvaniei de mai târziu fusese parte a Regatului Ungariei. După alungarea turcilor, Viena a decis, din rațiuni politice de dominație, să mențină ținuturile situate dincolo de Piatra Craiului într-o unitate administrativă separată. La dieta din 1790, stările se ridică deschis împotriva divizării, iar după 1830 unirea a devenit una dintre cele mai importante revendicări ale mișcării de reformă. Dieta din anii 1832-1836 a obținut un succes parțial: regele a sancționat legea privind reanexarea Partiumului. Aceasta se referea la faptul că cele trei comitate (Zărand, Crasna și Solnocul de Mijloc) și districtul Chioar, care aparținuseră inițial Ungariei regale, dar care în acea perioadă se aflau sub administrarea Guberniumului, revin la patria-mamă. Viena a făcut însă tot ce i-a stat în putere ca să amâne aplicarea acestei legi. Astfel, la dieta din 1841-1842 marea aristocrație prohabsburgică s-a opus să se facă vreo referire la chestiunea Partiumului. S-a reușit chiar să se prevină includerea problemei unirii în programul dietei.

Unirea Transilvaniei cu Ungaria a fost împiedicată așadar de Metternich și cercul lui, deoarece o considerau dăunătoare din perspectiva cârmuirii absolute. N-o să ne mire așadar că — desigur, aspect valabil în comitatele în care opoziția a reușit să-și consolideze influența — doleanțele exprimate de deputații participanți la lucrările dietei din toamna anului 1847 erau, în cea mai mare parte, prounioniste. În primele luni ale lucrărilor dietei de la

Pozsony/Bratislava, discuțiile s-au rezumat la chestiunea realizării efective a realizării Partiumului.

Dezbateri în dieta de la Pozsony/Bratislava...

Schimbarea — ca în întreaga activitate a dietei — a adus-o știrea revoluției de la Paris și Viena. În dimineața zilei de 14 martie, zi crucială, László Madarász a propus în cadrul tablei deputaților să se treacă neîntârziat la unirea cu Transilvania. În urma cuvântării lui Kossuth la ședința de seară s-a afirmat: „unirea forțelor națiunii” se dorește să se înțeleagă și ca unire cu Transilvania. Iar când delegația dietei s-a întors de la Viena după o călătorie încununată de succes — printre altele, cu numirea lui Batthyány ca prim-ministru —, la 18 martie Kossuth a propus să se solicite regelui să convoace neîntârziat dieta Transilvaniei, pentru „a proclama determinarea și dispoziția, dacă există așa ceva în Transilvania, pentru unire”.

Cerința de unire e atât de importantă pentru opoziție, încât tineretul radical ce acționa la Pesta paralel cu evenimentele de la Pozsony/Bratislava a inclus-o printre cele douăsprezece revendicări ale sale.

La Pozsony/Bratislava însă nici nu se înaintase încă proiectul de lege referitor la unire, și, la 20 martie, contele Kolowrat, proaspăt numit prim-ministru austriac, scria deja în raportul său adresat regelui despre măsurile ce trebuiau luate în scopul prevenirii prepotenței guvernului ungar. Kolowrat cerea urgentarea numirii ca ban [al Croației — n.t.] a lui Jelacic, pentru a preîntâmpina astfel „nenorocirile provocate de maghiarii extremiști”, propunând trimiterea în Transilvania a unui comisar regal, care „să contrabalanseze acțiunile unioniștilor maghiari”.

Raportul lui Kolowrat — care a fost elaborat cu consimțământul baronului Samu Jósika, conducătorul ultraconservator al Cancelariei Aulice a Transilvaniei — a rămas necunoscut în fața contemporanilor. Ceea ce trebuie să se fi știut însă e că nu trebuia

permis conservatorilor să-și revină după frământările cauzate de prăbușirea regimului Metternich. Tocmai de aceea, adepții transilvăneni ai unirii considerau că trebuie mers mai departe cât mai curând posibil, profitându-se de succesele înregistrate în ajun. La 22 martie, Kossuth avea deja în mână un proiect de lege privitor la unire, elaborat, se pare, de Dénes Kemény. Pentru moment însă, acesta n-a ajuns în fața dietei. Unul dintre motivele acestei situații a fost că legislatorii erau ocupați cu elaborarea unor legi organice (reglementarea sistemului impozitelor proporțional cu averea fiecăruia, dreptul de răscumpărare, guvern responsabil independent) și de împotrivirea Curții. Cel de-al doilea motiv al întârzierii a fost că propunerea din 18 martie a lui Kossuth de elaborare a textului memoriului prin care se solicita convocarea dietei Transilvaniei n-a fost gata decât la 30 martie. Astfel încât propunerea de unire legislativă a Ungariei și Transilvaniei — ce conținea obiectivul minimal ca la proxima dietă ungară să participe și delegați transilvăneni — a fost prezentată dietei pentru prima oară abia la 2 aprilie.

La 4 aprilie, propunerea a fost acceptată doar în parte de tabla superioară, fiind trimisă apoi tablei inferioare, care, la cererea lui Kossuth — ținând seama că în scurtă vreme urmau să sosească delegați și „din partea comitatelor alipite” —, a amânat dezbaterile. În spatele propunerii lui Kossuth stătea faptul că în dimineața zilei de 5 aprilie soseau la Pozsony/Bratislava Miklós Wesselényi, eminentă figură a opoziției transilvănene, și Ödön Beöthy, noul deputat al comitatului Bihor, care, în cunoștință de cauză în privința opiniei oamenilor politici maghiari transilvăneni, considerau de-acum proiectul transilvănean ca insuficient. La adunarea populară care a avut loc la 3 aprilie la Pesta, la Muzeu, Wesselényi a afirmat că e absurd ca maghiarii să aibă două patrii, astfel că Transilvania trebuie să se contopească în întregime cu Ungaria. În acest spirit a pregătit noul proiect Beöthy, cu titlul Proiect de lege privitor la Unirea Ungariei și Transilvaniei. În același timp, Kos-

suth a redactat o propunere cu privire la chestiunea realipirii Partiumului — pentru care nu se dorise până atunci să se elaboreze o lege aparte —, astfel că, la 6 aprilie, ambele au fost prezentate în fața dietei. Au fost imediat tipărite, iar a doua zi au fost aprobate de ambele table, ba, mai mult, în seara aceleiași zile, au și fost grabnic înaintate regelui viitoarele legi nr. VI și VII din 1848.

Aceste texte de lege aprobate și înaintate în mare grabă au fost primite la Viena cât se poate de glacial. La 9 aprilie, atât comisia pentru dietă a Cancelariei Aulice Ungare, cât și Consiliul de Stat au declarat că, din cauza perioadei scurte ce le stă la dispoziție, nu au timp să examineze o lege atât de importantă în consecințele sale. Cercurile de la Curte au optat pentru respingerea ei, fiind pregătite să provoace o nouă criză. Semnalul l-a constituit faptul că regele — renunțând la planul inițial — nu s-a dus la 9 aprilie la Pozsony/Bratislava. Primul-ministru Batthyány a aflat de desfășurarea evenimentelor, astfel încât, încă de pe data de 9, l-a anunțat pe vicecancelarul László Szögény că dieta nu va renunța la revendicările ei. Atunci — la intervenția palatinului Ștefan — Viena a bătut în retragere și, în cele din urmă, legea a fost aprobată.

...și la Cluj

A doua parte a bătăliei a trebuit purtată așadar în Transilvania. Primele semne au fost încurajatoare: populația maghiară, secuiască și românească a Transilvaniei deopotrivă a primit cu însuflețire știrile ce veneau de la Pesta, cele douăsprezece puncte. În orașele mai mari, s-a trecut la organizarea gărzilor naționale. Guvernatorul general al Transilvaniei, József Teleki din partidul conservator, anticipând aprobarea regelui, a convocat pentru 29 mai la Cluj adunarea stărilor. Chestiunea unirii părea ușurată și de faptul că, la 10 aprilie, cancelarul aulic baron Samu Jósika — ca protest față de atitudinea îngăduitoare a cercurilor de la Curte — a demisionat. Acest lucru însă n-a însemnat că și bate în retragere;

dimpotrivă, a început o activitate cât se poate de hotărâtă împotriva unirii.

Conform relatării contemporanului Elek Jakab, inițial tineretul intelectual românesc transilvănean nu s-a opus unirii; împotrivire se putea remarca mai degrabă în cercurile săsești. În perioada aprilie-mai însă, la nivelul intelectualității românești s-a definit tot mai pregnant revendicarea ca națiunea română să fie reprezentată în dieta țării, urmând să se pronunțe în problema unirii abia după realizarea acestui deziderat. Oamenii politici din Ungaria și Transilvania au primit această cerere cu răceală. După părerea lor, unirea ar fi însemnat nu doar unitatea politico-administrativă a celor două țări, ci și desființarea iobăgiei și egalitatea în fața legii, și, ca urmare, ar fi slujit interesele mării mase a locuitorilor Transilvaniei, fără deosebire de naționalitate. Considerau că punerea unirii sub semnul întrebării dovedea influența agitatorilor veniți din principatele dunărene, ce propovăduiau unirea dacoromână, ori mașinațiile antiunioniste ale Vienei, declanșate sub conducerea lui Samu Jósika. Așa se explică faptul că oamenii politici maghiari din Transilvania n-au acordat atenția cuvenită revendicărilor adunării naționale române întrunite la Blaj la 15 mai, care dorea amânarea unirii atâta vreme cât românii nu primesc dreptul de reprezentare ca „națiune constituantă”. În spatele acestei mișcări, căutau să vadă nu interese naționale, ci doar manevre imperiale inspirate de Viena.

Faptul că la dieta întrunită pe data de 29 mai la Cluj la punctul întâi din proiectul de program propus de suveran figura ocuparea funcției de cancelar, rămasă vacantă o dată cu demisia lui Samu Jósika, a fost de natură să sporească neîncrederea oamenilor politici maghiari din Transilvania. (Aceasta deoarece, în urma unirii, funcția respectivă trebuia să dispară.) „Consfătuirea pe marginea Unirii” era propusă abia pe locul al treilea. N-a fost încurajator nici faptul că la dietă a fost trimis, în calitate de comisar regal, nu un arhiduce, ci comandantul militar al Transilvaniei,

generalul-locotenent baron Puchner. Stările transilvănene au reușit însă la 30 mai, în prima zi a dezbaterilor din cadrul dietei, să impună discutarea la primul punct a chestiunii de bază, problema unirii. În aceeași zi, deputații — inclusiv reprezentanții sașilor și românilor care luau parte la lucrări — au aprobat, cu unanimitate de voturi, unirea. (În raportul său, Puchner rezuma cele întâmplate, arătând că, în principiu, nici o voce nu s-a ridicat împotriva hotărârii și că „doar în privința modalității și naturii ducerii ei la îndeplinire” și-au exprimat unii deputați propria părere.)

Prezidiul dietei i-a înmănat în aceeași zi lui Puchner textul legalizat al legii privitoare la unire, iar acesta l-a trimis imediat, printr-un curier militar, la Viena. Oamenii politici transilvăneni însă — neîncredători în privința atitudinii probabile a Curții — au realizat în secret încă un exemplar legalizat al legii, pe care Farkas Weér și János Pálffy l-au dus la Pesta-Buda, pentru ca guvernul ungar să-l înainteze Curții. Voiau prin aceasta să pareze eventualele mașinații ale încă activei Cancelarii Transilvane de la Viena. Iar Consiliul ungar de miniștri a decis la 2 iunie ca Lajos Batthyány, care, în scopul destituirii indocilului Jelacic, se pregătea să se ducă la Curtea refugiată la Innsbruck, să obțină personal și sancționarea legii privitoare la unire.

Sancționarea

Legea elaborată la Pozsony/Bratislava prevedea ca unirea să fie ratificată de Transilvania. Decizia luată la Cluj ar fi făcut însă posibilă de facto chiar realizarea unirii. Batthyány și majoritatea celor prezenți au fost însă de părere ca, în scopul evitării oricăror obiecții ulterioare, sancționarea legii să aibă loc pe calea obișnuită.

Batthyány, însoțit de deputații din Dieta Transilvaniei, a pornit, încă din noaptea de 2 iunie, spre Viena, apoi, de acolo, s-a dus la Innsbruck. Și-a început tratativele cu arhiducele Franz Karl pe data de 7. La 8 iunie, au sosit la reședința imperială și deputații Transilvaniei. Arhiducele a afirmat însă că din partea lui Puchner

nu sosise încă nici un curier, deși — după cum aflase Batthyány de la Weér și Pálffy — acesta pornise cu o jumătate de zi înaintea lor la un drum ce putea fi făcut în ceva mai mult de două zile. Weér și Pálffy au stăruit pe lângă prim-ministru să recurgă la cel de-al doilea exemplar, pe deplin valabil, adus de ei și astfel să pună capăt intrigilor. Prim-ministru însă — scrie János Pálffy în memoriile sale — era de părere că această problemă trebuie rezolvată „întru totul legal”, inclusiv formalitățile. Batthyány voia însă să fie sigur că într-adevăr curierul sosise. Le-a cerut de aceea transilvănenilor să încerce să-l găsească în oraș pe ofițerul care adusese documentul lui Puchner. Inițial, acest demers a rămas fără rezultat, până când, dincolo de porțile orașului, într-un han murdar, au dat în cele din urmă peste locotenentul-major, căruia i-au cerut în numele lui Batthyány să se prezinte în fața prim-ministru. Curierul a început să dea înapoi, dar, pentru că nu putea să știe dacă nu cumva legea fusese deja sancționată, s-a hotărât să-i urmeze pe Pálffy și pe cei care-l însoțeau. Documentele i le-a înmănat personal lui Franz Karl, de la care a primit indicația să nu se mai arate în public până la noi ordine.

E momentul în care Batthyány, cu un ton iritat, l-a tras la răspundere pe arhiduce, amenințându-l cu demisia dacă sancționarea nu va avea loc neîntârziat. (Conform unor surse, l-a făcut pe Franz Karl mincinos.) La 10 iunie, Batthyány a prezentat cel de al doilea exemplar al legii „întru totul concordant cu originalul”, afirmând că sancționarea poate să aibă astfel loc urgent, în cunoștință de cauză, căci doar aceasta poate salva Transilvania de la anarhie, oferind timp suficient pentru ca și delegații transilvăneni să poată fi aleși la 2 iulie la Pesta în Parlament ca reprezentanți ai poporului. Documentul regal manuscris de aprobare a legii a fost elaborat în seara aceleiași zile.

Chestiunea unirii cu Transilvania a constituit așadar în ochii oamenilor politici liberali din cele două țări o problemă fundamentală, căci slujea la apărarea roadelor revoluției, asigurând victoria asupra forțelor conservatoare și transformarea burgheză de factură

liberală a Transilvaniei. Guvernul Batthyány a fost cât se poate de prudent în privința realizării unirii: n-a menținut doar jurisprudența, diferită față de cea existentă în Ungaria, ci și vechiul aparat administrativ, Guberniumul. Și-a dat seama de puterea mișcării naționale românești, dar a sperat că va putea colabora în cele mai bune condiții cu românii, la fel de singuri ca și maghiarii în „marea slavă”. Acest lucru a și dat parțial roade în cazul românilor din partea sudică a Ungariei, dar în Transilvania — în urma acțiunilor instigatoare ale Vienei — s-au dezlănțuit patimile. Intoleranța de ambele părți a condus, în luna septembrie, la conflicte armate.

Biserica reformată de la Sânmărgăhita

UN ACORD DE PACE MAGHIARO–ROMÂN ÎN 1848

Toate acele – rare – momente care vorbesc nu despre nenorociri, ci despre colaborarea româno–maghiară, realizată tocmai în vederea evitării dezastrului, constituie adevărate puncte de lumină în șirul tragicelor, apăsătoarelor evenimente ale războiului civil izbucnit în toamna anului 1848 în Transilvania. Tocmai peste textul unui astfel de document am dat la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române din București. Titlul: Béke Kötés „acord de pace”. Un document considerat interesant chiar și de contemporani, căci în 1854 s-a realizat o copie a lui (poate spre autojustificare ori în vreo chestiune litigioasă?). Mă grăbesc să adaug: în toamna anului 1848, au fost elaborate mai multe planuri de pace, de cele mai multe ori sub forma unor acorduri verbale, mai rar fixate în scris. Acordul de pace de care va fi însă vorba în cele ce urmează e totuși mai mult decât „unul oarecare” (dintre cele nu multe!). E mai mult, în primul rând deoarece acorduri scrise abia dacă s-au păstrat câteva, iar, în al doilea rând — și mai ales datorită acestui fapt —, pentru că acest acord de pace a și fost respectat. Iar acest lucru a însemnat salvarea vieții câtorva sute de familii maghiare și menținerea unei relative păci în sânul comunității.

Să vedem însă, pe scurt, premisele, ca să putem aborda apoi mai amănunțit evenimentul în sine.

Prăpăd printre unguri

Războiul civil a izbucnit în Transilvania în a doua jumătate a lunii octombrie 1848, fiind declanșat de momentul trecerii la dezarmarea gărzilor naționale maghiare de către formațiunile de răsculați români și sași, care au acționat la indicația primită de la comandantul armatei imperiale din Transilvania, generalul Puchner.

Operațiunea a pornit în comitatul Alba de Jos, unde maghiarii trăiau dispersați, mișcarea populară românească îmbrăcând însă caracterul unei adevărate răscoale țărănești. Și dacă s-a întâmplat așa, aceasta s-a datorat, pe de o parte, faptului că trupele imperiale active au sprijinit mișcarea românească, iar, pe de altă parte, faptului că cea de-a treia (!) adunare populară românească de la Blaj a avut asupra românilor un efect mobilizator. În zona Blajului, trupele aflate sub comanda tribunilor populari au început, la 13 octombrie, să atace gărzile naționale maghiare, curiile nobiliare și pe funcționari, astfel că, în jurul datei de 20 octombrie, sursele vorbesc deja de aproximativ 400 de victime din rândul maghiarilor.

Inițial, gărzile naționale au încercat să organizeze o autoapărare armată, dar, când și-au dat seama că e o inițiativă zadarnică, au acceptat succesiv toate condițiile puse de răsculați, predându-și benevol armele. De regulă însă, grupurile de răsculați români n-au respectat acordurile de pace încheiate în schimbul predării armelor. Populația maghiară a Zlatnei bunăoară a fost nimicită, aceeași soartă cunoscând-o apoi, după ce au fost dezarmați, și maghiarii din alte numeroase târgușoare și sate. Majoritatea nobililor, a funcționarilor și preoților maghiari din zona de la poalele Apusenilor au căzut victimă războiului civil.

Pesemne că, învățând din cele întâmplate, garda națională din Vințu de Jos și autoritățile orașului au decis să opună rezistență. Așa s-a ajuns la acest Béke Kötés „acord de pace”, care a salvat orașul și pe locuitorii lui.

Interesul comunității

Vințu de Jos trebuie să fi avut în perioada pe care o analizăm 3300 de locuitori; recensământul din 1850 a înregistrat 619 maghiari, 92 de germani, 2 242 de români și 358 de locuitori de alte naționalități. În 1848, populația maghiară era formată în cea mai mare parte din nobili și intelectuali, românii alcătuind pătura de iobagi. Legat de această problemă, trebuie amintit faptul că

populația maghiară din localitatea Vurpăr (în 1850, circa 400 de persoane), s-a refugiat la timp în Vințu de Jos, pentru ca, împreună cu cei de acolo, să se poată apăra. Mai trăiau în Vințu de Jos și 15 familii de anabapțiști, câțiva evrei și armeni. Deoarece situația s-a tensionat și între comunitățile românească și maghiară de aici, fapt care a trezit teamă în rândul ungarilor, familiile maghiare din Vințu de Jos, împreună cu cele sosite de la Vurpăr, s-au baricadat în octombrie în castelul întărit al familiei Martinuzzi, locuit în epocă de membrii unui ordin călugăresc. Castelul a fost transformat într-o fortăreață. Între timp, unul dintre grupurile de răsculați români sosite la fața locului a înconjurat orașul și i-a somat pe maghiari să se predea. Același lucru a fost propus și de o delegație de sași. Răspunsul a fost: „Nu! — Să vină trupele imperiale regulate din cetatea Alba Iulia, doar atunci se poate vorbi de depunerea armelor!”

În această situație dificilă, comunitățile maghiară și românească din localitate s-au așezat la masa tratativelor, discuțiile încheindu-se, la 23 octombrie, cu un acord de pace. Pacea era în interesul tuturor: al comunităților locale și al indivizilor deopotrivă. Sute și sute de exemple dovedeau că, în toate cazurile în care răsculații năvăleau din afară, așezările erau amenințate cu distrugerea. Numeroase acorduri de pace au fost anulate de faptul că grupurile de răsculați au nesocotit înțelegerile preliminare intervenite între comunitățile română și maghiară. În scopul prevenirii unei astfel de situații, cei din Vințu de Jos i-au trimis la Alba-Iulia pe comandantul Rácz și pe preotul romano-catolic din localitate, ca să cheme în ajutor armata. Pe drum, cei doi trimiși au fost uciși de răsculații români.

La tratative, au luat parte, din partea maghiarilor, conducătorul comunității de nobili din Vințu de Jos și Vurpăr, primarul orașului, ca și, după toate probabilitățile, preoții greco-catolic (Muntean) și ortodox (Corna). Acordul de pace a fost, așadar, realizat, fiind pus pe hârtie.

Impozit proporțional cu averea fiecăruia, apărare reciprocă

Acordul de pace (Béke Kötés) stabilește cu exactitate faptul ca atare și condițiile. Încă din introducere, se stipulează cererea cea mai importantă a comunității rurale românești (cerere formulată la nivelul întregii Transilvanii): locuitorii români din Vințu de Jos și Vurpăr au cerut „să fim în toate egali” cu nobilii. De acum încolo, impozitul va fi proporțional cu avutul fiecăruia. S-a căzut de acord și în chestiunea folosirii pădurilor și a pământurilor comune, ca și în cea a veniturilor obștești. Valoarea de sursă istorică a acestui document e sporită de faptul că aruncă o lumină asupra problemelor care continuau — și după intrarea în vigoare a legii de desființare a iobăgiei în Transilvania — să se manifeste sau constituiau motive de dispută între nobilii proprietari funciari și foștii iobagi urbariali. În situația dată, conține cerințele maxime ale populației românești.

Celelalte condiții au fost definite în cinci puncte: 1. Se renunță reciproc la deținerea de arme, astfel încât „oricine dintre unguri ar ataca vreun locuitor român, acela, în temeiul jurământului depus, va fi aspru pedepsit”, și, de asemenea, „nici românii să nu le facă unguirilor vreun rău”. Se angajau reciproc să facă uitate nedreptățile de până atunci. Printre condițiile puse de români, au fost: maghiarii să promită atât localnicilor, cât și românilor din alte localități, veniți în ajutorul acestora, „uitarea pentru totdeauna” a nedreptăților săvârșite asupra maghiarilor; să nu fie expulzați de pe șesiile iobăgești cei ce locuiesc acolo; să se împartă cu românii toate pădurile și pășunile care au fost luate din pământurile comune. Jelierii să nu fie obligați la nici un fel de serviciu. Punctele 2–4 se referă la utilizarea comună a veniturilor obștești. În fine, punctul 5 obligă cele două comunități la apărarea reciprocă: „Dacă ne-ar amenința vreo primejdie, ambele națiuni suntem datoare să ne ocrotim una pe cealaltă”; și, având în vedere că au căzut la

învoială în toate lucrurile care-i despărțeau, își promis frățietate „așa cum e vrerea lui Dumnezeu”.

Acordul a fost semnat la 23 octombrie la Vințu de Jos de Ferenc Nyirő, conducătorul comunității nobililor din Vințu de Jos și Vurpăr, primarul György Papp, „judele comunității germane” Andreas Tompek și încă nouăzeci și șapte de persoane. În confirmarea militară, se scrie textual că acordul „a fost realizat între populația maghiară și română din Vințu de Jos”.

Destinul acordului de pace

În amintita confirmare militară, se poate citi că, din cauza unor dificultăți, acordul de pace semnat la 23 octombrie n-a putut intra în vigoare până la 31 octombrie. Se pare că a fost vorba de faptul că populația maghiară n-a fost dispusă să depună armele până la sosirea la fața locului a unei formațiuni militare formate din ostași din armata regulată, care să asigure respectarea acordului de pace. S-a stipulat ca o condiție să se prevadă în tratat rămânerea în localitate a formațiunii militare. Așa s-a și întâmplat, fapt ce a înlăturat pericolul ca vreo grupare de răsculați români aflați pe picior de luptă prin împrejurimi să penetreze în orășel. Iar localnicii au respectat acordul. Farkas Szilágyi — care, în 1898, prelu-crând și mărturiile culese pe plan local, a pus pe hârtie istoria comitatului în anii 1848–49 — scrie că un rol însemnat în realizarea unei atmosfere pașnice l-au avut preoții români locali Muntean și Corna, „care în tot cursul acelor vremi de restriște s-au străduit să-și liniștească ascultătorii enoriași, îndemnându-i fără încetare să respecte marea poruncă a iubirii aproapelui”.

Așa a fost salvată, grație unui acord comun de pace, populația maghiară din două mici orășele. Și așa se explică de ce n-a mai fost nevoie, nici după sosirea trupelor aflate sub comanda generalului Bem, să se treacă aici la vreo acțiune de represalii, adică — de-acum — la vreo „contraacțiune maghiară”, ori la pronunțarea unei sentințe a vreunui tribunal militar.

DOCUMENT

Copia Copiae
Copia vidimata
Acord de pace

Asupra căruia noi, subsemnații, locuitori maghiari ai localităților Vințu și Vurpăr, în numele nostru și ca reprezentanți ai locuitorilor noștri maghiari, sub jurământul depus de noi la data de 22 octombrie a anului curent, am căzut la învoială în ziua de azi, adică a 23-a zi a lunii octombrie a anului 1848, cu partenerii noștri români locuitori ai localităților Vințu, Vurpăr, Sibîșani, Valea Vinții și Dealu Ferului, și ne-am învoit cu privire la toate bunurile ce le avem în comun, adică pădure, pământ obștesc, pescuit, așadar cu privire la toate drepturile comune, pentru ca locuitorii români ai amintitelor localități Vințu și Vurpăr să ne fie în toate deopotrivă, să nu fie împovărați mai mult decât noi, ci să participăm egal cu ei la plata impozitelor, cu privire la care au fost stabilite următoarele puncte ale împăciuirii:

1. *Începând de azi, să nu fie voie să deținem și să folosim nici un fel de armă, atâta timp cât nu primim poruncă de la Maiestatea Sa, preamilstivul nostru împărat și rege; iar dacă se vor găsi, cu începere de azi, la vreunul dintre noi pușcă, pistol, sabie ori muniție, acela va fi socotit sperjur și nesupus poruncii cezaro-crăiești, și, pentru nelegiuirea sa, va fi arestat fără întârziere și, sub pază severă, va fi predat comandamentului cetății Alba Carolina — totodată, dacă, oricine dintre unguri ar ataca vreun locuitor român, acela, în temeiul jurământului depus, va fi aspru pedepsit — în schimb, din acest acord și legământ decurge ca nici românii să nu le facă ungarilor vreun rău, sub pedeapsa sancțiunii înscrise în legile confirmate de Maiestatea Sa. Și astfel, vor dispărea dintre noi toate conflictele, față de care nici din partea românilor, nici din cea a maghiarilor să nu fie rostite mustrări și să nu se ceară să se dea socoteală.*

Pentru o pace statornică, făgăduim, în ce ne privește, uitarea pentru totdeauna a celor ce au fost săvârșite împotriva noastră de români și de cei ce le-au venit din alte locuri în ajutor, după cum vor fi uitate pentru vecie și de urmașii noștri, niciodată nu le vom pomeni și nu-i vom vrăjmași pentru acestea, ci ne legăm, noi și urmașii noștri, să trăim cu românii ca frați, niciodată nu-i vom clinti din casa în care locuiesc și din avutul pe care-l au, ba, mai mult, vom împărți cu ei frățeste suprafețele de pământ ocupate de noi sau de alții din pământurile obștești, și li le vom înapoia celor cărora le-au fost luate, până ce preamiloștiva poruncă a Maiestății Sale nu va hotărî în alt fel în această chestiune; iar până atunci, ca să fie pace, nici jelerii nu sunt ținuți să facă munci ori să plătească taxă. Așa încât:

Toate pădurile cât se află în împrejurimile Vințului și ale Vurpărului, oricine se va fi înstăpânit asupra lor, și care au fost până acum ținute împotriva legii, sunt declarate libere și obștești; ca și pășunile și locurile de pescuit — ce vor fi repuse în vechile lor hotare și eliberate, și pentru a căror folosință, în ce ne privește, nu mai cerem drepturi decât cele ce sunt —, pe care dorim a le întrebuința în mod egal cu partenerii noștri români, oricare dintre ei, și de care vrem a dispune deopotrivă cu ei, avându-le la dispoziție și administrându-le cele două părți împreună, potrivit cu numărul lor.

2. Tot împreună facem cunoscut că veniturile de pe urma celor două târguri anuale, a târgului săptămânal, a măcelăriei și a morii vor fi folosite în comun, pentru acoperirea nevoilor obștești atât ale maghiarilor, cât și ale românilor, așa cum sunt ele impuse de cerințele legilor țării.

3. Despre activitatea de prelucrare a cărnii, am căzut la învoială că ea se va face după vechiul obicei, dar, dacă până sâmbătă carnea prelucrată nu se vinde, aceasta să se poată face și duminica.

4. Cărciumăritul cu vin, palincă sau bere e îngăduit, în tot cursul anului, oricui, de orice naționalitate ar fi.

5. Dacă ne-ar amenința vreo primejdie, ambele națiuni suntem datoare să ne ocrotim una pe cealaltă, sub pedeapsa pierderii capului. Așa încât:

Cu aceasta, toate conflictele care au avut loc între noi vor dispărea cu totul și vom fi frați unul cu celălalt, așa cum e vrerea lui Dumnezeu.

Învoiala și autentificarea de mai sus, făcute pentru totdeauna și în mod irevocabil, le declarăm confirmate, prin semnătura și pecetea noastră, în numele și cu împuternicirea noastră și a urmașilor noștri.

La Vințu de Jos și Vurpăr, în ziua de 23 octombrie a anului 1848,

Ferenc Nyirő, m.p., L.S.

conducătorul comunității nobililor din Vințu de Jos și Vurpăr

György Papp, m.p., L.S.

primarul nobilei comune civile

Andreas Tompek, L.S.

judele nobilei comunității germane

[urmează încă 96 de iscălituri]

CONFLICTE NAȚIONALE ÎN 1848-1849

În imperiul multinațional habsburgic, după eșecul politicii iluministe de factură germanizantă a lui Iosif II, o problemă permanentă pentru guvernarea centrală de la Viena a constituit-o, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, rezistența tenace, întemeiată pe autoguvernările locale, a structurilor feudale din unele țări și regiuni. Existau în imperiu două țări care dispuneau de o constituție bine individualizată și de o puternică dietă, motiv pentru care erau greu integrabile în planurile de factură absolutistă ale Vienei: Ungaria și Galiția — acea parte a Poloniei care, în 1772, cu ocazia primei ei împărțiri, intră în componența Austriei. Stările din Galiția n-au reușit să-și păstreze constituția și legile polone. În cazul lor, Viena a trebuit să se confrunte cu lupta pe care au dus-o acestea în apărarea privilegiilor nobilimii polone și pentru recucerirea puterii ei politice. Curând, a prins contur modalitatea de atingere a acestui scop, când guvernarea centrală a devenit conștientă că se putea bizui pe doi aliați: s-a folosit de ucraineni, care formau aproximativ 40% din populația Galiției și se aflau în plin proces de afirmare a conștiinței naționale, și de asemenea de țărănimea lipsită de drepturi și orășenimea, puțin numeroasă, din această regiune rămasă în urmă. Pentru a constrânge stările din Galiția la moderație, Viena ținea așadar, amenințător, permanent pregătită sabia cu două tăișuri a primejdiei naționale și sociale.

O politică asemănătoare putea adopta curtea și în privința Ungariei, căci în țările coroanei ungare proporția maghiarilor nu atingea nici 40%, iar pretenția de a conduce țara tot nobilimea o revendica. Din punct de vedere juridic însă, situația Ungariei era complet deosebită de cea a Galiției. Succesorul lui Iosif II, foarte înzestratul Leopold II, a adoptat o politică mai circumspectă. În

orice caz, a împiedicat unirea Ungariei și a Transilvaniei (solicitare a comitatelor din Transilvania), a dispus elaborarea a numeroase pamflete cu revendicări ale burgheziei și țărănimii, a făcut un număr însemnat de concesiuni sârbilor din Ungaria, indispensabili în luptele împotriva turcilor (le-a convocat episcopii la dietă și a organizat pentru ei la Timișoara o adunare cu caracter eclesiazastic-național), dar a dat totodată asigurări stărilor ungare și transilvănene că le va respecta drepturile și legile. Mai mult, prin sancționarea legii din 1791, a pus în evidență mai mult decât în oricare alta de până atunci că „Ungaria și părțile anexate ei sunt libere și independente, adică nu sunt subordonate nici unei alte țări... în acest fel, se va administra și guverna după propriile ei legi, și nu în felul altor regiuni.” În ce privește recunoașterea românilor ca a patra „națiune” feudală, el a refuzat această cerere, după cum a respins și ideea autogovernării revendicate de adunarea sârbilor. A considerat că dieta și mișcarea nobiliară nu vor lua poziție împotriva suveranului, și tocmai de aceea n-a dat drumul „câinilor puși în lanț”.

Dezvoltare burgheză — naționalitate

Pentru înțelegerea situației de drept public caracteristice, ca și a frământărilor sociale și naționale din prima jumătate a secolului al XIX-lea, merită să zăbovim nițel asupra modului în care fostul prim-ministru maghiar Bertalan Szemere rezumă pentru opinia publică din străinătate situația existentă în Austria și Ungaria după înfrângerea revoluției: „În alianța cu Austria, statul ungar a venit cu propria constituție feudală. În acest fel, o țară constituțională s-a unit cu o putere absolută. A fost singura modalitate de a-și păstra libere instituțiile și privilegiile străvechi și neatinsă constituția, întocmai cum a fost. Ori de cât ori s-a întâmplat de atunci să se formuleze vreo contestație din partea Austriei, constituția dimpreună cu toate lipsurile ei au fost identificate cu toate libertățile și privilegiile ungare. Așa s-a petrecut ceea ce pare o anomalie, și

totuși nu e: la noi, feudalismul a devenit apărătorul libertății în lupta în care una dintre părți e un principe despot, iar cealaltă parte o reprezintă nobilii, care, de drept, sunt egali între ei, iar numeric, alcătuind o pătură foarte mare, reprezintă față de puterea regală clasa de mijloc. Așa după cum o dovedește istoria contemporană, libertatea nu putea fi obținută fără ca întreaga structură a imperiului să nu se clatine, dar copacul libertății, pe care clasele privilegiate păreau să-l îngrijească și să-l sprijine pentru ele însele, și-a răspândit umbra într-un fel asupra întregului popor, pentru că legea care reglementa situația slujitorilor a fost în Ungaria în toate timpurile mai bună decât în alte state, iar în cazul acestor legi practica și obiceiurile au fost cu mult mai bune.

Situația Ungariei reprezintă ceva aparte și specific, care nu seamănă cu a nici unei țări din Europa. De facto, a fost sub guvernare austriacă, de iure însă nu; cu Austria a fost într-o legătură strânsă, dar și-a păstrat și propria constituție, de sine stătătoare; pe împăratul austriac și l-a ales ca rege, dar pe lângă aceasta a beneficiat de drepturi separate și proprii, pe care le-a moștenit din epoca neatârării ei. Străinul își poate face cea mai fidelă idee despre situația Ungariei dacă își imaginează că Elveția, cu sistemul ei de cantoane libere, și-l alege ca președinte pe regele sardinian din vecinătate, dar prin aceasta nu devine parte ai imperiului unit, ci rămâne un stat ce beneficiază de propria sa constituție. Esența alianței constă, dincolo de uniunea personală, în apărarea comună împotriva dușmanului, căci regele ca președinte în Elveția nu poate recruta ostași, nu poate fixa impozite și nu poate face nici o reformă importantă fără acordul legislativului, nu poate schimba nici tariful tricesimal, nu poate extinde asupra ei guvernarea și codul civil și penal din Sardinia și, deși, ca rege, domnește și în Sardinia, ca președinte nu poate guverna înainte de a fi instalat în funcție după regulile stabilite de constituție. În trăsăturile ei principale, aceasta e copia fidelă a uniunii care a existat de secole între Ungaria și Austria.”

Oamenii politici maghiari, și cu deosebire cei care trudeau la edificarea statului național burghez modern, se căliseră în luptele de la nivelul comitatelor, neluând parte decât cel mult la confruntările opoziției din dietă. Orientare politică internațională n-aveau, cel mult simpatizau instinctiv cu revoluția și lupta pentru libertate din alte țări. Dacă treceau prin Occident, nu de oficinele „marii politici” erau interesați, ci erau în căutare de pilde de urmat în vederea progresului social, a modernizării economice. Nu dădeau atenție nemulțumirilor bretonilor și bascilor din Franța privitoare la utilizarea limbii materne, chestiunea irlandeză din Regatul Unit nu reprezenta pentru ei decât cel mult o problemă socială, în timp ce America o vedeau ca pe o uriașă retortă care pune, o dată cu dezvoltarea industriei, fără nici o urmă de violență, bazele unității naționale și lingvistice. Acasă, așadar, își concentrau atenția și forțele asupra chestiunilor fundamentale, cu adevărat urgente: desființarea iobăgiei, impozitul proporțional cu averea fiecăruia, dezvoltarea industriei. Simțeau, de asemenea, că aristocrația, temătoare pentru privilegiile ei, și curtea se arătau, în aceste probleme, mai puțin îngăduitoare decât în privința limbii de stat maghiare. Eroarea din raționamentul lor consta în aceea că socoteau problema națională rezolvată de la sine în condițiile în care naționalitățile oprimate vor obține libertăți cetățenești.

Această concepție greșită explică de ce, spre anii 1840, chestiunea națională ajunsese să fie pusă în umbră cu atât mai mult cu cât erau revendicate mai categoric și mai urgent schimbările sociale. Propunerea de colonizare făcută de Mihály Táncsics — singulară în epocă — se întemeia, și ea, pe ideea că repartizarea de pământ păturii agricole va conduce, prin alegerea bine calculată și amestecarea bine dozată din punct de vedere național a populației colonizate, la o maghiarizare rapidă și naturală. Iar răspândirea limbii maghiare însemna, pentru nobilimea liberală și mișcarea radicală, difuzarea ideii de progres uman și de dezvoltare socială.

Tocmai de aceea, măsura inevitabilă și corectă în sine a introducerii limbii de stat maghiare (prevădută pe care de altfel au acceptat-o și naționalitățile) a fost însoțită de o serie întreagă de măsuri parțiale caracterizate de intoleranță. E adevărat că legile nu asigurau — fapt regretabil — dreptul naționalităților de a-și utiliza propria limbă, dar să nu uităm că suntem într-o epocă în care nicăieri în lume nu exista o preocupare pentru reglementarea drepturilor naționalităților. Pe de altă parte însă, trebuie să declarăm ca reprezentând inutile acte de intoleranță că, în conformitate cu dispozițiile legale, pentru ocuparea oricărui post de funcționar de stat, avocat, preot exista obligația cunoașterii limbii maghiare, ca și faptul că registrele de nașteri ale Bisericilor nemaghiare trebuiau completate în limba maghiară. La aceste demersuri naționaliste, naționalitățile au răspuns, și ele, tot cu naționalism. Situația s-a deteriorat și mai mult în urma refuzului parlamentului ungar de a permite până și delegaților Croației, țară asociată Ungariei, de a lua cuvântul în limba lor maternă sau latinește. Aceasta cu atât mai mult cu cât croații se bucuraseră până în acel moment, până și din partea conservatorilor, de un tratament deosebit de al celorlalte naționalități. Croația dispunea de autoguvernare, de adunare regională cu o numeroasă aristocrație croată, care a asigurat pentru o lungă perioadă de timp o majoritate filomaghiară. În anii 1840 însă, a început să se impună, încetul cu încetul, Partidul Național Croat. Procesul căruia nu i s-a mai putut opune nici măcar propunerea liberalilor maghiari, făcută în 1842 la sugestia lui Kossuth în cadrul adunării generale a comitatului Pesta, de ridicare a Croației la rangul de regat independent, din punct de vedere administrativ și juridic, aflat sub suveranitatea coroanei ungare. Guvernul central de la Viena s-a alăturat cu toate forțele Partidului Național Croat antimaghiar, văzând în acesta unul dintre cele mai serioase elemente de contracarare a mișcării reformiste ungare. În aceste condiții, în 1845, tot în cadrul adunării generale a comitatului Pesta și tot la sugestia lui Kossuth, liberalii maghiari au ajuns să protesteze împotriva politicii

adunării regionale croate. Această luptă națională de factură burgheză s-a desfășurat, după cum se poate vedea, până la sfârșit în cea mai mare măsură într-un cadru de drept public feudal.

Constituționalitate feudală

Împotriva pericolelor reale sau imaginare ale maghiarizării, au luat poziție, în mod firesc, nu doar croații, ci și celelalte naționalități, în primul rând sârbii și slovacii, susținuți de cler. Protestau împotriva supremației maghiarilor „asiatici”, invocând propria lor conștiință slavă. Ca urmare, liberalii și radicalii maghiari priveau demersul naționalităților nu ca pe un fel de rezultat firesc al afirmării naționale, ci ca pe o mișcare inspirată și condusă din exterior. Făceau răspunzătoare pentru această situație, pe de o parte „camarila”, guvernarea centrală de la Viena, considerând-o, pentru măsurile de germanizare pe care le luase, drept cel mai înverșunat dușman al năzuințelor naționale maghiare, iar, pe de altă parte, Rusia, care, prin sprijinirea aspirațiilor panslave, pusese mișcarea națională a slavilor în serviciul propriilor ei scopuri de mare putere. Iar opoziția maghiară a mai exagerat acest pericol panslav, conferindu-i niște dimensiuni pe care nu le avea în realitate; dovedea prin această atitudine cât de puțin informată era în probleme de politică externă.

Lupta naționalităților s-a desfășurat și în Transilvania la nivelul dreptului public feudal, suveranul sancționând legea privind utilizarea limbii abia în 1847. Conform prevederilor acesteia, maghiara a devenit limba legislației, a inscripțiilor, a dezbaterilor din cadrul organelor administrației de stat și al tablei regești, din acel moment corespondența purtată între organele administrației locale fiind redactată în maghiară. Au luat atitudine scaunele săsești, îngrijorate pentru privilegiile lor, și românii transilvăneni, care revendicau drepturi feudal-naționale asemănătoare celor de care beneficiau maghiarii, secuii și sașii. Conaționali lor bănățeni însă nu i-au sprijinit: germanii din Banat porniseră pe drumul

propășirii burgheze, ai căror promotori erau, iar românii bănățeni se confruntau cu înaltul cler pravoslavnic sârbesc, care făcea totul ca să-i priveze de specificul național. Și, deoarece Curtea de la Viena sprijinea mișcările prudente la nivel social ale sașilor, românilor transilvăneni, slovacilor, croaților și sârbilor, șvabii și românii bănățeni și au legat destinul de mișcarea națională maghiară. În ce privește mișcarea rutenilor din Ungaria, aceasta era în acea perioadă într-un stadiu încă atât de incipient, încât doar slovacilor le trezise interesul. Care au și încercat de altfel să-i câștige de partea mișcării naționale slovace, dar în zadar, căci apelul n-a fost receptat favorabil de intelectualitatea bisericească ruteană greco-catolică.

Am avut posibilitatea să vedem că mentalitatea liberalilor maghiari, formată la școala dreptului public, ca și lipsa de orientare în politica internațională erau motivate de faptul că întreaga lor luptă, ca și rezultatele pe care le-au obținut s-au finalizat nu pe căi revoluționare, ci constituționale, în cadrul dietei, acționând cu propriile puteri, fără nici un ajutor din exterior. Pe planul politicii externe, simpatia lor s-a îndreptat instinctiv spre cei care se aflau într-o situație întrucâtva asemănătoare cu a lor: polonezii. Lupta de eliberare dusă în anii 1830—1831 de Regatul Poloniei, aflat la acea dată sub dominația țarului Rusiei, a fost urmărită cu simpatie nu doar de opinia publică, ci și de autorități, numeroase organe ungare ale administrației locale dând glas acestui sentiment: în mai 1831, comitatul Bars cerea printr-o adresă intervenția suveranului în sprijinul răsculaților polonezi, iar în iunie comitatul Satmar îi cerea nemijlocit lui Francisc I să împiedice reprimarea răscoalei poloneze. În februarie 1846, întreaga țară a urmărit cu răsuflarea tăiată desfășurarea evenimentelor legate de răscoala nobililor polonezi pornite din semiindependenta Republică a Cracoviei și care s-a extins în zona de apus a Galiției. Faptul că guvernul de la Viena a reprimat mișcarea nu atât cu ajutorul armatei, cât mai degrabă cu sprijinul țăranilor polonezi conduși de cizmarul Jakub

Szela a provocat stupeoare. (Atât cavalerul Iosef Breinl, căpitan al districtului Tarnów, care s-a remarcat în reprimarea mișcării, cât și locotenent-colonelul Lajos Benedek au plătit bani pentru toți nobilii dezarmați, ba au mai dat și cât un chintal de sare tuturor țăranilor care au pus mâna pe coase și îmblăcie.) Această situație a stimulat opoziția maghiară să rezolve grabnic chestiunile sociale, fapt care a fost însă de natură să abată și mai mult atenția de la problemele naționale.

În martie 1848, opoziția și-a atins scopurile politice. La obținerea acestui succes, au contribuit într-o mare măsură mișcările revoluționare europene; cu toate acestea, parlamentul a fost de părere că seria de așa-numite legi din martie sancționate la 11 aprilie 1848 au constituit încoronarea luptei tenace duse de ea la nivel constituțional. Naționalitățile au primit cu bucurie faptul că legile au pus bazele statului burghez modern: reprezentare populară; impozit proporțional cu averea fiecăruia; eliberarea iobagilor pe bază de răscumpărare; libertatea presei; la oraș, autorități alese; crearea unui guvern ungar independent, care să răspundă în fața parlamentului. Toate aceste măsuri au priit locuitorilor nemaghiari ai Ungariei, ca și maghiarilor. Din aceste minunate legi, lipsea însă un concept, prezent (grație propunerii lui Kossuth și revoluției vieneze) în constituția austriacă din aprilie 1848: cel al egalității în drepturi a naționalităților.

Teritoriu unitar — naționalități independente

Contrar așteptărilor liberalilor maghiari, naționalitățile nu s-au mulțumit cu noile drepturi civile de care beneficiau în egală măsură maghiari și nemaghiari. Ele încep, încă din martie 1848, să elaboreze, să concentreze în puncte — după exemplul celor 12 puncte ale revoluționarilor maghiari de la Pesta — diferitele lor petiții, memorii, hotărâri adresate altor și altor destinatari. Acestea recunoșteau în general caracterul unitar al teritoriului Ungariei, autoritatea supremă a coroanei ungare, nu aveau încă pretenții —

cu excepția croaților — la regiuni autonome, dar pretindeau recunoașterea ca națiune a naționalității lor, considerând necesare, în afara parlamentului, realizarea de adunări naționale aparte.

Opoziția ungară ajunsă la guvernare n-a fost însă dispusă la așa ceva. Fidelă obiceiului epocii, eforturile ei se îndreptau în direcția creării statului național, propovăduind o Ungarie în care nu există decât o singură națiune, națiunea politică ungară. Părți ale acesteia sunt și naționalitățile, doar că au alte limbi materne. După părerea ei, organizarea pe baze federaliste a țării, desprinderea de teritorii pe care trăiau naționalități ar fi condus la dezmembrarea țării. După părerea lui Kossuth, nici măcar adunărilor naționale ale naționalităților ori conducătorilor aleși ai acestora nu li se puteau acorda drepturi. „Dacă prin voievodat se înțelege înființarea unei instituții pe bază nu teritorială, ci lingvistică și etnică, adică persoanele sârbilor ce trăiesc risipit în țară să reprezinte teritoriul voievodului, e din nou un lucru cu care nu sunt de acord, căci e lipsit de rațiune, absurd, irealizabil. Conform acestui principiu, în unele case din Pesta ar trebui să existe chiar și șase jurisdicții. Negustorul sârb ar ține de voievodul de la Karlowitz ori de mai știu eu unde, evreul de judecătorul din Óbuda, maghiarul de palatin, croatul de ban, slovacul de vreun staroste Hurban de la Nagysáros/Velky Saros, iar neamțul de vreun Kreishauptmann. E un nonsens” — scria el. Ar mai fi rămas o posibilitate, și anume aceea ca în comitatele unde majoritatea o formeau naționalitățile limba autogovernării să fie, pe lângă ori în locul limbii maghiare, sârba, slovaca, româna etc. Comitatul constituia însă pentru liberalii maghiari sacralul câmp de luptă de odinioară, unde, în vremuri de restriște, se puteau întoarce din nou — fapt pentru care n-au renunțat pentru nimic în lume la autonomia acestuia, după cum în nici un chip n-au îngăduit trecerea lui în mâna naționalităților.

Curtea de la Viena s-a văzut obligată, sub presiunea revoluției, să facă concesii atât Ungariei, cât și celorlalte ținuturi ale coroanei. Oamenii ei, campioni ai neoabsolutismului au fost însă prezenți

în toate guvernele austriece ce s-au tot succedat, în scurta perioadă de după adoptarea constituției, fără întreruperi, și au așteptat în liniște ca, o dată cu domolirea mișcărilor revoluționare, după schimbările pe care le așteptau de la evenimentele de pe câmpurile de luptă din Italia, să poată reveni asupra tuturor concesiilor pe care fuseseră siliți să le facă. Dintre armele tradiționale ale Vienei, ațâțarea nemulțumirilor țărănești părea de data aceasta riscantă — și, după cum a reieșit ulterior, în Ungaria n-a reușit nici învrăjbirea guvernului Batthyány cu poporul. În această situație, și-au dat toată silința să exploateze mișcările naționale în propriul lor interes. Naționalitățile erau privite ca aliați de tranziție, căci, să nu uităm, se dorea să li se acorde mai puține drepturi decât ar fi fost dispuși liberalii maghiari să le dea, dar oricum aliați de valoare, deoarece alt sprijin popular în afara acestora nici nu putea fi avut în vedere pentru intervenția armată contrarevoluționară din Ungaria.

Croați, sârbi

Din primăvara până în toamna anului 1848, asistăm la consolidarea mișcărilor naționale, în primul rând a croaților, a sârbilor din Ungaria și a românilor din Transilvania. Tentativa guvernului Batthyány de a izola marea masă a naționalităților de pătura subțire de intelectuali aflată în fruntea lor s-a soldat cu eșec. Și, cum aceste mișcări puteau face apel și la forța regimentelor grănicerești, excepțional organizate, ca și la materialul uman bine instruit al acestora, faptul că acestea au luat poziție împotriva revoluției maghiare — și, ceea ce însemna același lucru, trecerea lor silită de partea Vienei și a forțelor înarmate contrarevoluționare — a influențat grav raporturile de forță.

Atât Viena, cât și Pesta au acordat chestiunii croate o importanță deosebită. Din considerentele istorice și de drept public amintite mai sus, guvernul ungar ar fi fost dispus să meargă mult mai departe în soluționarea acestei probleme decât în celelalte cazuri. Curtea de la Viena însă l-a numit, încă de la 23 martie 1848,

fără consultarea prim-ministru ungar, pe noul ban croat, baronul Josip Jelacic, propriul ei om de încredere. Cu multă abilitate, Jelacic a făcut din Croația un puternic bastion al Vienei. Dacă în petiția adresată guvernului la 25 martie de adunarea de la Zagreb a Partidului Național Croat continua încă să se afirme că țara, ca și până în prezent, dorește și în continuare să rămână credincioasă coroanei ungare, Jelacic a reușit, în scurt timp, să întrerupă orice legătură între Croația și Ungaria. El a proclamat și eliberarea iobagilor — dar a făcut acest lucru ca și cum decizia ar fi fost luată fără nici o legătură cu legile maghiare din martie. Guvernul ungar a fost tot timpul cu un pas în urmă. A fost în întârziere și atunci când a recunoscut, la 27 august, autonomia deplină a Croației (fiind de acord, în cazul în care croații considerau acest lucru ca insuficient, chiar și cu ideea succesiunii și recurgerii la simpla alianță). E perioada în care Jelacic hotărâse deja intervenția armată, cu ajutor din partea curții, împotriva Ungariei.

În cazul mișcării naționale sârbești, aceasta a condus la război civil mai repede chiar și decât în cazul celei croate. Sârbii din Pesta și Buda au cerut suveranului, încă de la 19 martie, recunoașterea drepturilor lor lingvistice și naționale. La 27 martie, adunarea de la Újvidék/Novi Sad a sârbilor din Ungaria a aprobat textul în 16 puncte al petiției adresate parlamentului ungar. Acest document nu prevede încă revendicări teritoriale, dar consideră deja ca firesc dreptul sârbilor de a dispune de propria lor adunare națională. Delegați sârbi — care pe vremea aceea mai purtau cocarda ungurească — înmânează parlamentului ungar petiția la 8 aprilie 1848. Ca răspuns la discursul de prezentare a acestui document, ținut în limba maghiară ca dovadă a dispoziției lor de colaborare necondiționată, Kossuth a promis remedierea tuturor nedreptăților suferite de sârbi, dar a ocolit cu grijă problema recunoașterii acestora ca națiune de sine stătătoare. A doua zi, discuția a continuat la domiciliul lui Kossuth. Când delegația sârbească i-a amintit gazdei că sârbii țin la recunoașterea drepturilor lor naționali-

ale, Kossuth a calificat această revendicare ca inacceptabilă; delegația sârbească a fost nevoită să se întoarcă de la Pozsony/Bratislava în Voivodina cu convingerea că nu-și pot realiza țelurile naționale decât împotriva revoluției maghiare (și nu cu ajutorul acesteia). La 14 aprilie, nu și-au mai făcut apariția la Karlowitz, la reședința mitropolitului sârb, cu lozinci filomaghiare și cu cocarde ungurești, ci cu simboluri sârbești, revendicând o Voivodină Sârbească desprinsă de Ungaria. În mai și octombrie, la Karlowitz au avut loc adunări naționale sârbești, iar, începând din iunie, în sudul Ungariei s-au făcut auzite armele.

Români, slovaci

Fruntașii mișcării naționale românești din Transilvania și-au exprimat în martie 1848 reținerile cu privire la unirea Ungariei și a Transilvaniei — cu toate că unirea adusese în Transilvania eliberarea iobagilor. Continuau să dea glas anacronicei lor revendicări de a fi declarați a patra „națiune” feudală a Transilvaniei. Din cauza tergiversării unirii și datorită condițiilor mai înapoiate din Transilvania față de cele din Ungaria propriu-zisă, anularea obligațiilor cărora trebuiau să le facă față iobagii de aici băteau pasul pe loc. Ca urmare, la adunarea populară a românilor ținută în mai la Blaj s-au făcut auzite o mulțime de plângeri ale țăranilor. Fruntașii mișcării naționale românești — renunțând la planurile anterioare de reprezentare feudală — au reușit să câștige de partea lor masele țărănești nemulțumite pe drept cuvânt de situația în care se aflau. Și ei puteau conta pe forța celor două regimente grănicerești românești — după cum în rezistența maghiară din Transilvania o importanță crucială o aveau cele două regimente grănicerești secuiești și regimentul grăniceresc secuiesc de husari. Conducătorii românilor transilvăneni aproape că n-au acordat nici o atenție mesajului transmis în mai de românii din Ungaria, în care românii transilvăneni erau chemați să lupte pentru realizarea scopurilor pe care și le propuseseră, alături de maghiari. Pentru ca,

foarte curând după cea de a doua adunare de la Blaj, din septembrie, războiul civil să cuprindă întreaga Transilvanie, cu tot șirul de atrocități și orori.

Pătura subțire de intelectuali slovaci aflați în fruntea mișcării naționale n-a reușit să mobilizeze masele de slovaci. După cum n-a fost sprijinit nici de orășenimea și nici de nobilimea slovacă, și, din cauza divizării de natură religioasă a mișcării, nici chiar de preoți, decât în parte. În martie, ei s-au adresat adunării comitatului Liptó/Liptov, propunând ca administrarea comitatului să se desfășoare în limba slovacă; chiar și în aprilie, continuau încă să susțină că egalitatea națională e mai importantă decât eliberarea iobagilor. Abia la adunarea slovacilor din luna mai, de la Liptószentmiklós/Svaty Mikuláš/Liptovsky Mikulas — care-și trimite propriile revendicări în 14 puncte suveranului, parlamentului, palatinului și guvernului — se încearcă pentru prima oară mai temeinic atragerea sprijinului țărănimii, dar o adunare populară nici aici nu se organizează. Conducătorii slovaci iau parte, și ei, la congresul panslav de la Praga, încercând în septembrie, cu trupele neregulate recrutate cu această ocazie, să intre în Ungaria Superioară pentru eliberarea slovacilor. Aceste trupe abia numărau câteva sute de persoane, dintre care doar vreo cincizeci erau slovaci. Membrii, în cea mai mare parte, ca și toți șefii militari erau cehi. Având însă în vedere că în Ungaria Superioară nu exista nemulțumirea din Transilvania și că nu existau nici regimente grănicerești bine instruite care să stea la dispoziție, mișcarea slovacă rămâne la dimensiuni cât se poate de modeste. Se reușește organizarea, cu ajutor austriac, a două batalioane de slabă calitate — în timp ce în armata maghiară de honvezi numărul voluntarilor și al soldaților slovaci se ridică la mii de persoane.

Începând din octombrie, în Ungaria e război, iar modul în care guvernul ungar sau una ori alta dintre mișcările naționalităților încearcă să găsească momentul de ieșire din criză e hotărât, ca de altfel oricând în situații similare, de împrejurări. De obicei, îm-

păcarea o caută tocmai partea care stă mai prost pe câmpul de luptă, în timp ce cealaltă parte respinge o astfel de apropiere pentru că se știe tare pe poziție.

În timpul luptei ungare de eliberare, Croația a fost, o bună bucată de vreme, în mod hotărât de partea — ba chiar în mâna — Vienei. Despre tratative cu frunțașii mișcării naționale croate nici n-a putut fi așadar vorba. Cu conducătorii sârbilor și ai românilor transilvăneni însă da. Un război civil ce depășise orice putere omenească și capacitate de rezistență a măcinat, până în primăvara anului 1849, forțele ambelor mișcări, care erau de-acum dispuse să accepte orice acord încheiat în condiții onorabile. Din păcate, amețit de succesele campaniei din primăvară, guvernul ungar n-a considerat necesar să-și schimbe poziția anterioară, de refuz. Prin intermediul frunțașilor români din Ungaria, în primul rând al deputatului beiușan Ioan Dragoș, pe la începutul lunii mai 1849 începuseră să se schițeze primele elemente ale unei înțelegeri cu răsculații români ce luptau în Apuseni. Acordul era tocmai pe punctul de a fi realizat, dar maiorul Imre Hatvani l-a zădărnicit când, în mod stupid, la îndemnul primit de la nivel politic superior și în pofida interdicției venite din partea Ministerului de Război, a declanșat o ofensivă împotriva românilor așezați la masa tratativelor. Acest atac a provocat, încă o dată, moartea a mai multe mii de civili nevinovați, terminându-se cu un eșec total și dând înapoi cu luni de zile acordul maghiaro-român, în stadiu de finalizare. Acesta va fi definitivat de Kossuth și Bălcescu până la mijlocul lunii iulie 1849, dar urmări practice n-a mai putut avea: lupta de eliberare avea să se termine peste doar o lună. După cum n-a putut avea consecințe practice nici proiectul de lege cu privire la naționalități elaborat de guvernul Szemere și aprobat de parlament în ultimele zile ale lunii iulie la Szeged. Această lege, care asigură naționalităților mai multe drepturi ca oricând în trecut (deși nu satisfăcea toate revendicările acestora), ar fi însemnat mult în primăvara anului 1848. Acum însă toți frunțașii națio-

alităților își dădeau seama că înfrângerea în scurt timp a luptei maghiare de eliberare e inevitabilă — luând act cu mâhnire că legea ungară, care oferea practic mai mult decât constituția austriacă smulsă de evenimente în martie 1849, nu mai poate fi transpusă în viață.

Câteva spirite vizionare

Trebuie să-i evocăm și pe oamenii politici maghiari care au gândit reglementarea chestiunii naționale în mod cuprinzător, refuzând rezultate stoarse cu de-a sila. Una dintre grupările radicalilor — cei din jurul lui Albert Pálffy și al mișcării grupate în jurul publicației *Márczius Tizenötödike* [„15 Martie”] — a luat poziție împotriva naționalismului provincial al cercului radicalilor condus de frații Madarász. Și-au dat seama că interesul vital al revoluției ungare e realizarea înțelegerii cu naționalitățile — și că pentru realizarea acestui scop sunt necesare sacrificii, făcute cu suflet curat. „Vremile și împrejurările ne obligă să avem în vedere că de-acum înainte nu mai putem ignora nici una dintre naționalitățile existente în această patrie. Trebuie să ajungem o dată la înțelegere cu aceste naționalități, și mai curând azi decât mâine. Și atunci când vrem să ne învoim, să lăsăm deoparte Corpus Iuris-ul și ficțiunile lui uzate... Dacă, în demersul nostru de a face ordine în patrie, am lua-o de la început, am putea face tot ce ne place, în mod liber: am putea spune atunci fără să stăm la îndoială că Ungaria, Transilvania, Croația, ba chiar — dacă o vor dori — în mod separat slavii din comitatele dinspre nord formează cu începere din această zi o republică federală” — scria Pálffy, care spunea răspicat că trebuie să se acorde naționalităților mai mult decât le promite Austria. La o concluzie asemănătoare ajunge și contele László Teleki, reprezentantul diplomatic de la Paris al guvernului revoluționar. „Nu doar Austria a murit, ci și Ungaria lui Ștefan cel Sfânt — îi scria el lui Kossuth la 14 mai 1849. Modalitatea de rezolvare a problemei o vedea, și el, tot în confed-

erație: „să ne împăcăm cu cei din Voivodina, să le permitem orice adunare, ca și neamului valah administrare internă, drepturi statutare, garanții municipale în înțeles larg.”

Absolutismul austriac ce a urmat înfrângerii luptei maghiare pentru libertate n-a spulberat doar speranțele constituționale maghiare, ci a provocat și în rândurile naționalităților o profundă dezamăgire: de țelurile pe care și le propuseseră au ajuns mai aproape cel mult formal, căci practic nu s-a făcut nici un pas. Era evident că din greșelile săvârșite în timpul revoluției trebuie învățat. Iar faptul că frunțașii politici maghiari au învățat ceva dovedesc cele două legi din anul 1868, elaborate imediat după realizarea dualismului austro-ungar încununat de succes: acordul ungaro-croat și legea cu privire la naționalități. Aceste legi le-a elaborat o Ungarie „victorioasă”, la propria ei inițiativă. Iar dacă după realizarea dualismului mult dorita pace națională n-a dat totuși roade, aceasta nu s-a datorat celor două legi amintite mai sus, ci faptului că guvernele noastre ulterioare nu le-au aplicat cu corectitudinea trebuincioasă.

ÎNCERCARE DE ÎMPĂCARE

Misiunea lui Ioan Dragoș

Dorința de pacificare ce-și fixase ca finalitate concilierea năzuințelor de libertate națională și socială ale maghiarilor și românilor a trebuit să facă față unor obstacole ce n-au încetat să se ridice, stăruitor, în aceste zone multinaționale cuprinse de război civil.

Abrudul e un orașel cu patru mii de locuitori — în epocă, în cea mai mare parte maghiari — în inima Apusenilor, ținutul transilvănean al minelor de aur, unde, până în 1848, cetățenii români și maghiari ai orașului conviețuiau în cele mai bune relații. La marginea orașului, începea de-acum o altă lume: cea a adevăraților exploatați — muncitori salariați, țărani mineri, în cea mai mare parte iobagi de pe domeniile statului, puțini la număr fiind în stare să se ridice prin hărnicie sau noroc. Duhul răzvrătirii era atât de puternic, încât, în 1784, cu Horea în frunte, puseseră mâna și pe arme. Iar în memoria cetățenilor maghiari ai orașului s-a întipărit adânc modul în care răsculații i-au prădat, le-au devastat bisericile și i-au botezat în credința ortodoxă — „în legea românească” — în nădejdea anihilării sistemului de diviziune socială a muncii ce avea ca rezultat inegalitatea.

Românii și Viena

În primăvara anului 1848, nemulțumirea socială a țărănimii române devenise de-acum temei al noilor lor aspirații naționale. Tânăra intelectualitate militantă încerca, prin propovăduirea eliberării iobagilor, să câștige de partea ei țărănimea, care, pe de altă parte, avea nevoie de o forță care s-o călăuzească. Și, în timp

ce nobilimea liberală maghiară își propusese eliberarea iobagilor, în rândurile țăranilor iobagi continua să trăiască iluzia „împăratului cel bun”, credința că suveranul vrea binele poporului, dar „domni unguri” i se pun împotriva. În afară de aceasta, învățați care se făcuseră ecoul gândurilor lor deveniseră pentru ei parcă justițiarii crai din poveste. Iar în Apuseni ca unui adevărat crai i se închinau locuitorii aceluși tânăr avocat, Avram Iancu, care, declarând că pădurile statului le aparțin, se făcuse purtătorul de cuvânt al năzuințelor lor seculare, fapt pentru care autoritățile au început să-l prigonească, motivând că e instigator.

E un moment tragic al trecutului comun maghiaro-român faptul că în ținuturile de dincolo de Piatra Craiului importante forțe ale mișcării naționale a celor două popoare au ajuns să se înfrunte când au conștientizat că existența le e amenințată. Românii radicali — susținând în esență dreptul la autodeterminare — au respins unirea Transilvaniei cu Ungaria, deși, în mod fundamental, aceasta asigura eliberarea iobagilor și realizarea statului constituțional burghez. Cu atât mai multă eficacitate a profitat însă, în toamna anului 1848, contrarevoluția habsburgică de această divizare a forțelor ce doreau reforme burgheze; astfel încât, împotriva revoluției maghiare, au apelat la cei de naționalitate română. Liberalii maghiari au abordat mult prea târziu problema reparării nedreptăților naționale suferite de români, eliminând-o prea curând dintre chestiunile arzătoare, astfel încât intelectualitatea română militantă a acceptat propunerea ofițerilor austrieci devotați împăratului de a li se alătura.

Preoți, avocați, studenți, profesori români s-au angajat să înarmeze două sute de mii de oameni împotriva maghiarilor luptători pentru libertate. Foștii iobagi de naționalitate română erau și așa cât se poate de refractari față de conscripțiile decretate de guvernul ungar și așteptau desigur să se poată în sfârșit răzbuna pe marii proprietari pe pământurile cărora truseră. A izbucnit un sângeros război civil, care n-a luat sfârșit decât după ce, la mijlocul lunii martie 1849, generalul Bem i-a alungat pe austrieci și regimentele

țariste ce fuseseră chemate între timp. Răsculații români s-au retras în Apuseni, tot mai mulți refugiindu-se aici din fața răzbunării greu de ținut în frâu și a tragerii la răspundere a participanților la insurecție.

În primăvara anului 1849, părea că anihilarea taberei militare a țăranilor prost înarmați e doar o chestiune de timp. La începutul lui aprilie, în cadrul Dietei ce-și ținea lucrările la Debrețin, deputații români, care se alăturaseră luptei maghiare de autoapărare, au hotărât să încerce împăcarea părților aflate în luptă, evitarea mării confruntări armate ce părea iminentă. Câțiva s-au și oferit să intermedieze între cei din Apuseni și guvern. Kossuth — subliniind caracterul deosebit de periculos al acțiunii — l-a ales în acest scop pe bihoreanul Ioan Dragoș.

Dragoș și Kossuth

Dragoș a fost o personalitate aparte a acelor vremuri de profunde transformări. Înainte de revoluție, ca „ostaș provincial” — ca să-l cităm chiar pe el — al regimului absolutist, a ajuns până la funcția de șef de plasă [pretor] în comitatul Bihor. În vara și toamna anului 1848 însă, ca deputat, a făcut tot ce i-a stat în putință ca să câștige încrederea guvernului, dar în așa fel, încât niciodată nu și-a trădat naționalitatea. În Dieta ungară, a cerut drepturi pentru folosirea limbii române, propunând codificarea uniunii „firești” a celor două națiuni. A devenit adeptul independenței Ungariei în condițiile asigurării constituționalității burgheze. Tot el a fost cel care a propus ca la 14 aprilie Dieta să decidă în privința independenței depline, în catedrala din Debrețin, în fața poporului. Chiar în ziua detronării Habsburgilor, Kossuth i-a înmănat o scrisoare de împuternicire lui Dragoș, care, la 23 aprilie, s-a și întâlnit cu „craii munților”, Iancu, iar după trei zile s-a întors la Debrețin.

Dragoș a făcut o prezentare foarte favorabilă a celor constatate, căci Kossuth, la 26 aprilie, a declarat în fața Dietei, ca „un lucru aproape sigur”, că românii din Apuseni depun armele „în urma

intervenției unui coleg deputat”. Apoi, la cererea lui Dragoș, încă din acea zi, și-a pus pe hârtie planurile privind „soluționarea pașnică” a problemei.

S-ar fi părut că, în urma victoriilor repetate în fața austrieților, politica față de minorități a guvernului ungar căpătase un caracter mai nuanțat, vrând parcă să țină pasul cu realitățile. Căci, în scrisoarea pe care i-a trimis-o lui Dragoș, Kossuth a subliniat că, pe lângă promovarea caracterului „diplomatic” al limbii maghiare în cadrul Dietei și în „guvernarea țării”, „vrem nu doar să permitem folosirea și afirmarea liberă a fiecărei limbi și a fiecărui caracter național, ci chiar să și favorizăm această dezvoltare, în interesul civilizației”. Și, chiar dacă n-a insistat asupra problemei folosirii limbii la nivelul administrației comitatelor, a asigurat libertatea folosirii pe mai departe a limbii materne în localități, școli și biserică. În chestiunea amnistiei, aspect care, în acel moment, pe românii din Apuseni îi privea în modul cel mai direct, a declarat că, în schimbul „fidelității față de patrie”[...], „nu-mi va fi străină ideea ca, în numele păcii și al iubirii, să aruncăm asupra păcatelor politice ale vremurilor trecute vălul uitării”. Aceste condiții, e adevărat, nu puteau satisface toate cerințele, dar puteau constitui temeiul negocierilor. Kossuth scria despre „o pace cinstită”, și chiar evidenția faptul că nu vrea o capitulare necondiționată. A așteptat solii din munți — e adevărat, nu atât pentru începerea tratatelor, cât „pentru declararea devotamentului și obținerea asigurării acestor avantaje”, neascunzându-și speranța de a vedea voluntari români în armata maghiară.

Optimismul ce se degajă din scrisoare pare să sugereze că se dăduse uitării faptul că autoritățile statului ungar vedeau în răsculații români niște răzvrățiți, astfel încât, pentru puritatea revoluției, doreau, în primul rând, revenirea la fidelitatea față de stat și depunerea armelor, în timp ce românii din Apuseni, cu conștiința propriei lor dreptăți, voiau garanții trainice în timpul negocierilor pentru „soluționarea pașnică” a chestiunii.

Dragoș a pornit din nou la drum, cu speranța că va reuși. Dar, spre Abrud, abia ajuns în tabăra maghiară de la Brad, a trebuit să constate că întreprinderea lui e mai anevoioasă decât se aștepta. Se pregătise deja sufletește ca poporul din care făcea parte să-l binecuvânteze ori să-l afurisească. Iar acum își dădea seama că însăși viața îi este în joc. La 2 mai, scria la Debrețin cu mâhnire că „totul depinde doar de niște puncte de vedere, de stări sufletești și de noroc”. Și avea dreptate.

Maghiari gata de luptă — români neîncrezători

Războiul civil a sporit, atât în opinia publică maghiară, cât și în cea românească, neîncrederea reciprocă. Dreapta cerea tragerea la răspundere a conducătorilor români, nevăzând în intenția lor de a negocia decât o stratagemă. În timp ce radicalii, evocând la tot pasul cruzimea Revoluției Franceze față de reacțiune, se pregăteau să se ducă în Apuseni în fruntea unor trupe neregulate. Planul asaltului concentrat împotriva Apusenilor a fost pregătit la Debrețin încă din martie. Dar ministrul de război l-a somat în mod explicit pe Kálmán Csutak, comandantul forțelor care aveau ca misiune încercuirea românilor, „să treacă în defensivă”, ori „cel mult la atacuri care să fie în acord cu forța de care dispunea”. Generalului Bem însă nici de data asta nu i-a prea păsat de ministerul de război. La 27 aprilie, din lipsă de rezultate, a dispus schimbarea și arestarea lui Csutak. Noul comandant, avocatul radical Imre Hatvani de la Pesta, abia sosisse la Brad de zece zile cu trupa sa neregulată prost înarmată. Între timp, și de la Abrud soseau tot felul de știri neliniștitoare, conform cărora populația maghiară ar fi brutalizată.

Pe bună dreptate, pe Dragoș îl nelinișteau atmosfera de luptă din tabăra maghiară și neîncrederea deja exprimată a românilor. La 2 mai, i-a cerut lui Kossuth un armistițiu de patruzeci și opt de ore; nemaiașteptând răspunsul, a ajuns la Abrud, locul misiunii sale, a doua zi la prânz. I s-a adresat fără întârziere lui Hatvani să

nu încerce să pătrundă în localitate, căci, „chiar dacă pe mine mă jertfiți fără să vă pese”, trupele ungurești pot fi ușor anihilate și ele, cu atât mai mult cu cât nu există motive — spunea el — să se intervină, și nici pe maghiarii din Abrud nu i-a brutalizat nimeni.

La 3 mai, au început tratativele. Nici conducătorii români n-au reușit să-și formuleze un punct de vedere unitar. Unii înclinau să facă pace, alții vroiau să lupte până la capăt, în timp ce câțiva începuseră să se teamă că înșiși ai lor, obosiți de lupte, ar fi dispuși să-i predea în schimbul păcii. În aprilie, Iancu însuși a luat legătura cu Dragoș tot cu intenția de a temporiza lucrurile, dar, în fața succeselor militare înregistrate de maghiari, s-a arătat tot mai dispus să înceapă tratative de fond. Conducătorii românilor au trebuit însă să țină seama de faptul că trăinicia rezistenței lor depindea de starea de spirit a propriului popor. Au organizat adunări populare, ca să se vadă pe ce poate Dragoș conta. Conform unor surse, degeaba a încercat trimisul guvernului ungar să-și expună punctul de vedere. Alții afirmă chiar că românii voiau de-acum să depună și armele, pentru că Dragoș le promisese alimente, cereale, proclamând cu convingere: „Ungurii nu vor să le răpească românilor sfântul har al libertății, ori să-i lipsească de folosința credinței și a limbii lor.” Singura cerere exprimată în adunările populare era să nu se trimită peste ei forțe armate maghiare.

Dar, în după-amiaza zilei de 6 mai, apropierea trupelor maghiare a pus capăt tratativelor ce durau de trei zile. Degeaba a ieșit Dragoș în întâmpinarea lui Hatvani ca să nu intre în oraș, în zadar i-a spus că s-a făcut pace. Hatvani era însetat de laurii gloriei militare, în timp ce luptătorii, obosiți, ar fi dorit să-și petreacă noaptea în pat.

Intrarea grăbită a trupelor a stricat totul; e adevărat că, deși Iancu s-a refugiat, tratativele au mai durat un timp, în urma acestor evenimente având loc — firesc — violențe mai mici sau mai mari. Dragoș a încercat apoi la Iancu, sfătuindu-l să renunțe la luptă.

Românii și-au dat seama de superioritatea lor militară, astfel încât, la 8 mai, au trecut la contraatac. După două zile de luptă, Hatvani, cu muniția terminată, a fost nevoit să se retragă în mare dezordine. Dintre locuitorii orașului, în siguranță s-au putut simți doar cei pe care cât un cunoscut român a îndrăznit să-i ascundă până la potolirea furiei valului vindicativ. Dragoș a fost sfârtecat. În ce-l privește, Hatvani a ordonat executarea a doi conducători români, chiar a celor care, adepți ai păcii, se pare că porniseră să negocieze la Debrețin.

În urma diferitelor vești care mai de care mai neliniștitoare — bunăoară, că e în pregătire asaltul trupelor ruso-austriece care mizau pe cei din Apuseni —, Kossuth a dispus, la 11 mai, continuarea operațiunilor militare. La o săptămână după aceea, a urmat o nouă ofensivă a lui Hatvani, încheiată cu o rușinoasă înfrângere, ordinul scris al lui Kossuth ajungând în mâna românilor. Aceste evenimente tragice au fost de natură să trezească în ambele tabere convingerea că cealaltă parte nu vrea decât s-o atragă în cursă.

„Între voi și noi, armele niciodată nu pot hotărî”

Încercarea de pacificare, terminată cu o pustiitoare confruntare, a constituit în aceeași măsură un avertisment și o încurajare. Încurajare — că împăcarea are șanse de realizare. Avertisment — că trebuie procedat cu mai multă prudență și că trebuie gândite reguli de joc reciproc acceptabile. Tocmai de aceea, colegii deputați ai lui Dragoș nu s-au lăsat descurajați și, la o lună după aceea, au propus guvernului ungar o acțiune similară, dar mai bine pregătită, iar acesta și-a fixat ca scop, în cadrul unui plan explicit, reconcilierea cu românii. Astfel încât, pe bună dreptate, și Iancu a răspuns la o nouă încercare de apropiere prin evidențierea faptului că „între voi și noi, armele niciodată nu pot hotărî”.

AVRAM IANCU

“Crăișorul munților”, conducătorul idolatrizat al țăranilor români din Munții Apuseni în 1848-49, a devenit simbolul mișcării naționale românești transilvănene din anii revoluției.

S-a născut în 1824, la Vidra de Sus [azi, Avram Iancu — n.t.], într-o familie țăărănească cu dare de mână. A urmat cursurile liceale la Cluj, unde a învățat și dreptul. La începutul anului 1848, este unul dintre canceliștii (avocații) Tablei regești de la Tîrgu Mureș; aici află de izbucnirea revoluției de la Pesta.

Gândirea lui se situează pe o poziție apropiată de cea radicală. „Desființarea robotei fără despăgubire, ori moarte” — aceasta e deviza cu care se zice că a plecat de la Tîrgu Mureș înapoi, în Munții Apuseni, unde, o dată cu venirea primăverii, atmosfera era în fierbere. Autoritățile ungare au crezut că, prin anchete împotriva tinerilor români radicali, vor putea domoli tulburările țăărănești care stăteau gata să izbucnească din cauza tergiversării desființării iobăgiei din Transilvania și a propagandei imperiale. În iunie, și Iancu a fost pus sub urmărire, dar a fugit.

În toamnă, mișcarea românilor transilvăneni s-a aliniat la politica autorităților habsburgice. Același lucru l-a făcut și Iancu, deși a avut tot timpul rețineri față de „neamț”. A organizat în Munții Apuseni o armată formată din țărani răsculați. Formațiuni românești neregulate s-au dat de mai multe ori în toiul războiului civil la acțiuni îngrozitoare, dar în privința lui Iancu până și inamicii au recunoscut că a adoptat o poziție de moderare a evenimentelor, „nefiind mânat de interesul propriu”. În primăvara lui 1849, Dragoș a pornit spre el de la Debrețin, ca să intermedieze pacea, iar lui Iancu nu i-a lipsit cu totul bunăvoința...

După tentativa de pacificare care s-a încheiat printr-o tragică confruntare, au mai fost organizate câteva ofensive împotriva Munților Apuseni, de fapt fără rezultat. Înțelegerea realizată la mijlocul lui iulie între Kossuth și Bălcescu a venit prea târziu. Deși a existat o clipă speranța că Iancu va deveni general și va ataca în flanc trupele țariste care pătrunseseră în Transilvania, n-a mai făcut altceva decât să adopte o poziție de neutralitate.

După depunerea, în august 1849, a armelor la Șiria, poate că el a simțit cel mai acut deziluzia românilor. I s-a oferit o decorație, dar a refuzat-o. „Mi-am slujit neamul — scria în 1850 în testamentul său — din păcate, fără reușită prea mare, ba acum chiar văd cu tristețe că nădejtile mele și jertfa adusă se spulberă.” Curând, mintea i se întunecă, și rătăcește prin munți cântând din fluier, în ochii contemporanilor ca un trist exemplu al ingraturdinii Habsburgilor. A murit la 10 septembrie 1872. Mormântul său de la Țebea a devenit un loc de reculegere.

Biserica reformată de la Valcău de Jos

POLITICA OFICIALĂ ȘI NAȚIONALITĂȚILE

Despre politica față de naționalități dusă de Ungaria în timpul „fericitelor vremuri de pace” s-au formulat, deopotrivă în epocă și mai târziu, de fapt până în zilele noastre, opinii cât se poate de diferite. Pe de o parte, prin faptul că guvernele liberale, cu politica lor anemică, au pus ele însele umărul, permițând consolidarea pozițiilor popoarelor nemaghiare ale țării, se poate spune că naționalismul ungar nu le-a asuprit pe cât le-a iritat împotriva statului, exploatându-le parcă prin aceasta tendințele de secesiune. Nu trebuie să mai spunem că această opinie a fost profesată mai ales în cercurile ungurești, în momentul în care răspunzător de prăbușirea Ungariei istorice a fost făcut liberalismul. Conform celeilalte opinii, naționalitățile erau expuse învrăjbirii naționaliste, unei oprimări brutale, fiindu-le primejduită limba maternă, ba chiar substanța etnică, situație care a făcut necesară unirea, și așa legitimă, cu frații lor de dincolo de granițe. Această opinie s-a făcut auzită mai ales în statele care au succedat Monarhiei, și nu atât ca o justificare a secesiunii, cât ca o ideologizare a limitării drepturilor maghiarilor ajunși acolo în minoritate. Ambele concepții au o trăsătură comună: pornesc de la posibilitatea, sau nemijlocit de la existența, unei politici atotcuprinzătoare, complexe și socioformatoare față de naționalități duse de guvernele ungare din perioada dualismului.

Când, în 1867, s-a decis crearea sistemului dualist, participanții maghiari la acest compromis au crezut că pun prin aceasta bazele dăinuirii Ungariei istorice. Situația de mare putere a Monarhiei, influența instituționalizată exercitată de guvernul ungar asupra politicii imperiului au mai atenuat din acuitatea chestiunii naționale. Generația lui Deák, realizatoarea dualismului, a fost ultima

care a resimțit în toată amploarea ei însemnătatea reală a acestui act. După ei, această problemă n-a mai stat niciodată în secolul al XIX-lea în mod durabil în centrul interesului politicii ungare.

Liberalismul legii naționalităților

Clasa conducătoare liberală maghiară a încercat să deblocheze contradicția noului sistem, apărută între vechea imagine ideală a statului național unitar și realitatea moștenită — o țară multi-națională, în care o serie de popoare nemaghiare năzuiau la autodeterminare. Ideologia națională edificată pe dreptul istoric a elaborat, pe baza principiului unității statului și a egalității în drepturi a cetățenilor, conceptul de „națiune politică unitară” în care se regăseau toate naționalitățile. Tabăra liberală însă nu dispunea în cadrul acestei concepții și de un program atotcuprinzător pentru minorități.

Elita liberală — Deák, Eötvös, Mocsáry — căuta să asigure rezolvarea chestiunii naționale pe de o parte prin acordarea de libertăți cetățenești individuale, iar pe de altă parte printr-un sistem administrativ construit pe autoguvernare. Poate că Mocsáry a mers cel mai departe când a recunoscut deschis că Ungaria e „un stat poliglot”, ce-și poate menține unitatea doar în condițiile în care e în stare să asigure libera dezvoltare pentru fiecare popor în parte, iar acestea se angajează de bunăvoie să conserve vechea coeziune. Eötvös, care a abordat în repetate rânduri această problemă la un înalt nivel teoretic, a notat la un moment dat în jurnalul său că nu s-ar da înapoi nici de la o republică confedera-tivă, căci „e sigur că maghiarul poate ocupa în această confederație o aceeași poziție, dacă nu mai favorabilă decât i s-a rezervat în imperiu în condițiile păstrării sistemului dualist”. Considera că o Ungarie puternică e necesară din punctul de vedere al coexistenței pe mai departe a popoarelor din Bazinul Carpatic, dar că ea nu poate fi transformată într-un stat cu adevărat național, revendicările politice și lingvistice „rezonabile” ale naționalităților

trezite la conștiința națională trebuind satisfăcute. „E în interesul nostru ca aceste naționalități să se dezvolte cât e posibil în sfera lor, pentru a ajunge să se simtă cât mai deplin individualități”, în care scop trebuie să li se asigure un grad de libertate mai înalt decât ar putea obține în statele vecine. Mai scepticul Deák definește politica națională echitabilă din perspectiva sentimentului liberal al datoriei, pe baza unui realism moderat. Elita liberală a vrut să edifice o Ungarie dualistă care să acționeze spre binele tuturor, ca un stat situat deasupra națiunilor — în care rolul conducător să-l dețină maghiarii.

Legea XLIV din 1868, cunoscută sub numele de legea naționalităților, reprezenta un compromis între principiul liberalismului, programele privitoare la naționalități prin care se dorea împămânținerea sistemului autonomiilor naționale și tabăra celor ce revendicau statul național unitar ungar. „Subcomisia naționalităților”, compusă din deputați maghiari și nemaghiari din parlament, a depus proiectul de lege după o muncă de elaborare de aproape doi ani. Prima variantă — în care nu figura încă teza națiunii politice ungare, și se recomanda utilizarea liberă a limbii majorității la toate întrunirile, inclusiv la nivel de comitat — a fost pusă la o parte sub presiunea clasei proprietarilor funciari maghiari, a marii majorități a păturii politice conducătoare, în noul text maghiara fiind ridicată la rangul de limbă oficială a autorităților legale. Pe de altă parte, acest text prevedea doar admisibilitatea („atât cât e posibil”), și nu obligativitatea ca județele să intre în contact cu localitățile sau indivizii prin intermediul altei limbi decât maghiara. Prin această prevedere, decizia într-o serie de chestiuni privitoare la utilizarea limbii a fost lăsată de fapt în seama competenței județelor, unde fosta nobilime se afla în majoritate și făcea tot ce-i stătea în putință ca să păstreze supremația maghiară. În cele din urmă, condiția acceptării proiectului de lege, criticat de ambele părți, a fost ca acesta să fie prevăzut cu o parte introductivă elaborată într-un stil concesiv de Deák, în care să se afirme că „toți

cetățenii țării, în conformitate și cu principiile constituționale, formează din punct de vedere politic o singură națiune, națiunea maghiară unitară și indivizibilă, al cărei membru cu drepturi egale e fiecare cetățean al patriei, indiferent de naționalitatea căreia îi aparține”, după care să se proclame limpede că limba organelor centrale ale statului este maghiara.

În ciuda restricțiilor, această lege constituie o creație fundamental liberală. Ea a asigurat utilizarea pe scară largă a celorlalte limbi decât maghiara. Petițiile adresate autorităților localității de domiciliu, ale județului, organelor acestuia, ca și guvernului fiecare cetățean le putea elabora în limba lui maternă, iar la acestea trebuia să se dea răspuns și în limba respectivă. Posibilități asemănătoare erau create și în privința utilizării limbii administrative (liber alese) a localităților. Bisericele, autoritățile ecleziastice și instituțiile susținute de acestea puteau folosi fără nici o restricție limba maternă. Astfel, localitățile, Bisericele, conducătorii școlilor particulare își puteau alege ei înșiși limba de predare a școlii respective, iar pe de altă parte legea stabilea că, parțial, statul e obligat să se îngrijească de învățământul mediu minoritar. Una dintre cele mai importante măsuri proclama că „și în scopul înființării unor instituții de promovare a limbii, artei, științei, economiei, industriei și comerțului... se pot reuni în societăți sau asociații..., pot strânge fonduri pe care, sub supravegherea conducerii statului, le pot gestiona corespunzător cerințelor naționale legale”.

Cu toate că era structurată în primul rând pe deplina libertate individuală și culturală, legea asigura naționalităților și drepturi colective. Având însă în vedere că ea nu prevedea recunoașterea individualității politice aparte a unor naționalități, cei mai mulți fruntași politici ai acestora au considerat-o inacceptabilă. Proiectul Mocsonyi-Miletic depus de deputații români și sârbi propunea recunoașterea a șase „națiuni de importanță statală egale în drepturi”, urmând ca în județele reconfigurate pe baze etnice să li se asigure deplina autogovernare politică; în afară de aceste aspecte, revendica pentru naționalități autonomie culturală generală și

participare proporțională la componența instituțiilor centrale de stat. Acest proiect nu vorbea de „limba de stat”, întrucât și județele remodelate ar fi venit în contact cu guvernul (de altminteri, de limbă maghiară) în limbile lor (majoritare), după cum nu vorbea nici despre o concepție politico-istorică unitară, deoarece în școlile lor se dorea să se predea atât o istorie a statului, cât și o istorie națională aparte. Se prevedea ținerea regulată a adunărilor naționale ale diferitelor etnii, fixarea unui impozit-cotizație pentru scopuri cultural-naționale, respectiv folosirea propriilor steaguri. Proiectul — foarte apropiat de conceptul de federalizare — a fost respins de întreaga opinie publică maghiară, chiar și Mocsáry — cel mai liberal om politic maghiar al epocii specializat în problemele naționalităților — declarând că aceasta echivalează cu dezmembrarea țării.

Aceste puncte de vedere diametral opuse n-au putut fi conciliate; majoritatea oamenilor politici din rândurile naționalităților au părăsit demonstrativ Camera Deputaților, în semn de protest împotriva ratificării proiectului de lege propus de Eötvös. Iar acest act de contestare prin care, din partea naționalităților, legea a fost respinsă a pecetluit definitiv soarta acesteia. Majoritatea celor din partidul aflat la guvernare, apoi, cu timpul, și opoziția, folosind ca pretext acest aspect și ca posibilitate faptul că legea nu prevedea sancțiuni, au căutat să traducă în fapt cât mai puțin din legea naționalităților și cât mai mult din caracterul național al stăruinței ungare. Autoritățile locale, care au pus de la bun început sub semnul întrebării oportunitatea unor drepturi naționale substanțiale, au avut grijă ca ele să nu opereze în viața politică; în opinia lor, acestea trebuiau să rămână limitate la nivel de județ, dar se prefera circumscrierea lor cu precădere la nivelurile — considerate mai inofensive — ale vieții economice, respectiv bisericesc-culturale. O dată cu dispariția marilor personalități liberale ale generației de la 1848, a devenit predominantă opinia care contesta individualitatea naționalităților și care, invocând

interesele naționale, a ales drumul lunecos al îngrădirii libertăților. Iată ce se scria, după numai cinci ani, într-un pamflet ce exprima în general poziția clasei dominante: „În definitiv, nu e cea dintâi îndatorire a noastră să fim liberali. Nu e pe lume popor care să considere aceasta ca pe cea dintâi obligație a sa, nu e popor care să nu fi greșit și să nu greșescă cu ceva față de spiritul liberal. Cea mai importantă îndatorire a noastră este ca Ungaria să existe și să dăinuiască!”

Opreliști în privința dreptului de vot

Un factor hotărâtor în ce privește limitarea drepturilor politice îl constituie contestatul și complicatul sistem electoral.

În liniile lui generale, dreptul de vot s-a exercitat în întreaga epocă pe temeiul legilor elaborate în 1848. Abolirea dreptului feudal a avut loc prin însăși extinderea drepturilor; astfel, foștii nobili, cetățenii de la orașe și-au păstrat dreptul personal de vot, în timp ce alte categorii mai respectabile, marcante din țară au căpătat acest drept „ca noi cetățeni ai patriei”. Desigur, criteriul respectabilității și al maturității politice era definit de avere, dar acestei categorii li se adăugau și persoanele cu pregătire științifică (ingineri, medici, avocați, preoți, învățători etc.), cărora li se acorda drept de vot independent de avere, pe baza așa-numitului cens intelectual. Determinarea unitară a mărimii averii (a censului) necesare pentru obținerea dreptului de vot constituia o sarcină deosebit de dificilă într-o țară cu un nivel eterogen de dezvoltare economică și unde trebuia să se ajungă ca oamenii cu stare locali din fiecare ținut să fie cuprinși în cercul celor îndrituiți să se bucure de un astfel de drept. La nivelul Ungariei propriu-zise, la țară dreptul de vot era condiționat de posedarea unei suprafețe de pământ egale cu cel puțin un sfert de fostă sesie iobăgească [circa 5 ha — n.t.], iar în mediul urban de posedarea unei case de locuit mai arătoase [cu cel puțin trei camere — n.t.], a unei fabrici sau a unei întreprinderi comerciale, iar în cazul meșteșugarilor de exis-

tența unui angajat. Din cauza întârzierii înregistrate în reglementările urbariale anterioare, în Transilvania nu s-a putut lua ca bază de calcul sesia iobăgească, fapt pentru care censul a devenit impozit direct de 8 florini, care, încă de pe atunci, era, în medie, cu 50% mai mare decât cel din Ungaria propriu-zisă.

Dreptul de vot în sistemul dualist exprimă în primul rând interese de clasă, fiind însă în același timp un instrument de limitare a posibilităților de manevră politică a naționalităților. În zonele în care majoritatea o formau maghiarii, numărul alegătorilor era în general mai mare decât în ținuturile locuite de naționalități. Din cauza tratării juridice diferențiate a orașelor, respectiv a situației materiale mai bune a cetățenilor lor, ele dispuneau de un număr relativ superior de alegători față de zonele rurale, fapt care îi favoriza tot pe maghiari (și pe sași).

Sistemul electoral a constituit unul dintre stâlpii de rezistență ai dualismului. Prin restricțiile pe care le impunea exercitării dreptului de vot, garanta ca, măcar la nivelul vieții politice de anvergură națională ori al Parlamentului noile tendințe sociale și naționale periculoase, venite de jos, să nu pună sub semnul întrebării dualismul și, pe cale de consecință, hegemonia claselor dominante.

Politica în domeniul cultelor și al învățământului

Pentru naționalități, Bisericile au reprezentat cadrul tradițional de afirmare a vieții lor spirituale, culturale și politice. Bisericile ortodoxă și greco-catolică au garantat pentru intelectualitate, tot timpul, ca niște adevărate bastioane, poziții solide, fiind, în același timp, o pepinieră a ei. Politica oficială le-a recunoscut și ea autonomia, încercând să-și exercite influența în primul rând cu ocazia alegerii arhiepiscopilor, pentru ca scaunele înaltului cler să fie ocupate de candidați, pe cât posibil, „moderați”. În ce privește aparatul bisericesc, influența pe care o putea exercita asupra acesteia era ca și inexistentă, în administrarea averilor neputându-

se amesteca deloc. (Episcopia greco-catolică din Oradea bunăoară dispunea în 1900 de o proprietate funciară de 137 744 de iugăre cadastrale.)

În pofida reținerilor de ordin politic, guvernele au considerat factori constitutivi ai statului și Bisericele nemaghiare. Înaltul lor cler făcea parte din corpul legislativ, un episcop ori protopop trebuind să fie considerat membru al elitei politice locale. Statul garanta nemijlocit principala sursă de venituri a Bisericilor — taxa plătită de credincioși. În timp ce presa naționalistă critica activitatea cultelor nemaghiare, guvernarea asigura și pentru aceste Biserici asistență oficială pentru perceperea taxelor. A apărut așadar situația paradoxală ca statul să trebuiască să-și asume inconvenientul politic al strângerii taxelor încasate pentru scopuri de natură națională.

Politica școlară oficială slujea, prin scopurile sale, și maghiarizării. Realitățile însă limitau strașnic posibilitatea realizării acesteia. În cea mai mare parte, școlile erau în mâna Bisericilor, respectiv a parohiilor, acestea având dreptul să aleagă ele însele limba de predare. Maghiarizării prin școală i-au mai rămas două căi: constrângerea susținătorilor școlilor pentru naționalități să introducă limba maghiară mai întâi ca obiect de studiu, urmând apoi ca ea să fie predată gradual. Pentru realizarea primului aspect, statul dispunea de bani puțini; în ce privește cel de-al doilea aspect, acesta a fost pricină de conflicte.

În perioada de după realizarea sistemului dualist, a continuat să domnească liberalismul. Guvernul considera de pildă firesc ca vorbitorii aceleiași limbi să-și sprijine — material, ori chiar prin subvenții acordate de stat — propria cultură în spații ce depășeau granițele statului. Autoritățile ungare bunăoară făceau oficiul de a îndruma și repartiza sumele trimise în Transilvania de statul român. Cu începere din 1875, nu s-a mai permis acceptarea de subvenții din străinătate. În 1879, s-a dispus pe cale legală predarea obligatorie a limbii maghiare în școlile elementare. Oriunde, acest lucru ar suna

azi neobișnuit, dar, conform concepției liberale anterioare, hotărârea leza dreptul de care se bucuraseră până atunci susținătorii școlilor (Biserică ori persoană privată). Căci doar ei decideau ce limbi urma să fie predate în respectivele școli. Cu deosebire învățământul mediu era considerat de noua politică guvernamentală drept cel mai important instrument al maghiarizării pe termen lung. Învățământul mediu e ca o mașină — declara un agent al maghiarizării —, în care, la un capăt, băieții slovaci intră cu zecile, iar la celălalt capăt ies maghiari. Statul nu construia gimnaziile pentru naționalități, ba, mai mult, în anii 1870 a dispus închiderea a trei școli medii slovace. După cum statul n-a înființat nici universități pentru naționalități. În ciuda restrângerii numărului de instituții de învățământ destinate naționalităților, politica de maghiarizare prin școală nu se putea lăuda cu rezultate notabile. În 1900, 80% din populația aparținând naționalităților nu înțelegea deloc ungurește.

Politica economică și naționalitățile

Concepția liberală dominantă a epocii se opunea transpunerii în domeniul economic a abordărilor naționaliste înrădăcinate în politica de stat și în cea culturală. Până la sfârșitul secolului, statul a fost și așa lipsit de instrumente financiare pentru susținerea unei politici economice de fond. Viața economică își vedea de drumul ei. În condițiile liberei concurențe, organizațiile economice ale popoarelor nemaghiare, și cu deosebire băncile, cu rol însemnat în procesul de formare a noii burghezii, au cunoscut o remarcabilă înflorire. În timp ce regimul ungar nu dispunea, ca urmare a principiilor liberale pe care le profesa, de o „politică economică”, băncile românești Albina și Victoria, ca și banca slovacă Tatra duceau o „politică națională” conștientă, cu instrumente economice, contribuiau cu sume importante la susținerea unor obiective culturale naționale și reprezentau, în același timp, un sprijin pentru oamenii politici din rândurile naționalităților, mulți

regăsindu-se de altfel în conducerea băncilor; acestea ajutau și pătura țărănească a naționalităților să cumpere pământ, printre scopurile ei figurând dezvoltarea noii „clase de mijloc” a naționalităților.

Promovarea unei politici compensatorii în problema națională

O componentă a politicii oficiale față de naționalități, prezentă încă de la începutul epocii, a fost compensarea nemulțumirii izvorâte din semiindependența Ungariei în cadrul sistemului dualist prin aplicarea unei politici de mână forte față de naționalități, ca „reparație” acordată unei opinii publice naționaliste.

Până spre sfârșitul secolului, asistăm la accelerarea procesului de îndepărtare a politicii guvernamentale de tradițiile liberale. Presiunea oficială exercitată asupra naționalităților sporește cu precădere în perioada guvernării Bánffy (1895—1899). Politică adoptată de Bánffy față de naționalități renunță la atitudinea de până atunci, ce-și propusese să abordeze problema maghiarizării pe cale legală, în mod circumspect și preferându-se evitarea unor măsuri de represiune; din acel moment, chestiunea națională e abordată din perspectivă instituțională, birocratică. Printre cele dintâi măsuri pe care le ia, figurează ținerea sub observație a mișcărilor cu caracter național și a celor socialiste, precum și — în scopul elaborării liniilor teoretico-politice de abordare a chestiunii naționale și al dispunerii centralizate de măsuri oficiale —, înființarea unui organ nou, care să funcționeze pe lângă prim-ministru, „departamentul naționalităților”, a cărui conducere Bánffy și-a rezervat-o lui însuși.

Pe lângă măsurile polițienești luate în epocă, una dintre dispozițiile de maghiarizare, considerată tipică, a fost Legea nr. IV din 1898 privitoare la denumirile de localități și alte toponimice, care enunța că orice localitate poate avea o singură denumire oficială, care va fi stabilită de Ministerul de Interne; legea și-a propus drept obiectiv ca aceste denumiri să circule nu doar la nivelul utilizării

oficiale, ci în orice tip de contact social, într-un mod cât mai general, astfel încât să ajungă să fie folosite în exclusivitate. Aceasta însemna că pe actele statului, ale comunelor și comitatelor, în inscripții și pe hărți trebuiau utilizate corespondentele maghiare ale denumirilor; e adevărat, naționalitățile își puteau folosi, în completare, propriile denumiri în manuale, în actele școlare, în timp ce întreprinderile întrebuițau denumirile pe care le considerau ele de cuviință, lucru valabil și în ce privește limba la nivel de administrație.

Practica guvernului de coaliție (1906-1910) semăna și ea cu politica dusă de Bánffy, în sensul că maghiarizarea formală a căpătat un accent fără precedent. Lex Apponyi de tristă amintire, emisă în 1907, care se amesteca în existența școlilor naționalităților, îi declara pe toți învățătorii funcționari de stat (pentru a putea fi supuși mai ușor la anchete disciplinare), acorda instituțiilor de învățământ mai sărace ale naționalităților ajutoare de stat (pentru a putea pretinde predarea într-o proporție sporită a limbii maghiare), dispunând totodată instalarea pe școli a stemei de stat și a steagului ungar (dar hotărând utilizarea în activitatea lor a imprimatelor bilingve). Coaliția nu s-a angajat în general să impună restricții libertății presei, dar împotriva publicațiilor tot mai numeroase editate de naționalități au fost întreprinse numeroase procese de presă, care, în mare măsură, au trebuit să fie anulate în 1910 de noul guvern al Partidului Național al Muncii, „ținând seama de schimbarea condițiilor”. E un fapt că naționalismul sforțitor al coaliției a contribuit la înstrăinarea de statul ungar a intelectualității aparținând naționalităților.

Între limitele impuse de politica externă

Sfârșitul de secol a adus cu sine dezvoltarea și consolidarea regatelor sârbesc și românesc vecine. Relații strânse le legau de Monarhie. Încă din 1883, România a semnat un tratat de alianță secret cu Austro-Ungaria [la care, aderă, în aceeași zi — 18/30 octombrie —, și Germania — n.t.]. Păstrarea sistemului de tratate,

interesul de a întreține relații interstatale bune cereau ca regimul să adopte o politică, pe cât posibil, moderată față de naționalități. Deși cercurile conducătoare de la Budapesta nu prea voiau să ia act de acest lucru, Ministerul comun de Externe și, cu începere de la sfârșitul secolului, și Berlinul le-au tot îndemnat să-și revizuiască poziția. Germania îndeosebi punea un accent cu totul deosebit pe asigurarea unor relații bune cu România. În ce-l privește, guvernul român, invocând interesul menținerii triplei alianțe, solicita și el concesiuni în privința politicii față de naționalități. Așa a devenit înainte de toate chestiunea românilor transilvăneni o problemă de politică internațională cu mult anterior izbucnirii războiului mondial.

Ideea integrării politice

După modelul relațiilor mai mult sau mai puțin strânse existente la începutul perioadei dualiste între oamenii politici din rândurile naționalităților și forțele politice ungare, cu deosebire cu Partidul Independenței de coloratură pe atunci încă liberal-democratică, la sfârșitul epocii se afirmă tot mai pregnant ideea colaborării cu forțele politice ale naționalităților, ideea „pactului”. Astfel, și muncitorimea aparținând naționalităților începuse de multă vreme să fie organizată de social-democrație pe baze internaționaliste; pe de altă parte, burghezia radicală de la începutul secolului considera partidele burgheziei aparținând naționalităților ca rezerva ei de cadre.

Criza politică a sistemului dualist, „agravarea situației internaționale”, dezvoltarea economico-socială a popoarelor nemaghiare, consolidarea organizațiilor politice ale acestora au determinat și cercurile oficiale să încerce să caute un modus vivendi cu oamenii politici din rândurile naționalităților. S-au putut sluji în acest scop de faptul că cerințele economice cotidiene, cele ale instituțiilor culturale, ale organizațiilor sociale tot mai active ale naționalităților trebuiau să răspundă aceluiași imperative. Dinspre con-

servatori, primele demersuri de apropiere le-a făcut contele István Tisza, în vederea atragerii cercurilor conducătoare ale celei mai numeroase naționalități, românilor. În cursul tratativelor organizate în vederea „încheierii unui pact cu românii”, începute în 1910, el a sfârșit prin a recunoaște Partidul Național al Românilor ca factor de putere, făcând „concesii” de fond în domeniul politic și cultural. Trebuie să arătăm însă aici că, dacă până azi am prezentat lucrurile în sensul că politica națională agresivă era și ea limitată de numeroși factori, pe de altă parte nici politica mai conciliantă n-a cunoscut mai puține piedici. În condițiile unor lupte politice intestinale tot mai înveninate și ale dezbinării prezente în sânul clasei dominante, Tisza s-a văzut nevoit să facă românilor concesii care să fie cât mai puțin bătătoare la ochi, în timp ce interesul oamenilor politici români era, dimpotrivă, ca în fața propriei opinii publice aceste concesii să nu fie doar reale, ci cu adevărat spectaculoase. Opoziția ungară se împotriva negocierilor, tabăra progresistă se temea de pericolul pe care-l reprezenta consolidarea pozițiilor reacțiunii cercurilor din jurul lui Tisza, în timp ce viitorul suveran, moștenitorul tronului Franz Ferdinand, în ultima clipă, le-a dezavuat și el, căci dorea să-și păstreze pentru sine inițiativa reglementării, dintr-o perspectivă absolutistă, a chestiunii naționale. Politica tratativelor, care vizase de altminteri și realizarea unei înțelegeri cu slovacii, mergea în direcția integrării naționalităților în viața politică.

Firește, izbucnirea războiului, prăbușirea Monarhiei, revoluțiile au imprimat acestui curs o cu totul altă direcție. În analiza, și cu deosebire în evaluarea politicii naționale a epocii dualiste, căderea imperiului, procesele ce au avut ca rezultat destrămarea acestuia au devenit, și au rămas până azi, criteriile fundamentale, îngreunând, într-o proporție apreciabilă, abordarea istorică modernă a acestei problematici complexe.

POPOARELE ARDEALULUI ÎNAINTE DE 1918

Recensământul populației din 1850, spre deosebire de cele care l-au urmat, îi prezintă pe maghiari și secui, respectiv pe germani și sași ca naționalități distincte, de asemenea și evreii sunt considerați drept grupare etnică separată. Datele recensământului se referă la populația locală de drept, adică, la populația născută sau domiciliată în localitățile determinate (comune). Însușind numărul populației de drept cu cel al străinilor aflați în momentul recenzării pe teritoriul comunelor respective și scăzând apoi numărul localnicilor plecați la acea vreme se obține numărul populației efective sau “prezente”.

Datele cu privire la naționalități ale recensământului din 1850 au fost publicate în două variante: prima, realizată pe baza datelor brute, cuprinde structurarea pe naționalități a populației de drept, a doua, apărută mai târziu în volumul din 1856 al colecției oficiale de statistică a Monarchiei Habsburgice “Tafeln zur Statistik zur Österreichischen Monarchie”, prezintă datele prelucrate și adaptate la scara populației efective. Modificările respective, efectuate de Karl von Czoering, directorul oficiului statistic din Viena, au mărit semnificativ numărul maghiarilor și al germanilor pe seama românilor, dar mai ales pe seama evreilor și a țiganilor (rromilor). În cele ce urmează, noi vom utiliza datele inițiale ale recensământului în cauză, date ce s-au păstrat pentru populația Ardealului într-o detaliere ce merge până la structurarea la nivelul comunelor. Pentru ca datele culese în 1850 să poate fi comparate cu rezultatelor recensămintelor ulterioare va trebui să avem în vedere și modificările teritoriale intervenite pe parcurs. Se știe că în 1850 Ardealul constituia o unitate administrativă distinctă ce cuprindea și teritoriile denumite Partium (județele Közép-Szol-

nok, Kraszna, Zaránd și regiunea Kővár¹). În 1876 marea parte a teritoriului desemnat prin Partium a fost anexată la județe ale Ungariei (Szatmár, Szilágy, Arad²), partea rămasă fiind alipită Ardealului unit între timp cu țara mamă și figurând în statisticile oficiale ale vremii sub denumirea de teritoriul de dincolo de Piatra Craiului. În același timp, structura administrativă tradițională a Ardealului - 8 județe, 4 regiuni, 9 scaune ale sașilor și 5 ale secuilor - a fost desființată prin instituirea a 15 județe (vármegye). În vederea comparării datelor am mai scăzut din cifrele inițiale ale recensământului din 185 și cele referitoare la cele 388 de comune anexate Ungariei. În acest fel datele comparate se referă la același teritoriu (57.804 km) și reflectă imaginea statistică a creșterii demografice și a evoluției structurii pe naționalități a Ardealului între anii 1850 și 1910. (vezi tabelele 1. și 2.)

Între anii 1850 și 1880 creșterea demografică a populației ca și a tuturor naționalităților din Ardeal a fost mai scăzută în raport cu cea din Ungaria. Aceasta se datorează în primul rând faptului că așa numita tranziție demografică - perioada în care datorită scăderii continue și de lungă durată a ratei mortalității se accelerează creșterea naturală a populației - începe să se manifeste cu o oarecare întârziere în raport cu Ungaria.. De asemenea ravagiile de epidemie de holeră din anul 1873 au fost mult mai mari în Ardeal decât în Ungaria. Din această cauză între anii 1869-1899 numărul locuitorilor din Ardeal a scăzut cu 3,2%.

Exactitatea relativă a datelor recensămintelor maghiare cu privire la limba maternă a populației este atestată de faptul că rezultatele profesorului universitar Nicolae Mazere din Iași, care în 1909, pe baza consultării izvoarelor bisericești, a evaluat numărul românilor din Ardeal, acestea au fost surprinzător de asemănate celei din recensământ. Astfel, profesorul Mazere

1 denumirea românească: Szolnok de mijloc, Crasna, Zărand

2 denumirea românească: Satu-Mare, Sălaj, Arad

identifică 1.418.304 de români, iar recensământul din 1900 consemnează 1.397. 282, pe când cel din 1910, luând în evidență și militarii, stabilește cifra de 1.472.021 pentru populația română.

Creșterea populației maghiare din Ardeal nu a fost nici ea peste tot uniformă. În cele patru județe secuiești (Ciuc, Treiscaune, Mureș-Turda, Odorhei) numărul maghiarilor a crescut între 1880 și 1910 doar cu 2,7% (de la 393 de mii la 500 de mii), pe când în restul județelor creșterea populației maghiare este de 7,2% (de la 238 de mii la 400 de mii, iar ponderea lor în ansamblul populației de la 15% la 20%). Este de înțeles că opinia publică de la cumpăna secolului s-a preocupat intens de “problema secuilor”, de criza economică și socială a secuimii.

În orașe proporția populației maghiare și germane era semnificativ mai mare decât în mediul rural. În 1910 22,4% din maghiari, 24,1% din germani și doar 5,6% din populația română locuia în orașe. Structura pe naționalități a populației celor 29 de orașe ardeleni este redată de tabelul 3.

Populația Ardealului a fost deosebit de pestriță nu numai din punct de vedere etnic, ci și în ceea ce privește structurarea ei confesională în număr mai mare vom găsi enoriași ai șapte confesiuni diferite. Toate grupurile etnice aparțin la mai multe culte. (vezi tabelul 4. și 5.)

Evoluția structurii populației după religie prezintă în esență aceeași tendință ca și datele cu privire la structurarea pe naționalități între anii 1850 și 1910 coeficientul religiilor “maghiare” (romano-catolică, reformată, unitariană, izraelită) a crescut, iar cel al religiei “germane” (evangelică) și al religiilor “române” (greco-catolică și ortodoxă) a scăzut.

În final să aruncăm o privire asupra structurii sociale, asupra structurii profesionale a populației și a diferitelor naționalități din Ardeal. Sistemul statistic cu privire la structura profesională a recensămintelor maghiare s-a constituit în forma sa finală abia la sfârșitul secolului trecut, din acest motiv, datele privind structura

ocupațională din recensămintele de dinainte de 1890 pot fi comparate cu cele ulterioare numai cu anumite corecții și cu o oarecare aproximație. În publicațiile datelor de recensământ rubrica cu privire la profesiunea combinată cu limba maternă apare numai începând cu 1900.

Datele din tabelul 6. ne arată că în perioada dualismului și la începutul secolului s-a accelerat modernizarea, industrializarea economiei și în Ardeal, realizându-se progrese în transformarea capitalistă a structurii sociale. Între 1890 și 1910, numărul celor angajați în industrie a crescut mai rapid în Ardeal decât în Ungaria, de asemenea, a crescut în mai mare măsură și numărul celor care au lucrat în comerț și în transporturi. Tabelul 7. surprinde în-deosebi creșterea vertiginoasă a industrializării de după 1890.

Transformările economice și sociale, modernizarea nu au afectat în egală măsură grupurile de populație de naționalitate diferită. Naționalitatea maghiară și cea germană (sasă) prezintă deja imaginea relativă a unei societăți burgheze în curs de industrializare, în timp ce naționalitatea română pare că s-a împotmolit în mod vizibil la nivelul unei societăți tradiționale țărănești. Diferența dintre structura comunității maghiare și săsești pe de o parte și structura comunității românești pe de altă parte, iese în evidență și mai mult dacă analizăm structurarea societății ardelenice de dinainte de primul război mondial conform cu categoriile sociale profesionale mai subtile, pe baza amplitudinii și caracterului detaliat al datelor oferite de recensământ. Datele respective le-am grupat în două clase. Mai întâi (vezi tabelul 8.) prezentăm structurarea populației din diferitele categorii socio-profesionale și păături sociale în funcție de limba maternă. Tabelul următor (9.) redă structura socială a fiecărei naționalități în funcție de principalele categorii socio-profesionale. În încheiere tabelul 10. va cuprinde structura categoriilor fundamentale ale intelectualității - atât de importante din punct de vedere al progresului național-politic - în funcție de limba maternă.

<i>1. Populația civilă a Transilvaniei după naționalitate pe baza recensământului din anul 1850</i>					
1850			după 1876		
	Populația legală (date originale din recensământ)	Populația stabilă (date stabilite de către Czoernig și Tafeln)	Populația legală		Populația stabilă
maghiari	355 927		305 223		
secui	180 876	585 342	180 876		488 927
în total	26,03%	28,23%		26,11%	
germani	16 633		15 462		
sași	175 637	219 374	175 631		192 204
în total	9,33%	10,58%		10,26%	
români	1 225 618	1 202 050	1 084 897		1 091 208
	59,45%	57,97%		58,28%	
romi	78 885	52 665	76 754		77 201
	3,83%	2,54%		4,12%	
armeni	7 687	7 879	7 329		7 372
	0,37%	0,38%		0,39%	
evrei	15 606	6 220	11 692		11 760
	0,76%	0,30%		0,63%	
Alții	4 776	207	3 743		3 765
	0,23%	0,01%		0,20%	
Populația legală	2 061 645		1 861 607		
plecați	-30 371		-28 951		
străini	+42 198		+39 781		
Populația stabilă în total	2 073 472	2 073 737	1 872 437		1 872 437

2. Situația populației civile a Transilvaniei pe naționalități, pe baza datelor oferite de recensăminte (pe teritoriul de după 1867)

				Creștere (sau scădere) în %		
	1850	1880	1910	1850-1880	1880-1910	1850-1910
Maghiari	488 927 26,11 %	630 477 30,25%	909 003 34,20	28,95	44,18	85,92
Germani	192 204 10,26%	211 748 10,16%	231 403 8,71	10,17	9,28	20,39
Români	1 091 208 58,28%	1 184 833 56,85%	1 464 221 55,08	8,58	33,58	34,18
Alții	100 098 5,35%	56 940 2,73%	53 542 2,01%	-43,12	-5,97	-46,51
Total	1 872 437	2 084 048	2 658 159	11,30	27,55	41,96

3. Populația oreșelor din Transilvania după naționalitate (în procente)

	1850	1880	1910
maghiari	37,3	48,6	58,7
germani	26,3	23,8	16,1
români	26,7	24,0	23,4
alții	9,7	3,6	1,8

4. Populația Transilvaniei după religie (în procente)

	1850	1910
romano-catolică	11,4	14,0
greco-catolică	29,2	28,0
ortodoxă	32,3	29,6
reformată	13,6	14,9
evanghelică	10,5	8,6
unitariană	2,4	2,5
izraelită	0,6	2,4

<i>5. Populația pe naționalități, după religie în anul 1900 (mii persoane)</i>					
	Maghiari	Germani	Români	Alții	Total
romano-catolică	301	18	3	9	331
greco-catolică	23	0	658	10	692
ortodoxă	11	0	730	8	749
reformată	359	1	2	3	365
evanghelică	23	196	2	1	222
unitariană	64	0	0	0	64
izraelită	34	17	1	1	53
în total:	815	233	1397	32	2477

<i>6. Populația activă după grupuri ocupaționale (în procente)</i>						
	Totalul populației			Maghiari	Germanii	Români
	1869	1890	1910	în 1910		
Producători agricoli	81,8	76,5	70,8	54,5	57,4	83,6
Industriași, mineri	7,0	9,1	13,6	20,2	22,4	7,3
Comerț, credit, transport	0,9	2,0	3,5	6,7	6,0	1,2
Administrație, profesii liberale	1,9	2,1	2,7	4,9	4,5	1,1
Forțe de apărare	1,2	1,6	1,7	2,3	2,6	1,2
Zilieri	2,4	3,4	2,0	2,1	0,7	1,9
Pensionari, rentieri	0,5	1,0	1,5	2,3	3,4	0,8
Servitori domestici	4,4	3,8	3,7	6,0	2,3	1,4
Alții	0	0,5	0,6	1,0	0,6	0,2

<i>7. Numărul și creșterea în procente a angajaților în ramurile industriale din Transilvania</i>						
Anul	1896	1890	1910	Creștere în procente		
				1869-1890	1890-1910	1869-1910
Minerit și industrie	75209	91993	159901	22,3	79,8	112,6

7. Numărul și creșterea în procente a angajaților în ramurile industriale din Transilvania

Anul	1896	1890	1910	Creștere în procente		
				1869-1890	1890-1910	1869-1910
Comerț, credit și transport	9017	19704	40941	98,7	107,8	312,8
Total	85126	111697	200842	31,2	79,8	135,9

8. Situația populației Transilvaniei pe grupuri socio-ocupaționale și pe baza limbii materne, în 1910

	Numărul persoanelor cu venituri și al celor întreținute	Maghiari	Germani	Români	Alți
<i>I. Posesorii de proprietăți mari și mijlocii</i>					
peste 100 pogoane	7 834	66,9	7,6	25,5	0,1
<i>II .Mici proprietari, mici arendași</i>					
cu 50-100 pog.	17 264	42,1	11,3	46,6	0
cu 10-50 pog.	465 840	27,5	12,1	60,3	0
cu 5-10 pog.	401 342	23,1	8,4	68,6	0
cu 0-5 pog.	474 026	22,9	6,4	70,6	0,1
Alți producători agricoli	26 894	29,3	2,4	65,5	2,7
TOTAL	1 385 366	24,9	8,9	66,2	0,1
<i>III. Pături burgheze:</i>					
Industriași independenți	173 837	51,6	16,6	26,4	5,4
Comercianți, transportatori indep.	47 429	57,9	19,2	20,8	2,1
Rentieri, persoane deținătoare de capital	32 672	54,9	18,0	26,1	1,0
TOTAL	253 938	53,2	17,3	25,3	4,2

8. Situația populației Transilvaniei pe grupuri socio-ocupaționale și pe baza limbii materne, în 1910

	Numărul persoanelor cu venituri și al celor întreținute	Maghiari	Germani	Români	Alți
<i>IV. Funcționari, angajați</i>					
Funcționari în ramurile economice	22 888	72,5	20,2	6,5	0,8
Intelectuali angajați în administrație, intelectuali cu profesii liberale și alți angajați	86 278	59,4	14,6	25,7	0,4
TOTAL	109 166	62,1	15,8	21,7	0,3
<i>V. Muncitori:</i>					
Muncitori agricoli	524 326	30,4	2,2	62,5	4,8
Muncitori industriali, mineri	197 251	50,1	12,1	33,6	4,3
Muncitori în comerț și transporturi	50 931	72,5	8,5	18,2	0,7
Zilieri	48 870	36,1	2,8	55,4	7,6
Servitori domestici	46 610	54,5	5,3	39,4	0,8
TOTAL	867 988	39,0	5,0	1,6	4,4
<i>VI. Forțe de apărare</i>	23 874	48,0	15,5	34,1	2,4
<i>VII. Alții</i>	30 201	51,6	8,1	32,0	9,2
TOTAL:	2 678 367	34,3	8,7	55,0	2,0
Din care: Producători agricoli	1 920 766	26,6	7,0	64,9	1,5
Industriași, mineri	377 639	51,0	14,5	29,8	4,7
Comercianți, transportatori	111 436	66,5	14,0	18,2	1,3
Alte categorii	268 516	51,9	10,6	34,5	3,0

9. Populația totală a Transilvaniei și a naționalităților mai semnificative după grupuri socio-profesionale în anul 1910 (numărul celor activi și susținuți, în procente)				
	Transilv.	Maghiari	Germani	Români
<i>I. Posesorii de proprietăți mari și mijlocii</i>				
peste 100 pogoane	0,3	0,6	0,3	0,1
<i>II. Mici proprietari, mici arendași</i>				
cu 50-100 pog.	0,6	0,8	0,8	0,6
cu 10-50 pog.	17,4	14,0	24,1	19,1
5-10 pog.	15,0	10,1	14,3	18,7
0-5 pog.	17,7	11,8	12,9	22,7
Alți producători agricoli	1,0	0,9	0,3	1,2
Total	51,7	37,5	52,5	62,3
<i>III. Pături burgheze:</i>				
Industriași independenți	6,5	9,8	12,3	3,1
Comercianți, transportatori independenți	1,8	3,0	3,9	0,7
Rentieri, persoane deținătoare de capital	1,2	2,0	2,5	0,6
Total	9,5	14,8	18,7	4,4
<i>IV. Funcționari, angajați</i>				
Funcționari în ramurile economice	0,9	1,8	2,0	0,1
Intelectuali angajați în administrație, intelectuali cu profesii liberale și alți angajați	3,2	5,6	5,4	1,5
Total	4,1	7,4	7,3	1,6
<i>V. Muncitori:</i>				
Muncitori agricoli	19,6	17,4	4,9	22,3
Muncitori industriali, mineri	7,7	10,8	10,2	3,1
Muncitori în comerț și transporturi	1,9	4,0	1,9	0,6
Zilieri	1,8	1,9	0,6	1,8
Servitori domestici	1,7	2,8	1,1	1,3

<i>9. Populația totală a Transilvaniei și a naționalităților mai semnificative după grupuri socio-profesionale în anul 1910 (numărul celor activi și susținuți, în procente)</i>				
	Transilv.	Maghiari	Germani	Români
Total	32,4	36,9	18,6	30,4
<i>VI. Forțe de apărare</i>	0,9	1,3	1,6	0,6
<i>VII. Alții</i>	1,1	1,5	1,0	0,6
<i>Total</i>	100	100	100	100
Producători agricoli	71,7	55,8	57,8	84,7
Industriași, mineri	14,2	21,0	23,4	7,6
Comercianți, transportatori	4,1	8,1	6,7	1,4
Alte categorii	10,0	15,1	12,1	6,3

<i>10. Intelectualii activi în servicii publice și liber-profesioniști după limba maternă în 1910 (în procente)</i>			
	Magyar	Német	Román
Funcționari în administrația publică	74,9	13,1	11,7
Notari	63,0	12,6	24,4
Funcționari în domeniul justiției, magistrați, procurori	75,2	7,4	16,9
Preoți și angajați ai bisericii	34,8	10,7	54,1
Avocați	65,0	8,8	26,0
Pedagogi	58,3	16,1	24,8
Angajați în domeniul sănătății	53,6	24,7	21,6
Medici	61,5	25,1	12,8
Alți	69,8	21,1	6,8
Total	60,5	14,5	24,5

EVOLUȚIE URBANĂ ȘI SCHIMBARE A MODULUI DE VIAȚĂ

În perioada de după 1867, tradițiile industriale locale n-au constituit decât în parte premise ale dezvoltării orașelor din Transilvania. Capitalul, cu raționalitatea lui, prețuia mai degrabă profitul decât tradiția, „bunul său plac” spulberând centrele de greutate anterioare ale dezvoltării urbane tradiționale. Anterior, ridicase în rândul orașelor așezări lipsite de importanță, doar pentru că erau situate în apropierea unor zăcăminte de materii prime, în timp ce — lipsite de factori care să încurajeze progresul industrial — orașe cu vechi nume au rămas în urmă în privința industrializării.

Una dintre trăsăturile manifeste ale urbanizării din epocă este creșterea însemnată a populației. Din rândul așezărilor care înregistrau o dezvoltare de peste 50%, lipseau orașe ca Brașovul ori Alba Iulia. Rămânerea în urmă a dezvoltării orașelor e evidentă la nivelul întregii țări. În 1869, de pildă, dintre cele 81 de orașe libere regale (craiești) doar 27 aveau peste 10 000 de locuitori. Reconsiderarea situației juridice a orașelor are loc în anii 1870. Pe baza noii situații juridice, doar 23 de așezări urbane au căpătat dreptul de a avea un organ administrativ înființat pe baza principiului autogovernării („városi törvényhatóság”), 50 de foste orașe libere (libera civitas regia) au fost trecute în categoria orașelor care jurisdicțional țineau direct de comitate („rendezett tanácsú város”), celelalte nefiind considerate apte să fie socotite în rândul orașelor. În Transilvania, doar Cluj și Tîrgu Mureș au primit dreptul de a dispune de autogovernare. Orașe ca Alba Iulia, Aiud, Brașov, Sibiu etc. au trebuit să se mulțumească să facă parte din categoria a doua (rendezett tanácsú város).

Factori ai dezvoltării orașelor

Situația prezentată mai sus a fost o rezultată a unui mare număr de noi factori de urbanizare. În a doua jumătate a veacului trecut, un astfel de factor de dezvoltare a orașelor a fost calea ferată. De-a lungul arterelor mai importante, și mai ales în nodurile de cale ferată asistăm la un avânt industrial și o evoluție urbană deosebite. Un rol remarcabil l-au căpătat și din acest punct de vedere așezările situate pe așa-numitele „artere comerciale”. O zonă urbanizată a prins contur bunăoară în ținutul dintre Transilvania [istorică — n.t.] și regiunea de la răsărit de Tisa (Satu Mare, Nyíregyháza, Debrecin, Oradea), continuată cu teritoriul unde Banatul întâlnește sudul Câmpiei Tisei (Arad, Timișoara etc.). Pe cursul Tisei, orașele Szolnok, Seghedin și Subotica au jucat un rol asemănător. Creșterea populației în așezările din această fâșie urbană a fost, între 1869 și 1910, superioară procentului de 85%. În Transilvania, un avânt deosebit se constată în cazul Clujului și al Țirgu Mureșului.

Dintre factorii de evoluție urbană, se cer menționate mediul natural și, eventual, și rolul administrației. Avântul deosebit al câtorva așezări s-a datorat unor factori existenți în imediata lor apropiere, de natură să înlesnească apariția implantărilor industriale. Astfel de factori au fost, în Banat și regiunea Hunedoarei, cărbunile, în zona secuiască minereul de fier, pe versantele Carpaților în general lemnul, în alte ținuturi alte bogății naturale, ca sarea ori aurul. Populația Devei sporește cu 65%, fenomen ce semnalează în același timp și faptul că, în ce privește factorii de implantare industrială, efectul acestora avea un caracter diferit. Astfel, o dată cu ameliorarea transporturilor, materiile prime erau, în majoritatea cazurilor, prelucrate nu pe loc, ci în orașele mai mari din împrejurimi, deja existente. În aceste localități, creșterea populației poate că nu a înregistrat proporții spectaculoase, dar locuitorii care trăiau de pe urma activității industriale și a circulației

produselor a sporit cu atât mai mult. În Transilvania, întâlnim în mare număr astfel de localități aflate pe calea industrializării (Brașov, Cluj, Sibiu, Bistrița).

Urbanizare și industrializare

În cele două decenii premergătoare actului din 1867 — de realizare a dualismului —, factorii care au influențat dezvoltarea orașelor au fost cu precădere producția agricolă și circulația mărfurilor. Efectul mării industrii s-a resimțit mai curând începând din anii '80 și după 1890. Din acest tablou, se poate evidenția mai ales afirmarea centrelor miniere și siderurgice. După 1867, în ținuturile răsăritene ale țării, proporția orașenilor cu ocupații de natură industrială și de comerț era foarte scăzută, în nu puține cazuri neattingând nici 10%. Cele mai multe orașe se încadrau în proporția de 10-20% (Aiud, Alba Iulia, Sfântu Gheorghe), în timp ce câteva orașe dispuneau deja de un procent de 20 și chiar de peste 30% industriași și comercianți (Bistrița, Brașov, Cluj, Sibiu). În mai multe orașe ale Transilvaniei, proporția acestor categorii ale populației a atins în anul 1910 o valoare de 30-40% (Aiud, Alba Iulia, Sfântu Gheorghe, Deva), și chiar peste 40% (Bistrița, Brașov, Cluj, Tîrgu Mureș și Sibiu). Această creștere corespunde nivelului de dezvoltare înregistrat în Ungaria Superioară și ținuturile de la vest de Tisa.

Aceste așezări reprezentau centre de industrie și comerț ale zonei, constituind avangarda procesului de afirmare a orașelor de provincie.

Dezvoltarea industrială din epoca dualismului a determinat, pe de o parte, punerea bazelor industrializării orașelor (în scopul satisfacerii într-o proporție tot mai importantă a nevoilor locale) și, pe de altă parte, apariția unor industrii și unități industriale de interes regional. Creșterea proporției ramurilor industriale legate de construcții, îmbrăcăminte și servicii a fost în directă legătură cu evoluția nevoilor locale. Se constată totodată o tendință de

stagnare în domeniul industriei alimentare, iar în ce privește ramurile ce foloseau ca materie primă părul, penele și oasele, acestea aproape dispar. Cauza apariției unor noi necesități trebuie căutată în schimbările ce au loc în modul de viață și gusturi. Cuceresc teren îmbrăcămintea și încălțămintea orășenească — față de cizma, respectiv opinca purtate înainte —, iau avânt construcția de locuințe și cea de drumuri. Transformări se petrec și în ce privește structurarea caselor și locuințelor din mediul urban. O dată cu toate acestea, își face apariția puzderia de produse industriale, de mărfuri de serie mai ieftine, continuând însă să-și păstreze valoarea produsele meșteșugărești ori ale industriei casnice, prezente mai cu seamă în articolele de factură regională, eventual în portul local. Proporțiile impresionante atinse de câte o ramură industrială ori alta oglindesc avântul pe care l-a cunoscut marea industrie. Industria textilă și de confecții de la Brașov și Cluj, industria lemnului de la Tîrgu Mureș și Arad, industria metalurgică de la Brașov și Timișoara etc. vorbesc despre marea industrie de însemnătate națională configurată la sfârșitul epocii de care ne ocupăm.

Schimbarea modului de viață

Ca un semn al modernizării, începând cu anii '80-'90 lumina electrică se aprinde pe rând și în ținuturile transilvănene. Orașele își construiesc unul după altul uzinele electrice recurgând la împrumuturi ori împrumutând câte un întreprinzător mai priceput. Orașele mai mari, ca de pildă Târgu-Mureș, și-au construit și exploatat uzinele electrice ca întreprinderi orășenești, dar un obicei răspândit era și concesionarea acestora. De cele mai multe ori, concesionarul era Întreprinderea de electricitate Ganz SA (așa s-a întâmplat la Cluj, Sfântu Gheorghe, Odorheiu Secuiesc etc.). În orașele transilvănene mai mici, uzinele electrice sau în general întreprinderile prestatoare de servicii au luat ființă ca întreprinderi private.

Iată factorii tehnici care au stat la baza transformării modului de viață în câteva orașe din Transilvania [istorică — n.t.]:

Orașul	Anul punerii în funcțiune a			
	uzinei electrice	fabricii de gaz	uzinei de apă	fabricii de gheață
Cluj	1905	1871	1887	1894
Târgu-Mureș	1898	-	1908	1905
Brașov	1898	1892	1894	-
Sighișoara	1903	1903	-	-
Odorheiu-Secuiesc	1908	-	-	-
Turda	1902	-	-	-
Sfântu Gheorghe	1908	-	1894	-
Aiud	1909	-	-	1909
Sebeș	1906	-	-	-
Abrud	1910	-	1910	-

Cu toate că răspândirea fabricilor de gaz și înființarea fabricilor de gaz orașenești au premers apariției electricității, ele n-au putut concura în privința ariei de extindere a acesteia. În orașele mai mari, la Cluj bunăoară, au fost create — în mare măsură, cu capital străin — fabrici de gaz încă din anii '50-'60. La sfârșitul acestei epoci, străzile iluminate cu petrol sau gaz țineau de-acum de imaginea obișnuită a serilor la oraș. Lungimea străzilor iluminate în mod tradițional era, de pildă, la Sibiu de 10 000 m, la Miercurea Ciuc de 8 600 m, la Târgu Secuiesc de 10 348 m, la Dej de 18 000 m, la Turda de 15 000 m. În epoca dualismului însă, gazul urban n-a pătruns și în orașele mai mici. Un succes important al acestei perioade — cel puțin, în câteva orașe mai mari și mai înstărite — a fost realizarea rețelei de instalații de apă.

Schimbări impresionante s-au petrecut în epocă la nivelul circulației urbane. Omnibuzul a rămas, și la începutul secolului,

cel mai răspândit mijloc de transport. Pe locul secund, se situa calea ferată cu vehicule acționate cu aburi. Cu astfel de vehicule putea călători bunăoară cetățeanul din Brașov.

Urbanizarea a adus schimbări esențiale și în ce privește serviciile medicale. S-au construit cabinete medicale, spitale, chiar dacă — să spunem — numărul așezămintelor sanitare nu l-a depășit pe cel al asociațiilor de binefacere. În epoca dualismului, chiar și în orașele importante, erau încă necunoscute serviciile medicale de bază, corespunzătoare din punct de vedere calitativ. La începutul secolului al XX-lea, în fiecare oraș funcționau deja între 4 și 15 așezăminte sanitare publice. Și în această privință însă, s-au conturat mari deosebiri. Caracteristice pentru orașele transilvănene erau în general serviciile medicale mai modeste, față de Banatul industrializat, unde numărul așezămintelor sanitare publice era evident mai mare. Dintre orașele transilvănene, Cluj, Târgu Mureș și Brașov au devenit centre medicale importante. Serviciile spitalicești erau destul de deficitare chiar și la sfârșitul epocii despre care vorbim. Spitalele orășenești existente trebuiau de multe ori să facă față necesităților unor ținuturi întregi. Situația era ușurată de spitalele de stat existente la nivel de comitate. O importanță deosebită o avea Clujul, unde funcționa și o clinică universitară. Au fost înființate spitale de stat în cele mai multe orașe mai importante: Târgu Mureș, Aiud, Bistrița, Brașov, Miercurea Ciuc, Gheorgheni, Sfântu Gheorghe, Deva, Sighișoara, Sibiu, Turda și Odorheiu Secuiesc.

Sistemul de instituții culturale al orașelor a cunoscut o prefacere radicală. Cu excepția localităților Târgu Mureș și Hódmezővásárhely, s-a înființat câte un teatru permanent în fiecare dintre orașele unde exista autogovernare. La Cluj, funcționa și un așa-zis teatru de vară. În Transilvania, cu excepția Brașovului, în toate orașele care juridic țineau de comitate (Miercurea Ciuc, Sfântu Gheorghe, Deva, Orăștie, Mediaș, Sibiu, Dej, Turda, Odorheiu Secuiesc) funcționa câte un teatru permanent. Teatrul

constituia cu adevărat mândria orașelor. În unele orașe mai mici, ca Mediaș ori Deva, construirea teatrului a costat peste 200 000 de coroane. (Cheltuielile pentru edificarea câte unui teatru dintr-un oraș important — Cluj, de pildă — au depășit 1 milion de coroane.) Limba spectacolelor era, în cea mai mare parte, maghiara. Dintre teatrele permanente, în cele din Orăștie, Mediaș și Sibiu spectacolele erau realizate și în germană. De la caz la caz, în localitatea Bela Crkva se organizau spectacole și în limbile sârbă și germană.

Editarea de ziare și reviste locale luase amploare. La Cluj, apăreau regulat la începutul secolului cinci-șapte cotidiene. Dintre orașele ce țineau jurisdicțional de comitate, în Brașov apăreau cinci cotidiene. În 1910, numărul săptămânalelor în ținuturile de la răsărit de Tisa era de 85, dintre care o treime apăreau în limbile minorităților.

Asociațiile erau tot mai prezente în viața orașelor. Până la sfârșitul epocii pe care o studiem, în Capitală au luat ființă peste o mie de asociații, cercuri artistice și reuniuni corale. În orașele dinspre răsărit ale țării ce funcționau pe baza principiului autogovernării, numărul acestora nu atinsese nici măcar suta (singura excepție o constituia Timișoara, unde existau 132 de asociații cu diferite profiluri). Chiar și în cazul Clujului, funcționau doar 37 de asociații. În orașele cu populație mixtă ce țineau de comitate, numărul lor a cunoscut creșteri asemănătoare: 52 la Brașov, 48 la Sibiu, 39 la Sighetul Marmației. Existau printre acestea reuniuni corale (la Brașov, de pildă, trei) și diferite societăți culturale pe meserii. Cele mai frecventate asociații culturale au fost cercurile literare. Erdélyi Múzeum Egylet (Asociația Muzeului Ardelean) din Cluj număra 870 de membri permanenți. În orașele mai importante, au luat ființă cercuri purtând numele unor poeți renumiți din provincie.

În localitățile mai puțin numeroase, ca bunăoară Târgu Secuiesc și Gheorghieni, în locul acestora funcționau cercuri de lectură.

O inițiativă culturală cu totul remarcabilă a constituit-o la Miercurea Ciuc trupa de teatru de amatori care s-a afirmat cu succes începând din anul 1876 și al cărei efectiv ajunsese, la sfârșitul epocii pe care o studiem, să depășească 120 de persoane. În unele locuri, Biserica a contribuit la difuzarea culturii. La Alba Iulia, de exemplu, începând din anii '70 funcționa Societatea Literară Romano-Catolică din Transilvania, ce număra 100-150 de membri.

Asociațiile cu caracter economic reuneau de multe ori peste o mie de membri: în Mediaș 1 337; Societatea Economică Săsească din Transilvania 10 103; Societatea Economică a comitatului Solnoc-Dobîca din Dej 600 de membri. Printre asociațiile economice, existau în fiecare oraș o mulțime de cercuri ale comerțanților și industriașilor, respectiv asociații literare ale micilor industriași. Cetățenii orașelor au înființat aproape peste tot asociații pentru ajutor de boală și înmormântare. În zonele locuite de minorități — cu precădere, în regiunile săsești —, asociațiile de înmormântare erau organizate pe minorități (Reghin, Sighișoara, Sebeș etc.).

Și în orașele răsăritene ale țării, asociațiile cu caracter politic au jucat un rol important. La Făgăraș Cercul pentru Independență cu 200 de membri, la Târgu Secuiesc Cercul pentru Independență și Cercul „'48”, la Gherla și Turda cercuri pentru independență și cercuri „'48” defineau atmosfera orașelor din ținuturile răsăritene ale țării. În Transilvania, nu a luat ființă nici o asociație liberală. Cetățenii orașelor săsești se pare că aveau alte opinii despre '48 și ideile privitoare la independență, deoarece în aceste zone n-a funcționat nici o asociație politică de acest fel.

SOCIETATEA RURALĂ DIN TRANSILVANIA

Caracteristicile procesului de afirmare a societății capitaliste

Înainte de desființarea iobăgiei, în Transilvania noțiunea de țărănime cuprindea în general păturile aflate juridic într-o situație de subordonare: iobagii și jelerii. Ea nu era utilizată cu referire la categoriile agriculturilor liberi. După 1848 însă, având în vedere că zidurile juridice despărțitoare dintre diferitele pături țărănești și de agricultori au dispărut, termenul țaran s-a extins. El îi cuprinde de-acum pe toți cei care în mod permanent cultivau pământul și duceau o existență rurală. Mai exact, pe lângă foști iobagi și jeleri, categoriile anterioare de țărani liberi: secui liberi, sași liberi din ținuturile săsești și români liberi, mici nobili scăpătați ce-și pierduseră privilegiile, respectiv cea mai mare parte a familiilor românești și secuiești de grăniceri.

Măsură comună, proprietate liberă

Acest proces de omogenizare socială a fost favorizată — după abolirea discriminărilor juridice — de apariția și consolidarea proprietății funciare capitaliste. Dacă anterior categoriile de proprietăți funciare erau grevate de sarcini fiecare într-un mod specific — se știe bunăoară că altele erau sarcinile ce grevau suprafețele de pământ ce aparțineau iobagilor, și altele cele ce grevau proprietățile grănicerești secuiești ș.a.m.d. —, acum sistemul de impozitare utiliza o măsură comună, neprevăzând privilegiu la nivelul proprietății funciare țărănești. Și, cum sistemul juridic anterior a fost abolit, în mare parte țăranii transilvăneni au devenit cetățeni liberi, proprietari de pământ. Deosebirea esențială dintre relațiile de proprietate rurale din Transilvania și cele din

Ungaria consta în faptul că în Transilvania proporția categoriei de țărani lipsiți de pământ era inferioară celei din Ungaria, respectiv că în Transilvania istorică marea proprietate funciară nobiliară ocupa o suprafață mult mai mică. În anumite zone, proporția proprietății funciare țărănești depășea 90%. Din aceste cauze, în Transilvania istorică a luat naștere un sistem de mici proprietăți mult mai puternic decât în regiunea de șes din Câmpia Tisei.

În același timp cu procesul de omogenizare, se constată și un fenomen de diferențiere în rândul țărănimii. Această situație a fost favorizată în parte de libera circulație (vânzare-cumpărare) a proprietății funciare, în parte de schimbările petrecute la nivelul economiei rurale. În timp ce o parte a țărănimii și-a consolidat poziția pe care o ocupa în structura socială, sursele istorice vorbesc și despre procesul de pauperizare. Ambele fenomene au fost rezultatul procesului de capitalizare a societății rurale, având loc, fiecare în mod specific, la polurile acestuia.

Tipurile de gospodării rurale

Tipurile de gospodării erau definite, pe lângă mărimea suprafeței deținute, de calitatea acesteia, de inventarul agricol, de sistemul de economie rurală, de distanța la care se găseau mijloacele moderne de transport și, mai ales, de rentabilitatea economiei rurale.

În Transilvania, ponderea o dețineau proprietățile mărunte, de 1-5 iugăre. Această categorie realiza în mare măsură o economie naturală, mai ales în zonele de deal și munte. Iată ce scria un autor în publicația *Huszadik Század* („Secolul XX.): „Gospodăria țărănească e în general complet închisă, o economie naturală. Oamenii produc în general totul în cadrul propriei lor gospodării, economia de schimb internațională fiind reprezentată aici doar de sticla pentru geamuri, lampa de petrol, brăzdar, zahăr, heringi și alcool.” Această caracterizare era fără îndoială valabilă în privința majorității micilor gospodării transilvănene. Dar și acest tip de

gospodărie se mai întâmpla să-și mai vândă una-două animale, ca să facă rost de banii necesari plății impozitului și cumpărării strictului necesar de accesorii pentru gospodărie; cea mai mare parte a sumei de bani necesare era agonisită însă prin efectuarea de munci plătite.

Gospodăriile de 1-5 iugăre situate la șes, pe văile râurilor, dar mai ales în zonele urbane nu mai făceau în totalitate parte din categoria economiei naturale. Cele care se ocupau cu comerțul, de exemplu cele de la Hășdate de lângă Cluj, de la Șchei de lângă Brașov, satele cultivate de pepeni și legume de pe valea Nirajului produceau în mare măsură în vederea valorificării, constituind așadar mici gospodării producătoare de mărfuri. Acest tip de activitate sistematică de vânzare la piață și de producție de marfă caracteriza îndeosebi gospodăriile de 6-20 de iugăre, în timp ce cele de 20-100 de iugăre produceau tradițional pentru piețe cu capacități de preluare din ce în ce mai mari.

Specialiștii în economie și economie agrară au calculat că în județul Cluj un sfert din numărul gospodăriilor produceau sistematic pentru vânzare, iar în județul Solnoc-Dobîca între 25-60%, în funcție de poziția geografică și condițiile existente în zonă. Dacă vom considera proporția de 1/4 ca medie, atunci vom obține următorul rezultat: la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, în Transilvania 20-25% dintre gospodării făceau parte din categoria relativ dezvoltată a celor mici producătoare de mărfuri, în timp ce aproximativ 30% dintre gospodăriile țărănești își ofereau produsele spre vânzare doar în situația în care, după satisfacerea necesităților familiale, rămânea un surplus (ori dacă nevoia le obliga să valorifice o parte a rezervei familiale). Aproximativ jumătate din numărul tuturor celorlalte gospodării făceau parte din categoria celor cu economie naturală, în parte autarhice, care, în scopul completării veniturilor, acceptau munca salariată sau o așa-numită a doua activitate. Rolul transformator al pieței

Deși proporția gospodăriilor naturale pare să fi fost importantă, trebuie să observăm că, raportat la prima jumătate a veacului, când proporția gospodăriilor ce-și valorificau produsele pe piață pare să nu fi depășit 10%, se înregistrează o evoluție însemnată. În cazul a jumătate din numărul gospodăriilor, piața capătă așadar un rol din ce în ce mai mare. Având în vedere că în Transilvania marile gospodării producătoare de marfă erau relativ puține la număr — aici, marea proprietate constând mai degrabă în păduri și pășuni —, aprovizionarea cu vite pentru tăiere, păsări, ouă, produse lactate, legume și fructe a populației orașelor aflate într-o rapidă evoluție, respectiv a zonelor miniere tot mai extinse era realizată de gospodăriile țărănești. Piețele de desfacere ale Clujului, Brașovului, Sibiului, Aiudului, Târgu Mureșului, ale localităților miniere din Valea Jiului au determinat specializarea producției țărănești de mărfuri (apariția așa-numitelor zone legumicole și pomicole).

Dezvoltarea rețelei de căi ferate însă a condus la reorganizarea piețelor zonale, definite până atunci de caracterul lor închis. În timp ce, înainte de apariția căii ferate, prețurile oscilau de pildă la târgul săptămânal de la Alba Iulia în funcție de sosirea sau nu a caravelor de căruțe ale locuitorilor din țara moșilor (care cumpărau marfa pentru necesitățile propriilor familii), după inaugurarea căilor ferate la târguri s-au prezentat și reprezentanții celor ce făceau negoț cu cereale, ca și ai proprietarilor de mori, cererea lor fiind cea care hotăra prețurile. Industria alimentară aflată în plin avânt, industria de morărit, fabricile de zahăr și lapte au determinat continuarea procesului de specializare a producției agricole. La baza ritmului accelerat de creștere a producției rurale de mărfuri din Țara Bârsei (districtul Brașov) a stat fabrica de zahăr și de unt de la Brașov. În ce privește ținutul Nirajului, acest proces a început prin înglobarea așa-numitei Murokország „țară a morcovilor” (Luca/Gheorghe Doja, Ilieni, Cinta, Nicoleşti, Crăciunel și altele). Târgu Mureș a constituit principala piață pentru

aceste localități, dar produsele lor au fost transportate cu căruțele și mai departe.

După realizarea rețelei de căi ferate, în producția de mărfuri a ținuturilor izolate se constată un regres. Iată ce se spunea la începutul secolului despre zona Erdővidék, situată la hotarul dintre județele Trei Scaune și Odorhei, zonă mai izolată de calea ferată: „Transportând grânele din acest ținut la Brașov și Scaunul Odorhei, surplusul de venituri, adică beneficiul e înghițit de cheltuielile de transport.” În zone ca aceasta și în altele asemănătoare, proporția gospodăriilor producătoare de mărfuri era substanțial mai mică decât în ținuturile străbătute de calea ferată.

Din beneficiu, noi suprafețe de pământ

Gospodarul care-și valorifica singur produsele la piață, care intra în mici afaceri ori desfășura eventual activitate de precupeț își investea cea mai mare parte a veniturilor, de multe ori chiar în totalitate, în achiziționarea a câte încă unei parcele de pământ, cu care să sporească averea familiei, în care scop nu pregeta să apeleze la credite de la bancă. Cumpărarea de pământ slujea la asigurarea celor necesare consumului propriu și garantarea viitorului propriei familii, iar uneori chiar la sporirea producției de marfă. Mai mult pământ însemna pentru familia respectivă un loc mai bun în comunitatea sătească, fiind așadar și un simbol al statutului ocupat în societate. O parte a gospodăriilor își utilizau sumele de bani rămase disponibile pentru cumpărarea de utilaje mai bune sau pentru procurarea de animale mai valoroase. Frunțase în această privință erau gospodăriile din ținuturile săsești, pe de o parte deoarece pentru piețele Brașovului și Sibiului, ca și pentru industriile lor alimentare dezvoltate merita să produci, iar pe de altă parte pentru că reuniunile și asociațiile economice săsești se străduiau să asigure condiții favorabile modernizării agriculturii. Chiar dacă nu în aceleași proporții, Asociația Economică Maghiară din Transilvania a inițiat acțiuni asemănătoare.

În ținuturile secuiești, fruntașe în modernizarea agriculturii erau județul Trei Scaune, respectiv satele dimprejurul Târgu Mureșului.

Ritm lent în procesul de dezvoltare a societății capitaliste

Creșterea veniturilor înregistrate de gospodăriile țărănești, mediul social cu caracteristici tot mai accentuat burgheze au fost de natură să-și pună amprenta și asupra modului de viață al oamenilor. Transformarea condițiilor de trai, intrarea lentă pe făgașul dezvoltării capitaliste sunt fenomene ce se petrec în viața satului mai ales cu începere din anii 1880. Pentru observatorul extern, transformarea era evidentă la nivelul mutației înregistrate în aspectul satelor. Sporirea bogăției, dar și creșterea exigențelor se traduceau în modul cel mai vizibil în arhitectura caselor. Din informațiile scrise și vizuale oferite de sursele istorice, aflăm despre amplificarea dimensiunilor locuințelor, utilizarea în construcții a cărămizii, a pietrei și a țiglei cunoscând o rapidă răspândire. Mobilierul și interioarele cunosc și ele o evoluție.

În cursul acestor transformări, în modul de viață țărănesc tradițional, care continua să dețină peste tot ponderea, încep să-și facă apariția elemente burgheze, urbane. Acest proces a lăsat urme și în portul țărănesc. Înaintea desființării iobăgiei, îmbrăcămintea era aproape în întregime produsă de industria casnică. La cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, în noi și noi sate, și chiar în ținuturi întregi s-a renunțat total ori parțial la portul popular realizat în gospodărie, făcându-se apel la haine cumpărate din prăvălii. În acest proces, un rol nu lipsit de importanță l-a avut activitatea categoriei personalului de serviciu de la orașe. Tinere din ținutul secuiesc de pildă se angajau în mare număr ca servitoare la Brașov, Cluj, Budapesta, București și în alte locuri. Presa epocii scria mult despre așa-numita chestiune a tinerelor din Secuime, cu atât mai mult cu cât acest fenomen căpăta aspecte de comerț cu fete. Situația tipică era însă că, după o vreme, tinerele se întorceau în satul natal și se căsătoreau. „De la oraș, se întorc acasă în haine

moderne, cu croială urbană, iar acasă moda o învață una de la cealaltă” — scria publicația Magyarság în 1902.

Citirea ziarelor și a almanahurilor

O altă sursă a afirmării societății burgheze a fost școala. În ultima treime a veacului al XIX-lea, învățământul elementar s-a generalizat, cu toate că nu toți copiii de vârstă școlară frecventau școlile. În 1890, din cele 2 568 de sate și comune ale Transilvaniei istorice, școli existau în 2 315, 211 sate întrețineau școli împreună cu alte localități, fără nici un fel de școală nerămânând decât 42 de sate. Existau zone în care frecventarea școlii gimnaziale a început să devină un fapt obișnuit, mai ales în localitățile săsești și secuiești. Paralel cu extinderea cunoașterii scrisului și a cititului, a luat amploare și obiceiul citirii ziarelor. Epoca dualismului austro-ungar, și mai ales sfârșitul de secol au reprezentat și în Transilvania o perioadă de răspândire a civilizației, care și-a pus amprenta și asupra condițiilor existente la sat. Acest aspect e valabil nu doar în ce privește localitățile săsești și ungurești, ci și în privința celor locuite de români.

Pe fostele Pământuri Crăiești, respectiv în fostele zone grănicerești, civilizația burgheză a prins rădăcini și la nivelul economiei rurale și al modului de viață al țărănimii românești. La Orlat (județul Sibiu), cititorii români mai în vârstă prefereau calendarele, însă tinerii citeau de-acum ziare. Biblioteca obștii număra 250 de volume, în sat primindu-se 15 exemplare din Foaia poporului. Organizația culturală a românilor din Transilvania ASTRA avea în grijă 430 de biblioteci comunale.

Sfârșitul de secol este epoca întemeierii de asociații. La Cris-turu Secuiesc, așezare locuită de agricultori unguri secui, s-au pus bazele a nouă asociații, iar la Bădeni, în județul Turda-Arieș (fostul Scaun Arieș), funcționau un cerc de lectură și o asociație corală. Și în zonele estice ale județelor Arad, Bihor și Satu Mare iau ființă tot mai multe cercuri de lectură de orientare socialistă.

„MANCHESTER–UL UNGAR”. DEZVOLTAREA TIMIȘOAREI MODERNE

„Dintre orașele de provincie ale patriei noastre — lucru recunoscut de întreaga țară —, nici una nu oferă semne atât de evidente ale progresului în toate domeniile ca Timișoara. Acest oraș se dezvoltă cu o viteză aproape americană. În alte locuri, e nevoie de decenii ca să se realizeze ceea ce la Timișoara se face în câțiva ani” — scria în 1908 un specialist în economie, uimit de transformările excepționale petrecute aici în primii ani ai secolului.

În 1850, când abia se încheiau rănilor asediului de patru luni care avusese loc în 1849, în urma căruia în oraș „se încuibăriseră prăpădul și cea mai cumplită mizerie”, Timișoara număra abia 20 560 de locuitori. Au fost necesare o evoluție pașnică de câteva decenii, hărnicia și spiritul de inițiativă al cetățenilor, apariția unor condiții economice interne și internaționale favorabile pentru ca, după o perioadă ceva mai lungă de consolidare, Timișoara să se poată ridica la rangul de cel mai important oraș industrial după Capitală. A avut de parcurs un drum deja umblat, dar a trebuit să facă față și unor dificultăți pe care cele mai multe orașe nu le-au cunoscut.

După înfrângerea luptei pentru libertate, a fost, până în 1860, centrul administrativ — dominat încă de cetatea ce înconjură centrul orașului și de o numeroasă armată — al nou-createi regiuni imperiale Voivodina Sârbească și Banatul Timișan. Funcția de primar e ocupată de un comisar imperial. Politica de dezvoltare industrială regională dusă de Austria în secolul al XVIII-lea pusese aici deja bazele câtorva întreprinderi industriale, care însă, cu timpul, s-au atrofiat. La mijlocul secolului al XIX-lea, fizionomia orașului era definită în bună măsură de mica industrie

meșteșugărească. În jurul anilor 1850, dintre cei 1 413 meșteșugari, contemporanii îi considerau ca demni de amintit pe cei 178 de cizmari, 186 de cârciumari, 81 de cojocari și 37 de pantofari. În decursul a câțiva ani însă, încep să-și facă apariția unele întreprinderi mai mari, varietăți timpurii caracteristice ale capitalismului maghiar: 3 distilării de spirt, o fabrică de lichior, 2 fabrici de ulei, 2 fabrici de oțet, fabrică de piele, fabrică de cărămidă, fabrică de unelte agricole — cea din urmă ca filială a unei firme pragheze.

După căderea regimului Bach, își încetează existența și Banatul Timișan, iar Timișoara devine din nou „oraș ungar”, reședința comitatului Timiș — desigur, invariabil, cu populație majoritar germană. Există din nou un primar ales, membrii marcantă ai burgheziei au posibilitatea să se angreneze în viața politică, pentru a se alătura taberei moderaților din Partidul Revoluției, apărători ai constituției. Realizarea dualismului pune punct schimbărilor declanșate în 1860 în viața politică a orașului, începe îndelungata epocă de pace, în timpul căreia, timp de decenii, cetățenii și conducerea orașului sunt preocupați doar de problemele cu adevărat pasionante ale economiei și urbanismului.

Duelul oraș—cetate. Etapele unei demilitarizări

În anii dualismului, rapidele schimbări conjuncturale au priit Timișoarei. A luat avânt nu doar industria alimentară, ci și activitatea de creditare; în trei ani, au luat ființă patru bănci noi, iar calea ferată ce a legat, cu începere din 1857, Timișoara de Pesta a fost de natură să sporească circulația comercială. S-a realizat tramvaiul cu cai. S-a extins rețeaua iluminatului public cu gaz ce a funcționat începând din 1855, s-au ridicat ca din pământ școli și clădiri publice, a fost construit și un teatru de mari dimensiuni. În calea urbanizării stătea însă cetatea — una dintre fortărețele cele mai importante ale imperiului habsburgic. Vechiul oraș era înconjurat de ziduri, celelalte părți ale acestuia, situate în jumătăți de semicerc, fiind despărțite și ținute la depărtare de centru prin

sisteme de apărare, șanțuri, având în vedere că pe spațiile lăsate libere din motive strategice nu era voie să se construiască.

Patru decenii a ținut lupta pentru demolarea cetății — ori, cu o expresie folosită în epocă, pentru „renunțarea la cetate”; aproape tot atâta timp cât a fost necesar, în veacul al XVIII-lea, pentru edificarea ei.

O mare realizare a constituit-o obținerea din partea împăratului și regelui Franz Joseph, în 1868, a aprobării micșorării la jumătate a spațiului cu interdicție de construire, măsurat de la zidurile cetății. Porțile cetății au fost lărgite pentru a permite trecerea tramvaiului cu cai, au fost construite drumuri pe sistemul de șanțuri de lângă ziduri, străzi în spațiile eliberate.

Era limpede că lupta cu Ministerul de Război (comun) austro-ungar de la Viena de care aparținea cetatea va reizbucni curând, căci acțiunea de urbanizare și menținerea fortificațiilor erau incompatibile. Marea criză economică din anul 1873 a lăsat pentru moment lucrările baltă, punând capăt febrei de eliberare a terenului, întreprinderile înființate în anii 1850-1860 dădeau pe rând faliment, din cinci bănci trei au fost declarate falite, dezvoltarea Timișoarei a început să bată pasul pe loc, creșterea populației a stagnat. Dar nu s-a oprit. La sfârșitul anilor 1880 — ca de altfel pretutindeni în țară —, s-au făcut simțite primele semne ale unei perioade de avânt, cea pe care istoriografia o numește revoluția industrială.

În 1890, a început ultimul act al polemicii desfășurate între autoritățile orașului și forurile militare. După tratative secrete, suveranul a aprobat demolarea porților cetății, obținându-se astfel o evidentă ameliorare a circulației, ba se vorbea până și de o adevărată primenire a aerului. Apoi, după un an, guvernul a solicitat să intervină pentru demolarea zidurilor cetății. Un ajutor deosebit a fost primit din partea contelui Gyula Szapáry, prim-ministru, apoi, începând din 1892, reprezentantul în parlament al orașului. În 1892, Franz Joseph dispune „renunțarea la caracterul

fortificat al cetății timișorene și considerarea ei pe viitor ca oraș deschis".

Lucrările de demolare și transformare erau însă nu doar o problemă de decizie regală, ci, în mare măsură, o chestiune pecuniară. A fost nevoie de intervenția lui Szapáry, apoi de cea a lui Wekerle pentru ca terenul astfel eliberat să poată trece, contra unei despăgubiri acceptabile, în proprietatea orașului. Conducerea armatei a solicitat ca toate cheltuielile cerute de demolare să fie acoperite din bugetul orașului, ca și cele reclamate de ridicarea de noi edificii, și chiar și așa i-a rămas armatei pământ în administrare, după cum și alte suprafețe erau „rezervate unor scopuri militare". După îndelungi negocieri, s-a ajuns la un compromis. În cinci ani — din secolul care începuse —, orașul trebuia să plătească 1,9 milioane în loc de 4 milioane. Orașul s-a angajat să realizeze lucrările de demolare și de netezire a terenului. Începând din anul 1898, au fost recuperate aproape 40 de milioane de cărămizi re folosibile, cu care s-au acoperit în general sumele cheltuite pentru lucrări. Parcelele realizate pe suprafețele eliberate au putut fi valorificate la prețuri foarte bune. Orașul s-a angajat de asemenea să construiască noile obiective militare. E dificil, și poate nici nu merită să calculăm cu exactitate în coroane bilanțul financiar al complicatelor tranzacții care au avut loc. Ampla „demilitarizare" a creat nenumărate posibilități de muncă, aducând întreprinzătorilor mari câștiguri, dar, înainte de toate, a netezit drumul în fața lucrărilor de urbanizare începute în 1891. Comandamentul corpului 7 armată a rămas, e adevărat, în continuare la Timișoara, ca și câteva mii de militari, dar raporturile dintre autoritățile urbei și cele militare n-au mai avut un caracter de forță, ci de afaceri.

Amenajarea orașului modern

În perioada cât la conducerea primăriei timișorene a stat János Török, a fost elaborat, în concordanță cu legile naționale, cunos-

cutul Statut al orașului, care a stabilit — se poate spune, până la sfârșitul epocii — modul de funcționare a administrației. Alegătorii — puțini la număr: în 1880, 2 203 persoane — votau pe circumscriptii, la așa-numitele alegeri pentru autogovernarea locală. Pentru fiecare 250 de locuitori, se propunea câte un membru pentru Comitetul de autogovernare. Jumătate din numărul acestora erau aleși, iar jumătate făceau parte din categoria viriliștilor, adică a celor care plăteau cele mai mari impozite. Adunarea generală orășenească se întrunea o dată pe lună sub conducerea prefectului urbei ori a primarului și constituia un fel de parlament, care lua decizii în privința bugetului, a suplimentării cheltuielilor, dar și în legătură cu licitațiile, ori taxele. În atribuțiile ei intrau alegerea funcționarilor și chestiunile disciplinare legate de aceștia, ca și exercitarea drepturilor persoanelor care ctitoreau, întrețineau sau sprijineau material bisericile (catolice).

Conducerea orașului era asigurată de consiliu (instituția magistratului), al cărui președinte e, în mod firesc, primarul, iar membrii — conducătorii efectivi ai orașului: căpitanul de poliție, notarul-șef, procurorul-șef, șeful Curții de Conturi, membrii consiliului. Ședințele acestuia, întrunite de cel puțin două ori pe lună, erau, în principiu, publice. Corpul funcționăresc primea un salariu diferențiat. În 1884, primarul beneficia, împreună cu indemnizația, de 3 100 de forinți pe an și „locuință”, medicul-șef însă de 600 de forinți cu totul; e adevărat, și copistul numit căpăta 500 de forinți.

Nu doar administrarea asigurată de cei aproximativ 40 de demnitari aleși a făcut ca Timișoara să devină un mare oraș, ci și munca tenace și gospodărirea inteligentă garantată de conducerea urbei au avut un rol decisiv în înflorirea acestei localități.

Demnitarii aflați în fruntea orașului au fost receptivi la nou încă din epoca absolutismului. Grație unei întreprinderi austriece, aici se introduce, în anul 1857, pentru prima oară în provincie, iluminatul public cu gaz. Când contractul cu compania austriacă a expirat și au început discuții legate de reînnoirea acestuia, auto-

ritățile încheie pe neașteptate un acord cu o societate britanică, astfel încât, în toamna anului 1884, se asigură, cu 731 de lămpi de stradă (și 5 100 de consumatori particulari), pentru prima oară pe continent, iluminatul public stradal cu energie electrică — alături de iluminatul cu gaz, care se păstrează. În 1879, demarează lucrările de construcție ale rețelei telefonice urbane, în 1910 înregistrându-se 8,5 milioane de convorbiri locale. La realizarea străzilor — pietruite, iar ulterior, în parte, asfaltate —, a parcurilor, ca și a piețelor și străzilor îngrijit plantate cu copaci, s-a căutat să se țină seama de criteriile sanitare, dar și de tradițiile orașului, regăsite în supranumele pe care l-a căpătat, ca semn de cinste: „mica Vienă”. Și toate acestea, fără să trebuiască majorate impozitele comunale suplimentare (din 1873, 30%). Acest lucru se putea realiza doar în condițiile în care orașul devenea el însuși într-o proporție tot mai însemnată un bun gospodar.

Orașul se întreținea nu doar din impozite — ce contribuiau într-o măsură tot mai importantă la venituri —, din impozitele suplimentare — cele percepute în funcție de cantitatea de marfă vândută prin rețeaua comercială, suplimentele de impozit încasate în funcție de consum (pe vin și carne, 25%) —, ci și din arendarea de terenuri, din chirii, taxe, ca și, într-o măsură tot mai însemnată, din profitul mai degrabă indirect obținut de pe urma propriilor întreprinderi. Orașul a cumpărat uzina electrică, iar începând din anul 1899 a dispus de tramvaie electrice — pe această rețea de transport în comun desfășurându-se cea mai intensă circulație la nivelul provinciei; a cumpărat de asemenea fabrica de gaz, fabrica de cărămidă, a înființat o întreprindere de salubritate, ele având obligația să funcționeze, fiecare, cât mai economic.

Camera de Comerț și Industrie din Timișoara a elaborat, împreună cu Primăria, direcțiile de dezvoltare a orașului, căutând noi surse de venituri. Pe această linie, s-a înscris și Expoziția industrială și agricolă a Ungariei de Sud, organizată în 1891, care a fost vizitată nu doar de rege și de notabilitățile guvernamentale, ci și

de oameni de afaceri din străinătate, care au fost atrași de posibilitățile economice pe care le oferea orașul. Pe măsura demolării fortificațiilor, sporeau intervențiile orașului pe lângă guvern pentru construirea cât mai multor instituții de stat, școli, pentru săparea, regularizarea și transformarea canalului Bega în arteră fluvială navigabilă, atrăgând pentru investiții capitalul străin. Se puneau la dispoziție, gratis, terenuri, cărămizi la prețuri scăzute, curent electric la preț de cost, se ofereau reduceri, timp de mai mulți ani, ale impozitelor pe plan local — recunoscându-se că avantajele oferite de stat nu sunt suficient de ispititoare prin ele însele.

Valul industrializării

La sfârșitul secolului, orașul cunoaște impulsul noului val al industrializării. Nu trebuia să fii adeptul „fatalismului geografic” — spuneau oamenii epocii — ca să-ți dai seama că poziția favorabilă a orașului, situat pe drumul transversal ce venea dinspre Kassa/Košice, ori importanța căii ferate ce ducea, începând din 1876, prin Orșova, în România, ca și densitatea propice a populației din zonă și ponderea industriei alimentare și a industriei lemnului, asigurată de producția agricolă a județelor Timiș, Torontal, Caraș-Severin (în 1911, la cele cinci târguri naționale organizate aici sunt aduși 75 000 de cai și 34 000 de vite) — sunt tot atât de premise ale atragerii capitalului. Contemporanii considerau că un rol deosebit îl au și caracteristicile germane ale orașului, ca un element ce facilita aflusul de capital și de forță de muncă. (În 1900, 51% din populația de 50 000 de locuitori ai acestui oraș pentalingv erau germani, 32% maghiari și 11% români.)

La avânt activitatea financiară. În 1911, funcționează 32 de instituții de credit, sporește rețeaua de căi ferate — pe opt linii, sosesc zilnic 120 de trenuri, cu care călătoresc peste un milion de persoane. Pe aici trece renumitul Orient Expres, care leagă Londra de Constantinopol. Când cota apelor o îngăduie, la Timișoara se poate ajunge și cu vapoarele. În zona centrală a orașului, alături de teatrul germano-

maghiar, se disting prin bun gust puzderie de elegante instituții publice, hoteluri, bănci, magazine, cafenele și restaurante. Celelalte părți ale orașului — Fabrik, Elisabetin — se dezvoltă într-un ritm deosebit mai ales după 1900.

În afară de industria alimentară tradițională — ca bunăoară uriașele mori și distileriile de spirt (care se ocupă și de îngrășarea animalelor) — funcționează o fabrică de zahăr și una de bere, ale căror produse ajung până la Istanbul; aici se află cea mai mare fabrică de țigări (după cea de la Fiume) din țară, cu 2 000 de muncitori; există o fabrică de chibrituri și de substanțe chimice cu 400 de muncitori, o fabrică de îngrășăminte ce lucrează pentru export, o fabrică de mobilă, o turnătorie, o fabrică de unelte agricole, din 1899 cu capital străin, o mare fabrică de pălării, din 1900 cea mai mare fabrică ungurească de încălțăminte, „Turul”, cu un capital inițial de 2 milioane de coroane și cu 900 de muncitori, importantele ateliere de căi ferate cu 540 de lucrători etc. O caracteristică a orașului este că și-a creat o serioasă industrie textilă, aici funcționând și o întreprindere electronică mijlocie, unde se fabricau dinamuri și motoare electrice.

„Putem spune că mărfurile produse la Timișoara au piață de desfacere în toate statele Europei, ca și peste ocean. În zilele noastre, gospodina din Germania folosește făină produsă la Timișoara, gentlemanul englez poartă pantofi făcuți la Timișoara, în România răsună clopote turnate la Timișoara, spirt distilat la Timișoara se comercializează în Turcia [!], în Franța și Belgia ajung pălării confecționate la Timișoara, copilul bulgar cere bomboane făcute la Timișoara, palinca de prune e băută de ruși și canadieni, pe drumurile Serbiei circulă vehicule fabricate la Timișoara, pentru covorul lucrat în Asia Mică se utilizează și fire de lână realizate la Timișoara, în Statele Unite se consumă unt de la Timișoara, suedezul folosește parfum de la Timișoara, iar egipteanul își aprinde țigara cu chibrituri fabricate la Timișoara” — scria cu legitimă mândrie Jenő Lendvai, secretarul Camerei de

Comerț și Industrie, în volumul privitor la comitatul Timiș din seria monografică reprezentativă intitulată Magyarország vármegei és városai („Comitatele și orașele Ungariei”).

Politica socială a urbei

Pe măsura dezvoltării marii industrii, conducerea orașului a trebuit să facă față la noi și noi probleme. Promova, pe de o parte, industrializarea — și, în acest sens, în afară de bonificații, acorda o subvenție anuală de 10 coroane pentru fiecare muncitor în parte —, iar, pe de altă parte, era tot mai dificil să se facă față exigențelor, atât ale industriei, cât și ale cetățenilor. În 1910, se construiește o nouă uzină (hidro)electrică; în această perioadă, se realizează rețeaua de apă curentă, care transportă apă potabilă deferată, extrasă din puțuri de adâncime, în timp ce un sistem separat oferă o apă mai ieftină pentru irigații. Peste canalul Bega, se construiesc poduri, sunt necesare lucrări de nivelare a solului, de regulare a apelor freatice, de strămutare de dane și căi ferate și, în sfârșit, terminarea lucrărilor de canalizare. Acest din urmă aspect reprezenta o sarcină dificilă, ce a necesitat 23 milioane de coroane, fiind dus la bun sfârșit abia în pragul primului război mondial; la punctul terminus, funcționa o instalație de epurare; apele uzate erau aspirate cu pompele și evacuate pe canalul Bega.

Pe lângă toate acestea, dezvoltarea culturii a însemnat obligații și pentru urbe; cele 80 de școli — de stat, confesionale, orășenești, printre ele școli ale naționalităților — au primit sprijin, direct și indirect. Pentru teatru, s-au asigurat bani, încălzire, iluminat; cazinoul, liceele muncitorești au primit subvenție, iar bibliotecile bani. La începutul secolului, pentru învățământ se cheltuiau de două ori mai mulți bani decât pentru siguranța publică. Iar roadele acestei politici s-au văzut în proporția celor care știau să scrie și să citească: 70,3% în 1910 (cel mai bine plasat era orașul Győr, cu 77,5%), proporție care creștea cu repeziciune. Cu cei 11 656 de elevi câți număra în 1906, Timișoara era socotită pe drept oraș al

școlilor. În 1911, s-a reușit acceptarea de către guvern a planului elaborat de autoritățile orașului, conform căruia cea de a doua politehnică din Ungaria să fie construită aici.

Epoca s-a preocupat într-o proporție redusă de problemele muncitorimii, ale cărei existență și trudă se înscriau în zona de umbră a capitalismului. Timișoara era o excepție nu doar pentru că aici a fost unul dintre leagănele mișcării muncitorești din Ungaria, ci și pentru că autoritățile au fost suficient de atente la chestiunile sociale, dispunând pentru aceasta de niște bani, dar mai ales de spirit de inițiativă. Dorința de a ajuta nu făcea desigur o diferență netă între „cetățeni” și muncitori.

În scopul ținerii sub control a prețurilor la carne, se importa, când era posibil, carne de porc din Serbia. În 1912, se construiește o fabrică de pâine și, tot cu scopul de a controla prețurile, în 1910 se înființează un centru orașenesc de lapte, iar în fiecare sector al orașului se amenajează spații de comercializare a alimentelor, în vederea valorificării cartofilor și legumelor. Opinia oficială conform căreia casa de amanet înființată în 1902, iar cu începere din 1910 administrată exclusiv de oraș a slujit și interesele „păturilor mai nevoiașe” pare să oglindească realitatea. O măsură cu mult mai importantă a fost însă inițierea, începând cu 1908, a construcțiilor de locuințe pentru muncitori. S-a reușit ridicarea a două sute de case cu ajutor și facilități din partea statului. Muncitorii trebuiau să depună 400 de coroane, după care se plăteau anual câte 150 de coroane timp de douăzeci de ani. S-a început și construirea de locuințe muncitorești cu chirie. Începând cu 1913, anul izbucnirii celui de-al doilea război balcanic, din cauza înrolărilor a fost necesar să se aibă în vedere ajutoare pentru familii, înființarea de cantine populare. Vântul războiului mondial se întea.

În fine, trebuie amintit că orașul a cheltuit mult și pentru sănătatea publică. La sfârșitul perioadei analizate, la 68 000 de locuitori existau șase spitale, cincizeci de medici, cincizeci de

moașe și paisprezece farmacii; construirea unui nou spital a rămas doar un proiect.

Până în 1910, Timișoara devenise un oraș modern, cu marea ei industrie articulată la industria Europei, cu o structură urbanistică pusă la punct, cu școli renumite, ce-și exercitau influența dincolo de hotare, spre sud, cu o cultură pentalingvă, dar, în fond, de esență maghiaro-germană, cu funcția ei tot mai importantă de verigă de legătură între Balcani și Monarhie. Războiul mondial și marile mutații statale au curmat acest proces. Istoria a fixat un loc și o funcție nouă orașului favorit de odinioară al lui Huniade. Bazele puse în epoca dualismului s-au dovedit, și în noile condiții istorice, viabile, perene.

Turn din sistemul de ziduri de apărare al orașului Mediaș

MAGHIARI, ROMÂNI, SAȘI Transilvania 1867–1918

De veacuri, simbolurile Transilvaniei au fost nu atât munții ori localitățile ei mărunte, cât „opulentul Cluj”, Alba Iulia, Sibiu și Brașovul, orașele în general. Călătorul francez Pierre Lescaopière nota la sfârșitul secolului al XVI-lea, ajungând la Brașov dinspre est: parc-ai sosi în Padova...

Orașele transilvănene aflate pe drumul urbanizării de tip central-european, după o îndelungată perioadă de stagnare, păreau să se fi deșteptat, la sfârșitul veacului al XIX-lea, dintr-un somn asemănător celui din care s-a trezit Frumoasa-din-pădurea-adormită, să recupereze într-un ritm accelerat rămânerea în urmă. Numărul locuitorilor citadini ai Transilvaniei istorice a crescut, între 1850 și 1910, de la 150 000 la aproape 350 000, creșterea cea mai importantă având loc în deceniile de după 1890. Se poate considera ca un fapt aproape simbolic că demolarea definitivă a zidurilor dimprejurul orașelor are loc în epoca dualismului; dezvoltarea industriei și a mineritului e de natură să ridice noi localități la rang de oraș, în timp ce, în vechile orașe, proporția celor ce-și câștigă existența de pe urma industriei și comerțului depășește în general 30% — situație similară celei din Câmpia Tisei.

Cuceririle civilizației se afirmă plenar cu începere de prin anii 1880. Apeductele medievale realizate din trunchiuri de copac, dar mai ales fântânile din curți încep să fie înlocuite cu instalații de apă moderne, în locul lămpilor cu petrol și al lămpilor cu gaz ale anilor 1860—70 apare, la sfârșitul secolului — la Timișoara, încă din 1884 — iluminatul public stradal cu energie electrică. În 1908, se furniza energie electrică în 14 orașe. Transportul public era asigurat în Brașov și Cluj de trenul urban cu aburi, în Sibiu în

schimb circula în 1904 troleibuzul, care a fost înlocuit cu tramvaiul. Tot orașele erau și centre de deservire medicală. În 1910, la Brașov funcționau trei spitale, la Sibiu cinci, iar la Cluj șase.

Viața spirituală și culturală se bucura de posibilități de afirmare propice chiar și din perspectiva prezentului. Apăreau o mulțime de publicații, cu toate că trebuia să se țină seama de concurența mării prese budapestene. Toate orașele dispuneau de săli de teatru, iar în 1904 s-a construit cel mai mare: Teatrul Național din Cluj. La sfârșitul secolului, și-a făcut apariția cinematograful, și curând Transilvania a devenit leagănul producției ungare de film. În fiecare oraș funcționau cu zecile diferite asociații create de cetățeni, în mare parte organizate separat, pe criterii naționale.

Burgezia orașelor Transilvaniei era în mod tradițional multi-națională, dar, în ansamblu, ponderea o reprezentau maghiarii. Populația urbană era în 1910 în proporție de 59% formată din maghiari, 23,1% din români, 16,2% din germani (față de sate, unde situația era inversă: 60% români și 30% maghiari). În cele opt așa-numite orașe săsești, proporția germanilor era desigur mai mare, în Sibiu și Sighișoara ei alcătuind jumătatea populației, iar în celelalte majoritatea relativă. Intelectualitatea reprezentativă a tuturor celor trei națiuni considera crucială formarea și păstrarea unei burghezii naționale puternice, de care-și lega speranțele de propășire.

Maghiari, evrei, armeni

În doar câteva decenii, burghezia maghiară din Transilvania trece, după o îndelungată imobilitate, printr-un proces radical de transformare, îmbogățindu-se, în general, ca și în celelalte părți ale țării, cu noi elemente. Prima generație de întreprinzători de după 1848, ca de pildă tânărul meșteșugar devenit ingenios inventator, inginerul Péter Rajka, cedează locul investitorilor capitaliști moderni (ori mai moderni). Întreprinzătorul de origine nobilă Elek Zsigmond, bunăoară, numit și „primul industriaș al Transilvaniei”, pune bazele averii de

tip capitalist a familiei sale: fabrică de spirt, moară cu aburi, fabrică de bere, unitate de exploatare minieră la Hunedoara și Aghireș. Fiii săi sunt oameni instruiți, conducători de organizații, membri în diferite consilii de administrație, unul dintre ei — chiar deputat în Parlament — ocupându-se în mod sistematic de politica economică. O serie întregă de aristocrați se arată de altfel interesați de industrie și minerit, și nu doar ca beneficiari, ci și ca organizatori activi ai acestor domenii, păstrându-și, cu toate acestea, statutul special și „nefuzionând” cu burghezia.

Marea burghezie evreiască s-a format din rândurile micilor negustori, ale distilatorilor de spirt, ale comercianților de material lemnos, ca în cazul lui Jeremiás Baruch din Tîrgu Mureș, a cărui familie este, la începutul secolului, sub numele de Felsőványi, proprietarul unei societăți pe acțiuni. Tipul de întreprinzător intelectual e bine cunoscut în epocă: savantul Henrik Finály este la sfârșitul veacului secretar al Camerei de Industrie din Cluj și un lucrător activ pe tărâmul politicii economice. Avocatul Mózes Farkas devine conducător de întreprindere, el fiind — deja — managerul care determină dezvoltarea fabricii de piele Renner din Cluj și transformarea ei în mare întreprindere [viitoarea Dermata — n. red.]; o personalitate similară e și József Szterényi, care, pornind de la Societatea Industrială din Brașov, ajutat și de agitația provocată de războiul vama românesc, devine secretar de stat pentru probleme de comerț, ministru și baron.

Zidurile despărțitoare ale vieții sociale n-au fost de netrecut, dar fenomenul de excludere și de izolare n-a dispărut niciodată cu totul. Printre sași și români, evreii nu puteau pătrunde. Doar segmentul maghiar al societății a ținut pentru ei porțile deschise. La începutul secolului, evreii transilvăneni erau, într-o proporție de peste două treimi, de limbă maternă maghiară. Mulți dintre ei se afirmă în viața publică, mulți dintre ei contribuie pecuniar la opera de școlarizare și culturalizare; în 1912—1913, aproape 13% dintre studenții Universității din Cluj sunt izraeliți.

Burghezia armenească a pornit de timpuriu pe calea maghiarizării. În 1851, sunt înregistrați aproape 8 000, în timp ce în 1910 statistica vorbește despre ei ca de o naționalitate asimilată între timp de maghiari. Vechile branșe comerciale le scapă pe nesimțite din mână, iar burghezii armeni bogați se retrag spre zonele centrale și vestice ale Ungariei, devin proprietari de pământ, optând uneori pentru o carieră intelectuală ori politică (ca Béla Lukács, care ajunge până la funcția de ministru, ori ca prim-ministru László Lukács). La sfârșitul secolului, la Gherla, alintată „metropola armeano-maghiară”, armenii continuau să-și cultive vechile tradiții, dar pe străzi vorba armenească se putea auzi tot mai rar, iar publicația Armenia a apărut încă din anii 1880 în limba maghiară.

Între marea burghezie și pătura micilor meseriași și negustori se afla categoria „profesiunilor intermediare și liberale”, care ajunsese să numere, la sfârșitul perioadei pe care o analizăm, 86 000 de persoane (împreună cu membrii de familie). Peste jumătate (în 1910, 59,4%) erau maghiari, iar un sfert (25,7%) români. Creșterea numerică înregistrată de aceștia se datorează dezvoltării aparatului administrativ al statului burghez, evoluției înregistrate la nivelul muncii sociale. Tradiția diversității originilor caracterizează deopotrivă și categoria funcțiilor tehnice — dintre care, la finele perioadei analizate, în minerit lucrează 3/4 maghiari, iar în marea industrie 2/3. Funcțiile administrative județene și de stat (inclusiv la MÁV — Căile Ferate Ungare) erau ocupate de o puzderie de persoane cu nume istorice și membri ai unor familii burgheze, adevărate dinastii formându-se chiar și la nivelul, redus numeric, al funcționarilor români.

Intelectualitatea în sensul strict al cuvântului era formată într-o proporție de 2/3 din maghiari. De la bun început, funcția cultural-politică jucată de aceasta depășea în importanță numărul ei. Această intelectualitate s-a situat consecvent pe poziții liberale, în parte democratice, criticând aspectele conservatoare ale regimului și dorindu-se promovarea modernizării. Și-a dat obolul la înt-

meierea, în 1872, a Universității din Cluj; în raport cu populația orașului, aici funcționau, la cumpăna dintre secole, mai multe unități de învățământ decât oriunde altundeva în țară. Cele 52 de instituții de învățământ erau frecventate anual de câteva mii de elevi, un sfert din populația orașului fiind alcătuită din elevi, institutori și profesori. La Universitate, înzestrată cu clinici și clădiri moderne, lucrau sau făceau carieră oameni de știință de renume internațional; cu cele 200 000 de exemplare ale ei, Biblioteca Universitară era a doua ca mărime din țară. Prin Societatea Muzeului Transilvănean, prin Universitate și renumitele ei școli, prin presa și viața teatrală, intelectualitatea Transilvaniei a făcut din Cluj unul dintre centrele naționale de iradiere ale culturii europene.

Românii

Dintre cele trei burghezii naționale, cea românească a evoluat în cea mai mare măsură pe drumul ei propriu, fiind cel mai puțin legată de mediul orașelor și devenind abia la sfârșitul veacului — și chiar și atunci doar pe jumătate — o pătură urbană. (La finele perioadei pe care o analizăm, o treime a Brașovului e românească, iar în cazul Sibiului o pătrime; cele mai românești orașe sunt Ocna Sibiului și Năsăud.) Având în vedere că existența populației românești din Transilvania se desfășura într-o măsură decisivă în cadrul unei culturi rurale tipice, țărănimea forma într-o proporție superioară altor popoare baza clasei mijlocii românești.

La începutul epocii moderne, elementul burghez era alcătuit din cele câteva sute de preoți cu carte concentrați în jurul înaltului cler, din profesori, câțiva negustori bogați și intelectualitatea angrenată în politică, redusă numeric, provenită din numeroasa pătură a micii nobilimi. O problemă dificilă a constituit-o faptul că până la sfârșitul secolului n-au reușit să aibă câteva mii de oameni îndeajuns de instruiți, independenți din punct de vedere material. Din această cauză, aceiași conducători ai lor, puțini la

număr, trebuiau să facă totul: politică, presă, societăți economice, fabrici, cazinouri, știință și asociații. Între timp, numărul intelectualilor sporea. Mulți dintre ei au crezut după 1867 că e în pericol perspectiva dezvoltării lor naționale, astfel încât, de-a lungul anilor, mulți au emigrat în România, constituind, în condițiile vieții culturale de acolo, o pată de culoare aparte.

În ultima parte a secolului, s-a înmulțit numărul băncilor românești din Transilvania. La finele epocii pe care o examinăm, noua burghezie românească a început să se alinieze în jurul burgheziei bancare formate pe „proprietățile funciare naționale”. Băncile ei, mai mici sau mai mari, îi interesează pe conducătorii politici aproape în totalitate. Un Aurel Vlad ori Iuliu Maniu sunt de-acum bancheri în adevăratul înțeles al cuvântului, iar poetul și omul politic Goga, prin căsătorie, își face intrarea în banca Albina din Sibiu, cea mai mare bancă de la începutul secolului, cu importante interese și în România. Tot cu ajutor primit din partea băncilor a prins puteri și asociația culturală ASTRA, care, împreună cu Fundația Gojdu — ce dispunea, la începutul secolului, de un capital ce se ridica deja la 6 milioane de coroane —, a făcut eforturi exemplare pentru lărgirea universului intelectual românesc. Profitând de avantajele lumii liberale și de decăderea ori lipsa de vigoare a proprietăților funciare nobiliare mijlocii și a celor țărănești mici, băncile pun umărul, într-o luptă național-economică conștientă, la formarea unei clase mijlocii proprii, acțiune care, de altfel, se desfășoară pe jumătate în detrimentul țaranului român cu gospodărie mică. Burghezia românească ducea o existență separată pe criteriile naționale. Intelectualitatea românească a fost nevoită, în cea mai mare parte, să trăiască de pe urma profesiunilor liberale, a funcțiilor oferite de propriile Biserici naționale, școli, instituții, căci doar fiecare al patrulea căpăta un loc de muncă ce depindea de o numire ori confirmare venită din partea statului. Dispuneau de propriile lor cluburi, cazinouri, cercuri sportive. În cele mai moderne cafenele, aveau rezervată o masă românească, unde, la un „șvarț”, discutau politică

și unde, spre finele perioadei pe care o analizăm, avea acces și câte un țăran mai instruit. La concertele pe care le organizau, interpretau orice fel de muzică, pe cât posibil doar ungurească nu. Căci exista și o tendință de izolare totală, fapt înlesnit de naționalismul epocii, ca și de rigiditatea politicii maghiare.

Sașii

Burghezia săsească a răsărit organic din categoria notabilităților burgurilor medievale. Politica de germanizare promovată de regimul Bach — care s-a străduit să consolideze „avanpostul răsăritean” al germanității — a acordat un oarecare sprijin vechiului patriciat săsesc, în vederea depășirii primei faze a transformărilor care au urmat revoluției. Învățătorii, împreună cu preoțimea, instruită sistematic în universitățile din Germania, formau o strânsă unitate în cadrul unei avansate organizări bisericești și de învățământ, care se angajase să pună umărul la ridicarea nivelului productiv-economic al țăranimii.

Dezvoltarea nu prea dinamică a economiei capitaliste a fost de natură să ușureze perioada de trecere, prin răgazul de tranziție pe care l-a oferit manufacturilor din orașele săsești. Răspunzând provocărilor dinspre sud-est ale pieței, meșteșugarii din aceste orașe au reușit să se impună prin propagarea unor exigențe de nivel european, prin realizarea unor mărfuri care răspundeau cerințelor tradiționale ale țăranilor și prin aplicarea unor procedee tehnice moderne. Deși resimțeau din plin rivalitatea industriei austriece, a industriei în plin avânt a României, concurența mărfurilor belgiene, franceze, englezești — au rezistat. E adevărat, numărul meșteșugarilor din Brașov și Sibiu cunoaște după 1870 o continuă descreștere (în timp ce numărul maghiarilor și al românilor sporește), la sfârșitul secolului însă, tocmai această meșteșugărie va sta la baza industriei săsești, în primul rând a celei alimentare: excelente fabrici de salam, de bere, de spirt, întreprinderi textile și de piele. Existau importante întreprinderi metalurgice, iar nu-

meroși constructori de mașini sași exportau mult și pe piața românească. La cumpăna dintre secole, dintre cele 36 de fabrici brașovene 28 erau proprietate săsească. În puzderia de instituții bancare, băncile săsești se remarcă prin seriozitate și prin puterea capitalului de care dispuneau. O mare virtute a lor era că dăruiau importante sume în scopuri caritabile, pentru sprijinirea culturii. În parte, așa se explică faptul că populația săsească — ce număra ceva mai mult de 200 000 de persoane — și-a putut realiza o exemplară rețea de învățământ, eliminând practic analfabetismul, și-a putut crea propriile ateliere științifice, a putut pune bazele înfloritoarelor asociații și organizații sportive și turistice, pe scurt și-a asigurat un fel de autonomie națională a întregii lor vieți economico-culturale. O personalitate proeminentă a burgheziei săsești moderne este Karl Wolff, președintele celei mai mari bănci din Sibiu, care a fost activ și în chestiuni de urbanistică, în întemeierea de societăți de credit săsești și care a încercat să pună bazele unei politici de colonizare săsească, de atragere a capitalului german, preocupându-l chiar ideea industrializării pe scară largă a Transilvaniei.

În multe privințe, orașele săsești vegheau la păstrarea universului lor de tradiții. Se aliniau exigențelor patriciatului aflat în fruntea orașelor atât preoțimea, instruită la cel mai înalt nivel, cât și învățătorii, ce considerau învățământul un avanpost al carierei preoțești. Închistarea patriciatului e estompată la sfârșitul secolului de viața religioasă și de noua comunitate de avocați și intelectuali cu profesii liberale ce numărau peste trei mii de persoane. În acest timp, în zonele centrale — cu case cu unul-două etaje — ale orașelor săsești se stabilesc și meșteșugari — dulgheri, cizmari, șelari — maghiari și români, în timp ce una-două clădiri de stat oferă adăpost pentru funcționarii maghiari, al căror număr sporește. Cu începere din anii 1880, presiunea românească și maghiară e tot mai evidentă, iar procesul continuă neabătut. Înain-

tea primului război mondial, majoritatea contribuabililor cei mai mari din Orăștie e formată din români.

Conducerea orașelor rămâne în întregime în mâna burgheziei săsești, germana păstrându-se ca limbă oficială. Uriașele bunuri imobiliare urbane asigurau venituri substanțiale, bani care au făcut posibile modernizarea fără plata unor impozite suplimentare sau cu impunerea unor impozite suplimentare mici, un rol important avându-l, și în această privință, băncile de credit. Prin avere, tradiții și hărnicie, ca și cu un oarecare ajutor din partea statului, burghezia săsească și-a păstrat pozițiile istoric câștigate, rolul specific de element de echilibru între populația maghiară și cea românească. Se pare că abia în perioada finală a început să agreeze ideea statului dualist, căci frazeologia naționalistă dominantă, încercările de maghiarizare au iritat-o mereu. Trăiau într-o lume caracterizată prin izolare și prin modul de viață chibzuit, reținut al celor care veghează la păstrarea pozițiilor câștigate. Societatea maghiară a epocii le respecta și invidia performanțele economice și culturale, în același timp însă nu se simțea la locul ei în această lume cu aspect ascetic, contribuind astfel la accentuarea izolării ei.

ASOCIAȚII ALE ROMÂNILOR ÎN STATUL UNGAR (1867—1918)

„Când, cu câțiva ani înainte de izbucnirea războiului, ne tot asaltau grupurile ambițioase ale lui O. Goga și Il. Chendi, tocmai ei, care se foloseau de roadele muncii noastre, dar, în afară de versuri frumoase și de articole înflăcărate, nu creau nimic pozitiv, atacându-ne că nu facem nimic, că doar încetinim ca niște »burghezi« (!) avântul vieții naționale, am tot încercat să întocmesc lista tuturor funcțiilor noastre, a acelor funcții publice prin care reprezentăm și apărăm atâtea interese pozitive și adevărate ale poporului meu — dar niciodată n-am avut răbdare. Lungă listă. O dată, am socotit cu aproximație lista mea: împreună cu însărcinările sociale și bisericești-școlare, au rezultat peste 60 de funcții publice pe care le aveam în același timp, iar fiecare însărcinare o și îndeplineam după cum îmi îngăduiau puterea și timpul!”

Aceste rânduri au fost așternute pe hârtie spre sfârșitul războiului mondial, în singurătatea arestului preventiv de la Seghedin, de Valeriu Braniște, unul dintre politicienii eminenti ai naționalității românești din Ungaria istorică. Istoriografia, tributară activității parlamentului și a partidelor, abia dacă a reușit să surprindă multitudinea aspectelor vieții cotidiene oglindite, în epoca ulterioară anului 1867, de lupta politică și de activitatea de edificare socială. Aparent riguros separate, viața politică și activitatea la nivelul asociațiilor „apolitice” s-au împletit cât se poate de strâns, în cazul naționalităților fiind cât se poate de evident că ambelor le dădeau viață, pe ambele le modelau în mare măsură aceleași personalități.

În centrul vieții social-culturale

Lugojanul Braniște a fost membru (ales) al corpului reprezentanților orășenești, calitate în care a slujit eficient interesele spe-

cific românești. E membru în consiliul școlar și în diferite alte comitete. E ales și în adunarea generală a județului, ca și într-o serie de comisii de specialitate la nivel de județ, printre acestea în comisia de stabilire a impozitului pe venituri; e persoană împuternicită din partea județului să facă parte din comisia autorizată să aleagă jurații pentru Tribunalul Regesc; pe baza numirii ministeriale, primește sarcina să participe la judecarea delincvenților tineri. A fost nevoie de el și în activitatea Bisericii: e membru în comitetul eparhial ortodox, fiind, urmare acestui fapt, timp de doi ani, director de școală, inspector școlar și îngrijindu-se de construirea unor noi edificii școlare; în 1908, la Caransebeș, e una dintre persoanele mandatate să aleagă episcopul; e reprezentantul ales al congresului bisericesc național de la Sibiu, care are deja puternice tangențe politice.

Tot el este, la Lugoj, animatorul Cercului Românesc de Lectură („Cazinoul Român”). Sediul îl capătă în hotelul „Concordia”, aflat în proprietatea Bisericii ortodoxe, acesta fiind în același timp și Clubul lor Orășenesc: aici se adună reprezentanții județeni ai Partidului Național, de aici pornesc cele mai multe inițiative social-culturale și politice ale românilor bănățeni. Ei sunt cei care se îngrijesc de înființarea Asociației de Binefacere a Femeilor Române, care adună o importantă sumă de bani, înființează un fond special pentru cantinele școlare în scopul asigurării hranei și îmbrăcăminții pentru 40-60 de elevi săraci. Asociația organizează ședințe de lectură din literatura română și istoria românilor; ultima este despre Eminescu, chiar în ziua în care Franz Ferdinand e ucis la Sarajevo ...

Tot Braniște a fost multă vreme și președintele Reuniunii Române de Cântări și Muzică. Au fost invitați renumiți cântăreți de dincolo de Carpați, în 1906 cântăreții bănățeni fiind cei care au luat parte la marea expoziție națională de la București, socotită o demonstrație politică.

Societatea pentru Înființarea Teatrului Românesc în Ardeal, al cărei președinte a fost până în 1907 Iosif Vulcan — membru și al Societății Kisfaludy —, și-a propus să realizeze un teatru de valoare, cu caracter permanent. Deși banii se strâneau greu — până la izbucnirea războiului se adunase o jumătate de milion de coroane —, societatea ținea ședințe, edita almanahuri, organiza spectacole de teatru popular ambulant. În Banat, animatorul tuturor acestor manifestări era tot Braniște. Țăranii transportau decorurile cu căruța și, în timp ce actorii făceau pregătirile, el rostea expunerea introductivă. Din conducerea societății făceau parte, spre sfârșitul epocii, făuritori ai marii politici ca Alexandru Vaida-Voievod și Vasile Goldiș, în aceeași măsură eminenti bărbați de stat ai viitoarei Români Mari.

Tot cu tangențe politice a fost și înființarea în 1910 a Fondului pentru sprijinirea ziariștilor români din Ungaria, al cărui președinte a fost tot Braniște și al cărui regulament de funcționare a fost aprobat la intervenția premierului Tisza.

Protectori: ASTRA și Albina

În spatele șirului nesfârșit de asociații culturale și economice, se aflau doi mari protectori: ASTRA și Albina. ASTRA a fost înființată în 1861. Din 1905, a avut un impozant sediu la Sibiu, funcționând, de pe la începutul secolului, ca un adevărat minister românesc al culturii. A editat prima enciclopedie românească, a înființat numeroase „despărțăminte” în teritoriu, unde a trimis conferențieri, s-a îngrijit de apariția unor lucrări pentru tineret, a „Bibliotecii populare”, la izbucnirea războiului avea organizată o rețea de cinci sute de biblioteci populare și dispunea de un fond de un milion de coroane, tot de ea depinzând și Fundația Gojdu, pentru ajutorarea studenților săraci, cu un capital de șase milioane de coroane. Ședințele organizate de ASTRA se transformau în adunări cu caracter politic.

Dintre instituțiile bancare românești, cea mai mare a fost Albina de la Sibiu, al cărei capital de bază plus fondul de rezervă atinseseră în 1914 șapte milioane de coroane. Băncile erau administrate de aceiași bărbați care conduceau viața politică și asociațiile. Fruntașii politici și eminențele cenușii își aveau locurile lor în conducerea băncilor. (Braniște bunăoară controla sucursala de la Lugoj a Băncii Albina). În acea perioadă, funcționau deja peste o sută de instituții bancare românești, cu un profit net total de peste patru milioane de coroane. Ele au avut un rol important în ajutorarea țărănimii românești pentru cumpărarea de pământ, în sprijinirea negustorilor și industriașilor, în crearea clasei de mijloc, după cum au contribuit și la înflorirea activității asociațiilor românești, având în vedere că de activitatea de binefacere realizată de bănci era organic legată și ajutorarea sistematică a asociațiilor mai mici sau mai mari. În viața socială românească, tot băncile au fost cele care au suplinit lipsurile materiale ce decurgeau, la nivelul mai larg al societății, din relativa sărăcie și din faptul că donații nu se făceau decât într-o proporție moderată.

TRANSILVANIA ÎN REGATUL ROMÂNIEI

Alba Iulia, 1918

În epoca dualismului austro-ungar, Transilvania a fost, după cum se știe, parte a Ungariei. În 1910 — conform datelor oferite de statisticile ungare —, Transilvania istorică număra 2 658 159 de locuitori, în timp ce, împreună, numărul locuitorilor din Transilvania, Banat, Maramureș și ținutul Crișurilor era de 5 265 444. Dintre aceștia, 53,2% aveau limba maternă română, 32,4% maghiara și 10,6% germana. Harta naționalităților Transilvaniei era complicată de faptul că, în cea mai mare parte, populația de diferite etnii trăiau amestecat. În orașe, majoritatea o formau, ca și mai înainte, maghiarii, în timp ce românii alcătuiau doar 17,9% din populație. Pe lângă moștenirea istorică, această situație se explică, înainte de toate, prin faptul că structurarea de tip capitalist a societății românești din Ungaria a avut loc doar într-o proporție mai redusă. Făcând o analiză a populației românești transilvănene ca atare, vom constata că, într-o proporție de 86,3%, se ocupa cu agricultura și doar 1,4% erau intelectuali — și chiar și aceștia erau, în cea mai mare parte, preoți — ceea ce reprezenta aproximativ 20% din proporția de intelectuali din Transilvania; în 1914, 27,1% din populația ocupată în industrie era de origine română. Majoritatea proprietăților mari și mijlocii aveau posesori maghiari (64%), iar 28% români. Dintre aceștia însă, abia aproximativ 20 aveau proprietăți ce depășeau 1000 de pogoane.

Existența românilor transilvăneni se desfășura așadar în cea mai mare parte în condițiile unei culturi tipice de mici proprietăți rurale. Această structură rural-agricolă constituie baza apariției la cumpănă dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea a clasei românești

mijlocii, din rândurile căreia se vor ridica frunzații societății românești din Ungaria.

Din cine era formată această „clasă de mijloc”? În esență, din ceva mai mult de cinci sute de proprietari mijlocii, din funcționari de bancă al căror număr depășea în 1914 aproximativ 1 000 de persoane, dintr-o pătură de aproximativ de 30 000 de funcționari în administrația de stat, de preoți și învățători, din câteva sute de avocați, medici, ziariști și alte categorii liberale, la care trebuie în fine adăugați câteva sute de țărani înstăriți. În cea mai mare parte, clasa mijlocie românească se trăgea nemijlocit din popor, fiind de origine țărănească.

Intellectualitatea românească nu-și găsea temeinic locul în societatea maghiară, unde, conform observației măhnite a unui contemporan imparțial — „categoria domnilor începe de la cei mai neînsemnați nobili, de la slujbașii la asigurări”. Această intelectualitate, oprită, în mare măsură, să ocupe funcții publice de stat, să se afirme pe scara socială, e obligată să trăiască din profesii liberale, astfel încât nu depinde strict de mecanismele ungare ale puterii, interesele n-o leagă de „unitatea statului ungar”, se înstrăinează de acesta, singurele elemente care o unesc fiind tradiția, fidelitatea moștenită de la generația anterioară față de dinastie. Generația de la începutul secolului acceptă și ea ca pe o realitate Monarhia habsburgică, țelul propus constituindu-l mai curând reforma ei moderată, decât o transformare radicală. Există dovezi — mai ales, ulterioare — că se trăgea nădejde să se realizeze un stat al tuturor românilor; până la primul război mondial însă, acest aspect nu îmbrăcase politic o formă concretă. Burghezia română din Transilvania n-a formulat programe declarat iredentiste, pe care, de altfel, nici guvernele românești nu le puteau sprijini politic. România, situată între cele două mari puteri, nu putea realiza nici un fel de spor teritorial mai semnificativ fără să-și pună în pericol independența de stat. Orice alipire a teritoriilor locuite și de români nu putea avea loc decât o dată cu prăbușirea con-

comitentă a Monarhiei Austro-Ungare și a Rusiei țariste. Nimeni nu se putea gândi însă înainte de 1917 la o astfel de posibilitate.

În epoca afirmării unor antagonisme între societăți definite pe criterii etnice și după o existență cvasiizolată în raport cu alte naționalități, clasa muncitoare s-a remarcat ca singura clasă „deschisă”, în care diferențele naționale se estompaseră și ale cărei elemente, vorbind limbi deosebite, s-au regăsit în destinul comun. În perioada antebelică, această clasă — de un sfert de milion — prezenta o compoziție națională cât se poate de pestriță, în cadrul ei însă ponderea constituind-o ungarilor. Clasa muncitoare, al cărei partid a încercat să reunească în rândurile ei și persoane aparținând minorităților naționale, a reprezentat, înainte de izbucnirea războiului, nu doar singura putere progresistă organizată, ci și una dintre legăturile reale între popoarele din Ungaria și — să adăugăm, până la un anumit nivel — din cadrul Monarhiei Austro-Ungare.

Tatonări politice ale românilor

În ultimele decenii, numeroase au fost demersurile istoriografiei noastre de punere în evidență a politicii naționale a statului dualist, care, ca susținătoare obstinată a dogmei „națiunii politice ungare unitare”, a stat în calea organizării politice de sine stătătoare a naționalităților, lezându-le conștiința identității naționale. Pătura conducătoare politică românească era adepta ideii de refacere a autonomiei Transilvaniei.

N-a fost dispusă să accepte nici sistemul de la 1867, nici ideea „națiunii politice ungare”, astfel încât, având în vedere că pactul dualist l-a considerat inițial ca pe un experiment neviabil de tranziție, începând din 1869 a adoptat, ca semn de protest, pasivitatea. Numai că sistemul dualist s-a dovedit trainic, Monarhia a prins puteri, astfel că pasivismul politic românesc s-a dovedit, pe termen lung, lipsit de viitor. Circumscripțiile electorale locuite de români au devenit în scurt timp terenul de vânătoare sigur al partidului de guvernământ. La nivelul conducerii Partidului

Național Român, s-a declanșat o îndelungată luptă internă purtată în jurul modalităților de ieșire din impas; în 1887, a avut câștig de cauză gruparea adeptă a pasivismului, care a decis pentru încă o generație direcția generală de urmat. În 1892, o numeroasă delegație românească a prezentat la Viena memorandumul în care erau incriminate nedreptățile politice, culturale și sociale la care erau supuși românii, nereușind să obțină însă nici măcar o audiență la suveran; în mod ciudat, tocmai justiția ungară a ajutat mișcarea națională română să evite insuccesul, când a intentat proces autorilor documentului difuzat pe scară largă. Aceasta a fost celebrul proces al memorandiștilor, care a determinat numeroase personalități ale vieții publice civile europene să treacă de partea apărătorilor drepturilor naționale ale românilor, iar, ceea ce este și mai important, în interior, adunările românilor transilvăneni au arătat că grupul restrâns, considerat până în acel moment ca ne semnificativ, de oameni politici e capabil să pună în mișcare mase importante de oameni.

Din creșterea economică înregistrată în epoca dualismului „și-au primit partea”, o dată cu zonele de margine ale țării, și naționalitățile, chiar dacă nu în măsura în care a beneficiat Budapesta, devenită o adevărată metropolă. Dezvoltarea internă și trăinicia echilibrului european au determinat în mod firesc apariția, și la români, a două tendințe fundamentale: integrarea în imperiu, ca și o integrare internă proprie, concepută pe principii de organizare de clasă și națională. Printr-o îndârjită activitate creatoare nu lipsită de conflicte, au reușit să-și structureze până la începutul secolului propria rețea de instituții naționale: bănci, asociații, societăți, tipografii; asociația culturală ASTRA din Sibiu a devenit un vvasiminister românesc al culturii. Integrarea lor internă era purtătoare a două perspective mai îndepărtate: mai strânsă integrare politică — reunind subordonarea și autonomia — în statul ungar, ca și posibilitatea teoretică a separării.

După 1900, consolidarea burgheziei românești determină renunțarea la politica ei de pasivitate; e epoca în care românii abandonează ideea autonomiei Transilvaniei.

Această căutare a propriului drum politic i-a condus pe unii oameni politici români spre cercul lui Franz Ferdinand, maghiarofobul moștenitor al tronului, de la care toată lumea aștepta — ori, după caz, nutrea temerea — că va desființa sistemul dualist și se va sprijini pe naționalități. Cu toate că, în întregul său, PNR avea atenția îndreptată spre prințul moștenitor, conducătorii lui înclinau însă, în majoritate, spre realizarea unei înțelegeri cu guvernul ungar ori spre căutarea unui modus vivendi cu acesta.

Începând din 1910, guvernul, dar în primul rând István Tisza, spiritus rector al politicii aristocratice ungare, a demarat tratative cu românii, recunoscându-i încetul cu încetul ca partid național pe cei pe care până atunci îi tratase doar ca pe niște „persoane particulare”. Compromisul pe care cele două părți încercau să-l realizeze s-ar fi referit la respectarea legii liberale a naționalităților din 1868, concesiile în problema învățământului, sprijinirea economică a zonelor mai puțin dezvoltate și, în primul rând, asigurarea circumscripțiilor electorale cu majoritate românească. Multă lume a încercat să netezească această cale a tratatelor: persoane particulare, oameni politici de la București, diplomați germani, o vreme chiar și regele Carol I al României. Tabăra celor care li se împotriveau era însă și mai mare. Intelectualii români mai tineri socoteau că e prea puțin; vedeau în aceste convorbiri nu atât un punct de pornire cu deschideri pe bază de compromis, ci un cadru definitiv, înțepenit în tipare rigide. Cam la nivelul acestei interpretări s-a situat și István Tisza, despre care nu știm nici azi dacă motivul pentru care n-a îndrăznit să promită mai mult trebuie căutat în naționalismul profesat de el însuși ori în cel al opoziției ungare.

Tisza a simțit instinctiv că în cazul izbucnirii unui război european e în joc viitorul statului ungar și al clasei dominante în întregul ei, motiv pentru care voia să calmeze cât mai era timp tensiunile

naționa le interne. Pentru opoziție însă, orice concesie pe linie națională era exagerată, până și compromisul la care s-ar fi angajat ea însăși. Cu miopia specifică subordonării tuturor lucrurilor politicii de partid, experimentul lui Tisza contribuia în ochii lor doar la sporirea forței de reacțiune. Pe de altă parte, și partenerii români de discuții sufereau de „hamletism politic”: doreau acord, dar nu voiau să renunțe nici la atitudinea lor generală de opoziție, mai ales atunci când, în urma celui de-al doilea război balcanic (iunie–iulie 1913), România, care constituia ariergarda lor, câștigase un imens prestigiu. În această atmosferă, cuvântul decisiv l-a avut Franz Ferdinand, care a propus românilor sistarea tratativelor, temându-se maladiv de orice demers care ar fi contribuit la întărirea puterii statului ungar.

După împușcăturile de la Sarajevo, mai întâi viitorul românilor transilvăneni, apoi soarta întregii Transilvanii au devenit obiect al mașinațiilor marilor puteri. Inițial, Germania a insistat asupra sporirii drepturilor naționale ale românilor din această zonă, pentru ca, prin concesii mai mari, să reușească să mențină România în tabăra Puterilor Centrale. Tisza însă s-a dovedit parcimonios în această privință. În ce privește atitudinea României, ea a fost decisă de oferta generoasă făcută opiniei publice naționale de acolo de către puterile Antantei. În pactul secret încheiat la București la 17 august 1916, României i s-au promis Transilvania și teritoriile dinspre apus — în general, până la linia Tisei. După zece zile, România a atacat Monarhia Austro-Ungară.

Intrarea României în luptă n-a avut deloc o influență decisivă asupra desfășurării războiului, iar conducătorii Partidului Național Român, nedorind să supere guvernul, au făcut o declarație de fidelitate. Se pare că simpatia românilor transilvăneni față de trupele românești a fost în acel moment mai mică decât se așteptau cercurile oficiale românești ori maghiare. După opinia regelui Ferdinand, „chiar și românii transilvăneni i-au primit ca pe niște dușmani”, iar Iorga a remarcat că „dintre ei nimeni n-a pronunțat nici măcar un cuvânt de bun venit, când în 1916 românii au trecut hotarul”. Aceste

cuvinte sunt desigur exagerări, căci mulți s-au bucurat. Majoritatea au fost însă reținuți. Atitudinea le-a fost motivată ulterior de superioritatea militară a Puterilor Centrale, ca și de internările și procesele de „înaltă trădare” inițiate la sfârșitul anului 1916 și începutul lui 1917 împotriva câtorva sute de români, chiar dacă o parte „au fost eliberați până la efectuarea unor noi cercetări”.

Prăbușirea Monarhiei și revoluția burgheză

Victoria revoluției ruse din februarie și, mai cu seamă, a celei din octombrie a însemnat în același timp schimbarea radicală a relațiilor politice existente în Europa de Răsărit. Atâta timp cât în vecinătatea popoarelor din această zonă a existat Rusia țaristă, cu tendințele ei expansioniste exercitate spre zona central-est-europeană, imperiul habsburgic și-a avut propria misiune istorică de stopare a acestei tendințe. În condițiile revoluției socialiste ruse și ale slăbirii cauzate de război a Germaniei, Monarhia Austro-Ungară a devenit într-un fel, din perspectiva politicii internaționale, inutilă.

Tuturor oamenilor politici din cadrul Antantei le era însă limpede că locul Monarhiei nu-l poate lua un „spațiu vid”, ci un stat sau o serie de state care vor asigura în viitor echilibrul atât față de Germania, cât și față de Rusia comunistă. Schimbări au început să se petreacă și în viața politică, tot mai animată. Despre hotărârea Comitetului Executiv al Partidului Național Român din 12 octombrie de la Oradea au declarat următoarele: „se va cere invitarea la rege a politicianilor aparținând minorităților din Ungaria ... se va declara că românii din Ungaria nu urmăresc să se separe..., ci vor doar realizarea autonomiei populației românești în temeiul punctului 12 enunțat de Wilson”. La indicația Comitetului, a fost pronunțată în parlamentul ungar ultima cuvântare mai importantă elaborată în spiritul doctrinei Partidului Național Român, în care s-a cerut „deplina libertate națională” pentru românii din Ungaria, astfel încât aceștia să-și poată hotărî singuri

destinul, iar Comitetul să fie recunoscut ca singurul organ îndrituit să decidă în privința situației statale a națiunii române. Social-democrații români au sprijinit de la bun început lupta dusă pentru democratizarea Ungariei, „căci, o dată obținute în această țară drepturile ce ni se cuvin, pe acestea nu le vom putea pierde nici dacă vom fi alipiți la o altă țară”. Au declarat totodată că „nu ne putem bizui nici pe politica de perspectivă a naționaliștilor români”.

După cum este cunoscut, Consiliul Național Maghiar și-a propus să definească noua direcție în problema națională în conformitate cu punctul 5 din Proclamația din 26 octombrie: „în spiritul principiilor wilsoniene, naționalităților li se va recunoaște fără întârziere dreptul la autodeterminare (în speranța că aceste elemente... vor așeza integritatea teritorială a Ungariei pe baze mai trainice)”. În aceeași zi, a luat ființă, pe bază de coaliție, și Comitetul Transilvănean al Consiliului Național Maghiar.

În vâltoarea evenimentelor revoluționare, social-democrații români, urmând exemplul tovarășilor lor unguri, au luat legătura cu Partidul Național Român și la 31 octombrie s-a constituit, la Hotelul Vadászskürt din Budapesta, Consiliul Național Român Central, alcătuit din șase membri ai Partidului Național Român și șase reprezentanți ai social-democraților pentru ca apoi proporția să se modifice în dezavantajul social-democraților (36:6).

Revoluția burghezo-democratică a izbucnit cu o întârziere de o zi și în Transilvania. La Cluj, au avut loc, încă de la 31 octombrie, mari demonstrații; deținuții politici au fost eliberați, iar cenzura a fost desființată. La Timișoara, Partidul Radical și Consiliul Militar au proclamat Republica Bănățeană. La 2 noiembrie, trupele staționate la Sibiu s-au răsculat. În Valea Jiului, muncitorii au preluat puterea. Consiliul muncitoresc a luat sub control direcția minelor, distribuirea cărbunelui, a stabilit prețuri maxime și programul de lucru. Un „comisar” special însărcinat cu aprovizionarea controla asigurarea cu alimente a minerilor.

Sub influența mișcărilor muncitorești și a acțiunilor armate, formațiunile încă active s-au dizolvat, și astfel cel mai eficient instrument de reprimare — armata — și-a încetat existența; în afara ofițerilor, de o putere reală în mâna comandamentelor abia dacă se mai putea vorbi. Când, la începutul lunii noiembrie, soldații întorși în așezările transilvănene au răspândit și aici focul revoluției, rezultatul acestor mișcări a fost o paralizare evasitotală a activității organelor administrative. Din mai multe zone, soseau comunicate privind „negarea proprietății”, „bolșevism”.

Istoriografia burgheză prezenta mișcările țărănești — pe baza unor eventuale particularități naționale — ca pe niște mișcări naționale. Acest mod de abordare a lucrurilor era valabil doar parțial; acțiunile revoluționare ale țăranilor erau îndreptate împotriva marii proprietăți funciare și a notarului, a autorității, a cămătarilor, eventual a preotului. Comunicatele repetau sistematic informații ca: „preotul român, notarul au fost izgoniți de aici, ca și cei maghiari, în zonele locuite compact de maghiari, din Câmpia Tisei” sau „în numeroase locuri, românii și maghiarii au devastat împreună”. Cât de puțin a cruțat țăranul român bunurile „propriilor conducători” — iată un aspect probat îndeajuns de cazul localității Băsești. Aici, toate animalele și utilajele agricole de pe proprietatea de 3 000 de pogoane a bătrânului președinte al PNR, Gheorghe Pop, au fost împărțite între țărani. Au fost atacate și proprietatea familiei Mocsonyi, ca și gospodăriile aparținând episcopiei greco-catolice de la Oradea. Guvernul și consiliile au elaborat o proclamație comună maghiară-română-săsească, în care chemau popoarele din Transilvania „să păstreze legăturile între ele, în scopul ocrotirii securității personale și a bunurilor”.

Acolo unde pacificarea populației s-a dovedit irealizabilă prin simpla convingere, unde problemele sociale erau cele mai flagrante, consiliile au luat măsuri economico-sociale de tranziție. Comisia de alimentație publică a consiliilor naționale de la Brad

a instituit bunăoară un sistem progresiv de cote, dispunând introducerea de prețuri maximale și vânzări impuse.

Organele de stat, câte mai rămăseseră, au aplicat uneori și măsuri represive. Cel mai cunoscut caz a fost cel de la Făget, unde țaranii au spart câteva magazine închise. Rafalele jandarmilor au ucis doi oameni, dar n-au putut să împrăștie mulțimea. S-au forțat hambarele, magazinul cooperativei românești Gloria, atelierul unde se confecționau opinci. La chemarea postului de pază, de la Arad a sosit un avion, care a bombardat mulțimea. Se zice că 104 oameni și-au pierdut viața. În județele Arad și Caraș-Severin, pe lângă garda civilă, măsuri represive a luat de mai multe ori și așa-numita Gardă de Oțel, iar gărzile naționale române — acolo unde erau capabile — se îngrijeau și independent de liniștea publică. Cu încercări de pacificare însă nu se prea putea restabili vechea ordine. Ca urmare a mișcărilor țărănești, era pe cale de afirmare o democrație „țărănească” mai largă, ce excludea formele anterioare de intervenție a statului. După ce deținătorii puterii au fost în bună parte înlăturați de revoluție — care a răsturnat vechiul regim —, Partidul Național Român a preluat și puterea politică. Fenomenul de radicalizare a societății ungare se pare că a grăbit procesul de autonomizare a populației românești.

„Să nu aștepte nimeni de la noi să urmăm exemplul celor de la Budapesta, să devenim republicani, antidinastici, revoluționari; n-am fost așa ceva până acum, și n-avem motive să devenim în viitor. Ne despărțim și o pornim pe drumul nostru” — scrie o publicație românească.

Încercare de preluare deplină a puterii

În prima săptămână din luna noiembrie, ideea măririi teritoriale a Regatului României a fost acceptată și de Statele Unite, iar Consiliul Național Român Central de la Arad a adresat guvernului un ultimatum în care îi cerea să-i predea deplina suveranitate asupra zonelor locuite de etnia română. Aceasta a fost prima semnalare clară

a dorinței de separare. A doua zi, doi politicieni au fost delegați să se ducă la Iași, ca să urgenteze intrarea trupelor românești, „pentru oprirea bolșevismului”, conform expresiei lui Iorga.

La Budapesta însă, la ședința lărgită a Consiliului de Miniștri chiar și István Bethlen a contribuit la acceptarea planului elaborat de Jászi, care, ca răspuns la pretențiile românești, a propus începerea de tratative, în speranța rezolvării problemei naționale pe baza modelului confederativ cantonal elvețian. Opinia publică ungară a urmărit cu atenție călătoria lui Jászi la Arad, deoarece „acest eminent sociolog maghiar, care în numeroase lucrări a abordat problema românească cu profundă înțelegere”, se bucura de încredere și printre români. Părerea cercurilor guvernamentale era că „în cazul în care aceste tratative vor da roade, atunci vom putea preveni anexarea Transilvaniei la România, putându-ne astfel salva integritatea teritorială și față de cehi și putând pune bazele unui stat federativ”. În cadrul tratativelor, Jászi a propus dreptul la autodeterminare în cazul tuturor teritoriilor unde românii trăiau în mase compacte sau acolo unde alcătuiau majoritatea absolută. Această propunere a fost susținută în numele social-democraților de Dezső Bokányi.

Proiectul lui Jászi restrângea desigur într-o măsură semnificativă pretențiile PNR, și-și propunea crearea, în conformitate cu situația în teritoriu a naționalităților din Transilvania, a unui complicat sistem de enclave. În vâltoarea evenimentelor, această soluție, progresistă în sine, și-a pierdut rațiunea de a fi. Faptul că Jászi a prezentat un plan detaliat prin care încerca conturarea unor enclave naționale, definirea unor probleme comune și crearea de organe colective, toate „doar până la tratative de pace”, a fost de natură să stârnească pe bună dreptate bănuiala conducătorilor români că Jászi vrea să se ducă la tratativele de pace sub semnul faptului împlinit, ca să poată invoca toate aceste aspecte. În după-amiaza zilei următoare, delegației maghiare i s-a comunicat refuzul: soluțiile provizorii nu oferă nici o cheazășie că până la aranjamentele finale în zonele respective s-ar putea garanta ordi-

nea publică, siguranța proprietății și a persoanei. Nedumerit, Jászi a întrebat: Ce vor românii la urma urmei? „Separarea deplină” — i-a răspuns Maniu, cel mai important om politic român transilvănean al epocii.

În cursul tratativelor de la Arad, Maniu a expedit la Paris un memorandum, prin care voia să obțină schimbarea liniei de demarcație stabilite prin acordul de armistițiu de la Belgrad. Referindu-se la comiterea de către maghiari a unor violențe, ca și la convenția de armistițiu de la Belgrad, a solicitat încuviințarea înaintării armatei române înspre nord de linia Mureșului. Delegații transilvăneni sosiți la Iași au cerut însă intervenția mai curând pe baza invocării „menținerii ordinii”; l-au convins pe regele României că trupele trimise de el vor găsi în Transilvania suficiente alimente, încălțăminte și îmbrăcăminte și că nimic nu stă în calea intervenției. Prin aceasta, soluția militară fusese decisă.

La 20 noiembrie, PNR a lansat un manifest „Către popoarele lumii”, în care afirmă că „Guvernul opresorilor de până aci a denegat adeziunea sa la această hotărâre a națiunii române de a fi stăpână asupra sa și a teritoriului locuit de dânsa, guvernul opresorilor opune forța brutală a statului oprimator.” A doua zi, un nou manifest chema la organizarea unei adunări naționale la Alba Iulia, publicându-se în același timp o proclamație cu ocazia intrării în Transilvania a trupelor aflate sub comanda șefului statului-major regal românesc. În scrisoarea confidențială din 24 noiembrie 1918, Consiliul Național Român cerea consiliilor locale să proclame negreșit și fără întârziere unirea necondiționată cu Regatul României, sub domnia dinastiei de Hohenzollern. Guvernul [ungar] asigură totodată trenuri speciale pentru românii care călătoreau la Alba Iulia.

Alba Iulia, 1 decembrie 1918

Poate că cea mai mare bătaie de cap a dat această adunare social-democraților români. Secția română a partidului n-a fost de acord cu declarația din 21 noiembrie, deoarece vedea în unirea fără

condiții (iar în România tocmai pe asta se insista) periclitarea drepturilor democratice, atât a celor deja existente, cât și a celor pentru care încă se lupta. Concluzia dezbaterilor unei adunări ținute la Timișoara a fost: „Ne vom uni cu România, dar trebuie să punem condiții. Să progreseze o dată cu epoca și să-l alunge pe tiran, iar poporul român, liber cum suntem noi acum, să dea mâna cu noi ca să făurim o țară mare, liberă și democratică. Nu ne mai trebuie nici boieri, nici simbolul puterii lor [regele].” Aripa dreaptă a conducerii a declarat în cele din urmă și ea: „Adunarea de la Alba Iulia trebuie să declare solemn că va menține autonomia Transilvaniei libere până când în România se vor schimba condițiile triste ce domnesc acolo în prezent.” O mare parte a burgheziei liberale gândea la fel.

La 30 noiembrie, reprezentanții cetățenilor și delegații social-democrați s-au întrunit ca să convină asupra principiilor unirii. Proiectul lor de rezoluție nu face nici o referire la monarhie, stabilind importante „principii de bază” ce țineau seama de atmosfera care domnea în rândul maselor: votul universal și secret, recunoașterea deplină a libertății presei, libertății de asociere și a celei de gândire, reforma agrară și sporirea drepturilor politice ale clasei muncitoare. Din existența lor anterioară ca minoritate învățaseră, fără îndoială, un lucru important: cu ocazia „schimbării rolurilor”, conducătorii românilor au promis drepturi mult mai largi maghiarilor și sașilor transilvăneni decât cele de care se bucurase populația românească în statul dualist. „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba lui proprie, prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc” — se afirmă în rezoluție.

Cei 1228 de delegați la adunarea de la Alba Iulia au aprobat la 1 decembrie 1918 unirea, în condițiile în care se afirma că „instituțiile noastre specifice fac necesară menținerea unei autonomii provizorii,

care nu schimbă cu nimic faptul unirii fără condiții”. Adunarea a hotărât instituirea unui Mare Sfat Național Român, format din 250 de membri; pe lângă episcopii, care au devenit automat membri, și alături de intelectuali și cetățenii aleși cu această ocazie, din sfat făceau parte și 30 de social-democrați.

Marea adunare populară s-a desfășurat pe câmpia de lângă cetate, unde hotărârea a fost adusă la cunoștința țăranilor, sosiți cu trenurile speciale, căruțele și pe jos, și a muncitorilor, sosiți într-un număr mai mic. Cei prezenți au primit declarația cu unanim entuziasm.

La 2 decembrie, Marele Sfat Național îi numește pe membrii Comitetului Dirigent, care avea sarcina să administreze noile ținuturi, și trimite la București o telegramă solemnă și o delegație. La 10 decembrie, hotărârea de unire a fost înmănată regelui Ferdinand, iar a doua zi a fost legiferat că „ținuturile cuprinse în hotărârea Adunării de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 se unesc o dată pentru totdeauna cu Regatul României”. Guvernul ungar nu putea accepta acest demers. Recunoașterea în dreptul internațional a noii situații a Transilvaniei va avea loc abia după prăbușirea Republicii Sfaturilor din Ungaria, în cadrul Tratatului de pace de la Trianon.

UNGARIA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN VÎLTOAREA JOCULUI DE FORȚE AL MARILOR PUTERI

La 3 noiembrie 1918, reprezentantul Austro-Ungariei a semnat armistițiul, moment care a însemnat pentru Monarhie sfârșitul primului război mondial. La 4 iunie 1920, reprezentanții Ungariei și-au pus semnătura pe tratatul de pace, care stabilea granițele statului ungar și obligațiile acestuia față de puterile aliate. A urmat o perioadă de circa un an și jumătate de prezență a trupelor străine, zile de refugiu, de pierdere a locului de muncă, de șomaj, frig, foamete, tulburări provocate de două revoluții, lupte locale, răsturnări politice — zile ale deznădejzii unei națiuni.

Se prăbușise un imperiu secular, numit, din 1867, Austro-Ungaria sau Monarhia Austro-Ungară. Același lucru se întâmplase în februarie 1917 cu un alt edificiu statal, durat de veacuri: imperiul rus. În toamna anului 1918, se destrăma, sub loviturile neîndurătoare ale războiului, și imperiul turcesc. Într-o imensă regiune din Europa Centrală, în spațiul uriaș al Europei răsăritene și al Orientului Apropiat a luat naștere un vacuum de putere, în care și-au făcut apariția, cu sorți de izbândă, forțe de mult active în culise ale națiunilor mici, care au trecut la cucerirea independenței și la afirmarea propriilor interese. S-au așezat în linie de bătaie finlandezii, polonezii, estonienii, lituanienii, letonii, bielorușii, ucrainenii, gruzinii, armenii, cehii, slovacii, slavii de sud. Românii își propuseseră să-și întrească statul cu acele teritorii ale Ungariei pe care considerau că trăia o majoritate românească.

În 1918, marile puteri învingătoare aveau de ales între două posibilități: ori aruncă în luptă noi — uriașe — forțe militare în

vederea restabilirii ordinii și repunerii în drepturi — eventual, prin reformare — a statelor căzute la pământ, ori dau curs liber destrămării acestora. Ca să traducă în viață prima soluție, nu erau în stare. Epuizați erau și învingătorii, resursele lor materiale erau secătuite și ele, populația cerea pace. Președintele Statelor Unite, cel care a decis în cele din urmă sorții războiului, a proclamat dreptul popoarelor la autodeterminare, principiu admis de aliați, care au acceptat, în același timp, și ideea realizării în zonă a unor state mici, ca o posibilitate de înlocuire, în condiții superioare, a Monarhiei. Totul impunea, așadar, declanșarea procesului de destrămare a imperiilor și favorizarea realizării a unor state naționale mici.

Conducătorii englezi și francezi considerau că, grație proceselor care aveau loc în Europa Centrală și de răsărit, vor putea realiza, cu o minimă forță militară și prin sprijinirea aspirațiilor naționale, trecerea în propria lor sferă de influență a noilor state, apărute pe ruinele imperiilor. Începând de la finele anului 1917, în aceste regiuni s-au conturat două mari zone: pentru englezi, un spațiu ce se întindea între regiunea Caucazului și Balcani, tocmai bun să întărească și să sporească în același timp influența britanică în Iran și ținuturile arabe; francezilor li s-a recunoscut de către partenerul englez dreptul de control asupra viitoarei Ucraine „de sine stătătoare”, profilându-li-se în fața ochilor imaginea, rotunjită cu tradițional filofrancezele state polonez și român, a zonei de influență est-franceză din Orientul Mijlociu. În perioada primăverii-verii anului 1918, acest spațiu a fost completat cu încă nu îndeajuns de bine definitul stat cehoslovac.

Deși începuse declinul, Monarhia Austro-Ungară stătea încă pe propriile-i picioare. Până în iunie 1918, cinci au fost direcțiile în care puterile aliate se angajaseră să realizeze serioase amputări teritoriale în zonele de margine ale acestuia, perioadă în care nu și-au pus însă mai serios întrebarea dacă va fi în stare nucleul statal — unitatea austro-ungară — să supraviețuiască acestei operații.

Cu atât mai puțin s-au gândit la eventualitatea că operația reușește, dar bolnavul moare.

La începutul anului 1918, marile puteri continuau să aibă în vedere că, în orice caz, acel nucleu statal va dăinui, constituind și pe mai departe un factor european. Programul în paisprezece puncte al președintelui Wilson și cuvântarea din ianuarie a primului ministru englez Lloyd George semnalau tocmai acest lucru. După toate probabilitățile, în cercurile conducătoare franceze se făcuseră deja auzite glasuri care abordau această problemă dintr-o altă perspectivă — în primul rând, mareșalul Foch, iar, în lumea politică, Poincaré, președintele Republicii. Cu toate acestea, deocamdată, grupul politic francez — poate tocmai ținând seama de aliați —, oficial, păstra tăcerea.

Îndrăznesc să risc afirmația că păturilor politice conducătoare ale statelor aliate nu le-au fost întru totul limpezi consecințele ultime privind Monarhia nici măcar atunci când, în primăvara anului 1918, au inițiat schimbarea abordării chestiunii minorităților.

Problema s-a pus în toată dimensiunea ei dramatică atunci când, în octombrie 1918, a devenit limpede că, în noile condiții, dualismul își pierduse, până și în ochii partenerilor care-l alcătuia, rostul și îndreptățirea de a fi. În afara curții „cezaro-crăiești” și a unei mâini de aristocrați austrieci și maghiari, nimeni nu-i mai era alături.

În ochii aliaților, aceasta a apărut, din nou, ca o întorsătură destul de neașteptată, cel puțin la nivelul faptului că nu erau pregătiți cu un răspuns elaborat din timp. Din structura imperiului, și-au făcut pe neașteptate apariția republicile austriacă și ungară, dar o idee sau un plan în legătură cu ce trebuie făcut cu acestea nimeni din lume nu avea. Primele care au reacționat au fost cercurile franceze. Ele au decis grabnic trecerea Ungariei în zona franceză deja configurată din Europa Centrală și, în consecință, s-au și grăbit să încheie cu guvernul ungar convenția militară de

la Belgrad. În Ungaria, acest pas a fost ulterior răstălmăcit, când, în realitate, semnarea convenției însemna recunoașterea de facto a statului ungar, și oferea chiar o anumită protecție militară franceză.

După câteva săptămâni, s-a aflat însă că demersul francez a fost pripit. Au protestat împotriva lui englezii, care, deși nu erau nici militar, și nici din vreun alt punct de vedere în situația să-și consolideze prezența în Ungaria, aveau însă în vedere că în viitor ar putea să aibă și ei interese în această țară. De altminteri, spațiul pe care pusese ochii guvernul francez începuse să fie considerat ca exagerat de mare. Și la Roma s-au făcut auzite voci împotriva planului francez. Tot la viitor se gândea și guvernul italian când a luat în calcul realizarea unei formațiuni orizontale, care să lege Austria, Ungaria și România și care să întrețină strânse relații de prietenie cu Italia. (Această abordare — e adevărat — nu se anunța ușor realizabilă în ce privește Austria, dar nu e deloc întâmplător că delegația italiană la conferință susținea din răspuțeri atât interesele austriece, cât și cele maghiare, în măsura în care o putea face în detrimentul statului slav de sud.)

Pripit a fost planul francez și din perspectiva faptului că mergea împotriva intereselor celorlalți aliați minori din zona franceză, aceștia neîntârziind nici ei să-și exprime nemulțumirea. La finele lui noiembrie și începutul lui decembrie, guvernul francez a bătut în retragere, astfel încât printre aliați s-a reinstaurat pacea. Prin această mișcare politică, Ungaria a ajuns pe „pământul nimănui”. Și astfel, a apărut un vid în chiar interiorul acestui imens vid de putere, în care se întretaiau mereu alte și alte interese. Guvernul francez a renunțat, așadar, la ea; pentru moment însă, nici Anglia, nici Italia n-au putut-o include în propria lor sferă de interese.

Era o perioadă în care frontierele proiectate se desenau și se redesenau aproape de la o clipă la alta, schimbările gândite la nivelul tuturor marilor puteri înscriindu-se într-o tendință similară. Pentru Ungaria, proiectele elaborate la sfârșitul lui 1918 erau,

în toate cazurile, mai defavorabile decât cele de la începutul anului.

Frapanta concordie anglo-franceză inițială referitoare la problemele Monarhiei, atât de deosebită față de modul de abordare a chestiunii germane, abia dacă poate fi explicată altfel decât prin consensul prealabil privind împărțirea zonelor de influență. Având în vedere că sub acest raport se punea problema unei viziuni coerente asupra unui uriaș spațiu geografic, târgul funcționa chiar și atunci când era vorba de interese existente în zone foarte îndepărtate una de cealaltă ori se discuta despre compensarea acestora.

Italia privea lucrurile total diferit, deși excludea și ea să se constituie într-o protecție serioasă a Ungariei, în vederea includerii ei în propria-i zonă de influență. Italia n-avea perspective pentru realizarea unei astfel de zone mai ample, dar, profitând de dezmembrarea Monarhiei, dorea să capete ceea ce i se promisese în 1915. Ca să nu piardă sprijinul tot mai inconsistent al aliaților în finalizarea propriilor pretenții, delegația italiană a renunțat aproape constant și cu cea mai mare ușurință la orice propunere cât de cât mai rațională privind granițele nordice și estice ale Ungariei.

Delegația americană nu era amestecată în nici o inițiativă europeană; pentru Statele Unite însă protejarea intereselor statelor slave — fie ele situate la nord ori la sud — constituia o chestiune de principiu. Așa se explică de ce, în privința Ungariei, inițial, eforturile ei s-au concentrat asupra frontierei estice a acestei țări, pentru ca, în cele din urmă însă, să bată și aici în retragere.

Au fost puse în mișcare complicate sisteme de valori. Noua hartă a spațiului fostei Monarhii a fost redesenată în cursul tratativelor de delegațiile participante, constituindu-se într-o rezultantă nu doar a aspirațiilor formulate în cadrul dezbaterilor, ci și a pretențiilor, cu mult mai mari, cu care se venise la discuții, a

aranjamentelor legate de aceste aspecte și a promisiunilor înscrise în acordurile secrete, neîncetat invocate.

Nu putem prezenta aici întreaga rețea a mecanismelor aflate în acțiune în ce privește Ungaria. Ne vom mărgini să amintim doar câteva exemple. Problema frontierei estice a Ungariei a fost tranșată de fapt — așa cum știm că s-a procedat — în februarie 1919 în zona Lvovului (Lemberg). Cercurile conducătoare franceze au reușit să-i convingă pe toți că, pentru a veni în ajutorul polonezilor în regiunea Lemberg, armata română avea absolută nevoie de ruta Arad–Oradea, respectiv de calea ferată ce pornea de la Oradea spre nord. Această acțiune militară au prezentat-o ca luptă antibolșevică, fiind, de fapt, într-o mult mai mare măsură, o împărțeață polono–franceză în partea apuseană a fostului imperiu rus.

În același timp, chestiunea Burgenlandului ca și a graniței sudice definitive a Ungariei a fost hotărâtă de fapt la Rin. În perioada martie–aprilie 1919, devenise limpede că statul francez nu-și va putea finaliza pretențiile privind fixarea pe Rin a graniței franco–germane. În contrapondere, el a impus, iar aliații au fost de acord ca în tratatele de pace să fie înscrisă interdicția unirii Austriei și Germaniei. S-a considerat că Austria, epuizată în toate resorturile ei, trebuie compensată pentru această interdicție, în care scop pretențiile pe care statul sud-slav le formulase la adresa ei (orașul Klagenfurt și împrejurimile acestuia) au fost „ajustate”, acțiune realizată însă, la rândul ei, prin ușoara rectificare, pe seama Ungariei, a frontierei sudice a acesteia. Alipirea la Austria a ținutului numit mai târziu Burgenland va fi cerută și se va realiza în temeiul unei finalități similare.

În tot acest proces de transformări, Ungariei, ajunsă pe „pământul nimănui”, nu i s-a îngăduit să-și spună cuvântul. Spațiul de manevră i s-a luat în totalitate, politica externă cufundându-i-se în bezna cea mai deplină. În jocul de interese al marilor puteri, a jucat cu precădere rolul mingii. Nu prezenta interes pentru nimeni. A slujit drept antrepozit, ale cărei comori puteau fi distribuite în

funcție de interesele, reale ori închipuite, ale unor puteri mai mari sau mai mici. În acest tezaur, se găseau și valori cu drept de proprietate nesigur. O parte însemnată a teritoriului fostului stat ungar era într-adevăr locuită de nemaghiari, astfel încât, dacă națiunea maghiară își cerea dreptul la autodeterminare, ea a trebuit și trebuie să le recunoască și celorlalți — slovaci, români, ucraineni etc. — drepturile similare. Din teritoriul fostului stat ungar, au fost desprinse însă nu doar zonele locuite tradițional de naționalități, dar, în febra împărțelii, a căzut jertfă și o treime a teritoriilor locuite de maghiari (41 000 km pătrați), respectiv 30% din etnia maghiară (aproximativ 3 milioane de persoane).

Față de toate acestea, se pune întrebarea: au făcut oare cu adevărat totul guvernele ungare, în situația prezentată, pentru ca țara să poate dispune în jocul de forțe al marilor puteri de spațiul necesar care să-i asigure un rol activ?

Un sistem multilateral de relații și un nivel de informare cât mai cuprinzător constituie — alături de un temeinic bagaj de cunoștințe și de un nivel adecvat de inteligență — condiții sine qua non ale acțiunii la nivelul politicii externe. Or, guvernele ungare care s-au succedat erau lipsite de aceste prime două „virtuți”. Tocmai de aceea, nici nu suntem îndreptățiți să vorbim de o politică externă în adevăratul sens al cuvântului. Legat de acea perioadă, putem mai degrabă vorbi de zbaterea într-o beznă absolută a unei țări private de orice legătură normală.

Tocmai de aceea s-a putut întâmpla ca, deși marile puteri au izolat țara în acest spațiu al nimănui încă de la începutul anului 1918, abia după trecerea unei luni s-a putut Károlyi convinge că în zadar așteaptă sosirea trupelor franceze. Ca urmare a acestui fapt, guvernul a trecut, pe de o parte, la revigorarea armatei, iar, pe de altă parte, Károlyi a căutat un nou sprijin în Italia. Cunoștea filoromânismul anumitor cercuri italienești, și, mai ales, al ministrului de externe Sonnino, dar nici măcar n-avea habar despre iminenta acțiune militară românească; în aceste condiții, l-a însă-

cinat pe Oszkár Chermant să propună crearea uniunii personale cu România, în contul obținerii sprijinului Italiei. Trimisul lui Károlyi a reușit să ajungă până la cabinetul ministrului italian de externe, iar Sonnino a trimis fără întârziere la Budapesta un prim reprezentant. Până să ajungă însă trimisul, în persoana lui Tacoli, în capitala ungară, Károlyi, în urma acțiunilor românești care avuseseră loc între timp, s-a convins în mod practic că deocamdată planul său n-are nici o bază reală. În aceste condiții, a început să se gândească la un al treilea plan, orientarea spre Rusia sovietică; înmânarea notei Vix l-a determinat să acționeze, dar, și de data aceasta, fără să fi avut vreun contact prealabil cu conducătorii bolșevici, pentru a-și face o imagine despre posibilitățile și intențiile sovietice.

Din perspectiva relațiilor și a informațiilor de care dispunea, situația guvernului sfaturilor nu se prea deosebea de cea în care s-a aflat Mihály Károlyi. Deși conducerea social-democrată austriacă a facilitat crearea unei misiuni la Viena, iar cu Moscova s-a instituit o legătură telegrafică relativ permanentă, nici una, nici cealaltă nu s-au dovedit o sursă eficientă de informații. Guvernul sfaturilor și Béla Kun au avut o vreme o viziune eronată despre planurile de politică internă ale social-democraților austrieci, iar de solicitarea, formulată încă din martie, privind Burgenlandul au luat cunoștință abia la începutul lui iunie. Pe sovietici, n-au reușit să-i determine să trimită un reprezentant la Budapesta, fiind sfătuiți să renunțe la încercarea de a stabili relații cu Bielorusia și Ucraina, cât despre mișcările sovietice de trupe și despre planurile acestora abia dacă știau ceva. Iar alte surse de informații demne de crezare privind probleme legate de Ungaria nu aveau.

Mai important decât aceste aspecte e însă de a ști care era situația reală privind noua orientare sovietică și ce șanse existau ca țara să găsească în sfârșit un partener și un sprijin.

La vremea lui, în mare, planul lui Béla Kun era — păstrând proporțiile și ținând seama de situația specifică — la fel de realist

sau de nerealist ca și cel al bolșevicilor ruși. Succesul sau insuccesul lui depindea, pe de o parte, de destinul revoluției mondiale și, legat de aceasta, de înseși posibilitățile puterii sovietice. Și, cum amplificarea pe scară mondială a revoluției n-a mai avut loc, succesul maghiar a ajuns să depindă de evoluția războiului civil din Rusia. În vara anului 1919, a devenit limpede că sovieticii nu sunt destul de puternici să ia Ungaria sub protecția lor. Să adăugăm că nici în a doua jumătate a anului 1919, nici în 1920 n-ar fi putut s-o facă.

S-a procedat oare bine prin angajarea în această luptă încrâncenată? E o întrebare pe care ne-o putem pune nu atât în legătură cu comuniștii, cât cu Károlyi, cel care a formulat, iar apoi a acceptat orientarea sovietică a politicii ungare, ca și cu social-democrații, realizatorii de fapt ai schimbării. Conducătorii comuniști întemnițați, a căror influență la nivel social, deși tot mai pregnantă, nu era nici pe departe atât de mare încât, doar prin ei înșiși, să poată iniția, cu șanse de izbândă, o revoluție, o lovitură de stat sau orice altceva de acest fel, aveau — conform propriei lor convingeri — nu doar libertatea, ci de-a dreptul datoria revoluționară să profite de ocazie. Béla Kun a trebuit, în angajarea sa politică, să încerce chiar și imposibilul, nebănuind nici în cele mai negre vise ale sale că răsplata finală pentru aceasta urma să fie execuția și un mormânt anonim, care nici nu se știe unde se află.

Nici Károlyi, nici conducătorii social-democrați maghiari nu se gândeau însă la revoluția mondială, nici primul, și nici ceilalți nedorind să se ajungă în Ungaria la un sistem social bolșevic. Cu toate că social-democrații din conducerea republicii sfaturilor au înghițit, de dragul eficienței, multe brutalități, acuzațiile ulterioare ale comuniștilor privitoare la atitudinea social-democraților de frânare a luptei de clasă corespund, fără îndoială, realității. Conducătorii social-democrați doreau cu mult mai mult democratizarea, și nu bolșevizarea țării.

În legătură cu guvernul sfaturilor, ne putem întreba, pe baza celor de mai sus, în ce măsură corespundea politica externă, în

cadrul concepției generale a păturii conducătoare, situației de fapt. În două privințe — cu siguranță nu. Propunerile maghiare subliniau că guvernul nu are în vedere ideea unei Ungarii integre, observație justă, dar, în loc să se ceară o Ungarie etnică, solicitare care să se instituie ca măsură, în abordarea practică a lucrurilor s-a dat dovadă de o considerabilă inconsecvență: Kun vorbea când de o linie, când de alta, mergând chiar până acolo, încât s-a declarat gata să ducă tratative despre orice. Azi e deja un lucru bine știut că, în acest domeniu, social-democrații i-au pus lui Kun bețe-n roate. În ce privește relațiile etnice, se pare că le-au avut în vedere poate mai degrabă din instinct decât principial, poate mai curând din spirit pragmatic decât în urma unei deliberări teoretice. Ei au fost cei care l-au împiedicat pe Károlyi să accepte nota Vix, după cum tot ei au fost cei ce l-au determinat pe Kun să nu-și însușească propunerea — cu care venise generalul Smuts de la Paris — de corectare a prevederilor referitoare la suprafețe ale notei Vix. Le-a fost limpede că acest lucru nu schimbă cu nimic fondul chestiunii, ea privind de aceea, și pe mai departe, întreaga populație maghiară din Transilvania.

În strânsă legătură cu aceste aspecte era și faptul că toți conducătorii Republicii sovietelor abordau cel mult tangențial interesele naționale, internaționalismul constituind reperul tuturor declarațiilor oficiale, sloganurilor și simbolurilor utilizate. Nici comuniștii, și nici Béla Kun nu gândeau de fapt în termenii unei etnii, ci, în cadrul mării unități proletare europene de perspectivă, pe termen mai scurt, în termeni de structură a fostului imperiu austro-ungar.

Conducerea politică a Ungarei, o Ungarie rămasă, ca urmare a evoluției raporturilor de interese dintre marile puteri, pe dinafara competiției internaționale, n-a fost în stare nici măcar în ultimul ceas să-și dea seama de însemnătatea principiului etnic, singurul care, eventual, ar fi avut forța să adune masele largi ale țării în jurul unei politici naționale.

TRATATELE DE PACE DIN ÎMPREJURIMILE PARISULUI

Versailles, cu strălucirea sa concepută de Ludovic XIV, Regele-Soare, și unde Marie Antoinette interpreta idile pastorale într-un sătuc artificial, apoi Sèvres, renumit în întreaga lume pentru porțelanurile sale, respectiv Neuilly și St. Germain, unde se poate ajunge cu metroul de la Paris, sunt, azi, importante puncte de atracție pentru turiști. În aceste încântătoare orășele au semnat, la sfârșitul primului război mondial, tratatele de pace reprezentanții părții învinse, ai fostelor Puteri Centrale.

Conferința

Conferința de pace a început la Paris la 18 ianuarie 1919, în împrejurări solemne. „Atmosfera franceză” a locului era dominată de spirit revanșard și represiv. Chiar și data la care au demarat lucrările exprima același lucru: cu aproape cincizeci de ani în urmă, în aceeași zi a anului 1871 prusacii învingători proclamară, pe pământ francez, imperiul, ca simbol al nașterii Germaniei unite. N-a fost deci doar o frază goală ceea ce, în cuvântul de deschidere, a afirmat Raymond Poincaré, președintele Republicii Franceze: „De-acum nu ne mai rămâne decât să culegem împreună cu Dumneavoastră toate roadele acestei victorii.” Pentru înfrângerea suferită, fostele Puteri Centrale au trebuit să plătească cu pierderi de teritorii și de sfere de influență, cu plata de reparații, reducerea forțelor armate etc.

„Cvintuplul echipaj” al „alianței cordiale” (entente cordiale, de aici cunoscuta denumire de „Antantă”) era alcătuit din Statele Unite, Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia. În problemele europene, cei care luau decizii erau președintele american T.W.

Wilson, precum și prim-miniștrii englez O. Lloyd George, francez G. Clemenceau și italian V.E. Orlando — cei Patru Mari, cum se spunea în epocă. Șefii celor cinci mari puteri împreună cu miniștrii lor de externe ai acestor state formau Consiliul celor Zece. Chestiunile teritoriale, noile granițe de stat au fost discutate în comisia condusă de ministrul francez de externe A. Tardieu. Bazele sistemului de reglementare a situației coloniilor germane și a unor teritorii ce aparținuseră imperiului turcesc au fost elaborate de generalul englez J.Ch. Smuts, membru al cabinetului, prim-ministru de mai târziu al Uniunii Sud-Africane. (Smuts e o „veche cunoștință” a noastră: el e cel pe care, la începutul lunii aprilie 1919, conferința de pace îl trimite la Budapesta ca să negocieze cu Béla Kun.)

La consfătuire, au fost prezente doar „puterile aliate și asociate”; din Europa Centrală și de Est, ca și din Balcani, doar Polonia, Cehoslovacia, România, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (din 1929, Regatul Iugoslavia) și Grecia. Învinșii au fost solicitați doar ca să li se înmâneze și apoi să semneze documentele gata elaborate ale tratatelor.

Ca să-și asigure fidelitatea aliaților, încă din timpul războiului Antanta a semnat o serie de obligații, pe care însă în 1919 nu le-a mai respectat în totalitate. Au protestat mai cu seamă Statele Unite, care, după intrarea lor în luptă, n-au aderat la aceste înțelegeri.

Care au fost aceste „polițe”? La 18 august 1915, Anglia, Franța și Rusia au promis Serbiei Bosnia, Herțegovina, o parte a Dalmației, Slavonia, Croația, Fiume, Backa, Banatul — adică părți ale Monarhiei și ale Ungariei istorice. Pentru ca România să nu se rezume la declarația de neutralitate, ci să intre în război împotriva Puterilor Centrale, la 17 august 1916 Antanta a recunoscut pretențiile guvernului român asupra Bucovinei, Dobrogei, Basarabiei, Transilvaniei, Cîmpiei Tisei (spre nord, până la Debrețin, inclusiv Seghedin, Orosháza), ca și asupra Banatului, promis anterior Serbiei. Italia s-a alăturat Antantei în contul

promisiunii făcute în cadrul înțelegerii de la Londra din 26 aprilie 1915 că va primi o parte a Austriei (Tirolul de Sud), ca și zonele locuite nu doar de italieni, ci și de slavii din împrejurimile orașelor Görz/Gorizia și Triest/Trieste. Ulterior, italienii au revendicat și Fiume, având pretenții și în Balcani.

Când aliații au acceptat ca „putere aliată” guvernul cehoslovac aflat în emigrație, au recunoscut în același timp dreptul cehoslovacilor la independență „în cadrul hotarelor teritoriilor lor istorice”. În 1919, discuția s-a purtat în jurul înțelesului ce trebuie dat sintagmei „hotare istorice”. Printre planurile Antantei, figura refacerea unității și independenței Poloniei, divizată în trei între Germania, Monarhia Austro-Ungară, respectiv imperiul țarist.

Urmarea acestor promisiuni și scopuri a fost că delimitarea opțiunilor teritoriale era deja limpede conturată încă înainte de deschiderea conferinței de pace. Această situație n-a fost desigur de natură să înlăture continuarea unor aprige dispute, căci noile frontiere trebuiau trasate de-a lungul unor teritorii compozite din punct de vedere etnic, ceea ce constituia în sine o sarcină dificilă. Toate aceste lucruri erau îngreunate și de disensiunile la nivelul intereselor marilor puteri, ca și — nu de puține ori — de ignoranță.

În multe cazuri, oamenii politici cu funcții de decizie, care luau hotărâri pe baza propunerilor elaborate de specialiști, nu știau nici măcar unde trebuie căutate pe hartă teritoriile aflate în discuție. Pe nimeni nu l-a frapat că, de pildă, Lloyd George a confundat localitățile Salgótarján [oraș din nordul Ungariei] și Pécs [oraș din sudul Ungariei] — eroare care măcar se referea la realitățile din una și aceeași țară.

Anglia dorea slăbirea Germaniei coloniale și maritime, ridicând pretenții asupra fostelor colonii germane. Singura grijă „europeană” a britanicilor era ca locul rivalei Germanii să nu-l ocupe altcineva — nici măcar mult prea puternica Franța. Francezii vedeau cheazășia propriei lor siguranțe într-o Germanie încercuită și dezamorsată economic, militar și politic, ca și în

crearea unei Polonii, Cehoslovacii și României puternice. Italia voia să-și extindă influența asupra Bazinului Dunărean, dorind să joace în zona adriatică și Balcani rolul de mare putere. Englezii și francezii făceau planuri pentru răsturnarea regimului sovietic; ar fi dorit să treacă țigău din zona Baku, respectiv regiunile sudice ale fostului imperiu țarist sub „protectoratul” lor.

Europa nu constituia un punct de interes pentru Statele Unite. Izolaționiștii, care formau majoritatea în Congresul american, se opuneau vehement să se complice în chestiunile — pentru ei, de nepătruns — existente aici. Anexarea de teritorii nu-i interesa pe oamenii politici americani. În schimb, erau cât mai interesați să-și extindă sfera de influență în Extremul Orient, China, Siberia, respectiv America de Sud. După semnarea păcii cu Germania, Statele Unite au și părăsit conferința de pace, semnând celelalte tratate separat. N-au devenit nici membru al Societății Națiunilor, deși președintele Wilson a fost creatorul acesteia.

În octombrie 1917, Rusia a ieșit din Antantă, declanșând lupta împotriva păcii imperialiste, a despăgubirilor de război, a cuceririlor de teritorii. După exemplul ei, mișcarea comunistă internațională, tot mai activă, a vrut să instaureze o nouă ordine și o nouă pace prin crearea republicilor sovietice și realizarea alianței lor. În această situație, pentru Antantă roadele victoriei au pierdut din dulceață, astfel că le-a fost mai greu să-i constrângă pe învinși să le accepte deciziile. Existența unui stat socialist, Rusia Sovietică, în relațiile internaționale a însemnat o schimbare calitativă. Deși guvernul sovietic n-a fost invitat la Paris, a trebuit totuși să se țină seama de el. Izolarea Rusiei Sovietice a fost unul dintre scopurile importante ale conferinței.

Noile frontiere

Tratatele de pace au fost semnate de Germania la 28 iunie 1919 la Versailles, în castelul Grand-Trianon (masa la care a avut loc acest act există și azi, expusă în clădirea transformată în muzeu);

de Austria, la 10 septembrie 1919 la St. Germain; de Bulgaria, la 27 noiembrie 1919 la Neuilly; de Ungaria, la 4 iunie 1920 la Versailles, în palatul Petit-Trianon; de Turcia, la 10 august 1920 la Sèvres. E perioada în care Reich-ul german, Monarhia Austro-Ungară și imperiul turcesc dispar de pe hartă, dând locul unor state noi sau având o nouă configurație teritorială.

Pacea de la Versailles a redat francezilor Alsacia-Lorena, pierdută de ei în 1871; a plasat ținutul Rinului sub ocupația temporară a marilor puteri, iar regiunea a fost demilitarizată; a atribuit Belgiei unele teritorii mai restrânse.

Antanta a vrut să întărească Polonia nu numai față de Germania, ci și față de Rusia Sovietică; ca o consecință a politicii ei antisovietice, a sprijinit independența statelor baltice. În urma presiunii exercitate de Lloyd George, cu toate că Danzig-ul n-a fost adjudecat Poloniei — cu care forma doar o uniune vamală —, el trece în administrarea Societății Națiunilor ca oraș liber, ca și ținutul Saar-ului. O parte însemnată a Reich-ului german de atunci a fost anexată la Polonia.

Noua configurație a Bazinului Dunării fusese stabilită prin pacea cu Austria și cea cu Ungaria. Ca urmare a acestora, au luat ființă în primul rând Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, România și, în parte, chiar și Polonia. Ar fi însă eronat să se creadă că noile state au fost create ex nihilo de conferința de pace. Căci procesul de afirmare națională, de creare a statalității est-europene de sine stătătoare măcina de decenii Monarhia Austro-Ungară și crea neliniște în Balcani. Dorința de independență era atât de imperioasă, încât orice plan federalist — și, în acest cadru, și modelul socialist de rezolvare a problemei naționale — a trecut pe planul al doilea.

Austria a trebuit să renunțe în beneficiul Cehoslovaciei nu doar la fostele provincii cehă, moravă ale Monarhiei, ci și la ținuturile locuite de populație germană (regiunea Sudeților), în timp ce teritoriile adriatice de odinioară ale imperiului habsburgic și Ti-

rolul de Sud (Alto Adige) au fost incluse în componența Iugoslaviei, respectiv a Italiei. În urma referendumului din octombrie 1920, zona sudică a Carinției și Klagenfurt au rămas, în ciuda pretențiilor iugoslave, sub autoritate austriacă. Pe de altă parte însă, în ciuda cererii austrieților, conferința de pace a atribuit Ungariei localitățile Csorna și Szentgotthárd, pentru ca astfel să „atenueze” duritatea deciziilor de la granița dintre Cehoslovacia și Ungaria.

Între Austria și Ungaria, au izbucnit înverșunate divergențe în chestiunea stăpânirii Burgenland-ului. Regimul contrarevoluționar ungar a sprijinit grupurile înarmate alcătuite în cea mai mare parte din rămășițe de trupe neregulate strânse în zonă cu scopul de a împiedica punerea în practică a prevederilor tratatului de pace de la St. Germain. În aceeași perioadă, iugoslavii țineau sub ocupație orașul Pécs și partea atribuită Ungariei din județul Baranya. Astfel, guvernul Bethlen, după oprirea luptelor duse de grupurile înarmate, a reușit să decidă situația orașului Sopron și a împrejurimilor sale prin referendum, după care și iugoslavii s-au retras de pe teritoriile pe care le țineau sub ocupație.

Fiume (azi, Rijeka) a devenit, în temeiul tratatului de graniță de la Rapallo, din 1920, oraș liber, fapt care nu a pus punct disputei italo-iugoslave. În cele din urmă, prin tratatul de frontieră de la Roma din 1924 portul trece sub autoritate italiană.

Articolul 88 al tratatului de pace cu Austria interzicea unirea acesteia (Anschluss-ul) cu Germania (un articol asemănător figura și în tratatul de pace cu Germania); era de asemenea prevăzut că în locul denumirii Austria Germană trebuie folosit numele Austria.

Tratatul de pace cu Ungaria a fost denumit încă de contemporani „Pacea de la Trianon” pentru a putea fi deosebit de tratatul de pace cu Germania, căci amândouă au fost semnate la Versailles. Reprezentanții marilor puteri au audiat în primele zile ale lunii februarie 1919 rapoartele verbale ale delegațiilor cehoslovacă,

română și iugoslavă participante la tratative. Dispute au existat în primul rând cu Brătianu. România ținea cu tot dinadinsul la aplicarea tratatului semnat în 1916, cu toate că ea însăși încălcase prevederile acestuia prin încheierea păcii separate din 1918, declarând din nou război Puterilor Centrale cu doar două zile înainte de capitularea Germaniei. Guvernul român s-a opus cel mai vehement și cel mai mult timp înscrierii în tratatele de pace a paragrafelor privind asigurarea drepturilor minorităților naționale, considerând acest lucru ca un amestec în treburile interne ale României. Armata română a ocupat în cursul intervenției împotriva Republicii Sfaturilor din Ungaria ținutul de la răsărit de Tisa, Budapesta și alte teritorii. S-a retras, în cele din urmă, în vara anului 1920, cu condiția să capete în schimb Basarabia de la Rusia Sovietică.

Lloyd George a insistat în vederea organizării unui referendum în Transilvania, în timp ce specialiștii americani n-au vrut să atribuie României Satu Mare, Oradea și Arad. Granița ungaro-română — rezultat, chiar dacă nu în totalitate, al pretențiilor românești — s-a conturat în urzeala complicată a diferitelor compromisuri, care doar în parte aveau atingere cu chestiunea maghiară. Bucovina, Transilvania și teritoriile dinspre vestul acesteia, o parte a Banatului și, de la Bulgaria, Dobrogea de Sud au trecut la România. Pentru că la conferința de pace s-a hotărât ca zona dimprejurul Bratislavei să revină cehoslovacilor, la propunerea americanilor Seghedin a fost atribuit Ungariei.

În cadrul discuțiilor privitoare la granița cehoslovaco-ungară, un interes cu mult mai mare l-a suscitât latura germană și polonă a chestiunii, și nu cea maghiară. La ministerul englez de externe — puternicul lobby cehoslovac care era Foreign Office-ul — se afirmase: „Lasă să capete prietenii noștri cehoslovaci ce vor!"; cu toate acestea, Vác, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj, Salgótarján și bazinul carbonifer din zonă, Miskolc și împrejurimile, respectiv Csap au rămas sub autoritate ungară. În pofida reținerilor ameri-

canilor, Csallóköz/Zitny Ostrov [cea mai importantă insulă din zona slovacă a Dunării — n.t.] a trecut la Cehoslovacia.

Despre situația regiunii Kárpátalja [viitoarea Ucraină Subcarpatică, a cărei denumire oficială în cadrul tratatului de pace de la St. Germain era Podkarpatská Rus (Rusia Subcarpatică) — n.t.], s-a discutat vreme îndelungată, deoarece marile puteri nu doreau cu nici un chip să sporească, prin atribuirea acestui ținut, puterea Ucrainei. S-a vorbit până și despre posibilitatea alipirii la Ungaria a acestui teritoriu, înapoiat din punct de vedere economic și politic și nedezvoltat din punct de vedere social. A devenit în cele din urmă parte a Cehoslovaciei. Praga ar fi vrut să capete un rol conducător în Bazinul Dunărean. Tocmai de aceea, n-a pregetat să insiste iar și iar, deși fără succes, să obțină, prin ruperea unor teritorii austriece și ungare, ieșire la Marea Adriatică. (Acesta a fost planul, cunoscut în epocă, al coridorului ce ar fi urmat să lege Cehoslovacia și Iugoslavia.) Stăpânirea bazinelor carbonifere din Silezia și din zona Salgótarján i-ar fi dat posibilitatea să manipuleze politic problema indispensabilului combustibil.

La 13 iunie 1919, conferința de pace a făcut cunoscute părților frontierele, dar Consiliul Dirigent Revoluționar n-a fost invitat la Paris, deoarece astfel s-ar fi recunoscut Republica Sfaturilor din Ungaria. Tratatul de pace cu Ungaria a fost semnat la 4 iunie 1920 de reprezentanții regimului contrarevoluționar.

State noi — cu minorități naționale

În urma marilor prefaceri petrecute în Bazinul Dunărean, doar două state au rezultat cu minorități naționale minime: Austria și Ungaria. Situația minorităților a devenit însă problema generală a întregii regiuni, deoarece prevederile privind drepturile minorităților naționale înscrise în tratatele de pace au rămas în mare parte doar pe hârtie.

Schimbările petrecute în Balcani au fost definite în cadrul părților corespunzătoare ale tratatelor de pace cu Bulgaria, respectiv cu

Turcia. E adevărat că sultanul a semnat tratatul, dar mișcarea „junilor turci” avându-l în frunte pe Kemal Atatürk a răsturnat monarhia și a pornit o luptă diplomatică și armată. În aceste condiții, la 23 iulie 1923, la Lausanne, în Elveția, s-a semnat o nouă pace cu Turcia. Aceasta putea păstra Anatolia, Tracia Orientală și alte teritorii, atribuite anterior Greciei, iar strâmtoarea Bosfor era declarată cale maritimă internațională.

Pacea încheiată cu Germania și Turcia a avut urmări importante și în afara continentului. Germania a trebuit să renunțe la fostele colonii, Turcia la teritoriile sale din Orientul Apropiat; harta Asiei Mici și a Orientului Apropiat a suferit transformări fundamentale.

Dintre coloniile germane din Africa Centrală, o parte din Tanganika a trecut sub autoritate engleză, iar cea mai mare parte din Camerun și Togo sub autoritatea franceză. Ruanda a revenit Belgiei. Uniunea Sud-Africană, Noua Zeelandă, Australia, Japonia și Anglia și-au împărțit Africa de Sud-Vest, respectiv Samoa, Noua Guinee și insulele situate la nord de ecuator, în zona de vest a Oceanului Pacific. Dintre fostele vilaiete turcești, Irakul, Mesopotamia și Palestina au trecut sub autoritate engleză, iar Siria — sub autoritate franceză.

Conferința nu se terminase încă, și primele îndoieli, temeri se și făcuseră simțite: constituiau oare aceste aranjamente o garanție pentru o pace trainică? La sfârșitul lui martie 1919, Lloyd George afirma, într-un memorandum secret, că deciziile luate sunt de natură să pună bazele unei alianțe germano-ungaro-bulgaro-turcești.

E cert că Antanta, prin politica și metodele pe care le-a folosit, a deteriorat atmosfera politică în Bazinul Dunărean și în Balcani, creând între mai multe țări relații de adversitate. Procesul de afirmare națională și de apariție a noilor state s-a desfășurat, respectiv s-a terminat în condițiile în care toate părțile implicate i-au simțit, respectiv i-au suportat consecințele pozitive și negative.

PROTECȚIA MINORITĂȚILOR LA CONFERINȚA DE LA PARIS (1919—1920)

La conferința de pace care a pus capăt primului război mondial, s-a cerut Germaniei, Austriei și Ungariei să-și accepte și să ia act de noile lor hotare, dându-li-se însă în același timp asigurări — chiar în cadrul aceluiași document — privitoare la protecția internațională a drepturilor de care trebuie să se bucure acele părți ale națiunilor lor care ajunseseră în afara hotarelor ca minorități. În cadrul aranjamentelor de pace de după primul război mondial, toate aceste prevederi au apărut ca un tot unitar, ca două laturi indisociabile ale unuia și aceluiași lucru.

Asigurarea garantată internațional a acestor drepturi ale minorităților a avut în vedere toate domeniile: cel al egalității în fața legii, al egalității în ce privește posibilitatea ocupării unor funcții, al dreptului egal de exercitare a profesiunilor etc. Sfera drepturilor asigurate minorităților nu s-a restrâns însă doar la atât. Tot aici trebuie amintită utilizarea neîngrădită a limbii materne. Articolul 7 al tratatului de pace cu Iugoslavia și Cehoslovacia, ca și articolul 8 al tratatului cu România stabileau fără echivoc: „Nici un cetățean nu poate suferi îngrădiri în viața religioasă, în domeniul anunțurilor făcute în presă sau în orice mod, ori în adunările publice.” „Nu se va legifera nici o restricție împotriva folosirii libere de către orice cetățean român a oricărei limbi, fie în relațiile private sau comerciale, fie în probleme de religie, de presă sau publicații de orice natură, fie în reuniunile publice.”

Sfera drepturilor sancționate internațional ale minorităților era și mai cuprinzătoare. Din ea făcea parte școlarizarea în școli cu limba de predare maternă. Minoritățile „au dreptul, pe cheltuială proprie, să înființeze, să conducă și să controleze instituții de

binefacere, de cult sau sociale, școli și alte așezăminte de educație, având dreptul să-și folosească în cadrul acestora, în mod liber, propria limbă și să-și exercite nestânjenit religia” (art.9.). În afara acestora, din sfera drepturilor minorităților făcea parte obligația statului de a construi școli cu limba de predare maternă în zonele unde populația minoritară trăia în număr mai mare, urmând să finanțeze aceste școli, respectiv instituții proporțional de la buget.

Aceste drepturi ale minorităților au trebuit să le asigure atât Cehoslovacia, Iugoslavia, România, cât și Ungaria și Austria, deoarece obligațiile respective au fost incluse și în tratatele de pace. Aceasta însemna că toate statele situate în Bazinul Dunărean, fie că erau „învingătoare”, fie că erau „învinse”, ar fi trebuit să asigure drepturile minorităților sub control, respectiv sancțiuni internaționale. Astfel, în sistemul tratatelor de pace ce puneau capăt primului război mondial, încheierea păcii și protecția minorităților constituiau un tot unitar.

Să analizăm pe rând câteva fraze mai importante ale aranjamentelor de pace, precum și principiile de bază puse la bătaie în polemicele dintre noile state, respectiv marile puteri.

În locul Monarhiei

Eliminarea influenței Germaniei din spațiul central-est-european a constituit de la bun început un obiectiv al războiului purtat de Antantă, care însă, în nici un caz, nu-și propusese lichidarea celorlalte două puteri dominante în această zonă — Monarhia habsburgică și Rusia țaristă. Având în vedere că înfrângerea Germaniei — și, în felul acesta, trecerea ei în plan secund — a coincis cu dezagregarea-dizolvarea puterii celor două state, care astfel și-au încetat prezența în Europa central-răsăriteană, statele-reper din cadrul noii structuri a autorității statale central-est-europene — Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia — au constituit rezultanta mersului de până atunci al războiului, a evoluției sau involuției sistemului de alianțe.

În noua structură de state central-est-europene, acestea au devenit țările cu cea mai numeroasă populație. Tocmai acestea sunt și statele în care proporția naționalităților a atins cele mai înalte valori; astfel, în Cehoslovacia 34,6% (socotind națiunile cehă și slovacă împreună, ca națiune majoritară), în Polonia 31,2%, în România 28,8%, în Iugoslavia 20,7% (însușind națiunile sârbă, croată, slovenă și considerându-le națiune majoritară).

Marile puteri — pe baza unor criterii economice și strategice — au luat act și, de cele mai multe ori, au încurajat pretențiile noilor state asupra unor însemnate teritorii locuite și de persoane de alte naționalități. În același timp, în contrapondere, au îmbrățișat ideea protejării importanțelor efective ale minorităților înglobate în noile țări. În ciuda opoziției respectivelor state, ele au rămas fidele ideii ca această protecție să fie garantată pe baza dreptului internațional. Pe de o parte, și-au dat așadar acordul în ce privește extinderea ca teritoriu și populație a noilor state pe socoteala foștilor inamici, respectiv a Rusiei, iar, pe de altă parte, au stăruit în privința protejării minorităților trecute astfel sub autoritatea unor state străine, insistând asupra garantării acestei protecții pe baza dreptului internațional.

Principiile fundamentale

Statele Unite ale Americii, Anglia și Franța au dat glas aceluiași principii în domeniul politicii de protecție a minorităților, considerând că nu se poate vorbi de un spor de putere al noilor state extinse teritorial și cu un efectiv sporit de populație decât în condițiile în care numeroasa populație minoritară inclusă între granițele acestora va dovedi o atitudine de loialitate față de statul respectiv. În caz contrar, va fi vorba nu de o întărire, ci — datorită unei foarte periculoase stări interne de ostilitate — de o slăbire a acestora.

Și, dacă au insistat pe protecția internațională garantată a minorităților — chiar și împotriva poziției adoptate de conducătorii

noilor state —, au făcut-o tocmai în scopul consolidării acestor state. Doar în felul acesta au considerat că se poate ajunge la formarea unei atitudini loiale față de stat, a încrederii în trăinicia unei existențe protejate, ceea ce va avea ca efect consolidarea noii structuri statale central-est-europene.

În procesul de punere la punct a sistemului de protecție a minorităților, precum și a garanțiilor internaționale legate de ea, un rol însemnat l-a jucat și faptul că în secolul al XIX-lea în această regiune au existat numeroase precedente în care sancționarea de către marile puteri a constituirii (respectiv extinderii) noilor formațiuni statale a fost legată de obligativitatea protejării din partea acestor state a minorităților. În dreptul internațional, demersul nu numai că era cunoscut, dar era și uzitat în acest spațiu geografic în veacul al XIX-lea.

La 28 aprilie 1919, ședința plenară a conferinței de pace a aprobat documentul de constituire a Societății Națiunilor. Tot la acea dată, Consiliul Suprem a pregătit, pe baza lucrărilor diferitelor comisii ale conferinței, și planul tratatului de pace cu Germania, care, după câteva zile, a și fost predat reprezentanților guvernului german. Comisia a IX-a pentru probleme teritoriale își formulase deja în linii generale și-și pusese de acord cu Consiliul Suprem punctele de vedere referitoare la granițele noilor state, precum și ale celor care-și sporiseră teritoriul. S-a acceptat ca principiu de bază că la stabilirea granițelor statelor noi, respectiv ale celor mărite teritorial criteriul suprem nu este principiul etnic (respectiv autodeterminarea), ci se vor avea în vedere și aspectele economice, de transporturi și strategice. Punctele de vedere în problemele de frontieră se refereau și la însemnatele minorități naționale cuprinse în statele avute în vedere. În acest fel, a devenit o sarcină urgentă și elaborarea unor proiecte concrete obligatorii pentru protejarea minorităților din statele noi, precum și din cele mărite teritorial.

Protecție a minorităților — suveranitate

O dată cu înființarea Comitetului pentru Noile State și Minorități, alcătuit din reprezentanții Puterilor Principale, chestiunea protejării minorităților făcea progrese prin elaborarea de prevederi concrete (unele pasaje din tratatul de pace cu Germania, structurarea proiectului de tratat cu Polonia). S-a decis în același timp că nu se dorea asigurarea autonomiei pentru minorități, ci egalitate în drepturi în toate domeniile a cetățenilor aparținând minorităților. (Prin acceptarea și întărirea caracterului „național” al statelor — de fapt, multi-naționale — noi și al celor mărite teritorial.) Au fost recunoscute „interesele specifice” ale minorităților în ce privește folosirea limbii și, în general, cerințele culturale ale acestora; s-a respins însă prezentarea lor ca un corp politic. Direcția pe care o va cunoaște protecția internațională a minorităților va fi asigurarea drepturilor minimale ale acestora (cele specifice din cadrul sferei drepturilor fundamentale ale omului). Această tendință de bază nu elimina însă din sistemul internațional de protecție a minorităților cuprinderea în sfera îndatoririlor a unor elemente ale drepturilor colective și ale autonomiei culturale. Consiliul celor Patru a dat indicații Comitetului în ședința din 1 și 3 mai — așa cum va face Berthelot cunoscut în ședința din 7 mai — să-și extindă activitatea, în afara statelor noi (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia), și asupra pregătirii tratatelor privind protecția minorităților ce urmează să fie încheiate cu Grecia și România, deoarece aceste țări „vor beneficia de un însemnat spor teritorial”. Comitetul a primit indicații și în ce privește elaborarea de articole privitoare la protecția minorităților din cadrul tratatelor de pace cu Austria, Ungaria și Bulgaria, aflate în pregătire. Până la jumătatea lunii mai, în centrul activității Comitetului pentru Noile State și Minorități a stat redactarea textului tratatului cu Polonia. Proiectul de tratat - care, cu excepția unor neînsemnate modificări, corespunde textului tratatului încheiat între cele cinci Puteri Principale și Polonia - cuprinde în douăsprezece articole obligațiile Poloniei privind protecția minorităților.

România se împotrivește

În a doua jumătate a lunii mai, activitatea conferinței de pace privitoare la protecția minorităților s-a accelerat și a devenit mai complexă. După ce proiectul tratatului de pace cu Germania a fost înmănat reprezentanților guvernului german, asupra proiectului tratatului cu Austria s-a lucrat în ritm accelerat, deoarece — disociindu-l de-acum de cel cu Ungaria, pe care se lucrase până atunci în paralel — se dorea să fie înmănat reprezentanților guvernului austriac la sfârșitul lunii mai.

În a doua jumătate a lunii mai, guvernele polon, cehoslovac, român, iugoslav și grec cunoșteau deja proiectul Puterilor Principale privitor la obligațiile pe care urmau să și le asume în domeniul protecției minorităților — proiect față de care au adoptat o atitudine de respingere, invocând faptul că prin acest demers li se știrbește suveranitatea. În general, n-au contestat caracterul justificat al protecției minorităților, dar au considerat-o o chestiune ce ține de suveranitatea lor, și nu un angajament internațional.

Cel mai vehement a protestat guvernul condus de Brătianu. „S-a format o opoziție — scrie Temperley, participant la conferința de pace —, în cadrul căreia rolul principal l-a jucat prim-ministrul român Brătianu.” Brătianu a respins cu hotărâre ca guvernul condus de el să încheie cu Puterile Principale vreun tratat privind protecția minorităților existente în statul român.

La 29 și 31 mai 1919, conferința de pace a ținut o ședință plenară cu scopul ca textul elaborat de Consiliul Suprem pentru tratatul de pace ce urma să fie încheiat cu Austria să fie aprobat înainte de a fi dat reprezentanților guvernului austriac. Proiectul de tratat conținea articole ce făceau referire la disponibilitatea guvernelor cehoslovac, român, iugoslav de a încheia cu Puterile Principale ale conferinței de pace tratate cu prevederi obligatorii în privința protecției minorităților. La ședința din 31 mai, au avut loc discuții aprinse. Reprezentanții la cel mai înalt nivel ai statelor noi, respectiv ai celor cu teritoriul mărit, ce urmau să se angajeze

în privința protecției minorităților, au cerut eliminarea articolului, dar — cu excepția românului Brătianu — au luat act de hotărârea Puterilor Principale. Prim-ministrul român Brătianu însă, care a luat cuvântul chiar de mai multe ori, a mers foarte departe, declarând că, în măsura în care pasajele incriminate vor rămâne în tratatul de pace cu Austria, guvernul său nu-l va mai semna.

Cea mai cuprinzătoare expunere a poziției Puterilor Principale a fost făcută de Wilson. Ceea ce el a explicat cu precădere protestatarilor a fost că tocmai în interesul statelor lor doreau Puterile Principale protecția minorităților și garantarea ei internațională, deoarece doar în felul acesta se va putea realiza ca minoritățile să nu devine inamicii statului, ci elementele ei integrante.

Însă hotărârea Puterilor Principale de a încheia tratate privind protecția minorităților a devenit limpede nu doar în urma discuției din 31 mai, ci și datorită faptului că, în nici un caz, Consiliul celor patru puteri nu s-a arătat dispus să facă schimbări substanțiale în textul tratatului privind protecția minorităților deja definitivat și care fusese comunicat părții poloneze, nici chiar în urma protestelor acesteia. Textul, purtând semnătura lui Clemenceau, a fost înmănat la 24 iunie guvernului polonez.

În partea introductivă a scrisorii ce a însoțit tratatul era formulat fără echivoc: condiția recunoașterii Poloniei ca stat independent, respectiv a trecerii la Polonia a unor teritorii care anterior aparținuseră Germaniei este asigurarea protecției minorităților din Polonia pe bază de tratat, precum și acceptarea acestuia de către Polonia. Această interdependență explicită a fost evidențiată cu și mai multă limpezime de decizia Puterilor Principale de a proceda simultan, la 28 iunie, la semnarea tratatului de pace cu Germania și a tratatului cu Polonia privind protecția minorităților.

Iugoslavia, România

O dată cu tratatul de pace cu Austria, n-au existat speranțe de semnare a tratatului privind protecția minorităților decât cu Cehoslovacia, cu toate că și tratatele cu Iugoslavia și România erau

elaborate și așteptau să fie semnate. Guvernele Pasic și Brătianu însă au eludat semnarea lor.

Pasic a adoptat inițial poziția conform căreia statul iugoslav nu e nou, ci e unul și același cu vechiul regat sârbesc și că, așadar — spre deosebire de situația Poloniei și a Cehoslovaciei —, nu e vorba de o formațiune statală nouă, astfel încât obligația de protejare a minorităților nu are nici o bază care să trimită la vreun precedent istoric. Puterile Principale au respins unanim această argumentare, ba chiar au invocat faptul că nici măcar extinderea teritorială realizată de Serbia în urma războiului balcanic din anii 1912-13 nu a primit încă recunoaștere internațională, astfel încât, în schimbul recunoașterii de către marile puteri a statului iugoslav, se persistă pe necesitatea protecției minorităților, și aceasta nu doar pentru teritoriile dobândite în urma războiului mondial, ci la nivelul întregului stat.

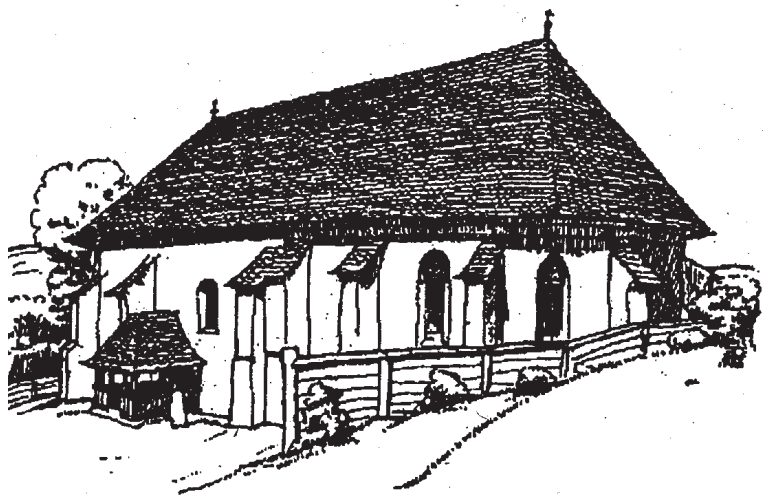
Pentru Consiliul Suprem, care stăruia pe încheierea tratatelor privind protecția minorităților, fără îndoială că problema cea mai grea o reprezenta Brătianu, prim-ministrul român.

În raportul justificativ al proiectului de text elaborat până la 16 iulie, Comisia a stabilit: „România mai mare a viitorului nu va fi un stat omogen din punct de vedere rasial, lingvistic sau religios, deși sperăm ca diferitele elemente ale statului să-și manifeste, toate, loialitatea patriotică față de guvernul român. Tocmai de aceea, e de dorit încurajarea tratatului. O numeroasă populație — de limbă maghiară, germană, rusă, bulgară, sârbă etc. — va trece sub autoritate românească. În regiunile care se unesc acum cu regatul României, ei vor avea parohii, școli, tribunale, în care vor folosi alte limbi decât româna.” — Tocmai de aceea, Comisia a considerat absolut justificată protecția minorităților și în privința României.

Proiectul de text elaborat de Comisie integral până la 16 iulie a fost dezbătut și aprobat de Consiliul Suprem la 6 august, fiind înaintat delegației române. Delegația română însă nu a răspuns.

Tratatul privind minoritățile ar fi trebuit semnat împreună cu tratatul de pace cu Austria la 10 septembrie. Delegația română — la fel ca și cea iugoslavă — nu și-a făcut apariția. În acest fel, o dată cu tratatul de pace cu Austria, s-a semnat doar tratatul cehoslovac privind protecția minorităților.

Abia la începutul lui decembrie a avut loc la București schimbarea guvernamentală dispusă la compromis cu Consiliul Suprem. La 5 decembrie, guvernul a fost alcătuit de Vaida-Voievod, care s-a arătat gata să încheie tratatul privind protecția minorităților.

Biserica reformată de la Sântana Nirajului

PROTECȚIA MINORITĂȚILOR ÎN ROMÂNIA

Aproximativ 27-28% din populația României Mari, stat care a luat naștere după primul război mondial, a fost neromânească. Proporția persoanelor cu limba maternă maghiară reprezenta, în 1930, 8,6% la nivelul întregii țări și 26,7% în Transilvania.

Politica națională a primilor cincisprezece ani ce au urmat schimbărilor de pe harta politică a fost caracterizată deopotrivă de afirmarea pe scară largă a principiilor liberale și a arbitrarului naționalist al autorităților. Când, la 1 decembrie 1918, reprezentanții românilor transilvăneni au proclamat unirea cu România, Rezoluția de la Alba Iulia stabilea: „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său.” Nu acest principiu înscris în Rezoluție a devenit însă text de lege, ci doar partea care se refera la unirea teritoriilor. Conducătorii minorităților au invocat în repetate rânduri — imputând nerespectarea lor — promisiunile cuprinse în acest document; în același timp, politicienii români evocau acest text în fața lumii ca dovada unei mărinimoase politici naționale, trecând sub tăcere realitatea de acasă.

Tratatul privind minoritățile semnat la Paris la 9 decembrie 1919 stipula că persoanele în cauză „au dreptul de a înființa și administra... pe cont propriu instituții de binefacere, religioase sau sociale, școli și alte așezăminte de educație... Organizațiile secuiilor și sașilor... se vor bucura de autonomie locală în chestiuni religioase și de învățământ.” Guvernul român a socotit aceste prevederi ca o ingerință în treburile interne, însușindu-și-le doar în urma ultimatumului venit din partea marilor puteri.

Constituția din anul 1923 a fost elaborată în spiritul naționalismului liberal modern. Ea stabilea că „Regatul României este un stat național unitar și indivizibil.” Pe lângă deplina libertate a cuvântului, a

presei, a întrunirilor și a învățământului, se proclama principiul organizării descentralizate a administrației. Deși nu cunoaștea noțiunea de minoritate, prin enunțarea principiului deplinei egalități a promis naționalităților un amplu cadru de afirmare.

În ce privește însă legile și decretul efective, ele slujeau la politica de oprimare. Legea învățământului elementar din anul 1924 nu permitea „celor cu origine românească” să frecventeze școlile maghiare; e epoca în care a fost inițiată acțiunea de cercetare a originii etnice. Statul a sprijinit funcționarea unui număr redus de școli ungurești (112 în 1934-1935), în ținuturile locuite compact de maghiari instituind o zonă culturală ce avea drept scop românizarea și unde noii profesori căpătau un salariu și jumătate și 10 hectare de pământ. Învățământul secundar de stat¹ [cu caracter neobligatoriu — legea din 1928 dată sub ministrul C. Angelescu împarte învățământul secundar teoretic într-un ciclu inferior: gimnaziul, cu trei clase, și ciclul superior: liceul, cu patru clase; obligatoriu era doar învățământul primar de șapte ani — pentru copiii care nu treceau în școli secundare —, ale cărui reformă și unificare s-au realizat în 1924, tot sub ministeriatul Angelescu — n.t.] se putea desfășura doar în limba română, la fel ca și, începând cu 1936, învățământul mediu industrial, indiferent de susținătorul școlii. „Școlile particulare” [organizate conform legii din 1925 privind învățământul particular - n.t.] - adică școlile minorităților și cele ale Bisericii - nu puteau elibera diplome, iar la examenele de bacalaureat organizate în limba română în fața unor profesori străini elevii picau în masă la examene. (77% în 1925, 83% în 1927). Tendințele opresive prezente la nivelul vieții economice și culturale erau amplificate de politica foarte activă a „stării de asediu” și, legat de ea, de cenzura prezentă în domeniul presei, care lăsa respectivele zone la discreția bunului plac al comandanților militari (firește, români).

1

CERCUL SE ÎNCHIDE! FORMAREA MICII ÎNȚELEGERI

Ce a fost de fapt Mica Înțelegere? Când a fost înființată, cine a creat-o și în ce scop? Ce rol a avut în istoria Europei Centrale și de sud-est între cele două războaie mondiale? Articolul nostru își propune să dea răspuns la aceste întrebări pe baza rezultatelor celor mai recente cercetări, precum și a unor surse neutilizate până în prezent.

Mica Înțelegere a fost o alianță politică și militară creată în 1920-1921 între Cehoslovacia, Iugoslavia și România. Membrii ei s-au asociat în scopul stăvilirii tendințelor revizioniste ale Ungariei și al împiedicării restaurației habsburgice, principala finalitate urmărită fiind menținerea situației apărute după primul război mondial și consfințit în tratatele de pace. Într-unul din articolele pe care le-a publicat în *Pesti Hírlap* în aprilie 1920, un ziarist maghiar numea colaborarea celor trei state în cadrul Conferinței de pace de la Paris *Apró Antant* „Antanta cea mărunță”. Autorul articolului nici nu bănuia pe atunci că îmbogățea astfel lexicul diplomatic cu o expresie nouă, care s-a dovedit perenă. Căci sintagma utilizată într-un registru peiorativ devenea ulterior denumire general acceptată a acestui grup de state.

Istoriografia caută răspunsuri

În legătură cu apariția și scopul Miciei Înțelegeri, în opinia generală au apărut și s-au răspândit numeroase concepții și puncte de vedere contradictorii, care de multe ori se excludeau unele pe celelalte, vehiculând, în cel mai bun caz, doar adevăruri parțiale. Pozițiile s-au polarizat: la una din extreme, Mica Înțelegere era idealizată, exagerându-i-se rolul pozitiv, la cealaltă însă această

alianță era făcută răspunzătoare pentru situația tragică existentă în Bazinul Dunărean între cele două războaie mondiale. După cel de-al doilea război mondial, perspectivele de abordare, cu toate că au cunoscut o apropiere mai pronunțată de adevăr, n-au fost nici în continuare imune la o tratare dihotomică. La originea erorilor, continua să se afle invariabil o cauză fundamentală: asimilarea obligațiilor ce decurgeau din politica curentă cu cerințele istoriografiei. În anii '50, istoricii din țările socialiste evidențiau cu precădere funcția antisovietică și contrarevoluționară a Micii Înțelegeri, bagatelizându-i însă finalitatea propriu-zisă: cooperarea politică și militară în fața tendințelor revizioniste maghiare și a restaurației habsburgice. În cursul anilor '60, această abordare unilaterală pierde din ce în ce mai mult teren în istoriografia țărilor socialiste, în locul ei însă făcându-și de multe ori apariția un reduționism cu semn invers. Nu puține au fost lucrările care repetau aproape identic opiniile antebelice ce idealizau Mica Înțelegere. Combaterea schematismului din anii '50 stătea adesea sub semnul parțialității naționale.

Eroarea fundamentală — comună punctelor de vedere amintite — era că apariția Micii Înțelegeri era atribuită rolului ofensiv al politicii externe franceze, modulul în care concepea problemele Bazinului Dunărean. Această interpretare greșită a continuat cu îndărătnicie să alimenteze opinia generală mai bine de o jumătate de secol. Situație datorată în primul rând faptului că Arhiva Ministerului Francez de Externe, care deține documente de importanță hotărâtoare pentru abordarea realistă a acestei probleme, a devenit accesibilă cercetătorilor abia în perioada din urmă. După cum, politica franceză — asupra căreia vom reveni — îndreptată împotriva Micii Înțelegeri a durat, cu totul, sub un an, abordându-și — chiar și în scurta ei perioadă de afirmare — proiectele privind Bazinul Dunărean și tratativele secrete legate de ele cu cea mai mare circumspecție.

Nu francezii

A indus și continuă să inducă în eroare faptul că, abstracție făcând de scurta perioadă amintită mai sus, Franța a sprijinit politic și economic Mica Înțelegere timp de peste cincisprezece ani, protejând această coaliție de state, formată de fapt împotriva voinței ei, și considerând-o un bastion al politicii sale est-europene. În perioada în care însă acest sistem de alianțe se înfiripa, situația se schimbase. Documentele arhivelor franceze, italiene, cehoslovace, respectiv mărturiile scrise rămase de pe urma ministrului de externe român Titulescu, ministrului de externe cehoslovac Beneš, a regelui iugoslav Alexandru, respectiv a principelui regent iugoslav Pavle (materiale pe care autoarea rândurilor de față le-a studiat în Statele Unite) demonstrează fără putință de tăgadă că Mica Înțelegere n-a fost creată de Franța, care — mai mult decât atât — nici măcar n-a luat parte la plămădirea ei. Dimpotrivă, Franța a dezaprobat și a împiedicat tendințele lui Beneš îndreptate în această direcție, deoarece ele se opuneau planurilor franceze privind Bazinul Dunărean și aveau ca scop deșurarea lor.

După terminarea războiului, importante cercuri din Occident au fost atrase de ideea reunificării economice — și poate chiar politice — a Europei Centrale dezmembrate — „balcanizate”, cum se obișnuia să se spună. S-au făcut nenumărate planuri, ce-și propuneau să reunească micile state apărute pe teritoriul fostului imperiu habsburgic într-un sistem de uniune vamală, ba chiar într-o structură confederativă. La Londra și Paris, chiar și la Roma, se vorbea deopotrivă de reintegrarea Europei Centrale. Exceptând tatonările britanice, până în 1920 aceste planuri au rămas mai degrabă la nivel de principii. Era încă perioada în care politica oficială a Parisului se opunea proiectelor de această factură ale Angliei. O schimbare radicală s-a realizat însă prin alternarea la guvernare, în urma alegerilor din ianuarie 1920 din Franța, a lui

Dechanel și Millerand, ce au trecut în locul lui Poincaré și Clemenceau. Noul președinte al Republicii și șeful guvernului, dar mai ales Paléologue, secretarul general al Ministerului de Externe, au început să se preocupe cât se poate de serios de ideea creării pe teritoriul fostei Monarhii a unei puteri dunărene unitare din punct de vedere economic, care să facă fidel parte din sfera de influență franceză și care să constituie pentru Paris un sprijin atât în politica față de Germania, cât și în cea privind Rusia. După dezmembrarea ei, Europa Centrală și de Sud-Est nu era considerată o contrapondere corespunzătoare în fața pericolului german și a așa-zisei primejdii rusești. Noii conducători de pe Quai d'Orsay doreau să unească micile state succesoare, considerate neviabile — fără deosebire: învingătoare și învinse —, într-o confederație a statelor dunărene sau eventual prin restaurarea dinastiei habsburgice. Ungaria a devenit astfel punctul-cheie al politicii franceze. Millerand și Paléologue doreau să reunească statele dunărene în jurul Budapestei. Aspectele geografice, politice și economice veneau deopotrivă în sprijinul acestei abordări. Atât harta, cât și istoria zonei stăteau pentru ei mărturie că Ungaria a jucat un rol de echilibru în Europa Centrală, fiind considerată poartă a Balcanilor. După cum la fel de evident era și faptul că, fără participarea Ungariei, era de neconceput consolidarea politică și economică a Bazinului Dunărean.

Alegerea a căzut asupra Ungariei și pentru faptul că a putut fi cu certitudine luată în considerare când s-a pus problema ajutorului ce urma să fie dat Poloniei în fața amenințării Rusiei sovietice, fapt care, în ochii lui Millerand, principalul organizator al celei de-a treia intervenții militare, a constituit un argument esențial. Și, în sfârșit, un rol însemnat în abordarea problemei l-a jucat și faptul că Ungaria însăși și-a oferit Franței serviciile, fiind gata să pună la dispoziția intereselor franceze elemente importante ale vieții ei economice, slăbind legăturile cu englezii, în speranța că se va reuși, cu sprijin francez, să se modifice condițiile de pace.

Lui Paléologue îi era cât se poate de limpede că în împrejurările date era greu de realizat până și cea mai neînsemnată modificare a graniței. Căci tratatul de pace era deja finalizat, fiind garantat de trei — iar, dacă se ținea seama și de Austria, de patru — state gata să reacționeze. După cum, chiar dacă era încă nesemnat, documentul nu putea fi invalidat dintr-o trăsătură de condei nici datorită faptului că statele vecine — cu excepția Austriei — realizaseră deja practic împărțirea teritorială. Ca să nu mai vorbim că Anglia și Italia — care în cadrul conferinței de pace se ridicaseră în sprijinul unor condiții de pace mai blânde pentru Ungaria — erau de-acum adeptele unor hotare sigure, protestând și în acest mod împotriva încercărilor revizioniste de interes francez ale lui Paléologue. Apropierea franco-ungară era deja într-o fază crepusculară când în Europa s-a răspândit cu iuțeala fulgerului știrea că Franța a încheiat „o înțelegere secretă” cu Ungaria. Partea franceză s-ar fi angajat, chipurile, să modifice clauzele teritoriale și militare ale tratatului de pace, să înarmeze armata ungară și s-o trimită pe frontul polono-sovietic.

Legat de pretinsa „înțelegere secretă”, s-a reușit și producerea unui document. Cancelarul austriac Renner a cumpărat, cu 10 000 de coroane de aur, de la un înalt funcționar ungar, copia actului, pe care i-a trimis-o lui Beneș, iar acesta s-a grăbit să facă publică vestea „înțelegerii”. Ca urmare a informației, în cercurile guvernamentale de la Belgrad și București toată lumea a fost de acord cu opinia lui Beneș: „Ungaria nu ne mai este dușman, ci rival!” Astfel încât „înțelegerea secretă”, care ori a fost un fals, ori e posibil să fi fost unul din puzderia de planuri ungurești făcute în acea perioadă, și-a făcut efectul. În vara anului 1920, guvernul iugoslav a început să insiste pentru traducerea în viață a propunerii lui Beneș de alcătuire a unei coaliții, propunere ce fusese până atunci respinsă de mai multe ori. Îndată după încheierea războiului, ministrul cehoslovac de externe s-a lansat de altfel într-o amplă activitate diplomatică, în scopul atragerii Iugoslaviei și României de partea unei alianțe, idee pe care însă până în acel moment atât

Iugoslavia, cât și România o respinseseră. Căci cele trei state căutau să-și „rotunjească” hotarele și — fiecare — pe seama celeilalte. După cum serioase stări de încordare se făcuseră simțite atât între Iugoslavia și Italia, cât și între România și Rusia sovietică. În aceste împrejurări, alianța propusă de Beneș n-ar fi constituit cu adevărat un scut de apărare. În ce o privește, Ungaria, sleită de puteri și izolată, n-a reprezentat — până la apariția concepției politice a lui Paléologue — o sursă de pericol.

Ia ființă nucleul Micii Înțelegeri

În urma evenimentelor amintite mai sus, dar mai ales a știrii privind „înțelegerea secretă”, la 14 august 1920 se semnează la Belgrad Tratatul dintre Republica Cehoslovacă și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, care a constituit nucleul Micii Înțelegeri. Scopul tratatului era menținerea ordinii create de Pacea de la Trianon și împiedicarea restaurației habsburgice.

De la Belgrad, Beneș s-a grăbit să se ducă direct în capitala României. Pentru moment însă, România n-a aderat la această alianță, nefiind dispusă decât la un acord verbal, conform căruia, în cazul unui atac ungar, Cehoslovacia, Iugoslavia și România urmau să-și acorde una alteia sprijin militar, iar, în cazul unui război sovieto-român, Cehoslovacia și Iugoslavia trebuiau să descurajeze Ungaria, respectiv Bulgaria de a ataca România. La București, n-a putut trece neobservată atitudinea nefavorabilă Micii Înțelegeri a Franței; cu atât mai mult cu cât ajutorul pentru păstrarea Basarabiei ocupate samavolnic din teritoriul Rusiei sovietice se aștepta în primul rând din partea Parisului.

În ce-i privește, șefii diplomației franceze au făcut demersuri în sensul împiedicării lărgirii pe mai departe a Micii Înțelegeri. Paléologue îi atrăgea atenția lui Osusky, trimisul cehoslovac la Paris: guvernul lui a luat-o pe o cale greșită; Franța nu e de acord cu alianța proiectată, deoarece aceasta nu e îndreptățită.

La 24 august, Millerand își definea într-o circulară punctul de vedere în legătură cu Mica Înțelegere: „Această politică [de edificare a Micii Înțelegeri — M.Á.] poate avea ca urmare gravul inconvenient că izolează guvernul ungar, care va încerca în mod inevitabil să treacă de partea Germaniei, pentru a găsi sprijin acolo. Această alianță împarte Europa Centrală în două tabere, sporind primejdia unor conflicte.”

Aderarea României la Mica Înțelegere are în sfârșit loc în primăvara anului 1921.

În toamna lui 1920, politica de orientare ungară a lui Paléologue a eșuat. După semnarea tratatului cehoslovaco-iugoslav, opoziția franceză și-a sporit atacurile împotriva liniei de politică externă promovate de Millerand – Paléologue. Parisul a devenit conștient că restructurarea Europei Centrale a demarat nu doar fără el, ci, în modul cel mai evident, împotriva lui, Mica Înțelegere pe cale de a se forma având clar și o componentă antifranceză. În capitala Franței, nu se privea cu indiferență nici faptul că la Londra și Roma exista tendința de a folosi situația creată în vederea slăbirii poziției ocupate de Franța. În aceste împrejurări, Millerand a socotit că e mai bine să renunțe la planurile sale legate de Ungaria, iar pe Paléologue, care se expusese prin susținerea deschisă a planului de integrare dunăreană, luând, în acest context, poziție de partea Ungariei, l-a oferit criticilor săi ca jertfă.

În fruntea Quai d’Orsay-ului a fost numit Berthelot, bun prieten al lui Beneș. Noul secretar general de la externe a considerat că e periculos să manifeste îngăduință față de inamicul de ieri, fiind de acord cu concepția de politică externă a lui Beneș în ce privește formarea Micii Înțelegeri, cu deosebirea că, după părerea lui, și Polonia ar fi trebuit să facă parte din alianță. În ziua de 2 octombrie, la 24 de ore după preluarea funcției, Berthelot făcea cunoscut guvernelor român și polonez că Franța își schimbase punctul de

vedere împărțită până atunci, că vede cu ochi mai buni Mica Înțelegeră și că ar privi cu simpatie aderarea lor la acest grup.

Cercul se încheie

După schimbarea înregistrată de politica externă franceză, România nu s-a alăturat imediat Micii Înțelegeri, ci a continuat să ducă cu vorba. Până când, în aprilie 1921, încercarea de revenire a lui Carol, așa-numitul puci regal, a pus capăt tergiversării.

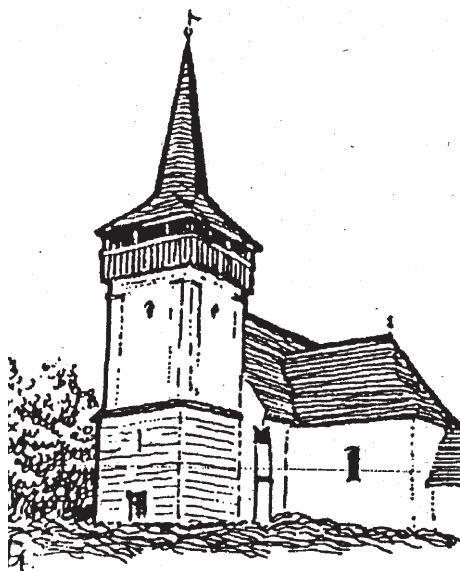
Încercarea nereușită a fostului suveran a contribuit la constituirea definitivă și consolidarea Micii Înțelegeri. Scurt timp după plecarea silită din Ungaria a exregelui, la 23 aprilie 1921, Take Ionescu a semnat cu Cehoslovacia, apoi, ceva mai târziu, și cu Iugoslavia tratatele concepute după modelul celui cehoslovaco-iugoslav. Singura deosebire consta în faptul că acestea obligau părțile să apere, pe lângă prevederile Păcii de la Trianon, și pe cele ale Păcii de la Neuilly încheiate cu Bulgaria. Inelul format în jurul Ungariei se completa prin semnarea, în decembrie 1921, a tratatului dintre Cehoslovacia și Austria, așa-numitul tratat de la Lan, care avea ca obiect respectarea prevederilor Tratatului de pace de la Trianon. Cu aceasta, cercul s-a închis.

Prin realizarea amintitelor tratate, s-a decis în privința alternativei confederație dunăreană ori Mica Înțelegeră. Dintre cele două planuri opuse, a triumfat Mica Înțelegeră, cea care-și propusese să edifice viitorul Bazinului Dunărean pe respectarea întocmai a tratatelor de pace de la Paris, prin crearea alianței politice și militare a statelor interesate. Ungaria, izolată, s-a văzut obligată să se supună situației date. „Ratificarea Păcii de la Trianon, realizarea Micii Înțelegeri, încercarea nereușită a lui Carol i-a convins pe maghiari că trebuie să se aplece în fața liniei noastre politice” — nota Beneș în însemnările sale.

Mica Înțelegeră a fost de natură să apropie între ele micile state aflate în tabăra învingătorilor, diminuând — fără să le elimine totuși — contradicțiile dintre acestea. Pe de altă parte însă, a

adâncit prăpastia existentă în regiune între învingători și învinși, sporind ostilitatea dintre ei. O dată cu schimbarea, în anii '30, a raporturilor de forță pe plan internațional, contradicțiile latente au izbucnit — după cum se știe — cu o amploare nebănuită.

Caracteristicile evoluției politicii internaționale și-au pus ca urmare amprenta și asupra rolului jucat la nivel general european de Mica Înțelegere. În anii '20, mijloacele de apărare a prevederilor tratatelor de pace n-au coincis — deși au existat unele suprapuneri — cu modalitățile de apărare a păcii la nivelul Europei Centrale și de Sud-Est. Pe măsura modificării situației în anii '30 după accederea la putere a lui Hitler, deși caracterul nedrept al sistemului imperialist al tratatelor de pace încheiate după primul război mondial nu s-a schimbat, apărarea acestora a însemnat totuși respingerea planurilor agresive ale Germaniei fasciste.

Cristur - Crișeni

MICA ÎNȚELEGERE ȘI PROBLEMA MINORITĂȚII MAGHIARE

În 1919, în cadrul dezbaterilor privind statutul Ligii Națiunilor, la propunerea președintelui american Wilson, Consiliul Ligii Națiunilor urma să ceară tuturor noilor state să promită protecția minorităților. După tratative care au durat destul de mult timp, s-a hotărât ca protecția minorităților să fie asigurată nu de către statutul Ligii Națiunilor, ci în cadrul tratatelor încheiate cu fiecare dintre statele amintite. Pe baza deciziei Consiliului Suprem, s-au pus bazele unei comisii însărcinate să elaboreze convențiile privind protecția minorităților.

Plan și realitate

Prim-ministrul român Brătianu, cel iugoslav Pasic și cel polonez Paderewski au protestat în cadrul conferinței de pace împotriva întregului plan, ridicându-se în mod deosebit contra ideii privind controlul internațional.

În această acțiune, au fost sprijiniți de prim-ministrul Beneš, care, altfel, era de acord cu proiectul ca atare al convențiilor privind minoritățile.

În ce privește însă minoritățile, președintele Republicii Cehoslovace, Masaryk, dorea realizarea unui stat asemănător Elveției, în care administrarea locală să se desfășoare în limba majorității locuitorilor, iar drepturile minorităților să fie asigurate prin legi și decrete.

România și Iugoslavia au respins însă categoric propunerea referitoare la protecția minorităților. A început o îndelungată luptă între comisie, respectiv guvernele român și iugoslav. În cele din urmă, Pasic — după ce a reușit să obțină anumite concesii — s-a

arătat dispus să semneze convenția privind minoritățile. În aceste condiții, la 10 septembrie 1919, Iugoslavia și Cehoslovacia semnează la Saint-Germain-en-Laye și convenția privind protecția minorităților. România continuă, chiar și în această împrejurare, să i se împotrivescă, dar, în cele din urmă, pierde teren. Brătianu, care s-a opus semnării convenției, demisionează. Succesorul său, Vaida-Voievod, semnează la 10 decembrie 1919 la Paris acordul care conținea și prevederi privitoare la minorități.

Guvernul ungar a luat cunoștință fără să se opună de convenția elaborată în vederea ocrotirii minorităților din Ungaria. A făcut acest lucru nu doar din constrângere, ci și dintr-o cumpănire rațională a lucrurilor, căci era cât se poate de interesată să se asigure, printr-o convenție supusă controlului internațional, ocrotirea drepturilor omului și ale minorităților pentru cei aproape trei milioane și jumătate de maghiari ce treceau în situația de minoritari. În același timp, pentru ea n-a constituit o problemă deosebită să se angajeze în asigurarea drepturilor cerute pentru naționalitățile, mici din punct de vedere numeric, rămase în Ungaria. (Proporția celor aparținând altor naționalități era de doar aproximativ 9%.) O deosebire importantă se constata și în faptul că naționalitățile Ungariei nu trăiau pe teritorii geografic unitare, ci răspândite în întreaga țară. Iar acest aspect excludea eventualele cereri de realizare a autonomiei teritoriale.

Cu toate acestea, Ungaria nu și-a adus la îndeplinire întru totul obligațiile. Au contribuit la aceasta, pe de o parte, vechile automatisme legate de minorități. Pe de altă parte, convenția privind minoritățile era parte a odiosului Tratat de pace de la Trianon, fapt ce trezea aversiune și în legătură cu aceste dispoziții.

Deși toate statele, așadar și România, și Iugoslavia, au semnat și ratificat convențiile referitoare la protecția minorităților, n-au recunoscut decât în vorbe egalitatea în drepturi a acestora. În constituții, erau cuprinse lungi declarații în această privință, dar drepturile minorităților n-au căpătat o formă codificată specială.

Minoritatea maghiară trăia, în toate cele trei state din sistemul Miciei Înțelegeri, lipsită de drepturi. În privința școlilor, prevederile legale de ocrotire a minorităților n-au fost respectate. Minoritatea maghiară a cunoscut un proces tot mai pronunțat de excludere din viața publică, la angajare în muncă fiind defavorizată. Reforma agrară realizată în toate cele trei state din Mica Înțelegere ascundea și tendințe antimaghiare. Problema națională a constituit o piedică însemnată în calea realizării unor relații normale, sau măcar a unui modus vivendi între țările din sistemul Miciei Înțelegeri și Ungaria.

Încercări de acord

În a doua jumătate a anilor '30, ca urmare a evoluției raportului de forțe pe plan internațional, politica lui Beneș față de Ungaria a cunoscut o schimbare importantă. În 1935—1936, s-a conștientizat faptul că statele din Mica Înțelegere se amăgeau cu iluzii când, în fața pericolului german și italian, își întemeiaseră apărarea pe puterile apusene. În situația în care apărarea împotriva unui atac din partea Germaniei ori din partea Italiei le-ar fi fost în mare măsură periclitată de un eventual atac ungar, Cehoslovacia și Iugoslavia și-au propus să-și normalizeze cât mai curând relațiile cu Ungaria. Au depus eforturi să câștige și România de partea lor, dar guvernul de la București, într-o fază inițială, a respins planul. Când însă aliații i-au adus la cunoștință că vor cădea la învoială și fără ea, a consimțit să înceapă tratative.

Anii '20 oferiseră multe posibilități de normalizare a relațiilor. Mica Înțelegere — învingătoarele — însă au pierdut ocazia acestei perioade favorabile. Împăcarea a venit cu întârziere, deoarece poziția economică și politică a Germaniei, care se împotriva acordului dintre Mica Înțelegere și Ungaria, a cunoscut o revigorare considerabilă, astfel încât modul ei de a vedea lucrurile nu mai putea fi ignorat. Dar a venit cu întârziere și pentru că Ungaria, ieșită din izolare, n-a mai dorit să se pună de acord cu Mica Înțelegere în totalitatea ei, mai exact cu Cehoslovacia. Căci

prin aceasta ar fi pus capăt singurei posibilități reale de înfăptuire a revizuirii granițelor. Era perioada în care Hitler sprijinea năzuințele maghiare de revizuire a frontierelor cu Cehoslovacia. În privința Iugoslaviei, cerea realizarea unei înțelegeri, iar a României — a unui modus vivendi.

Guvernul ungar a încercat realizarea unui acord separat cu Iugoslavia, făcând Belgradului, în martie 1937, următoarea propunere de îmbunătățire a relațiilor:

— să se creeze școli cu limba de predare maghiară pretutindeni unde numărul de elevi maghiari atinge minimul de 30, prevăzut de lege;

— în localitățile în care numărul de elevi maghiari e sub minimul legal, populația maghiară să aibă posibilitatea să organizeze pe cheltuială proprie cursuri pentru însușirea scrisului și cititului în limba maghiară;

— în toate școlile medii din Voivodina, să se înființeze catedre în vederea predării limbii și literaturii maghiare;

— să se ia măsuri de susținere a învățământului pedagogic;

— învățământul religios pentru elevii maghiari să aibă loc în limba maghiară;

— populația maghiară să fie reprezentată în corpurile reprezentative ale comunelor și orașelor în proporție corespunzătoare ponderii ei;

— ca urmare a desființării marilor proprietăți funciare, argații și muncitorii agricoli maghiari rămași fără muncă și venituri să primească și ei din suprafețele rămase disponibile loturi de 3-5 pogoane.

Stojadinovic înclina către un acord separat. Era dispus să analizeze situația minorității maghiare și să treacă la remedierea aspectelor reclamate.

România pune piedici

România și Cehoslovacia — care, între timp, aflaseră de tratativele secrete — au împiedicat realizarea acordului-puci proiectat

cu Iugoslavia. Ca urmare, guvernul ungar a putut negocia cu Iugoslavia doar în condițiile în care a inițiat în același timp tratative cu Cehoslovacia și România. La convorbirile din august 1937 de la Sinaia, Ungaria a fost reprezentată de ambasadorul ei la București, László Bárdossy.

Membrii Micii Înțelegeri erau dispuși să contribuie la vederea clauzei militare a Tratatului de pace de la Trianon, mai exact să recunoască egalitatea în drepturi a Ungariei la nivel militar, în măsura în care guvernul ungar semnează cu Mica Înțelegere un pact de neagresiune. Bárdossy sublinia: Ungaria e gata să încheie pactul solicitat, dar numai în situația în care se realizează o înțelegere și în chestiunea minorităților, căci fără măsuri de remediere a problemelor existente în această privință Ungaria nu poate semna pactul propus. Ministrul român de externe, Mihai Antonescu, a respins această solicitare, refuzând continuarea tratativelor.

Cehoslovacia și Iugoslavia au exercitat presiuni asupra guvernului român, astfel încât acesta, de voie, de nevoie, a fost de acord să se treacă din nou pe ordinea de zi a consfătuirii de la Geneva problema normalizării relațiilor cu Ungaria. La aceste tratative, a luat parte personal ministrul de externe, Kálmán Kánya. Omul politic maghiar sublinia: din perspectiva păcii la nivel european, dar mai ales a unor relații pașnice între statele dunărene, apropierea ar avea o însemnătate deosebită, dar succesul negocierilor depinde doar de politica față de minorități a statelor din Mica Înțelegere. Ca și la tratativele de la Sinaia, ministrul român de externe Antonescu a dat dovadă de o atitudine rigidă. România a fost făcută răspunzătoare de către Iugoslavia și Cehoslovacia pentru întreruperea negocierilor. I-au făcut cunoscut că, în măsura în care nu e dispusă la compromisuri, vor cădea la învoială cu Ungaria chiar și fără ea. Abia în urma acestui fapt au început și Bucureștii să se preocupe serios de această problemă.

La 12 martie 1938 — ziua Anschluss-ului —, guvernul român a transmis un mesaj la Budapesta, prin care a făcut cunoscut că dorește să reia tratativele întrerupte în toamna lui 1937. La scurtă

vreme după aceea, Carol, regele României, a înștiințat guvernul ungar că, la proxima reuniune a Consiliului de Miniștri, va înainta o propunere în legătură cu înființarea unei Direcții pentru Minorități, care să-și desfășoare activitatea pe lângă prim-ministru, în vederea reglementării unor situații concrete de nemulțumire în rândul minorităților.

Ca urmare, guvernul ungar s-a arătat dispus să continue tratativele. În cursul noilor convorbiri însă, unele contradicții izbucnite între cele trei state ce făceau parte din ica Înțelegere s-au dovedit insurmontabile. În timp ce inițial politica dusă de Cehoslovacia fusese dintre cele mai maleabile, aportul ei la acordul dintre Mica Înțelegere și Ungaria fiind cel mai însemnat, ea devenise în acel moment cel mai mare obstacol în calea realizării unei înțelegeri. Schimbarea a fost cauzată de politica guvernului Darányi (1936—1938) față de Cehoslovacia. După vizita din noiembrie 1937 a primului ministru în Germania, a devenit evident că el urmărește excluderea Cehoslovaciei de la negocieri. În același timp, s-a răspândit știrea că la Praga se lucrează la o nouă lege a naționalităților.

Compromisuri târzii

La începutul lui august 1938, guvernul român s-a decis pe neașteptate să treacă la măsuri concrete în chestiunea minorităților. La București, se punea mare accent pe crearea impresiei că în problemele minorităților compromisul era rodul inițiativei proprii, și nu o consecință a unor presiuni externe. Pe de altă parte, se prinsese de veste că în Cehoslovacia legea minorităților, ce asigura drepturi importante, era gata elaborată și urma, în scurt timp, să fie dată publicității. Din rațiuni politice și tactice, românii au dorit să devanseze ambele evenimente. De aceea, la începutul anului 1938, pe neașteptate, s-a dat publicității statutul naționalităților, pe temeiul căruia se dorea „reglementarea” situației minorității maghiare. Legea desființa resorturile

pentru minorități din cadrul Ministerului Cultelor, înființând în locul acestora un comisariat guvernamental pentru minorități, ce funcționa pe lângă președinția Consiliului de Miniștri. Obligațiile pe care le stabilea erau definite în 28 de principii de bază. Acestea se refereau la învățământ, la folosirea limbii materne, la diferitele asociații etc. Din analiza statutului, reieșea cât se poate de limpede că scopul noii reglementări a chestiunii minorităților era blocarea sau îngreunarea posibilității de implicare a unor instanțe juridice internaționale în rezolvarea problemelor. În ce privește dispozițiile favorabile existente în statut, acestea n-au avut o însemnătate deosebită, deoarece nu s-au luat măsuri de transpunere a lor în viață.

În perioada analizată, și Iugoslavia a luat unele măsuri de ameliorare a situației minorității maghiare. Guvernul ungar a apreciat că demersurile românești și iugoslave sunt de natură să faciliteze acordul cu România și Iugoslavia.

Alta a fost situația cu Cehoslovacia; în chestiunea minorităților, Ungaria a solicitat mai mult decât de la aliații acesteia din cadrul Micii Înțelegeri, fapt pe care însă Praga l-a refuzat. De aceea, la 21 august 1938, la următoarea (și ultima) reuniune, de la Bled, a Micii Înțelegeri, nu s-a putut realiza decât un acord parțial între aceasta și Ungaria.

Cu Iugoslavia și România, Ungaria s-a înțeles în toate problemele, inclusiv chestiunea minorităților. Acordurile au fost parafate. Cu Cehoslovacia, nu s-a ajuns la nici un rezultat în problema minorităților, astfel încât și celelalte înțelegeri și-au pierdut valabilitatea. Acordul de la Bled n-a intrat niciodată în vigoare.

„DEZBINĂ ȘI STĂPÎNEȘTE!” HITLER ȘI STATELE MICI

În realizarea planurilor sale privind Europa de Sud-Est, Hitler a putut conta, ca pe un prețios ajutor, pe nesfârșitele disensiuni existente între statele mici din regiune. N-a fost o sarcină diplomatică prea grea să exploateze conștient aceste contradicții și să prezinte politica germană ca pe o forță justițiară, de păstrare a ordinii, care apără interesele unuia în raport cu celălalt.

Politica lui „Dezbină și stăpânește!” a fost posibilă și datorită faptului că aproape toate statele — când în mod deschis, când într-ascuns, când adulând în modul cel mai dezgustător, când doar acționând cu docilitatea celui ce întărește cu realism raportul de forțe — rivalizau tot timpul ca să intre în grațiile Germaniei.

În această originală întrecere, un rol esențial l-a jucat tot timpul — alături de punerea în evidență a propriilor „merite” și a „fidelității” — denunțarea vecinului rival. Tactica exploataării cu bună știință a contradicțiilor, respectiv torentul de acuzații reciproce sunt aspecte pe care le vom analiza în cele ce urmează.

Hitler și Tiso

În cadrul negocierilor pe care le-a purtat în octombrie 1939 cu ministrul slovac, Hitler i-a inoculat ideea că statul îi este amenințat de maghiari. Cancelarul a afirmat că, vreme îndelungată, și el a considerat Slovacia ca parte a statului ungar milenar.

La tratativele cu oamenii politici unguri, nu s-a prea vorbit despre Slovacia. Pe maghiari îi preocupa mai mult România. La negocierile pe care le-a avut însă cu Tiso, Hitler a căutat să fluture „pericolul maghiar” ca pe o sabie a lui Damocle deasupra capului politicianului slovac — cam neîncrezător în propriul său dis-

cernământ politic și cu un complex de inferioritate față de conducătorii unguri.

În 1943, a declarat că Germania va apăra Slovacia în fața Ungariei și că, atâta timp cât există Germania, Slovaciei nu trebuie să-i fie teamă de maghiari. Hitler vorbea de rău conducerea Ungariei, pentru că — în contrast cu guvernul slovac — nu-i soluționase revendicările privind „rezolvarea” problemei evreiești. Supralicitând această critică, Tiso s-a plâns de oprimarea slovacilor, declarând că în rândurile trupelor ungare trimise pe front numărul celor de naționalitate slovacă e disproporționat de mare.

Adevăratul motiv al discuției a devenit însă limpede în momentul în care Hitler a întrebat dacă n-ar fi oare necesară instalarea unor trupe germane în Carpații Mici, adică, invocând pericolul maghiar, extinderea substanțială a ocupației germane pe teritoriul slovac.

În 1944, Tiso saluta cu entuziasm ocuparea Ungariei de către trupele germane, acțiune care, după părerea lui, era importantă nu doar din punct de vedere strategic, ci contribuia și la ușurarea situației politice și sociale din țara vecină. A declarat din nou: motivul pentru care Ungaria n-a trimis până în acel moment trupe pe frontul de est, respectiv a trimis doar trupe formate în majoritate din minorități, e pentru ca după război să-și recupereze cu o armată puternică vechile teritorii. Acum însă, în urma măsurilor luate de Führer, vor fi nevoiți să trimită pe front divizii alcătuite cu adevărat din unguri.

Tiso vorbea despre corupția clasei conducătoare ungare, despre evrei și magnați care storceau poporul de vlagă. După opinia lui Hitler, „în Ungaria, comunismul are condiții cât se poate de prielnice. Acolo, vârfurile societății îi exploatează pe oamenii din popor, despre care chiar și Horthy vorbește doar ca despre niște animale de povară. Țara e plină de englezi, americani și refugiați polonezi, ba chiar și de emigranți germani.” „Horthy e incapabil să vadă lucrurile în profunzime, deoarece e în întregime reprezen-

tantul intereselor evreiești.” Acum însă, ocupația germană a Ungariei a creat o altă situație, „acum ungurii au de adus la îndeplinire în orice caz mai mult decât în primul război mondial, când au contribuit cu prea puțin la eforturile Germaniei și Austriei”.

Hitler și Horthy

Slovacia era însă atât de esențial creatura lui Hitler, era un factor atât de lipsit de independență în viața politică a zonei, încât nu putea fi decât un mic pion pe tabla de șah sud-est europeană a lui Hitler. Partida clasică de „Dezbină și stăpânește!” a fost jucată în relațiile româno-maghiare, unde marionetele făceau tot ce le stătea în putință să nu fie considerate marionete, încercând să-și păstreze — în măsura posibilităților — propriul spațiu de mișcare și propria capacitate de manevră.

Pentru înțelegerea împrejurărilor istorice ale celui de-al doilea Arbitraj de la Viena, trebuie să se țină seama de faptul că Hitler considera inevitabilă soluționarea într-un fel oarecare a tensiunilor existente în relațiile româno-maghiare, care amenințau aproape cu un război. Firește, pe el nu-l interesa rezolvarea justă a disputei inițiale. Complicatele raporturi demografice le cunoștea și conducătorul german. Cu toate că cel de-al doilea Arbitraj de la Viena n-a satisfăcut pretențiile ungare, ce aveau în vedere recuperarea a două treimi din teritoriu, acest act politic s-a dovedit un prilej de înregimentare de partea lui Hitler atât a Ungariei, care spera să-și apere sau să-și sporească astfel achiziția teritorială, cât și a României, care socotea că poate evita continuarea amputărilor și că-și va putea recupera teritoriile pierdute.

Cel de-al doilea Arbitraj de la Viena ca atare, respectiv cei aproape un milion de români câți au trecut cu acest prilej la Ungaria și cei o jumătate de milion de unguri rămași României au creat de altfel un permanent focar de tensiune, menținând posibilitatea continuării uneltirilor și intervenției unuia în detrimentul celuilalt. Această situație era accentuată de dorința îngustă de

răzbunare a cercurilor militariste ungare care, după intrarea trupelor în Transilvania de Nord, au săvârșit în câteva locuri sângeroase atrocități — spre maxima stupefacție a guvernului condus de Teleki.

Observația făcută colegului său bulgar Simanov de către ministrul german de externe Ribbentrop cu privire la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena e cea mai limpede formulare a punctului de vedere german: „Ce poate adeveri mai pregnant justetea Arbitrajului de la Viena decât faptul că, după pronunțarea ei, ministrul de externe român a leșinat, iar ministrul de externe ungar și-a anunțat demisia!”

Despre tratativele purtate de Hitler cu oamenii politici maghiari, au rămas puține procese-verbale. Se pare că până în 1944 aceștia au dat dovadă de mai multă „fermitate” decât românii. Acesta e motivul pentru care problema românească n-a ocupat în procesele-verbale privitoare la tratativele germano-ungare un spațiu atât de întins ca problema maghiară în cadrul discuțiilor purtate între Hitler și oamenii politici români. În ce privește partea ungară, nu dispunem decât de două documente privitoare la acest aspect, dintre care doar convorbirile lui Bárdossy de la 21 martie 1941 conțin un angajament de fidelitate în contul unor câștiguri teritoriale. „Ministrul de externe ungar — stă scris în procesul-verbal — ...îl asigură pe Führer că pentru întregul popor maghiar fidelitatea față de Germania are o importanță deosebită. Locul Ungariei este alături de Germania în acest război, la fel ca și în viitor, atât din motive geopolitice și sentimentale, cât și spirituale și economice. Suntem cât se poate de recunoscători pentru promisiunea făcută de Hitler că în cazul ivirii vreunei greutăți, oricare ar fi ea, ne putem adresa cu încredere Reich-ului pentru ajutor. Legat de Arbitrajul de la Viena, domnul Bárdossy a declarat că Ungaria înțelege necesitatea unei soluții pe bază de compromis. Ungaria nu dorește să-și manifeste în prezent nemulțumirea, dar speră că o dată, mai târziu, se vor opera schimbări

în folosul Ungariei, ceea ce din punct de vedere economic este de altfel și în interesul Germaniei. În continuare, a subliniat de mai multe ori funcția extrem de importantă pe care, din perspectiva Germaniei, o are Ungaria, ca un fel de țară de legătură spre sud.” Prin această afirmație, Bárdossy n-a făcut decât să accentueze o dată mai mult concepția politică a Ungariei, susținută cu începere din toamna anului 1940, ce ar fi vrut să definească rolul Ungariei în sistemul de alianțe sud-est european al germanilor, ca primus inter pares „primul printre egali”.

Formularea lui Bárdossy datează din perioada victoriilor militare germane. Observația făcută de Horthy cu ocazia vizitei sale din aprilie 1943 — într-o epocă de declin al Germaniei — e însă cu mult mai precaută. „Departa de el gândul — a spus regentul — să lucreze România, dar dă citire unei scrisori ce i-a parvenit din Transilvania, conform căreia regele României a declarat că, de îndată ce va sosi momentul, va rupe cu politica filogermană a lui Antonescu și va orienta politica românească în direcția sentimentelor ei firești.” E neîndoielnic că Horthy — care tocmai atunci trebuise să asiste la lunga tiradă a lui Hitler privitoare la infidelitatea politicii externe ungare și la tatonările ei de pace în Occident — voia prin aceasta să abată bănuiala de infidelitate, de care era învinuită Ungaria, asupra României. Bătrânul regent nu avea de unde să știe că Hitler îi debitase cu câteva zile înainte — chiar dacă pe un ton mult mai moderat — lui Antonescu o astfel de listă; și, așa cum în fața lui Horthy îl acuza pe primul ministru ungar Kállay, tot așa în fața lui Antonescu îl acuza pe locțiitorul acestuia, Mihai Antonescu. Când Hitler ducea tratative cu românii, îi amenința cu ungerii, apoi critica Ungaria în fața conducătorilor români, ca să le întărească convingerea că războiul pe care-l poartă alături de germani va da roadele scontate. Germania tinde tot mai mult să considere România ca aliatul ei fidel, situându-se și în problema Transilvaniei mai aproape de punctul de vedere românesc.

Hitler și Antonescu

Conducerea României, mai exact Antonescu, lupta cu fanatism pentru rolul de prim aliat al germanilor. Sacrificiile făcute de România pe frontul sovietic au fost uriașe; referindu-se la lungimea cu adevărat fără sfârșit a acestuia, n-au scăpat nici un prilej să aducă vorba de participarea anemică a Ungariei, pe care au acuzat-o și pentru tratamentul relativ mai blând aplicat evreilor, ca și pentru tratativele secrete purtate de aceasta cu puterile occidentale; l-au îndemnat pe Hitler să ocupe Ungaria și și-au oferit participarea la această acțiune. Toate acestea pentru ca Hitler, măcar verbal, să declare nul cel de-al doilea Arbitraj de la Viena și să aibă în vedere revenirea acestui teritoriu la România. Tristă și consternantă întâmplare! După Arbitrajul de la Viena — în urma alunecării României spre dreapta, prin instaurarea diktaturii militare antonesciene —, tonul s-a schimbat brusc.

După dificultățile primei vizite, de prezentare, Antonescu a devenit aliatul cel mai prețuit al lui Hitler. În ianuarie 1941, cu ocazia rebeliunii legionare, politica germană nu s-a situat de partea partidului fascist (Garda de Fier), ci a lui Antonescu și a armatei. Vizitele erau din ce în ce mai frecvente, iar convorbirile tot mai lungi și mai familiare. Antonescu a fost prima personalitate din străinătate căreia Hitler i-a înmănat cea mai înaltă distincție militară germană și căreia a fost dispus să-i cedeze comanda supremă a unor corpuri de armată germane. Antonescu — după ce l-a asigurat pe Hitler de întreaga admirație și fidelitate, și după ce i-a comunicat că tot ceea ce anterior a fost prost în politica României, a fost opera bolșevismului și a evreilor — a trecut la plângerile sale privitoare la Ungaria. Brutalitățile și anumite atrocități săvârșite de armata ungară — ca, de pildă, alungarea a numeroși locuitori de naționalitate română din Transilvania de Nord — au motivat în parte argumentele conducătorului statului român, care se folosea însă de cifre într-un mod cu totul arbitrar. Expunerile

sale istorice deveniseră ecoul cunoscutelor teze ale șovinismului românesc din epocă. A vorbit de luptele duse împotriva romanilor, slavilor, tătarilor, ungarilor timp de două mii de ani, subliniind că nici datele etnice, nici cele istorice nu vin în sprijinul pretențiilor Ungariei, căci Transilvania a aparținut de fapt Ungariei doar timp de cincizeci de ani (adică cu începere de la realizarea, în 1867, a dualismului austro-ungar), iar secuii nici măcar nu sunt unguri. Iar Hitler era un politician destul de abil ca să „înțeleagă” supărarea și durerea lui Antonescu.

Mihai Antonescu, adjunctul primului ministru român, referindu-se, la 28 noiembrie 1941, la atacurile și violările de frontieră ale armatei ungare, a declarat în fața lui Hitler că acest lucru ar putea tulbura ordinea internă și capacitatea de rezistență ale României, arătând apoi că „între România, Bulgaria, Slovacia și Croația s-ar putea constitui relații mai strânse și că-l roagă pe Führer să-și spună părerea dacă aprobă sau nu formarea unui astfel de sistem de relații ale României”. Revigorarea sub protectorat german a fostei Mici Înțelegeri a fost așadar explicit formulată. Era însă tocmai perioada în care relația ungaro-germană își trăia — după expresia lui Ribbentrop — „luna de miere”. Iată de ce, Hitler, în locul unei politici revanșiste, a preferat să-i promită lui M. Antonescu teritorii rusești. „România, ca și Germania — spunea el —, trebuie să populeze în răsărit teritorii uriașe. Interesele românești și germane coincid și obligă la decizii de natură biologică, mai exact ca România, în scopul menținerii teritoriilor dobândite acum, să colonizeze în zonă populație proprie într-o proporție cât mai însemnată, până la limita noilor regiuni. Führerul ar putea fi de acord nu doar cu pretenția României de a-și reface vechile hotare, dar și, dacă ar cere, în scopul garantării acestora, cu crearea unei zone corespunzătoare de protecție, din care să facă parte și Odesa.” În februarie 1942, după cea dintâi înfrângere gravă, Antonescu a adoptat față de Ungaria o poziție din ce în ce mai agresivă, invocând în majoritatea demersurilor demersuri

ungare similare. În acest sens, a cerut tot mai insistent ca Germania să ia o poziție oficială. „Până în prezent, pentru acest război purtat în comun România a cheltuit 200 miliarde de lei și a mobilizat 700 000 de oameni.” Iată cifrele privind pierderile suferite de România așa cum le-a prezentat el: 5 400 de ofițeri = 25% din efectiv; 130 000 de ostași = 23% din efectiv. „Cu armata română completată și înzestrată din nou — promitea el —, va sta tot timpul la dispoziția lui Hitler, fiind gata să înainteze până la Caucaz și, de va fi nevoie, până la Ural.” Ce face însă în acest timp Ungaria? În timp ce românii furnizează din ce în ce mai mult grâu și țigete, Ungaria amenință România fără încetare. Poporul român pretinde: ori să participe și Ungaria în proporții adecvate la eforturile comune de război, ori să se tragă concluzii corespunzătoare. E dispus să pună la dispoziția germanilor chiar și 1 milion de oameni, dar cere asigurări că Ungaria nu se va bucura nici acum, nici după război de un regim special.

Dând evenimentelor interpretări originale și neomițând nici unele observații critice referitoare la politica românească anterioară, Hitler a încercat să-l liniștească pe Antonescu, atrăgându-i atenția asupra priorității războiului împotriva Uniunii Sovietice. Așa cum a afirmat, vizita recentă la Budapesta a lui Ribbentrop și Keitel a avut ca scop tocmai ca să-i determine pe maghiari să facă mai multe sacrificii, ceea ce — se pare — s-a și reușit. În mod evident, pe Antonescu explicația nu l-a liniștit, astfel încât „a revenit asupra sacrificiilor făcute de România. A vorbit despre cei 40 000 de morți — dintre care 2 000 de ofițeri — și 110 000 de răniți. A adus vorba de pericolul inflației și de cheltuielile de 34 miliarde făcute de stat. A amintit de faptul că din producția de 5 300 000 tone de țigete 3 900 000 de tone au ajuns în țările Axei, afirmând că 80% din exportul de țigete al țării se îndreaptă spre zona Germaniei și a puterilor Axei. Faptul că Ungaria participă la război într-o măsură relativ restrânsă îngrijorează România în cel mai înalt grad în privința perioadei ce va urma războiului.”

Jocul final

Am putea presupune că în ultima fază a războiului, când deja o mare parte a cercurilor conducătoare din ambele țări considera că singura posibilitate de evitare a catastrofei era semnarea unei păci separate cu puterile occidentale — acțiune în cadrul căreia fiecare voia de fapt să câștige puncte favorabile în detrimentul celeilalte —, lui Hitler nu i-a mai fost la îndemână să-și consolideze dominația pe baza deșeurilor contradicțiilor ungaro-române. Dar n-a fost așa. Dimpotrivă, lui Hitler i-a reușit atât de bine să-l înregimenteze pe Antonescu cu nada Transilvaniei de Nord, încât conducătorul român a devenit nu doar sprijinitorul, ci de-a dreptul stegarul ocupării militare a Ungariei de către Germania. Mai mult, s-a arătat dispus să-și dea concursul la această acțiune. Hitler însă nu de mâna de ajutor românească avea nevoie — căci pentru el era cât se poate de limpede că acest lucru mai mult ar dăuna, decât ar fi de folos ca să-și realizeze intenția —, ci de promisiunea participării României, cu care — se părea — maghiarii puteau fi șantajați cum se cuvine.

La 26 februarie 1944, la sfârșitul convorbirii, cancelarul — altfel decât de obicei — a adus vorba de unguri. A comunicat, într-un mod care la prima vedere părea tangențial, că a primit o scrisoare de la Horthy, în care regentul solicita retragerea de pe frontul sovietic a trupelor ungare.

Antonescu a reluat tema plin de zel, spunând că ungurii nu sunt oameni de încredere și că Hitler trebuie să se ocupe serios de Ungaria. Și Hitler i-a și făcut promisiuni în acest sens.

Antonescu și-a detaliat apoi în fața lui Ribbentrop reclamațiile: „A făcut referire la faptul că, după 1919, Ungaria a trecut imediat de partea englezilor, cu scopul de a-și susține pretențiile revizioniste, pentru ca apoi, după 1935, să treacă din nou de partea Germaniei. Dacă Ungaria, ca țară mică, își permite acum ca în scrisoarea regentului adresată Führer-ului să ceară revenirea în

țară a tuturor trupelor ungare, atunci cu siguranță că Ungaria a primit anumite asigurări de la adversar. Și asupra lui s-au făcut acasă presiuni să ceară revenirea trupelor românești, dar el unul s-a opus... Pretenția referitoare la rechemarea trupelor înseamnă practic ruperea alianței. Tocmai de aceea trebuie intervenit în Ungaria, și cât mai repede posibil, ca nu cumva, în cazul înrăutățirii situației, o Ungarie în care nu te poți încrede să creeze în spatele frontului un pericol deosebit... Un milion de ostași români vor sta la dispoziția luptei comune dacă pericolul maghiar va fi o dată eliminat” — adăugă conducătorul statului român, sugerând parcă grăbirea ocupării Ungariei. Tragerea pe sfoară, unii în detrimentul celorlalți, a românilor și maghiarilor a reușit — se pare — din nou de minune și în martie 1944. Horthy a declarat că un important rol l-a jucat în decizia sa — de a rămâne pe loc — faptul că în acest fel participarea armatei românești în ocuparea Ungariei — cu care Hitler îl amenințase la Klessheim — pare evitabilă.

La 23 martie, Hitler l-a convocat din nou pe Antonescu, căruia i-a comunicat între patru ochi: „Ca urmare a atitudinii neloiale a Ungariei — având în vedere că Arbitrajul de la Viena n-a fost de natură să mulțumească nici România, nici Ungaria, ca să nu mai vorbim de Italia —, Germania nu consideră necesar să continue să funcționeze ca putere garantă a Arbitrajului de la Viena. Îi cere lui Antonescu să trateze această comunicare cu cea mai mare strictețe; la momentul potrivit, el (Hitler) o va face publică. Până una-alta însă, e în interesul României și Germaniei să se evite în Ungaria un război de partizani, căci e nevoie de toate diviziile germane, și nu e bine să fie angajate în Ungaria, deoarece nu poporul maghiar decide soarta țării, ci evreei, care dirijează întreaga politică. Așa a fost și înainte, așa e azi, și așa va rămâne și în viitor.” Antonescu a avertizat Germania că lasă în deplină stare de funcționare un adversar care la un moment dat poate ataca frontul pe la spate. Tocmai de aceea, e de părere că „e mai bine să dezarmeze cât mai curând trupele ungurești”. Antonescu — după

ce și-a exprimat de câteva ori recunoștința în legătură cu cele comunicate privind Transilvania de Nord — a subliniat din nou infidelitatea maghiarilor: „În mare măsură, aristocrația ungară a luat în căsătorie ori evreice, ori englezoaice, respectiv americane, așa că vor lupta în interesul acestora. Pentru asta însă sunt în stare de orice.”

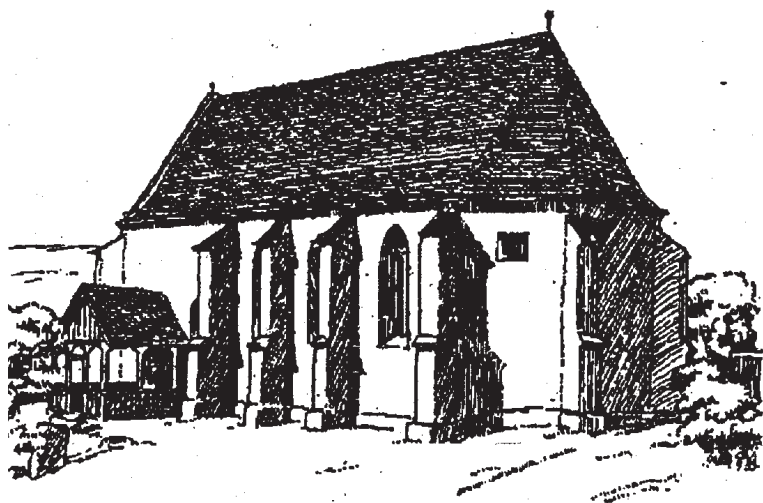
În cursul convorbirilor care au avut loc a doua zi, Hitler a afirmat că Transilvania va fi declarată teatru de operațiuni și că toate trupele ungare vor fi retrase de acolo. Antonescu și-a exprimat cu bucurie aprobarea, și a arătat din nou că trupele sale, în măsura în care va fi nevoie, sunt gata să ia parte alături de Hitler în lupta împotriva Ungariei. „A formulat propunerea că ar fi posibil ca din refugiații români originari din Transilvania ungurească (adică Transilvania de Nord), care vor să se reîntoarcă pe teritoriul Transilvaniei ungurești, în cazul declanșării unui eventual război de partizani, s-ar putea alcătui unități românești de partizani, care ar putea fi utilizate împotriva formațiunilor ungurești de partizani.”

A insistat în orice caz pe îndepărtarea cât mai urgentă a trupelor ungare din Transilvania de Nord, pentru ca nu cumva ele să se retragă în munți și, ca trupe neregulate, să pună în primejdie linia de legătură a armatei românești.

Datorită noilor aspecte apărute în desfășurarea evenimentelor, mai exact din cauza faptului că nu s-a mai trecut la dezarmarea armatei ungare, ea fiind trimisă pe frontul sovietic, Hitler nu s-a ținut decât în parte de promisiune. E adevărat că în cea mai mare parte formațiunile Armatei 1 ungare trimise pe front proveneau din diviziunile ungare staționate anterior în Transilvania, dar nu s-a ajuns la evacuarea totală a trupelor ungare din Transilvania de Nord.

Evenimentele s-au precipitat, iar problema nu s-a mai pus din nou. Cu ocazia ultimei întrevederi, la 5 august 1944, a lui Antonescu cu Hitler, în afară de chestiunile militare actuale, problema maghiară nu s-a mai pus decât într-un mod cu totul secundar. Cu

toate că o scurtă remarcă plasată de Antonescu nu e lipsită de interes. Conducătorul român și-a exprimat din nou îndoielile în legătură cu atitudinea Ungariei — pentru că, după părerea sa, continuă să fie inactivă. „Dacă azi rușii ar pătrunde pe acolo și ar ataca România trecând prin Transilvania, întreaga țară ar fi lipsită de acoperire în fața lor, pentru că armata română staționează pe frontul de est.” În încheiere, l-a asigurat pe Hitler că „nici un aliat al Germaniei nu e atât de loial ca România. România va rămâne alături de Germania, și va fi ultima care să abandoneze Reich-ul.” Nici trei săptămâni n-au trecut, și evenimentele au contrazis cuvintele lui Antonescu. România a reușit cu succes să iasă din războiul antisovietic, astfel că armata ungară a fost cea care, în bună parte, a ajuns în situația de care Antonescu, referindu-se la situația României, îl „avertiza” pe Hitler în legătură cu o eventuală ieșire din război a Ungariei.

Biserica reformată de la Eremieni

VIAȚA CULTURALĂ ÎN TRANSILVANIA 1918—1940

La ratificarea, în 1920, a Tratatului de pace de la Trianon, în componența noului stat român au intrat și regiuni în care români nu trăiau deloc sau doar într-un număr foarte redus. O astfel de zonă a fost bunăoară ținutul secuiesc, unde proporția populației maghiare — în județele Odorhei, Trei Scaune și Ciuc — a fost și este de peste 85%, dar putem aminti și județele Durostor și Caliacra din Dobrogea de Sud, unde prezența românească abia depășea 20%, ori zona Cernăuți din Bucovina sau județul Cetatea Albă din Basarabia.

În existența unor țări, transformările sociale sunt în numeroase cazuri însoțite de apariția unor importante disonanțe. După primul război mondial, majoritatea românească victorioasă a căutat să pună la bătaie toate mijloacele și ideologiile pentru ca în cadrul vieții social-politice create de ea să devină cu adevărat dominantă în toate sectoarele.

În vederea apărării intereselor ei naționale și culturale, populația maghiară din Transilvania avea la dispoziție doar două baze de referință: Hotărîrea de la Alba-Iulia, în care se promitea deplină autonomie națională pentru popoarele ce trăiau pe teritoriul Transilvaniei, și Tratatul de la Paris din 1919 privind protecția minorităților, în care acestora li se asigurau apărarea vieții și a libertății (art. 2), dreptul la cetățenia română (art. 2-7), egalitatea în drepturi (art. 8), dreptul de a înființa școli și așezăminte sociale (art. 9), dreptul la școli de stat în limba maghiară și la ajutoare (art.10), respectiv autoguvernarea bisericească și școlară pentru secui și sași (art. 11). Cu toate acestea, la 1 ianuarie 1920, dintre toate hotărârile luate la Alba Iulia, legislativul românesc a ridicat la putere de lege doar articolul ce proclama unirea. Astfel, mi-

minoritățile din Transilvania au trebuit să ducă lupta pentru înființarea de instituții independente de învățământ și cultură în condițiile în care drepturile le erau asigurate doar pe hârtie.

Organele internaționale de control obligau România doar în mod formal să respecte articolele Tratatului privind minoritățile, astfel încât n-a trebuit să se confrunte cu nici un fel de control. Aceasta, în timp ce, într-o primă fază, cei ajunși minoritari n-au îndrăznit să-și ridice glasul în apărarea propriilor drepturi, căci n-au putut avea încredere în puterea noii Constituții, deoarece drepturile înscrise în ea nu și le-au putut exercita.

O abordare realistă, conștientă și sistematică a situației n-a putut fi realizat decât după câțiva ani, când grupuri de intelectuali din rândurile minorităților au putut trece la analiza corelațiilor dintre elementele cu pondere în angrenajul opresiv în care erau prinși. Biserica a trebuit să înființeze școli, și abia după aceea s-a putut trece la cercetarea cauzelor involuției școlilor de stat și ale închiderii unor așezăminte bisericesti.

Între 1918 și 1921, cultele maghiare din Transilvania au pus bazele unui număr de 403 noi școli elementare: 23 unitariene, 319 reformate, 61 romano-catolice, 33 de gimnazii, 7 licee, 7 școli comerciale superioare, 4 școli pedagogice, 1 institut pedagogic. De asemenea, diferite asociații, societăți și organe teatrale, de presă și literare de nivel european în limba maghiară s-au străduit să satisfacă cerințele populației maghiare din Transilvania. În Constituția României Mari din 1923, era prevăzută și libertatea de asociere și de întrunire. În realitate însă, legea asociațiilor (mai exact, „Legea privitoare la persoanele juridice”) limita dreptul de asociere. În privința „legalizării” oricărei asociații era necesară o decizie a tribunalului, iar acesta era obligat să țină seama de părerea ministerului de resort. În acest fel, capriciile guvernelor care s-au perindat la cârma țării au avut o puternică influență asupra existenței acestor asociații.

Tot de aprobare era legată și organizarea de reuniuni, de serate cu caracter religios, de reprezentații culturale. La sat, trebuia solicitat consimțământul primarului, iar la oraș — chiar a mai multor autorități, cu atât mai mult cu cât între 1919 și 1940 — cu excepția perioadei 1928-1934 — într-o mare parte a Transilvaniei era în vigoare starea de asediu (cu cenzură prealabilă). Acest regim ce funcționa ca un amestec de libertăți și de bun-plac din partea autorităților a însemnat pentru asociații o epocă de nesiguranță. Din cauza interdicției emanate de la autorități, de multe ori reuniuni anunțate nu mai aveau loc.

Majoritatea asociațiilor maghiare luaseră ființă încă înainte de 1918. Cele 195 de cercuri de lectură și alte societăți (cazinouri, asociații cetățenești, societăți ale industriașilor, cluburi, societăți de binefacere) ce funcționau în 1930 numărau aproximativ 16 000 de membri, o asociație numărând în medie 153 de membri. Mișcarea femeilor a început să se afirme după 1925, când a fost înființat Secretariatul Central al Femeilor Maghiare din România.

Cele mai importante asociații au fost EME (Erdélyi Múzeum Egyesület „Asociația Muzeului Transilvănean”) și EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület „Societatea Culturală Maghiară din Transilvania”); în afară de acestea, mai funcționau diferite cazinouri, asociații de femei, ca și asociații corale și cercuri de lectură.

EME a luat ființă în 1859, regulamentul ei fiind admis chiar de reprezentanții autocrației austriece din epocă. Timp de mai mulți ani, asociația a pus bazele unei foarte bogate colecții de minerale și plante, ale unei biblioteci de mare valoare, toate acestea fiind puse, în 1872, când a luat ființă Universitatea din Cluj, la dispoziția acesteia. Universitatea plătea pentru aceste colecții o chirie stabilită prin contract, de care Universitatea românească înființată în 1919 (pe locul și în locul celei maghiare) n-a ținut seama, fapt pentru care noua universitate și EME s-au judecat până în 1940! Chiar și în aceste condiții, asociația a reușit să organizeze 237 de întruniri în deplasare, 114 conferințe ale secțiilor de filozofie,

lingvistică și istorie, ca și 163 ale secției de științe naturale și 257 ale celei de științe medicale. A editat, în 8 volume, revista Erdélyi Múzeum, precum și 101 lucrări din colecția Erdélyi Tudományos Füzetek.

Încă înainte de primul război mondial, EMKE a considerat protejarea grupurilor răzlețe de maghiari din zonele în care trăiau în minoritate ca una dintre cele mai importante misiuni ale ei. A înființat diferite fundații, a pus bazele unor școli cu caracter agricol, străduindu-se să vină în ajutor cu mijloace sociale și culturale. După 1918, administrația românească a considerat activitatea desfășurată de EMKE ca o „ofensă personală”, inițiind, tocmai de aceea, începând cu 1920, repetate investigații împotriva societății, care nu și-a putut relua activitatea decât abia după cincisprezece ani, în 1935. Având în vedere că timp de cincisprezece ani EMKE n-a existat ca persoană juridică, ea n-a putut ține legătura cu comunitatea maghiară. Reorganizarea ei nu s-a realizat decât pas cu pas, iar o adevărată activitate n-a putut desfășura din nou decât între 1940 și 1944, când a realizat o evaluare a situației maghiarilor ce trăiau răzlețiți ca minoritari.

Înființarea de noi asociații s-a lovit de cele mai mari greutăți, devenind, în general, după un an–doi de tergiversări, imposibil de realizat. Singura posibilitate de organizare au constituit-o asociațiile corale. Bazele acestora au fost puse de Uniunea Maghiară a Corurilor din România. În câțiva ani, în întreaga Transilvanie activau deja peste 150 astfel de asociații, care organizau concursuri zonale și naționale și în același timp concursuri de dirijori.

Cel mai mare dușman al așezămintelor culturale maghiare a fost, timp de 22 de ani, cenzura prealabilă. Cu ajutorul ei, se putea anihila din germene până și cea mai nevinovată acțiune culturală. Acest lucru era valabil nu doar în ce privește fondarea de asociații, ci și, în primul rând, pentru lumea presei și a teatrului, dar și-a pus amprenta și asupra editării de carte.

Au existat și oameni politici români care au dezaprobat persecutarea minorității ca parte a politicii oficiale. Iată ce scrie Tiberiu Vornic despre acest aspect:

„...Când țara noastră, neamul nostru va ajunge să-și teamă existența de o mână de oameni intrați în etapa umilă a istoriei lor, rău are să fie. Nu dărâmând ce e al altuia, ci clădind alături, mai mare, mai frumos și mai mult — vom ajunge în scurtă vreme la o conștiință deplină a Siguranței noastre ca neam și țară. Deci libertate — nu opresiuni.” („Reforma învățământului. Școlile minoritare sub regimul românesc”, în Adevărul, an XXXVII, nr. 12287/sîmbătă, 16 februarie 1924.)

PUTERILE ANGLO-SAXONE ȘI HOTARELE STABILITE LA TRIANON

Întâlnim adeseori în publicistică, dar chiar și în rândurile specialiștilor în istorie câteva teze eronate, precum și una doar pe jumătate greșită în legătură cu preliminariile Trianonului. Teza doar pe jumătate eronată este aceea că Monarhia Austro-Ungară a fost considerată până în 1917 drept unul dintre factorii importanți ai echilibrului european, astfel încât dezmembrarea ei nici măcar nu se punea la acea dată, căci până și cele paisprezece puncte wilsoniene vorbeau doar despre transformare, federalizare, învingătorii ajungând abia între luna februarie și toamna anului 1918 la concluzia că, pentru păstrarea stabilității, în locul menținerii Monarhiei este preferabilă realizarea unui cordon sanitar format din mici state naționaliste antibolșevice.

Factorul rus

Această abordare e viabilă doar în măsura în care premisele le vom căuta exclusiv în situația și acțiunile care au avut loc în 1917 și nu vom ține seama de nimic din toate câte s-au întâmplat până în toamna lui 1916. În 1917, și până în luna februarie a anului 1918, între părțile beligerante au avut loc tratative secrete de pace, în vederea încheierii unor acorduri de pace sau a unor păci separate, toate acestea presupunând așadar menținerea Monarhiei, una dintre părțile principale la masa tratatelor. Mai mult, importanța Monarhiei ca factor de echilibru a crescut — e adevărat, doar temporar — în momentul în care, în martie 1917, revoluția rusă a învins, fapt ce însemna din punct de vedere militar ieșirea Rusiei din război și în același timp apariția unei crize de putere, a pericolului anarhiei.

Prăbușirea țarismului în Rusia a mai avut însă o semnificație pentru Monarhie, ale cărei cercuri conducătoare au primit cu bucurie nu doar revoluția din martie, ci și pe cea din noiembrie: dispăruse una dintre marile puteri, cea care, din prima clipă a războiului, ba chiar încă din anii premergători conflagrației, fusese adepta dezmembrării Monarhiei, cerând acest lucru cu insistență. Vreme de un deceniu, politica răsăriteană a Franței a constat din susținerea financiară, diplomatică și militară a Rusiei țariste, aceasta în timp ce imperiul rus sprijinea aspirațiile expansioniste ale Serbiei. Atașatul militar rus la Belgrad, colonelul Artamonov, nu se mulțumea doar să-i încurajeze pe ucigașii lui Franz Ferdinand, dar îi și plătea și îndruma, fără să-i pese de temerile lui Pasic, primul ministru al Serbiei. Presa rusească de dreapta făcea încă din primăvara lui 1914 propagandă de război, amenințând destul de limpede Monarhia cu repercusiunile alianței cu Germania. După izbucnirea, în august 1914, a conflagrației mondiale, comandantul suprem al trupelor rusești, Marele duce Nicolae Nicolaevici, a emis o proclamație privind reconstituirea Poloniei, bineînțeles sub sceptrul țarului Rusiei. Ministrul de externe rus i-a comunicat ambasadorului francez încă de la 20 august 1914 planul de realizare a unei Cehii autonome, iar acesta l-a asigurat de deplinul lui acord. La mijlocul lunii septembrie 1914, Nicolae Nicolaevici „a adresat o proclamație către popoarele Austro-Ungariei, în care le chema să scuture jugul habsburgic și să-și realizeze în fine aspirațiile naționale”. Încă de la începutul conflagrației, Rusia a făcut demersuri să convingă România să intre în război, promițându-i că, dacă o va face, va căpăta Transilvania; în luna mai a anului 1915, ministrul de externe rus Sazonov a supralicitat, oferind, suplimentar, chiar și Banatul și Bucovina. Ba Transilvania a fost oferită chiar și doar pentru cazul în care românii se angajau să păstreze o neutralitate binevoitoare. Această din urmă promisiune a fost considerată „nefericită” de diplomația britanică, fapt pentru care nici n-a sprijinit-o. De altminteri, până

în 1917, politica externă britanică s-a întemeiat, în general, pe recunoașterea pretențiilor și aspirațiilor rusești; cu elemente originale nu se prea putea lăuda, astfel încât, în ciuda propagandei slavofile a orientării Seton-Watson, ea n-a recunoscut aspirațiile de independență ale cehilor, dându-și, în schimb, concursul la satisfacerea pretențiilor românești asupra Transilvaniei și Banatului.

E explicabil, așadar, că, la demersul din ianuarie 1915 al lui Albert Apponyi, care, decis să facă un pas temerar, a formulat în fața papei și a ambasadorului britanic la Roma, prin intermediul lui Pál Szapáry, dorința Ungariei de a păstra Transilvania în schimbul separării de Austria și al încheierii unei păci separate, ministrul de externe Grey, reacționând la raportul ambasadorului, a răspuns: „Mi-e teamă că prezenta propunere legată de Ungaria e irealizabilă.”

Transilvania, România, Anglia

Declarațiile publice ale guvernului britanic erau desigur cu mult mai reținute decât cele formulate de aliații ei mai mici sau mai mari, în spiritul moderației specifice și în lipsa unui interes nemijlocit. Până în 1917 însă, în Anglia au luat poziție împotriva dezmembrării Monarhiei doar oameni politici de stânga, laburiști, respectiv liberali radicali de orientare antiimperialistă (Brailsford, Toynbee, Noel Buxton etc.). Ei recomandau federalizarea Monarhiei.

Tratatul de la București din august 1916, încheiat în urma deciziei României de a intra în război și semnat și de puterile occidentale, prevedea trasarea graniței ungaro-române mai la vest cu 30–40 de kilometri chiar și decât viitoarea frontieră de la Trianon, prevăzându-se trecerea în întregime la România a județelor Sătmar, Bihor și Cenad, a unei părți importante din Békés, a jumătății dinspre răsărit de Debrețin a județului Hajdú, iar a Banatului până la linia Tisei.

În cazul în care Antanta ar fi câștigat așadar războiul luptând alături de Rusia țaristă, Ungaria ar fi pierdut Croația, Rutenia, Transilvania, Banatul și cea mai mare parte a ținutului dinspre răsărit de Tisa. Ungaria și-ar fi pierdut jumătate din teritoriu și o treime din populație (fără Croația) chiar și în condițiile în care, să presupunem, Slovacia, Backa și Burgenland i-ar fi rămas ei.

După revoluția rusă, vreme de aproximativ zece luni s-au purtat diverse tratative secrete, la care au participat cercuri conducătoare engleze și franceze, dar diplomația Antantei n-a abordat nici cu aceste prilejuri problema integrității teritoriale a Ungariei. Guvernul britanic condus de Lloyd George ar fi fost cel mai dispus la concesi, aceasta în condițiile în care totuși influența grupării New Europe, adeptă a dezmembrării Monarhiei, era tot mai pregnantă. Chiar și Lloyd George dorea să ducă tratative nu cu cercurile pacifiste ungare ori cu alte cercuri ale opoziției, ci în mod expres cu reprezentanții lui Carol de Habsburg; când, de pildă, după nesfârșite tergiversări, în noiembrie 1917 Mihály Károlyi s-a dus în Elveția, primul lucru pe care Foreign Office-ul a vrut să-l știe a fost dacă tratativele pe care le poartă au acordul suveranului. Atitudinea Angliei în legătură cu abordarea posibilității încheierii unei păci ungare separate nu s-a schimbat, așadar, cu nimic. Când, în Elveția, Károlyi și Jászi au făcut propunerea ca Monarhia să se transforme într-o confederație de cinci state (împreună cu Polonia și Iugoslavia; Croația urma să se separe de regatul ungar), partenerii de tratative englezi au întrebat cu malițiozitate: și ce spune despre asta Carol IV?

Nici tratativele mai oficiale n-au fost mai rodnice, cum s-a întâmplat bunăoară cu cele purtate în aprilie 1917 de contele Mensdorff, care a stăruit pentru rămânerea Tirolului de Sud și a ținutului Trentino în componența Austriei, diplomația britanică nereușind însă să-i determine pe italieni să renunțe la principală lor revendicare teritorială, înscrisă într-un acord secret. Când, cu una–două zile mai târziu, Miliukov, prim–ministru al celui dintâi

guvern revoluționar din Rusia, cade ca urmare a propriei sale proclamații marțiale, în care afirma, printre altele, că „Ungaria trebuie redusă la limitele ei etnice” și că trebuie susținută crearea Cehoslovaciei independente, Lloyd George a încercat din nou să-i îmblânzească pe italieni, care, timp de câteva luni, constituiseră, din partea Antantei, principala frână în calea acordului, dar degeaba. Lloyd George l-a primit personal pe cumnatul lui Carol IV, principele Sixtus, după cum au mai avut loc și alte tratative secrete (...).

Cel mai departe a mers însă Lloyd George la conferința puterilor Antantei care a avut loc la 25—26 iulie 1917, cu care prilej a declarat: „Satisfacerea integrală a pretențiilor Rusiei, României și Serbiei față de Austria ar însemna dezmembrarea Imperiului Austriac, pretențiile Italiei însă pot fi satisfăcute și fără o astfel de împărțire [...]. Austria ar putea fi determinată să țină seama de solicitările Italiei, însă doar dacă-i vom da o lovitură [...]. Dacă am continua să susținem toate pretențiile de obținere a Galiției, Bucovinei, Banatului, Timișoarei, Transilvaniei, precum și cele ale Serbiei, ar însemna că ne lipsește curajul să privim realitatea în față.” Lloyd George avea în vedere faptul că prăbușirea inevitabilă a armatei rusești va trage România după sine, drept care va înceta și obligația de a duce la îndeplinire acordul de la București, ca una dintre obstacolele majore ale realizării unei păci separate. Propunerea i-a fost respinsă de aliații italieni și francezi. E drept că previziunea i s-a realizat, numai că între timp situația se schimbase și în apus: intrarea în luptă, în Europa, a trupelor americane a restabilit superioritatea militară a Antantei, atât în Franța, cât și în Germania făcându-se auzite glasurile adepților luptei până la capăt. Ultimele tratative de fond anglo-austriece au avut loc în decembrie 1917: de data aceasta, generalul Smuts, partenerul de dialog al lui Mensdorff, a propus realizarea unei păci separate, în schimbul federalizării Monarhiei și al unor concesiuni teritoriale „rezonabile”, Mensdorff însă doar la Bucovina s-a arătat dispus să renunțe — la Transilvania, în mod expres, nu —,

în timp ce Carol IV nici în această situație nu s-a putut decide să renunțe la aliatul său, împăratul Wilhelm.

America intervine

Intrarea în luptă a Americii a trezit mari speranțe nu doar în proprii ei aliați, ci și în cadrul Monarhiei, printre partizanii realizării unei păci pe bază de acord. În mare măsură însă, aceste nădejdi se întemeiau pe înțelegerea greșită a politicii externe americane, cu adevărat complexă. În prim-plan, stătea președintele Wilson, care, în conformitate cu viziunea Statelor Unite privind politica externă și economia mondială, nu numai că nu era adeptul realizării acordurilor secrete — care, pentru el, nici nu erau obligatorii —, dar nici nu putea să înțeleagă și să accepte obsedanta zbatere a aliaților și adversarilor deopotrivă de a împinge mai încoace sau mai încolo câte o bornă de hotar. El știa că frontierele nu pot sta în calea dolarului. Ideea de bază a politicii externe a lui Wilson o constituia Liga Națiunilor, singura în stare să rezolve contradicțiile dintre statele membre și să diminueze însemnătatea granițelor. Alături de Wilson, se afla, pe de o parte, diplomația SUA, eficientă prin modul tacit în care acționa, de cealaltă toți adepții președintelui, partizani, în același timp, ai democrației și libertății, ca de pildă „mâna lui dreaptă”, colonelul House, ori delegatul său din Elveția, Herron. Ei propovăduiau sus și tare ideile președintelui lor, semănând, prin aceasta, pretutindeni, iluzii.

Pe măsura ponderii tot mai însemnate a participării Statelor Unite la războiul din Europa, diplomația americană de carieră — avându-l în frunte pe omul de încredere al cercurilor marelui capital, secretarul de stat pentru afaceri externe Lansing — și-a făcut, și ea, simțită tot mai pregnant prezența. Lansing era, ca toți ceilalți, un tipic om politic american, pentru care problemele Europei — deopotrivă cele naționale și cele privind granițele — erau prea îndepărtate; tocmai de aceea, a încercat, ca un diplomat cu simț practic ce era, să-și tempereze aliații. Iar dacă acest lucru

nu i-a reușit, a căutat să le susțină pretențiile, căci principalul său obiectiv era consolidarea alianței încheiate cu Antanta; în acest fel, Statele Unite au ieșit pe scena politică internațională, de-acum însă nu în rolul de intermediar între două părți beligerante, ci ca principal factor economic al taberei învingătoare, tabără ce-și asigura astfel dominația mondială.

Dacă nu vom face deosebire între președintele Wilson cel din anul 1917 și Wilson cel din anul 1918, dacă declarațiile nu i le vom analiza în contextul cronologic al pronunțării lor, ne vom înșela la fel cum și-a înșelat el contemporanii. În momentul în care colaboratorii pacifiști ai lui Wilson au vrut să acționeze în spiritul primelor sale declarații, interdicția nu s-a lăsat mult așteptată.

În numele lui Wilson, la începutul lui februarie 1918 — la câteva săptămâni după publicarea celor paisprezece puncte —, Herron a început tratativele cu profesorul Lammasch, trimisul lui Carol IV. Lammasch a propus federalizarea Monarhiei, pe unghiuri vorbindu-i de rău pentru că nu erau — chipurile — dispuși să renunțe la sistemul dualist. Explicația pe care, pe baza raportului întocmit de Herron, o dă Wilson, în cuvântarea sa din 11 februarie, celor paisprezece puncte, în scopul eliminării tuturor posibilităților de interpretare, se referă la încurajarea lui Carol IV de federalizare a Monarhiei. Acesta a fost ultimul fir de pai pe care l-a oferit vasului în derivă al Monarhiei. Nu s-a angajat desigur la nimic, după cum nu și-a asumat nici răspunderea vreunui acord secret; când însă ambasadorul Italiei la Washington a protestat împotriva celor paisprezece puncte, afirmând că Wilson nu și-a luat nici un angajament în privința pretențiilor teritoriale ale Italiei, acesta l-a calmat: „Nu-mi pot angaja poporul să lupte pe țărmurile răsăritene ale Adriaticei; nimic însă din ceea ce am omis să spun nu e de natură să constituie pentru poporul italian motiv de neliniște.” Un răspuns asemănător a dat și ministrului României, nemulțumit și el.

Aspirații franceze și italienești

În condițiile în care conducătorii Monarhiei au fost incapabili să facă ceva în vederea sprijinirii liniei politice engleze și americane moderate, iar sorții luptei au înclinat de partea Antantei, în martie 1918 Wilson și Lansing au croit de fapt drum în fața imperialismului francez și italian, declarațiile lui Wilson și ale secretarului său de stat pentru afaceri externe fiind chiar, într-un fel, disonante. Mai mult decât atât: în câteva rânduri, Wilson și adepții săi au dat glas unor presimțiri rele, pentru ca, în cele din urmă, ca protest împotriva soluțiilor găsite la Paris, Statele Unite să refuze să intre în Societatea Națiunilor, iar hotarele trasate la Trianon să le întâmpine cu rețineri; în cele din urmă însă, a cedat în fața avidității aliaților.

Lloyd George a renunțat și el, în cele din urmă, la drumurile lui speciale. În politica Angliei, nu atât de o schimbare de atitudine era vorba, cât de o batere în retragere. E un aspect demonstrat, printre altele, cât se poate de limpede de faptul că guvernul britanic a respins categoric ocuparea — plănuită în noiembrie 1918 la Paris — cu trupe anglo-franceze a Budapestei și Ungariei. E greu de spus dacă prin această hotărâre ne-a făcut un lucru bun sau rău; în orice caz, nu a influențat întru nimic dezmembrarea Ungariei și trasarea noilor ei hotare, pe care le putem — liniștit — saluta ca granițe franceze; obiecțiile ridicate la Paris de Anglia și Statele Unite s-au referit de-acum doar la aspecte de amănunt.

Granițele Cehoslovaciei

În acest fel, în conformitate cu proiectul „Frontierele Cehoslovaciei”, semnat la 14 octombrie 1918 de statul-major britanic, Cehoslovaciei îi trebuiau asigurate — din pure considerente strategice, prin încălcarea deschisă a principiului etnic — următoarele stații de cale ferată: Kassa/Kosice—Pelsőc/Plesivec—Loson/Lucenec—Nyitra /Nitra—Galgóc /Hlohovec—Szered /Sered na

Váhom—Nagyszombat /Trnava—Lundenburg /Breclav—Nikolsburg /Mikulov.

„Observațiile privitoare la granițele proiectate ale Iugoslaviei” au fost înmânate autorităților de statul-major britanic la 10 decembrie. Linia Ada–Villány, situată la nord de canalul Franz Joseph, era marcată ca hotar etnic. De la Donji Miholjok, granița urma cursul râurilor Drava și Mura. S-a propus ca, deși cu populație de etnie slovenă, porțiunea dintre Mura și Szentgotthárd să rămână Ungariei, ca o compensație pentru ținuturile pe care urma să le piardă.

La 20 decembrie 1918, ministrul de externe cehoslovac Beneš și-a prezentat în fața aliaților revendicările privitoare la granițe. Frontiera cehoslovacă solicitată era desenată pe o hartă a naționalităților, care prezenta cu totul deformat situația din teritoriu. Beneš dorea anexarea la Cehoslovacia și a localităților Börzsöny, Salgótarján, Miskolc, Sátoraljaújhely, dar la acea dată încă nu-și definise pretențiile asupra ținutului rutean situat la est și sud-est de Ungvár/Ujgorod. În expertiza pe care a făcut-o, Louis Namier, celebrul istoric de mai târziu, la acea dată încă specialist la Foreign Office, a făcut observații pline de sarcasm privind denaturările pe care le constatase pe harta ce prezenta situația în teritoriu a naționalităților — mai ales cele referitoare la Moravia cehă. În ce privește granița ungaro-slovacă solicitată, nota ironic: „Frontiera slovacă trasată pe hartă depășește substanțial hotarul propus în proiectul Dr. Seton-Watson — iar acesta chiar că nu poate fi bănuț că ar avea sentimente filomaghiare sau că ar nutri prejudecăți antislovace.”

După ce au acceptat varianta moderată de francezi a propunerii lui Beneš, marile puteri au permis ocuparea de către cehi a Slovaciei — o ocupație care n-a prejudiciat conferința de pace. În numeroase rânduri, Beneš a încercat ulterior să determine acceptarea solicitării sale inițiale, dar fără succes. În fața planului franco-român privind Transilvania, rezistența britanică s-a dovedit și mai anemică. În chestiunile legate de granițele Ungariei, ultima licărire de generoz-

itate din politica externă britanică a constituit-o misiunea lui Smuts din aprilie 1919, bine cunoscută în cercurile de specialitate. Însăși călătoria lui Smuts a pus în evidență faptul că majoritatea diplomaților din cadrul Foreign Office-ului sunt mai aproape de abordarea franceză a problemei decât de atitudinea ezitantă a lui Lloyd George și a guvernului său. După insuccesul misiunii conduse de Smuts, diferențele existente la nivelul diplomațiilor engleză și franceză în privința hotarelor Ungariei și, în general, a problemelor legate de această țară au continuat să se estompeze, ceea ce înseamnă și că inițiala consonanță anglo-americană privitoare la aceste aspecte începuse să se erodeze. Cu toate că ambele delegații anglo-saxone au respins constant pretenții extremiste de felul solicitărilor prevăzute în acordul de la București sau al coridorului iugoslavo-ceshoslovac prin Burgenland, în primăvara lui 1919, în ultima fază a trasării granițelor, în numeroase probleme diplomații britanici au sprijinit punctul de vedere francez, situându-se în opoziție cu abordarea americană. Astfel, au renunțat să se împotrivescă anexării insulei Csallóköz/Zitny Ostrov, așa că și americanii, rămași singuri, s-au văzut nevoiți să bată în retragere. Același lucru s-a întâmplat în câteva cazuri și în privința precizării unor aspecte referitoare la frontiera cu România. Căci într-adevăr înseși propunerile americane se îndepărtaseră deja de ceea ce însemna spiritul wilsonian cu nici un an în urmă.

Astfel, propunerea americană prezentată la 21 ianuarie 1919 (deși elaborată în are parte de foștii colaboratori din Inquiry-ul wilsonian) se deosebește de granița fixată la Trianon doar în aspecte de detaliu. Pe lângă chestiunea insulei Csallóköz/Zitny Ostrov, se impune atenției faptul că propunerea lăsa într-adevăr Ungariei ținutul rutean cu Ungvár/Ujgorod, Munkács/Mukacevo și Sighetul Marmației, dar, în mod destul de contradictoriu, declară dezirabilă frontiera cehoslovaco-română. În cadrul comisiei cehoslovace de stabilire a frontierei, în care aliații și Beneš — singurul invitat în calitate de parte interesată —, făcuseră front

comun, specialiștii americani au renunțat însă curând și la această propunere contradictorie.

Cine pe cine reprezenta?

Cu toate că n-a avut o influență nemijlocită în stabilirea frontierelor, nu e lipsit de relevanță din perspectiva aplanării neînțelegerilor dintre aliați că statele învingătoare — între care erau frecvente disputele de autoritate, dar care abordau problemele într-un mod destul de asemănător, proclamarea Republicii Sfaturilor din Ungaria nefăcînd decât să confirme acest lucru — au fost reprezentate în regiunile disputate înseși nu atât de diplomați, cât de cadre militare și de informații. Astfel, încă de la 11 aprilie 1919, legațiile la București ale statelor aliate au propus guvernelor lor să sprijine ocuparea Budapestei de către trupele românești. Până în iunie 1919, guvernul britanic a respins însă orice încercare venită din partea României de a trece dincolo de linia Tisei, temându-se, desigur, că, după fixarea granițelor, nu va fi ușoară înduplecarea trupelor românești de a părăsi teritoriile revendicate. După ce însă, la 10 iunie 1919, Consiliul Suprem al Conferinței de pace de la Paris a trasat linia frontierei ungaro-ceslovace și ungaro-române și le-a comunicat-o lui Brătianu și Kramar ca un fapt împlinit, nici Foreign Office-ul n-a mai considerat periculoasă sprijinirea intervenției împotriva Republicii Sfaturilor din Ungaria. Profesorul Brown, reprezentantul la Budapesta al misiunii Statelor Unite (Coolidge) de la Viena — cel care a încercat, printr-o pilduitoare imparțialitate, să contribuie la afirmarea, independent de relațiile dintre aliați și de forma de stat, a spiritului pacific și a dreptății —, se pare că a fost cel din urmă partizan al spiritului wilsonian. Încă de la începutul lunii mai 1919, guvernul său l-a rechemat — o dată cu el, dispărînd din calea pragmatismului politic al învingătorilor și ultima remușcare pacifistă.

SUCCESE, PROBLEME, DEZILUZII REVIZIONISTE

Regimul contrarevoluționar ungar a exploatat marea traumă pe care dezagregarea Ungariei istorice a provocat-o întregii societăți maghiare, proclamând neabătut că Trianonul stă la originea exclusivă a tuturor relelor, a mizeriei din țară. Voia să dea iluzia că recuperarea teritoriilor pierdute e de natură să rezolve toate problemele — principiu de altfel cât se poate de nimerit ca să abată atenția de la dificultățile sociale interne. Propaganda revizionistă îi avertiza pe maghiarii din țările vecine ce luptau pentru obținerea de drepturi că singurul remediu adevărat în situația pe care o incriminau nu putea fi decât realipirea. După cum și populația nemaghiară de pe teritoriile anexate la alte state în urma Tratatului de pace de la Trianon era ademenită să revină sub autoritatea statului ungar prin generoase promisiuni, repetate fără încetare. În maghiarii de dincoace și de dincolo de hotarele fixate la Trianon această propagandă a și reușit să trezească iluzia că realizarea reviziei teritoriale deschide porțile „resurecției ungare” și că și popoarele nemaghiare doresc să se reintegreze „sub scutul lui Ștefan cel Sfânt”.

Politica revizionistă ungară a reușit, între 1938 și 1941, să recupereze în patru rânduri teritorii pierdute la Trianon, extinzând astfel în mod substanțial frontierele țării. Mai întâi în toamna anului 1938, când, urmând principiul etnic ce a stat la baza acordului cvadripartit de la München, dar — ca urmare a dezinteresului englez și francez — pe calea Arbitrajului de la Viena, la care n-au mai participat decât puterile Axei, Ungaria a obținut de la Cehoslovacia fâșia sudică a Slovaciei și a Subcarpatiei [vii-toarea Ucraină Subcarpatică], cu populație majoritar maghiară, alături de care trăiau și slovaci. A doua oară în primăvara anului 1939, în cadrul dezmembrării totale a Cehoslovaciei de către

germani și slovaci, Ungaria — invocând de-acum drepturi istorice —, printr-o acțiune militară independentă, a pus stăpânire pe întregul teritoriu al Subcarpatiei, cu populație majoritar ucraineană. A treia oară la sfârșitul verii anului 1940, când guvernul ungar, amenințând cu acțiuni militare la adresa României, a forțat puterile Axei să decidă în cadrul celui de-al doilea Arbitraj de la Viena, în sensul ca Transilvania de Nord și ținutul secuiesc, cu o populație maghiară, alături de care, într-o proporție de aproape jumătate, trăiau români (și germani), să revină Ungariei. A patra oară în primăvara anului 1941, cu ocazia dezmembrării Iugoslaviei, în cadrul unei colaborări militare cu trupele germane, când Ungaria anexează Backa, Medimurje, Prekomurje. Întreaga populație maghiară a teritoriilor reanexate a primit cu bucurie vestea reunificării. Mai ales intelectualitatea a fost cea care a sperat prin aceasta îmbunătățirea propriei situații, amplificarea perspectivelor culturale.

Luarea în posesiune a Subcarpatiei și din nordul Voievodinei (Délvidék) a avut loc în urma unor acțiuni militare, a unor lupte de mai mică sau mai mare anvergură, nelipsind, în unele locuri, nici violențele împotriva populației civile nemaghiare. Același fenomen s-a petrecut și cu ocazia pătrunderii trupelor ungare în Transilvania, când s-a trecut, de obicei în urma unor inofensive împușcături, la nejustificate represalii în masă. După cum, în toate cazurile, aceeași tendință s-a manifestat pe teritoriile luate în posesie prin măsurile administrative tranzitorii, care au avut ca scop intimidarea cu bună știință a populației: au fost imediat eliminate „elementele neloiale” din punct de vedere social sau național, comuniști, social-democrați, intelectuali, inițiindu-se demersuri antisemite ce au depășit în intoleranță cu mult legile de aceeași natură aflate în pregătire sau deja în vigoare pe teritoriul Ungariei propriu-zise. Și, deși în toate zonele redobândite administrația civilă a luat în câteva luni locul celei militare, cu greu și-a revenit populația de pe urma acesteia, căci, invocându-se motive de siguranță — mai ales în Subcarpatia și în ținuturile din sud —,

diferitele organe militare, de contraspionaj etc. și-au continuat neabătut activitatea. Cea mai evidentă confirmare a incapacității criminale a guvernului vizavi de ascendentul și acțiunile unei conduceri militare tot mai energice și mai indocile o reprezintă, prin dimensiunile sale de masă și cruzimea cu care s-a procedat, „razia” de cea mai tristă amintire din Novi Sad.

În toate cazurile, în legi speciale se decretează solemn unirea cu țara a teritoriilor redobândite. Punerea în practică — dacă exceptăm excesele de natură militară — s-a lovit de mari dificultăți. S-a constatat astfel că interesele patriei-mamă și cele ale locuitorilor din ținuturile realipite sunt de multe ori divergente, și chiar opuse. Nu doar popoarele ajunse sub dominație ungară au refuzat să se împace cu situația lor și cu politica autorităților față de naționalități, care, în ciuda promisiunilor, nu se schimbaseră prea mult, dar chiar și maghiarii de pe aceste teritorii s-au simțit înșelați în așteptările lor. În afară de aceste aspecte, dezacordurile și conflictele interne, ca și nedreptățile suferite în perioada cât trăiseră ca minoritari au fost de natură să-și pună cu prisosință amprenta asupra comportamentului lor, fapt care, în noile condiții, a contribuit și el la întreținerea unei permanente stări de neliniște în zonele reanexate. Tensiunile politice din aceste regiuni se datorau în primul rând faptului că maghiarii și nemaghiarii de acolo știau deopotrivă — sau cel puțin simțeau — că revizia n-a rezolvat „definitiv” și problema apartenenței lor, situația teritoriilor în chestiune rămânând de fapt deschisă.

Propaganda revizionistă ungară a ademenit populația maghiară din țările vecine, afirmând că recuperarea teritoriilor trecute în componența altor state va însemna revizuirea reformelor agrare realizate sub semnul discriminării naționale în perioada când ungerii se aflaseră sub dominație străină, și deci împrumutarea maselor de solicitanți de pământ maghiari ignorați. În loc de asta însă, au trebuit să constate că foștii latifundieri maghiari își revendică în serie proprietățile, iar realizarea reformei agrare

s-ar fi făcut pe seama suprafețelor deținute de naționalități, intenție frânată însă de probabila expropriere — ca măsură de represiune — a proprietăților mijlocii ungurești care mai existau în statele vecine. În această situație, solicitarea de pământ a fost canalizată spre proprietățile evreiești, dar până și pe această linie au fost create mai degrabă proprietăți nemești mijlocii. Maghiarii care, în perioada stăpânirii străine, au beneficiat de o oarecare suprafață de pământ doar apelând la incerte sisteme de arendare au fost, în noile condiții, blamați pentru infidelitate națională, căci în contul ei fuseseră nevoiți să voteze cu unul dintre partidele ce au slujit stăpânirea străină. Iar în Ungaria horthystă această populație rurală săracă n-a putut beneficia de pământ, și chiar și de lucru doar cu greu putea căpăta.

Posesorii de gospodării țărănești din teritoriile reanexate au trebuit să facă față unor însemnate dificultăți în privința valorificării produselor și unor prețuri mari la produsele industriale, iar impozitele pe care au fost obligați să le plătească au crescut considerabil. Au fost obligați să reducă producția unor ramuri foarte rentabile (cultura sfeclei de zahăr, a tutunului, a ardeiului pentru condimente), pentru a le alinia la nivelul intereselor țării-mamă. Interesele de cartel ale Ungariei au determinat și pe linie industrială restrângerea producției și închiderea unor fabrici. Șomajul agricol mergea mână în mână cu șomajul industrial. Faptul că, în împrejurările războiului mondial, lipseau condițiile unei dezvoltări economice fundamentate, sănătoase era de natură să sporească dificultățile economice. Populația obișnuită cu ajutoare de șomaj a zonelor preluate de la Cehoslovacia a simțit din plin lipsa acestora în Ungaria; iar în ce privește asigurările sociale, până și situația celor aflați pe teritoriile preluate de la România a devenit într-un fel mai nefavorabilă. Condițiile de aprovizionare a populației în Subcarpatia și în regiunea transilvăneană erau deosebit de grave, încercându-se — sub semnul discriminării naționale — să se facă ceva doar în favoarea populației maghiare. Lozinci de tipul „Maghiarul

pentru maghiar!”, „Pentru Transilvania!” n-au fost în stare să atenueze demoralizarea.

Situația funcționarilor a fost de natură să creeze îngrijorare. După posibilități, funcționarii nemaghiari au fost destituiți, fenomen care n-a însemnat însă pentru numeroșii localnici maghiari ce trăgeau nădejdea unui loc de muncă undă verde pentru obținerea acelor posturi de funcționari pentru care, în perioada cât s-au aflat sub stăpânire străină, nu avuseseră nici o șansă; și s-a întâmpla astfel, deoarece patria-mamă, căreia-i prisoseau șomerii, a trimis acolo slujbași, pe care oamenii i-au numit ironic „parașutiști”. Demersurile de verificare a fidelității față de națiune — la care au fost inițial supuși funcționarii de loc din zonele trecute în componența statului ungar, respectiv solicitanții de locuri de muncă — au fost de natură să învenineze atât de mult atmosfera, încât, după obținerea teritoriilor din Transilvania și a fâșiei din sudul Ungariei, nu s-a mai ținut seama de ele. Prețiozitatea frecvent afișată a funcționarilor sosiți din țara-mamă a suscitât aversiune. Chiar și maghiarii care, anterior, se obișnuiseră cu o administrație descentralizată, mai rapidă și mai simplă, s-au convins de caracterul greoi al administrației ungare excesiv de centralizate pe care o practicau aceștia. De la bun început însă, orice comparație, orice asemuire erau suspectate; o critică sau o ieșire se taxau drept defăimare a națiunii și se soldau cu o condamnare.

De mare importanță pentru populația maghiară de pe teritoriile trecute în componența Ungariei a fost că toate opreliștile ce existaseră în multe privințe până atunci în calea afirmării drepturilor legate de limba lor maternă, de învățământul maghiar și în general de cerințele lor de natură culturală au fost îndepărtate. În ciuda acestui fapt, n-a putut trece neobservat că în sistemul de învățământ, în instituțiile culturale din statele învecinate — și cu deosebire în Cehoslovacia burghezo-democratică — se afirmaseră aspecte democratice, tendințe pragmatice, mai bine orientate după nevoile reale, ce lipseau unei Ungarii contrarevoluționare. Repunerea în drepturi a limbii maghiare

n-a însemnat însă și cuvenita respectare a drepturilor de care ar fi trebuit să beneficieze limbile materne ale popoarelor nemaghiare. La toate nivelurile, s-au manifestat tendințe de maghiarizare, de „remaghiarizare”, care n-au fost compensate prin anumite măsuri simetrice pozitive, ca de pildă obligativitatea limbii române în școlile medii maghiare din Transilvania.

Situația a fost foarte mult îngreunată de faptul că, ridicându-se în apărarea propriilor „grupuri etnice” ce trăiau ca minorități naționale în Ungaria, statele „noii mici antante” organizate în umbra Reich-ului german nazist — Slovacia, România, Serbia, Croația — au mers la fel de departe în excese și au reacționat la fel de agresiv ca și Germania în politica pe care ea a adoptat-o față de propriul „grup etnic” ce trăia ca minoritate în Ungaria. Guvernul ungar a avut mult de furcă, în afară de Volksbund, și cu mișcărilor, organizațiile, partidele — ce activau mai ales pe teritoriile trecute în componența Ungariei și care, în parte, aveau tot un caracter fascist — ale altor naționalități, încercând să le contrapună organizații, partide create chiar de el. Situația se schimba: de-acum statele învecinate demaraseră o politică revizionistă, proclamând lozinca „Totul înapoi!” învățată de la unguri. Minoritățile incriminau nedreptățile — de altminteri, în mare măsură legitime — ce se făceau în ce privește limba maternă, învățământul; pe acest temei, ele duceau o luptă nedisimulată pentru îngreunarea articulării teritoriilor intrate în componența Ungariei la viața țării, cu perspectiva recuperării acestor ținuturi. Ambele părți prigoneau pe întrecute forțele de stânga, cu precădere pe cele comuniste.

Dintre oamenii de stat maghiari ai acelor ani, cel mai fin observator al vulnerabilității succeselor politicii revizioniste ungare a fost Pál Teleki. În numeroase ocazii, s-a plâns de demersurile autorităților militare și civile, care-i încurcau ori zădărniceau indicațiile de natură politică și dispozițiile pe care le dădea în calitate de șef al guvernului, după cum a dezavuat și

sălbăteciia, șovinismul elementelor iresponsabile din rândurile populației maghiare, ca și lipsa de reacție a opiniei publice. În condițiile în care — ca urmare a împrejurărilor istorice — dobândirea de teritorii pe calea politicii revizioniste însemna tot atâtea trepte pe calea înregimentării unilaterale din ce în ce mai accentuate față de puterile Axei, și mai ales față de Germania, principala lui îngrijorare a fost provocată de faptul că acest lucru putea contribui la implicarea Ungariei în război de partea Axei, așadar de partea părții mai slabe. Situație care ar pecetlui soarta achizițiilor teritoriale realizate pe calea politicii revizioniste — și eventual a întregii țări. Temerile și autoacuzările care, în preajma anexării zonelor de la sud, au fost de natură să-l determine să se sinucidă s-au dovedit întemeiate; o țară cu rol de acolit înarmat al lui Hitler, complicitate de care nu s-a putut dezice până la sfârșit, nu putea spera nici ca învingătorii să abordeze echitabil problemele reale ale etniei maghiare. Puterile din coaliția antihitleristă se obligaseră încă dinainte să refacă Cehoslovacia și Iugoslavia în esență între vechile granițe. În chestiunile etnice și teritoriale controversate din aceste țări, lupta antifascistă și-a ridicat glasul în sprijinul aceluiași revendicări. România a făcut tot ce i-a stat în putință, ca acolit zelos de până atunci al Germaniei, să recupereze teritoriile pierdute în urma celui de-al doilea Arbitraj de la Viena; prin actul pozitiv cât se poate de important al întoarcerii armelor, realizat la timp și cu fermitate, a influențat în mod esențial destinul Transilvaniei.

Problemele etnice a căror rezolvare s-a încercat — fără succes — prin schimbări de configurații teritoriale nu și-au pierdut din însemnătate; a sporit însă răspunderea politicii naționale în ce privește necesitatea abordării absolut echitabile a revendicărilor legitime ale naționalităților.

*Interviu cu fostul rege al României, Mihai I
(9 decembrie 1993) realizat de Mihály Fülöp*

ROMÂNIA REGALĂ ȘI TRANSILVANIA, 1944–1947

— *Sire ați avut un rol determinant nu doar în ce privește ieșirea României din război, ci și în anexarea Transilvaniei de Nord la România. Ce rol au avut în 1944 — în preajma arestării lui Antonescu și a trecerii României de partea aliaților — în concepția politică a Maiestății Voastre Transilvania și chestiunea teritorială?*

Fostul suveran român, Mihai I: — La drept vorbind, înainte de 23 august nu mi-am pus această problemă, cu toate că ne preocupa încă de la Arbitrajul de la Viena. Atunci, gândul nostru principal era să ieșim din război și să scăpăm de nemți...

În ce privește arestarea lui Antonescu, așa cum am spus-o de mai multe ori, la început nu ne-am gândit la asta; am fi vrut ca Antonescu să schimbe lucrurile. El însă n-a vrut așa ceva...

— *Care a fost principala cauză? Dacă Antonescu a fost de acord cu armistițiul pe care l-a propus Maiestatea Voastră, atunci de ce n-a acceptat? Care a fost momentul hotărâtor care v-a determinat să dispuneți arestarea lui?*

M.I: — Pentru că rușii străpunseseră linia frontului, englezii și americanii n-au vrut să ne ajute; în ce ne privește, din cauza sovieticilor au bătut în retragere. Am rămas singuri, și ne gândeam tot timpul cum și în ce fel să ducem la bun sfârșit ieșirea noastră din război. Când rușii au rupt frontul, iar nemții au retras de la noi două-trei divizii de blindate pe care le-au dus în Polonia, acest lucru ne-a dat posibilitatea să respirăm cât de cât ușurați.

— *La 22 august, după arestarea lui Antonescu, s-a produs o mare confuzie, deoarece ieșirea din război fusese proiectată să*

aibă loc trei zile mai târziu. Maniu și mulți alți oameni politici v-au telefonat să vă spună că v-ați pripit.

M.I. — Da. Dar a trebuit să acționez pentru că Antonescu s-ar fi dus pe 24 pe front. Nu știam când se întoarce. Ne-ar fi scăpat din mâini. Există ceva care continuă să-mi fie neclar. I-am convocat la Palat pentru după-amiaza aceleiași zile pe principalii oameni politici: Maniu, Brătianu, Petrescu, Pătrășcanu, dar mi s-a comunicat că sunt de negăsiți.

— *Se ascuseseră?*

M.I. — Păi, adevărul e că toți erau care încotro. Mie mi s-a spus că nu pot fi găsiți. Am aflat mulți ani după aceea că au fost găsiți, dar au fost convocați nu pentru după-amiază, ci pentru ora 4 dimineața. Nici până azi nu mi-e clar cine a intervenit, dar Pătrășcanu a trecut pe la mine, însoțit de Bodnăraș, care pe atunci se numea inginer Ceaușu, dacă mi-amintesc bine, pe la ora 6-8. Iar asta n-am s-o uit cât voi trăi. A venit spre mine și mi-a zis-o pe față: „Ce-ați făcut? Ne-ați nenorocit!”

— *Știați că după 23 august sovieticii au vrut să anexeze imediat Transilvania de Nord la România?*

M.I. — Nu.

— *Englezii și americanii însă au refuzat; așa a fost inclus în armistițiul cu România articolul 19, care prevedea ca după tratativele de pace România să primească întreaga Transilvanie sau cea mai mare parte a acesteia.*

M.I. — Am văzut acest articol în documentele armistițiului, dar n-am știut ce s-a întâmplat în culise. Atunci nu mi s-a spus.

— *Cum s-au raportat autoritățile militare sovietice la instituția regalității?*

M.I. — Nu-i prea interesa. Au făcut în mod ilegal câteva mii de prizonieri din rândurile celor care fuseseră pe front. S-au comportat ca niște ocupanți, dar asta a fost. Deși spuneau că noi ne-am făcut datoria, situația s-a schimbat, i-am alungat pe nemți, noi n-am observat să se fi schimbat situația.

— *Rușii au fost neîncredători față de Maiestatea Voastră?*

M.I: — E foarte adevărat că Uniunea Sovietică și regalitatea nu se prea aveau bine. La noi, monarhia au tolerat-o doar până au vrut ei. Au observat curând că fac tot ce pot ca să mă împotrivesc sovietizării României. Pentru ca, în cele din urmă, să spună, gata, nu mă mai acceptă.

— *Conform memoriilor mareșalului Stemenko, conducătorii militari sovietici au propus, pur și simplu, de la bun început arestarea Maiestății Voastre.*

M.I: — Despre acest lucru n-am auzit vorbindu-se așa de fără echivoc, dar bănuiam că nu erau deloc mulțumiți de atitudinea mea. Acest lucru e sigur.

— *Ce scop a avut prima vizită a lui Vișinski, în noiembrie 1944? Schimbarea guvernului Sănătescu, ori remanierea, eventual reorganizarea acestuia?*

M.I: — Nu, în acel moment, au fost destul de blânzi cu mine. Vișinski a dus la București tratative secrete cu partidul comunist, dar față de mine a fost blând. Asta la început. Abia după aceea, cu ocazia vizitelor sale ulterioare, a devenit tot mai dur. A vrut să știe cum văd eu treburile țării, politica în general... lucruri de-astea... În afară de acest lucru, n-au spus deschis ce anume îi interesa.

— *Și cum s-a întâmplat că Uniunea Sovietică a instituit totuși în Transilvania de Nord administrația militară?*

M.I: — Da, pentru că... noi știam deja că nu vor să reintroducă administrația românească până nu se termină războiul. Așa ne-au spus. [La 12 noiembrie 1944, administrația militară sovietică a fost introdusă ca urmare a devastărilor și asasinatelor comise de gărzile maniste. Ea a durat până în martie 1945, când primului-ministru Groza, om politic cu vederi de stânga i s-a oferit posibilitatea să introducă administrația civilă românească. (N.r. H.)]

— *Iar prin acest lucru au exercitat presiuni asupra Maiestății Voastre?*

M.I: — Nu. Direct asupra mea nu, dar situația era cu totul în mâinile lor ...

— *În țară, erau aproape un milion de ostași sovietici, astfel încât Maiestatea Voastră practic nu puteați face nimic ...*

M.I: — Nu, într-adevăr nu.

— *Au apărut unele documente sovietice care atestă că de mult se avea în vedere ca la prima ocazie în Transilvania rușii să preia administrarea militară, pentru ca astfel să se exercite presiuni în aceeași măsură asupra României și Ungariei.*

M.I: — Personal, eu n-am simțit, dar din culise mi-a ajuns la ureche așa ceva. Acum, din perspectiva timpului, e ușor să-ți dai seama ce aveau de gând, pentru că după formarea guvernului Groza au trecut imediat la acțiune.

— *Prin faptul că s-a format guvernul generalului Rădescu?*

M.I: — Da.

— *În martie 1945, în Transilvania de Nord s-a instituit administrația civilă românească. Sovieticii au cedat așadar la un moment dat administrarea. Chestiunea Groza e interesantă și esențială și din acest punct de vedere. Cu ocazia vizitei lui Vișinski, sovieticii i-au transmis lui Groza că, dacă preia el conducerea, atunci se va reveni la administrație românească.*

M.I: — Groza mi-a spus așa ceva, rușii însă nu.

— *Acel lucru vi l-a spus Groza? În mod nemijlocit rușii nu?*

M.I: — Nu, nu. Cred că Groza și generalii din anturajul lui s-au vândut cu toții rușilor, căci rușii știau că, dacă-l vor pune prim-ministru pe el, atunci vor putea face în țară tot ce vor.

— *Ce ascendent aveau asupra lui Groza?*

M.I: — Nu înțeleg de ce ținea atât de mult la ei. Știu că era latifundiar, mare latifundiar la Deva. Înainte, fusese mare capitalist. Ce s-a putut întâmpla cu el că li s-a alăturat — nu știu.

— *Ce argumente a pus la bătaie Vișinski când l-a vrut pe Groza?*

M.I: — Când i-am spus categoric că la Ialta marile puteri s-au înțeles că fiecare țară își poate alege liber forma de guvernământ, s-a aprins și mi-a zis: „Aici eu sunt Ialta!” Adică: el hotărăște cum crede de cuviință. Asta a fost. Când am încercat să mai trag de timp, a venit Malinovski, cu tancurile lui scoase în stradă.

— *Cum au reacționat americanii și britanicii?*

M.I: — Nici ei n-au putut face nimic, deoarece Comisia Aliată de Control era formată în proporție de 90% din ruși, englezii și americanii fiind prezenți doar ca observatori, și orice ar fi spus n-ar fi avut nici o importanță.

— *Acesta e motivul pentru care americanii le-au cerut rușilor în vara lui 1945 să ducă la îndeplinire prevederile acordului de la Ialta?*

M.I: — În august 1945, americanii au declarat deschis că nu semnează nici un tratat de pace cu România până când nu va exista un guvern de reprezentare populară. Acest lucru mi-a creat condiții să fac ceva — sau măcar să încerc să fac.

— *La 19 august, ați încercat să-l debarcați pe Groza ...*

M.I: — Într-adevăr. I-am zis lui Groza să-mi ușureze situația, să-și dea demisia, ca să pot semna tratatul de pace. După asta, am fost vizitat de ruși.

— *De Susaikov?*

M.I: — Da. Am dus tratative timp de peste două ore. I-am explicat principiile noastre constituționale, iar după două ceasuri a avut obrazul să-mi zică: tot ce i-am spus e perfect logic și știe precis că vreau binele statului român, doar că ei au decis deja. Ce să tratez cu ei? Am scris o scrisoare despre destituirea lui Groza. Le-am trimis câte un exemplar americanilor și englezilor, după care l-am chemat la mine pe Susaikov și i-am înmânat și lui unul, împreună cu actul de demitere a lui Groza...

Pe măsură ce interpretul i le citea, vedeam cum se schimbă la față. A pretins să-l trag neîntârziat la răspundere pe cel care a îndrăznit să trimită la americani acest document. I-am spus că eu

le-am trimis. Să se revină imediat! I-am comunicat că nu fac așa ceva. Am declarat că n-o să particip nici la festivitățile de la 23 august 1945. A doua zi, mi-a solicitat o audiență pe la ora 5-6 dimineața; l-am primit la 8. Susaikov a declarat că 23 august e și sărbătoarea lor și că, dacă voi hotărî în vreun fel să stau deoparte, vor considera acest lucru ca un gest dușmănos față de Uniunea Sovietică. La care am răspuns că, dacă guvernul Groza va respinge ideea demisiei, eu nu mai stau de vorbă cu guvernul lui. Acest lucru l-a înfuriat pe Susaikov, care a plecat. Până în ianuarie 1946, nici nu l-am mai văzut.

— *Suntem în august 1945. Cu un an înainte, la 23 august 1944, Maiestatea Voastră ați realizat întoarcerea armelor cu ajutorul armatei române.*

M.I: — În 1944, eram încă mai mult sau mai puțin stăpâni pe armată. În 1945 însă, o parte a trupelor s-au dus pe frontul din Cehoslovacia, iar o mare parte a celor rămase în țară au fost dezarmate. Toți prefectii și jandarmeria au fost schimbați. Nu mai aveam nici o putere asupra lor.

— *Așadar, în august 1945 armata nu exista? Cine v-ar fi putut sprijini?*

M.I: — Din punct de vedere diplomatic, ar fi putut-o face americanii și englezii, dar n-au vrut. La un moment dat, mi-au și cerut să renunț, pentru că ei nu mai pot să facă nimic, sunt cu mâinile legate.

— *Iar Maniu și Brătianu ...*

M.I: — Ei au făcut ce-au putut, dar cu rușii pe cap ...?

— *Am ajuns în septembrie 1945, când americanii au propus totuși ca frontiera să fie revizuită în favoarea Ungariei, prin aceasta exercitând în mod evident o presiune asupra guvernului Groza. Ați știut acest lucru?*

M.I: — Nici atunci, nici mai târziu n-am avut cunoștință despre așa ceva.

— În decembrie 1945, la conferința de la Moscova a miniștrilor de externe ai marilor puteri, conferință care a avut un efect hotărâtor în ce privește România și, într-un anumit sens, și în privința propriului destin, al *Maiestăți Voastre*, a fost numită o comisie formată din diplomații sovietic Vișinski, american Harriman și englez Clark-Kerr, care a fost trimisă la București cu misiunea ca, în locul demiterii guvernului filsovietic Groza, cabinetul să fie completat, conform dorinței englezilor și americanilor, cu doi oameni politici din opoziție.

M.I: — Acest lucru s-a realizat de fapt așa cum cerusem eu la 23 august, pentru că am vrut să las rezolvarea treburilor în mâinile marilor puteri. Comisia a fost înființată cu scopul completării guvernului român și al pregătirii alegerilor libere.

— *V-ați întâlnit cu ei?*

M.I: — I-am primit.

— *Tratativele n-au însemnat oare să luați act că România face parte din sfera sovietică?*

M.I: — Păi, fără îndoială ... Au fost la mine la Sinaia toți trei și au semnat în fața mea protocolul privitor la completarea guvernului și la alegeri. Vișinski s-a întors de îndată la București. Harriman și Clark-Kerr au mai rămas o zi. În convorbirile particulare pe care le-am purtat cu ei, aproape că m-au rugat să nu forțez alegerile, pentru că totul se poate întoarce pe dos. Eu însă țineam să se facă alegeri, și până la urmă au avut dreptate ei.

— *N-a fost fixată atunci și data alegerilor?*

M.I: — Nu, data n-a fost stabilită, protocolul prevedea doar organizarea de alegeri libere.

— *În cele din urmă, alegerile au avut loc în noiembrie.*

M.I: — Circula pe atunci vorba că în urna electorală au intrat Maniu și Brătianu și au ieșit comuniștii. Asta era pe jumătate glumă, pe jumătate adevărat. S-au făcut fraude. Dar revenind la convorbirile de la Sinaia din ianuarie 1946 cu diplomați englezi și americani: le-am explicat limpede situația în care mă găseam, iar

ei m-au încurajat să rezist, adăugând că, din cauza situației lor fără ieșire, nu pot face nimic pentru mine. Cu englezul Clark-Kerr, am vorbit mai mult decât cu Harriman, pentru că mama îl cunoștea bine. Și el mi-a spus că au mâinile legate. Mi-a comunicat că a vorbit pentru mine la Londra, dar n-a ajuns la nici un rezultat.

— *Am citit raportul lui Clark-Kerr, din care reiese că americanii și englezii și-au schimbat punctul de vedere referitor la Transilvania de Nord, respectiv că au renunțat la revizuirea frontierei în favoarea Ungariei după realizarea acordului de la Moscova dintre marile puteri privind remanierea guvernului român. Marile puteri s-au înțeles în ce privește problema graniței fără consultarea României și Ungariei, considerând că trebuie să se revină la situația din 1920, așadar la situația hotărâtă la Trianon.*

M.I: — În ianuarie 1945, i-am trimis președintelui american Roosevelt o scrisoare personală însoțind un memorandum de treizeci și ceva de pagini, în care i-am relatat exact ce se întâmplă în Transilvania. Abia acum patru-cinci ani am primit de la Washington un document diplomatic american, din care reiese că funcționarii de la externele de la Washington — văzând darea mea de seamă și cunoscându-mi atitudinea — n-au vrut să-mi răspundă. Americanii au preferat să negocieze cu rușii.

— *Ați scris în acest memorandum că în toamna lui 1944 gărzile lui Iuliu Maniu au pătruns în Transilvania de Nord și au măcelărit acolo numeroși unguri?*

M.I: — Nu.

— *Și că din această cauză capii bandeii au fost arestați de sovietici și condamnați la Brașov?*

M.I: — ... ulterior, am auzit că s-au întâmplat asemenea lucruri, dar atunci n-am avut cunoștință de ele.

— *În declarațiile Maiestății Voastre, ați afirmat întotdeauna că sunteți regele tuturor popoarelor din România.*

M.I: — Da.

— *Așadar, și al ungarilor de acolo.*

M.I: — Da, da, bineînțeles.

— *Acest lucru înseamnă însă în același timp că ar fi trebuit să reacționați față de atrocitățile petrecute o dată aflat în posesia informațiilor.*

M.I: — Nu. Atunci încă nu.

— *Atunci încă nu. Dar mai târziu?*

M.I: — Mult mai târziu.

— *Și care a fost părerea Maiestății Voastre legată de acest lucru?*

M.I: — Ei bine, sufletește am rămas mereu la ideea Constituției noastre din 1923, conform căreia, indiferent de naționalitate, cetățeanului i se cuvin aceleași drepturi și el trebuie să se bucure de aceleași libertăți ca românii. Pentru mine, acest lucru e sfânt. Nu ca acum; atunci, drepturile erau garantate. Pe când acum, chipurile „sunt apărute”. Cred că nu doar ungurii și secuii din România, ci și cei din Ungaria cunosc această părere a mea.

— *În primăvara lui 1946, când guvernul ungar a încercat să negocieze cu Groza problema frontierei, prinsese deja contur hotărârea celor trei mari puteri de a restabili granița româno-ungară din 1920, să se revină așadar la situația decisă la Trianon.*

M.I: — Da.

— *Americanii au considerat că, după încheierea tratatului de pace, România și Ungaria, dacă doresc, pot renegocia problema frontierei. A rămas deschisă și posibilitatea autonomiei.*

M.I: — Ei bine, tot Constituția noastră declară: țara constituie un tot indivizibil și unitar. Nu e limpede pentru mine ce se înțelege exact prin această mult amintită autonomie și până unde ține ea: are în vedere mici sectoare locale, prefecturi, primării, ori poate se are în vedere o autonomie care privește întreaga Transilvanie? Pentru mine, aceasta din urmă nu mi se pare posibilă.

— *În 1946, partea ungară a propus tocmai o astfel de autonomie teritorială în zona secuiască.*

M.I: — Da, da, știu despre acest lucru, dar nu știu dacă n-a fost cumva opera lui Groza, născută din vreun motiv personal.

— *Cum ați primit știrea că la Conferința de pace din 1946 de la Paris s-a decis restabilirea hotarului româno-ungar de la Trianon?*

M.I: — Cum să spun... Cu destulă ușurare, căci mă temeam să nu cumva să se mai întâmple ceva acolo...

— *Ați simțit că în această privință americanii și britanicii au ezitat?*

M.I: — Știu doar că au fost destule discuții, care, în cele din urmă, s-au potolit, dar nu eram încă în posesia tuturor detaliilor.

— *În 1947, când Maniu și Brătianu au fost condamnați, situația Maiestății Voastre a devenit imposibilă...*

M.I: — Da, am ajuns într-o situație din ce în ce mai fără ieșire. Asta a fost de-acum spre sfârșitul domniei mele.

— *N-ați fi putut să-i salvați?*

M.I: — Am protestat la Groza, dar de ajutat n-am mai putut să-i ajut, pentru că mi-au spus că sunt trădători. Și, cum Groza și Susaikov țineau în mână totul, n-am putut face nimic.

— *N-ați sperat nici un moment în această perioadă a anilor '45-'46 că regalitatea se poate menține în vecinătatea Uniunii Sovietice?*

M.I: — Pentru o perioadă relativ scurtă, da.

— *Cum v-au obligat să abdicăți?*

M.I: — În decembrie 1947. Ei bine, Groza a telefonat la Sinaia și a spus, a cerut să vin împreună cu mama la București, deoarece trebuie să discutăm o problemă familială. Tocmai atunci mă logodisem. Credeam că despre asta vrea să vorbească, că el nu vrea așadar să ne căsătorim. Despre asta am crezut că e vorba. În loc de acest lucru însă, mi-a înmănat actul de abdicare. L-am parcurs în viteză și am spus că mă duc în birou să-l pot citi pe îndelete. Atunci mi-am dat seama că liniile telefonice fuseseră tăiate, garda arestată, palatul înconjurat de divizia Tudor

Vladimirescu, puțin mai departe stătea artileria. Groza mi-a spus să nu cumva să fac ceva, că iese cu bucluc. A adăugat că, dacă nu semnez grabnic, va da de știre tuturor că s-a întâmpla ceva, și va fi mare agitație în oraș, și atunci vor fi obligați să-i execute pe toți tinerii pe care i-au întemnițat... dacă nu semnez. Și, după toate astea, a trebuit să semnez. Groza parcă nici n-ar fi fost în toate mințile, mai și glumea. A venit la mine, mi-a arătat buzunarul paltonului și mi-a zis: „Puneți mâna!” Eu doar am atins: în buzunar, avea un pistol. Apoi, s-a întors spre mama și i-a spus nemțește că are armă ca nu cumva să i se întâmple ce i s-a întâmpla lui Antonescu. Părea că e gata să tragă, dacă ridic mâna asupra lui.

— *Groza s-a purtat cu Maiestatea Voastră de parcă ați fi fost un copil?*

M.I: — Doar așa cum spune francezul, ca un bonhomme, ca un măscărici adică.

— *Erați mult mai tânăr ca el.*

M.I: — Da, aveam abia 26 de ani pe atunci ...

TRANSILVANIA DE SUD ÎN SEPTEMBRIE 1944. LUPTELE DIN ZONA ARADULUI

După ieșirea României din războiul hitlerist

După prezentarea, la ora 10 seara a zilei de 23 august 1944, la postul de radio București, a proclamației către țară a regelui, s-a decretat închiderea frontierei ungaro-române. Forțele grănicerești aflate în zonă au fost completate, respectiv întărite prin aducerea unor trupe suplimentare.

La sfârșitul lui august, comandamentul Corpului 4 de armată (de la Pécs) s-a stabilit la Békéscsaba. La începutul lui septembrie, a sosit aici și așa-numita „trupă de intervenție”, alcătuită din Corpul 6 de armată auxiliar mobil și din Divizia 1 ungară de blindate. Zona cea mai vestică a României pătrunde aici în formă de triunghi între granițele ungară și iugoslavă. În cazul în care trupele ungare, staționate în partea de nord a acestei fâșii triunghiulare de pământ (sectorul Mezöhegyes–Battonya), respectiv forțele germane aflate în Banat, în împrejurimile localității Kikinda, s-ar fi pus în mișcare, ar fi putut închide acest vârf de pământ după o înaintare de câțiva kilometri. În afara formațiunilor grănicerești și a forțelor de menținere a ordinii publice, alte unități românești nu se aflau în zonă.

Ce se întâmpla în acest timp de cealaltă parte a frontierei? După schimbarea petrecută la 23 august, în România s-a decretat mobilizarea generală. În același timp, statul-major a dat ordin generalului Anastasiu, comandantul Armatei 1 române staționate în sudul Transilvaniei, să închidă, cu ajutorul trupelor pe care le comanda, granița, mai ales pe direcțiile strategice ce duceau spre Carpații Meridionali. Armata, care se aflase și până atunci în stare de alertă, în două zile a ocupat dispozitivul de

luptă, ducând la îndeplinire misiunea primită. Armata 4 română (aflată sub comanda generalului Avramescu), regrupată în zona Ploiești, a încheiat pregătirile de luptă, astfel încât, la începutul lunii septembrie, a trecut în Transilvania și a preluat paza graniței în sectorul Brașov—Gilău. Din acel moment, Armata 1 română trebuia să apere linia Munții Apuseni—Dunăre.

Ofensiva din sudul Transilvaniei

După crearea, la 20 august, de breșe adânci în dispozitivul Grupului de armate „Ucraina de Sud”, statul-major german și-a propus să se replieze pe o nouă linie de apărare pe înălțimile Carpaților Meridionali. Tocmai de aceea, a sugerat neconținut conducerii statului și armatei ungare luarea trecătorilor — și astfel atacarea sudului Transilvaniei —, eforturi încununate în cele din urmă de succes: János Vörös, șeful statului-major, a pregătit planul ofensivei ungare împotriva sudului Transilvaniei. Acțiunea a fost inițiată de Armata 2 ungară (transilvăneană) la 5 septembrie dinspre Cluj—Târgu Mureș în direcția Turda și Luduș. La 8 septembrie, la aflarea știrii că trupele sovietice au pătruns în Transilvania, s-a ordonat oprirea înaintării, unitățile fiind dispuse în poziție de apărare pe linia Mureșului.

A doua ofensivă

Cea de a doua ofensivă împotriva Transilvaniei de Sud a fost organizată în dimineața zilei de 12 septembrie de către trupele germane staționate în Banat. Divizia 4 SS a pornit spre Timișoara cu puternicele ei unități de blindate. Scopul lor era ocuparea ieșirii dinspre Lugoj a văilor Begăi și Timișului. Era zona în care urmăreau să împiedice pătrunderea în Cîmpia Banatului a unităților Armatei 53 sovietice ce se apropiau dinspre Deva, respectiv ale Armatei 46 ce înaintau dinspre Caransebeș.

La 12 septembrie, au primit ordin de luptă și Corpurile 4 și 7 de armată ungare. Aveau misiunea de a închide ieșirea în văile Crișurilor și Mureșului, trebuind să sprijine, prin înaintarea din-

spre nord, ofensiva germană în Banat. Statul-major spera ca prin această acțiune să degreveze și Armata 2, aflată pe poziție de apărare în defileul Mureșului. În cele din urmă, diviziile aflate în ofensivă n-au putut să-și ducă la îndeplinire nici unul dintre obiectivele propuse. N-au reușit realizarea unei joncțiuni solide între liniile de luptă ungară și germană, după cum n-au izbutit să disloce forțe sovietice din acțiunile de luptă organizate în împrejurimile orașului Turda și, cu toate că au ajuns până la ieșirea în defilee, nu mai dispuneau de forțe îndestulătoare ca să țină piept trupelor sovietice.

În fața ofensivei diviziilor Corpurilor de armată 7 și 4 ungare, Armata 1 română s-a retras de peste tot, trecând la acțiuni de apărare și temporizare. În seara zilei de 13 septembrie, unități ale Diviziei 1 ungare de blindate au pătruns în Arad. Trupele de grăniceri au înaintat spre sud de linia Mureșului până la Periam, astfel încât Sănnicolau Mare, Cenadul Vechi, Beba Veche și alte câteva localități mai mici din județul Torontal au trecut din nou sub stăpânire ungară. Un tânăr ofițer a înaintat, în fruntea unei unități alcătuite din voluntari, până la Biled, unde staționa Divizia 4 SS.

Intrarea trupelor ungare

Peste tot în comunele ungurești situate în zona de frontieră, trupele grănicerești au fost întâmpinate cu un entuziasm de nedescris. Foarte mulți ostași — având în vedere că erau cu toții din aceste ținuturi, din Makó și împrejurimi — aveau rude și cunoscuți în aceste sate pe care trasarea hotarului le izolase unele de altele. În răstimpul celor câteva zile, populația locală și-a oferit sprijinul și în ce privește aprovizionarea trupelor.

După ocuparea Aradului, o parte a forțelor ungare a continuat înaintarea spre sud, în direcția Timișoarei, ajungând până la Pișchia, dar n-au izbutit să facă joncțiunea cu germanii, care voiau cu obstinație să ocupe Timișoara. Aceștia însă nu numai că n-au reușit să cucerească orașul, dar nici măcar încercuirea nu le-a izbutit, astfel încât încercarea lor de a bloca în fața trupelor sovietice ieșirea în zona Lugoșului s-a dovedit zadarnică.

O parte a trupelor sovietice care ajunse la 13-14 septembrie la Deva și-au continuat înaintarea, prin Brad, spre nord-vest, iar o altă parte s-a îndreptat pe linia Mureșului spre apus, în direcția Arad. În localitatea Vârfurile, trupele care înaintau spre nord-vest s-au divizat încă o dată. Avangarda trupelor care s-au angajat în ofensiva spre nord, în Valea Crișului Negru, s-au lovit la Beiuș de trupele ungare, care aveau misiunea de a apăra Oradea și împrejurimile.

Asaltul sovietic

Ofensiva generală a pornit la 18 septembrie, când toate unitățile sovietice au atins zona de șes, ce permitea desfășurarea trupelor. Și-au făcut mai întâi apariția, venind de pe Valea Crișului Alb și a Mureșului, blindatele Corpului de armată 18 tancuri, urmate de diviziile de infanterie. După două zile de puternică ofensivă, Brigăzile 181 tancuri și 32 motomecanizată au ajuns la șoseaua Arad-Oradea, pe care au reușit s-o blocheze, străpungând, prin această acțiune, frontul ungar la nord de Arad.

La Păuliș, Divizia 243 sovietică și Brigada 170 tancuri au spulberat apărarea ungară, dispersând Divizia 1 blindate și obligând Divizia 6 să se retragă în mare grabă. În seara zilei de 20 septembrie, avangarda se afla la doar 15-20 km de Arad. Violența luptelor de la Păuliș e evidențiată de pierderile — aproape 1 000 de militari — suferite de trupele ungare. Soarta Aradului a fost pecetluită a doua zi, la 21 septembrie, când unitățile sovietice au început traversarea Mureșului pe la Sânpetru German.

Teritoriul apărat de unitățile ungare în zona Aradului se micșora tot mai mult. La 21 septembrie, trupele sovietice duceau de-acum lupte pentru cucerirea orașului. Aradul nu mai avea decât o singură ieșire liberă, cea dinspre nord-vest, în direcția Dombegyház-Battonya. Pe aici s-au retras din oraș unitățile ungare în noaptea dinspre 21 spre 22 septembrie. Avangarda trupelor sovietice aflate pe urmele lor între Tornya și Battonya au ajuns în aceeași noapte la linia de frontieră stabilită la Trianon.

ADMINISTRAȚIA MILITARĂ SOVIETICĂ ÎN TRANSILVANIA DE NORD (14 noi. 1944—23 martie 1945)

Stânga românească din epocă, Comisia Aliată de Control, ambasada britanică de la Moscova, cadrele de conducere din serviciul militar și diplomatic englezesc ce funcționa în România considerau, cu toții, că regimul de teroare antimaghiară instaurat în Transilvania de Nord de gărzile maniste justifica trecerea — între 14 noiembrie 1944 și 13 martie 1945 — sub comandament militar sovietic a acestei regiuni, cu obligația retragerii — temporare — a oficialităților românești.

Acest fapt însă l-a surprins chiar și pe Iuliu Maniu. În scrisoarea pe care i-a adresat-o locțiitorului comisarului sovietic al poporului pentru afaceri externe, A.I. Vișinski, a invocat faptul că măsura vine în contradicție cu convenția de armistițiu sovieto-română. Motivația pe care el — și, în vremea din urmă, și istoriografia românească — o dădea activității gărzilor maniste era că acestea nu fac decât să-i pedepsească pe maghiari pentru prigoana dezlănțuită împotriva românilor după cel de-al doilea Arbitraj de la Viena. La 1 decembrie 1944, la Cluj, a luat ființă, sub denumirea Corpul Consultativ din Transilvania de Nord, un guvern provizoriu de coaliție, cu scopul „rezolvării treburilor obștești ale Transilvaniei de Nord fără nici o constrângere de natură externă, cu propriile forțe”. Din acesta făceau parte: Uniunea Democratică a Românilor Transilvăneni (12 persoane), Secretariatul pentru Transilvania de Nord al Partidului Comunist Român, Partidul Social-Democrat, Uniunea Populară Maghiară, sindicatele (câte 6 persoane), Frontul Plugarilor (4 persoane), Uniunea Patrioților, Alianța Populară Democrată Evreiască, Apărarea Patriotică (câte 2 persoane). Corpul Consultativ (Central) din Transilvania de Nord deținea puterea de „a iniția măsuri”, adică legislativă, și de „a dispune măsuri”, adică

executivă, desfășurându-și activitatea prin intermediul comisiilor de specialitate cu competențe ministeriale. Două dintre sarcinile sale primordiale o reprezentau punerea bazelor autoguvernării în Transilvania și demararea procesului de democratizare a vieții publice. În afară de acestea, a asigurat funcționarea normală a întregii vieți, a organizat producția și repartiția, a luat poziție în sensul stăvilirii conflictelor naționale, a organizat cantine pentru săraci, a desființat jandarmeria, i-a sprijinit pe cei întorși din război și din lagărele de concentrare.

Unele comisii se reuneau frecvent — situație cerută de necesitatea rezolvării problemelor cotidiene. În cadrul comisiei juridice, s-a discutat mult despre cum să arate viitoarea Transilvanie. Un viitor acceptabil — sublinia Ágoston Bernád — nu se putea realiza altfel decât prin: 1. asigurarea autoguvernării administrative a acestei zone; 2. luarea în considerație în toate domeniile vieții a coeficientului de naționalități; 3. recunoașterea limbilor română, maghiară și germană ca limbi de stat. În cadrul Comisiei de învățământ, s-a reușit realizarea, până la 29 decembrie, a proiectului noii legi școlare. Aceasta permitea utilizarea manualelor atât din România, cât și din Ungaria.

Corpul Consultativ Central din Transilvania de Nord a cunoscut prima lui criză când a intrat în conflict cu Alianța Democratică Română condusă de un membru al Partidului Național-Țărănesc, Emil Hațeganu, care, la 17 noiembrie, și-a publicat proclamația: Armata Roșie i-a eliberat pe românii transilvăneni „după patru ani de suferințe în lanțurile celei mai cumplite tiranii... am suferit îndeajuns ca să cerem acum pedeapsa tuturor acelor criminali care sunt răspunzători de pătimirile noastre”. La 27 decembrie, Corpul Consultativ Central din Transilvania de Nord a fost solicitat printr-o scrisoare să declare în scris că recunoaște dreptul României asupra întregii Transilvanii! În răspunsul său din 12 ianuarie 1945, CCCTN a respins această cerere, deoarece convenția de armistițiu lăsase deschisă chestiunea apartenenței Transilvaniei — ori cel puțin a unei părți a acesteia.

Discuția a continuat și în cadrul ședințelor CCCTN; la 7 februarie, punctul cardinal de pe ordinea de zi a fost să se ia poziție în privința Transilvaniei de Nord. Conform interpretării pe care Teofil Vescan — împreună cu alții — a dat-o convenției de armistițiu sovieto-române, Transilvania va aparține României dacă regimul democratic al țării va asigura deplina egalitate a naționalităților. Comunistul Pál Veress a definit situația în același fel în care o definiseră în 1918—1919 social-democrații: poporul maghiar nu vrea să trăiască într-o Românie regalistă, dar într-o țară cu orânduire democratică e gata să colaboreze cu poporul român. Ferenc Bruder, membru al Comitetului Maghiar al Partidului Social-Democrat, a considerat că e deosebit de important ca populația maghiară să fie reprezentată în toate domeniile vieții statale și administrative proporțional cu numărul ei. Vescan n-a fost de acord cu acest lucru, considerând că principiul democratic e mai important.

La 11 februarie 1945, o mie de reprezentanți din unsprezece județe din Transilvania de Nord — Trei Scaune, Odorhei, Ciuc, Mureș-Turda, Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dobîca, Maramureș, Sălaj, Satu Mare, Bihor, Cluj — s-au întâlnit în sala mare a Consiliului. Punctul esențial de pe ordinea de zi a conferinței era aprobarea declarației privitoare la apartenența Transilvaniei și la formarea guvernului Groza. După cuvintele introductive ale prefectului Pogăceanu, a luat cuvântul Vescan, care a declarat că în cel de al doilea război mondial nici poporul maghiar, și nici poporul român n-au atacat Uniunea Sovietică, ci elementele fasciste ale popoarelor maghiar și român. Referitor la statutul Transilvaniei, și-a exprimat părerea că speranțele maghiarilor sunt neîntemeiate. Convenția de armistițiu sovieto-română a anulat Arbitrajul de la Viena, nelăsând așadar deschisă chestiunea apartenenței Transilvaniei. După părerea lui, articolul 17 din convenția de armistițiu privitor la instituirea administrației românești nu exclude posibilitatea ratificării ulterioare a tratatului de pace, prevăzută la articolul 19. Pe calea rezolvării definitive a problemei naționale în Transilvania se va păși o dată cu preluarea puterii în

România de către un guvern democratic, care să asigure deplina egalitate și pentru cetățenii de alte naționalități decât română, eliminându-se în acest fel orice discriminare națională. La sfârșitul sesiunii, a fost publicat, sub titlul Parlamentul Transilvaniei de Nord a hotărât, următorul program: 1. Libera utilizare a limbii minorităților, extinderea dreptului de vot la toți cetățenii care au împlinit 18 ani, aducerea în fața tribunalului a criminalilor de război. 2. Asigurarea transportului și a producției, reglementarea raportului leu—pengheu. 3. Garantarea existenței de școli maghiare și a universității maghiare. 4. Activitatea teatrală și sportivă, situația presei. 5. Exproprierea proprietăților funciare de peste 50 de hectare. Măsuri pentru împrumutarea echitabilă a membrilor minorităților, respectiv pentru revenirea la casele lor a prizonierilor de război maghiari și a deportaților evrei.

Declarațiile și promisiunile de această natură ale stângii românești au înclinat balanța preferinței populației maghiare din Transilvania de partea guvernului condus de Groza, aceasta cu atât mai mult cu cât alternativa ar fi reprezentat-o guvernul compromisului om politic Maniu. În vederea coordonării conducerii centralizate cu activitatea la nivelul județelor, la conferință a fost ales ca succesor al CCCTN un Comitet Executiv format din 15 membri.

Comisiile și-au reluat din nou activitatea la 15 februarie 1945, ținând seama și de deciziile ședinței din 11-12 februarie. În cadrul Comisiei pentru probleme de muncă, s-a discutat despre necesitatea muncii obștești; în Comisia pentru finanțe și economie — despre unificarea sistemelor de impozitare și a monedelor; în Comisia pentru administrație — despre transferarea funcționarilor după necesități. În Comisia juridică — în mod firesc —, problema puterii de stat s-a dovedit cea mai importantă. Cuvântul de ordine al Comisiei agrare a fost ca nici un petec de pământ să nu rămână neînsămânțat, inclusiv suprafețele pe care le părăsiseră etnicii germani. Acolo și-au citit József Venczel și Iulian Chitta proiectul de reformă agrară elaborat de ei. István Lakatos a vorbit despre importanța consolidării renumitului sistem cooperatist tran-

silvănean. În Comisia de învățământ, s-a pus problema reînființării instituțiilor maghiare de învățământ superior desființate între cele două războaie mondiale. În același timp, s-a format o comisie pentru revizuirea legii naționalităților, publicată la 7 februarie 1945 sub denumirea Statutul Naționalităților Minoritare. În cazul în care naționalitățile atingeau proporția de 30%, legea oferea posibilitatea folosirii limbii acestora în justiție și administrație. În legătură cu universitatea din Cluj însă, și-au exprimat părerea că e necesară o universitate românească, în cadrul căreia să existe o catedră de filozofie și de drept cu limba de predare maghiară. (Dispoziția n-a luat în considerare că în septembrie 1944 autoritățile sovietice aprobaseră funcționarea universității maghiare.

La ședința din 28 februarie 1945 a Comitetului Executiv, toată lumea era deja informată că în România avuseseră loc mari mișcări de mase în sprijinul formării guvernului Groza. A fost prezentă nu doar conducerea locală — Vescan, Jordáky, Edgár Balogh, Bojan, Bruder, Bugnariu, Demeter, Hedvig Medrea, Jenő Neumann, Viktor Pocol, Pogăceanu, Timofi —, ci și, din București, de la „centru”, Miklós Goldberger, care a cerut instituirea tribunalelor poporului — începând din aprilie 1945, acestea au început să activeze în Transilvania cu metode mult mai severe decât tribunalele create în Regat —, efectuarea reformei agrare, solicitând, de asemenea, ca organizația, inclusiv Uniunea Populară Maghiară, să se angajeze să rezolve noianul de probleme ale populației evreiești vitregite. Vescan s-a angajat față de guvernul Groza, considerând însă că e indispensabil să se renunțe la hotarele vamale dintre Ungaria și România. Au fost mai mulți care au apreciat că focul încrucișat la care a fost supus Comitetul Executiv se datorează faptului că s-a ridicat în apărarea necesității existenței la Cluj a două universități: a uneia maghiare și a uneia românești. Bruder a adăugat, legat de reforma agrară: pământurile bisericesti să nu intre în categoria suprafețelor ce ar urma să fie împărțite, căci în 1921 ele au fost deja expropriate aproape în întregime.

Printre motivații, pe primul loc figura că școlile în care se predă în limba maternă a minorităților erau întreținute de Biserici.

În ședința din 2 martie, au continuat pregătirile pentru alegerile comunale. Principiul de bază era să voteze doar cei care la 1 ianuarie 1945 locuiau efectiv în localitățile respective.

La 6 martie, s-a format guvernul Groza. Primul ministru i-a cerut lui Stalin printr-o telegramă „să reintegreze” Transilvania de Nord în structura administrativă a României. În telegrama de răspuns, Stalin i-a comunicat că, ținând seama că noul guvern, democratic, al României asigură egalitatea în drepturi a naționalităților, îi satisface cererea.

La 13 martie 1945, la Cluj, în prezența Comisiei Aliate de Control, a comisarului pentru afaceri externe Vișinski, a regelui Mihai, a lui Groza, a ministrului de externe Tătărescu, a reprezentanților partidelor și organizațiilor a avut loc o ședință solemnă a Consiliului de Miniștri. Comitetul Executiv i-a salutat pe invitați în calitate de organ reprezentativ al conducătorilor orașului și ai regiunii. A doua zi, toate ziarele ungurești din Transilvania citau răspunsul lui Groza, conform căruia intenția cea mai sinceră a guvernului său și a lui personal este de a face să dispară orice discriminare între națiuni și religii. (*Világosság*, cotidianul Unirii Populare Maghiare, n-a trecut însă cu vederea nici faptul că opinia general răspândită în rândurile populației românești era că „în România nu va fi democrație decât atunci când toți ungurii se vor duce în Ungaria, și toți evreeii în Palestina!”)

Primăria, unde a avut loc o recepție de proporții, era împodobită cu steaguri sovietice, americane, englezești, românești și maghiare, iar membri ai gărzii regale alcătuiau garda de onoare. La prânz, au ținut cuvântări la Casa studenților regele Mihai și Petru Groza. Aici și-a prezentat primul ministru pentru prima oară în public concepția despre federația central-europeană: „A sosit vremea fericită să fim din nou acasă la Cluj — a spus el. În Transilvania, trăiesc alături două popoare. Două popoare care au pățimit mult, cel român și cel maghiar. Tocmai de aceea, de aici

trebuie să se răspândească spiritul reconcilierii și asupra întregului popor maghiar, pentru ca, în fine, să ne reîntâlnim cu toții în unitate, popoarele Bazinului Dunărean, în alianță cu marea vecină, Uniunea Sovietică. [...] În România liberă, iubita noastră patrie, într-o astfel de armonie deplină vom munci și lupta pentru edificarea marii comunități omenești."

Transilvănenii au avertizat însă guvernul că nu se poate vorbi despre egalitatea în drepturi a naționalităților fără autogovernare și fără asigurarea participării proporționale a acestora la viața publică. Memorandumul Comitetului Executiv referitor la aceste aspecte a fost prezentat de Vescan și cuprindea următoarele puncte: 1. Populația maghiară să fie reprezentată în guvern corespunzător proporției ei numerice. 2. Însărcinat cu coordonarea activităților la nivel de stat și administrație va fi Comitetul Executiv, cu sediul la Cluj. 3. Să fie menținute autogovernările la nivel de localitate, de oraș și de județ. 4. În administrație, dacă populația e formată în proporție de 50% din maghiari, ei să fie reprezentați în conducere; în zone cu populație mixtă, la alegerea conducătorilor să se țină seama de acest aspect. 5. Proporția numerică să fie strict respectată în instituții publice, la căile ferate, poștă etc. 6. Maghiara să fie recunoscută ca limbă oficială. 7. Dispoziția privind utilizarea limbii minorităților în administrație să fie extinsă și la serviciile de cale ferată și poștă. 8. Familiile care au avut de suferit de pe urma actelor săvârșite de gărzile maniste să primească despăgubiri. 9. La graniță, să fie înființate comisii mixte româno-ungare pentru ca toate persoanele care s-au refugiat ori care au fost silite să plece — 60 mii de oameni din ținutul Ciuc, de exemplu — să poată reveni în ținuturile natale. 10. Să se permită revenirea celor 200 de mii de maghiari care s-au refugiat în timpul dictaturii antonesciene în Ungaria (Transilvania de Nord). 11. Maghiarii care au luptat în Armata Roșie să fie instruiți și să obțină gradele militare în limba maternă. 12. Să se asigure învățământ de toate gradele în limba maghiară; la Cluj, să se înființeze universitate maghiară, la Târgu Mureș și Cluj instituții de învățământ superior, în

zona secuiască universitate tehnică maghiară. 13. Să se asigure egalitatea în drepturi a Bisericilor. 14. Să se asigure recunoașterea profesorilor invitați maghiari din străinătate. 15. Teatrul Național Maghiar să fie similar celui românesc. 16. Toate națiunile Transilvaniei să-și poată folosi liber culorile naționale. 17. Să se înființeze Consiliul Cultural Maghiar. 18. Să se asigure libertatea alegerii locului de muncă. 19. Egalitatea să constituie un criteriu și în privința împărțirii pământului. 20. Evreii care se declară maghiari să fie considerați parte indisociabilă a națiunii maghiare. 21. Orice persecuție națională, confesională ori rasială să fie pedepsită.

Intenția Comitetului Executiv a fost limpede: să extindă autoguvernarea instituită la 14 noiembrie 1944 la nivelul întregii Transilvanii. În acea vreme, guvernul Groza a și făcut promisiuni în această privință! Comunicatul emis în urma ședinței de la începutul lunii iunie 1945 a fost însă unul dintre ultimele documente ale acestui organism. El cuprindea patru puncte importante: 1. Ministerul Artelor să acorde un ajutor Conservatorului de Muzică. 2. Ministerul Afacerilor Externe să intervină în interesul românilor internați în Ungaria. 3. Să se reînființeze la Cluj Școala Maghiară Superioară de Agricultură. 4. Comitetele Frontului Național Democrat la nivel de județe, reședințe de plase și comune să aibă următoarea compoziție: PCR, PSDR: câte 25%; Sindicatele Unite: 20%; Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Patrioților: câte 10%.

În luna iunie, Comitetul Executiv (anterior, Corpul Consultativ) din Transilvania de Nord a fost desființat, invocându-se faptul că rolul istoric avut de acesta în perioada interregnelui - contribuția la respectarea condițiilor armistițiului, la asigurarea desfășurării netulburate a vieții - a luat sfârșit. După desființarea Comitetului Executiv din Transilvania de Nord, o formă mai extinsă a ideii de autonomie a continuat, în 1945–1946, să existe la nivelul Comitetului Național Maghiar al PSDR, apoi, în perioada 1952–1968, la cel al Regiunii Autonome Maghiare.

CHESTIUNEA MAGHIARĂ LA PARIS

La 10 februarie 1947, s-a semnat la Palatul Luxembourg din Paris Tratatul de pace dintre noua Ungarie, democratică, și puterile aliate — Anglia, Statele Unite și Uniunea Sovietică.

La începutul lui iunie 1945, la nici o lună după capitularea Germaniei și încetarea războiului în Europa, guvernul englez a inițiat încheierea păcii cu aliații mai mici ai Germaniei naziste — Bulgaria, Ungaria și România. Guvernul englez știa cât se poate de bine că nu dispune de nici un instrument de natură să slăbească influența Uniunii Sovietice în Europa de Est și controlul exercitat de aceasta asupra regiunii. Credea că printr-o rapidă încheiere a păcii, care ar fi însemnat retragerea trupelor sovietice, țările est-europene învinse în războiul mondial își pot recăștiga independența la nivelul politicii externe și interne, creându-se posibilitatea ca Marea Britanie să-și redobândească pozițiile pierdute. Față de această abordare, în cercurile guvernamentale americane predomina concepția conform căreia încheierea păcii cu fostele țări „satelite” trebuie avută în vedere după perioada de armistițiu, care poate dura chiar mai mulți ani, căci pentru Statele Unite în momentul respectiv erau cu mult mai importante încheierea războiului din Extremul Orient și înfrângerea militară a fascismului japonez. Această părere însă s-a schimbat curând, mai ales în urma presiunilor exercitate de Departamentul de Stat pentru Afaceri Externe al Statelor Unite (State Department). Deși guvernul american a recunoscut că interesele Uniunii Sovietice în Europa răsăriteană sunt prioritare în raport cu cele ale Statelor Unite, a acceptat că nu există alt instrument pentru contracararea influenței Uniunii Sovietice în Europa de Est decât semnarea

rapidă a păcii și retragerea cât mai grabnică a trupelor sovietice din regiune.

Cu toate că la Moscova nimeni nu se gândea încă în acea clipă să încheie neîntârziat pacea cu fostele state „satelite” mai mici, guvernul sovietic n-a obiectat ca această sferă de probleme să fie trecută pe ordinea de zi a iminentei conferințe de la Potsdam a marilor puteri.

La Potsdam (17 iulie—2 august 1945), s-a luat decizia ca marile puteri antifasciste să încheie pacea cu foștii aliați ai Germaniei — Italia, Bulgaria, Ungaria și Finlanda. La propunerea părții americane, s-a hotărât să se înființeze Consiliul Miniștrilor de Externe, cu participarea miniștrilor afacerilor externe ai Marii Britanii, Statelor Unite, Franței, Chinei — membrele permanente ale Consiliului de Securitate al ONU —, în scopul elaborării și prezentării în fața Națiunilor Unite a tratatelor de pace ce urmau să fie încheiate cu foștii aliați ai Germaniei, urmând, de asemenea, „să se formuleze propuneri în vederea reglementării chestiunilor teritoriale apărute în urma încheierii războiului în Europa”. S-a convenit de asemenea că în problemele privitoare la unele articole ale tratatului, cu toate că vor fi audiați și reprezentanții altor state, dreptul de decizie va reveni exclusiv Consiliului Miniștrilor de Externe.

Ministerul de Externe al Ungariei

Guvernul ungar a făcut unele demersuri încă înainte de Potsdam, ca să fie pregătit pentru momentul în care urma să devină actuală problema tratatului de pace cu Ungaria. În iunie 1945, a fost creată Secția pentru pregătirea păcii din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, în fruntea căreia a fost numit István Kertész, care, în perioada războiului, aparținuse grupării de orientare anglo-saxonă, antigermană din minister și care între 1942—1943 a participat din partea acestei instituții la lucrările de pregătire a păcii, inițiate de guvernul Kállay și sprijinite de contele István Bethlen. Misiunea Secției pentru pregătirea păcii era de a îndruma

pe linie de stat pregătirile pentru tratativele de pace, să adune material documentar, să elaboreze memorandumuri și propuneri. În afară de ministere și forurile superioare ale statului, la această activitate au participat și instituții științifice (Institutul „Teleki Pál”, de pildă), colaborând, de asemenea, aproximativ o sută de specialiști, oameni de știință, înalți funcționari de stat. Ministerul de Externe a făcut pregătirile necesare ca să împiedice repetarea tratatului de pace de la Trianon, plecându-se de la ideea că la viitoarele tratative de pace se va pune problema unei reglementări general europene, și nu tragerea la răspundere și pedepsirea învinșilor, iar Statele Unite vor avea un cuvânt decisiv în această direcție.

Guvernul Național Provizoriu i-a remis la 4 iulie 1945 lui G.M. Pușkin, reprezentantul Uniunii Sovietice în Ungaria, prima notă referitoare la preparativele de pace, purtând semnătura lui Béla Dálnoki Miklós, în care guvernul sovietic era informat în legătură cu situația economică a Ungariei, i se semnalau atrocitățile din Cehoslovacia îndreptate împotriva persoanelor aparținând naționalității maghiare, propunându-se adoptarea principiului etnic, respectiv referendumul în chestiunile teritoriale. Din partea sovieticilor, nu s-a primit nici un răspuns, atitudine datorată probabil faptului că la nivel internațional nu se convenise încă nimic privind încheierea păcii cu foștii aliați ai Germaniei naziste.

După conferința de la Potsdam, Ministerul de Externe al Ungariei s-a adresat celor trei mari puteri aliaste. Prima notă a fost înmănată la 14 august 1945 de ministrul de externe, János Gyöngyösi, reprezentanților la Budapesta ai Marii Britanii, Statelor Unite și Uniunii Sovietice. Referitor la reglementarea problemelor teritoriale, au fost repetate principiile amintite deja în memorandumul din 4 iulie, cu completarea că, după părerea guvernului ungar, schimbul de populații propus în epocă de partea cehoslovacă nu poate constitui calea rezolvării chestiunii naționale, pentru Ungaria schimbul de populații nefiind de conceput decât laolaltă cu compensații teritoriale. Prin aceasta — chiar dacă

în mod prudent — au fost formulate pretenții teritoriale față de Cehoslovacia. În încheiere, Gyöngyösi a afirmat necesitatea ca protecția minorităților naționale să fie rezolvată sub egida ONU, la nivel instituțional, de marile puteri. Puterile occidentale n-au dat nici un răspuns la această notă; Pușkin a comunicat verbal că nu e de acord cu conținutul acesteia. Nota nu fusese dezbătută în prealabil nici de Guvernul Național Provizoriu, nici de partidele coaliției. Partidele democratice au primit-o la mijlocul lunii septembrie și, după cum era de așteptat, Partidul Comunist Ungar și Partidul Social-Democrat au respins orice referire la chestiunile teritoriale. Din cauza lipsei de consens, Ministerul Afacerilor Externe a elaborat și remis până la sfârșitul anului doar trei note având ca obiect preparativele de pace, și chiar și ele se ocupau de aspecte de amănunt.

La 25 ianuarie 1946, Ministerul Afacerilor Externe — fără să fi procedat la o înțelegere prealabilă între partide — s-a adresat din nou cu o notă celor trei mari puteri aliate, în care a propus numirea unei comisii formate din specialiști, care să studieze problemele politice și teritoriale legate de tratatul de pace cu Ungaria. La 1 februarie, a avut loc remiterea unei noi note, care trata despre rolul Ungariei în cel de-al doilea război mondial, încercând să demonstreze cu argumentele utilizate anterior de grupările de orientare anglo-saxonă că Ungaria a fost doar un aliat „ezitant” al Germaniei fasciste. Referindu-se la schimbările democratice intervenite după eliberare, și-a exprimat speranța că „încheierea păcii va avea loc sub semnul edificării unui viitor mai bun, și nu în spiritul răzbunării”.

Între timp, Ministerul Afacerilor Externe a întocmit un proiect de document, care se ocupa pentru prima oară detaliat de chestiunile teritoriale, cu precădere de problema Transilvaniei. În esență, se afirma că în Europa Centrală și de Sud-Est e necesară o reglementare a chestiunii teritoriale de natură să asigure posibilitatea ca teritoriul Ungariei și proporția populației maghiare să

concorde, mai exact ca hotarele politice ale Ungariei să coincidă cu hotarele etnice. Gyöngyösi a convocat pentru 6 martie o conferință cu toate partidele pentru dezbaterea notei. În cadrul acesteia, delegații Partidului Comunist Ungar și ai Partidului Social-Democrat au re- proșat vehement tendințele revizioniste ale notei, dezaprobând trimiterea ei. Argumentul lui Révai a fost că trebuie evitată slăbirea „democrației lui Groza”. Proiectul notei a ajuns la arhivă, iar activitatea diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe consacrată preparativelor de pace a fost practic paralizată.

Poziția partidelor față de chestiunea granițelor

Preparativele de pace au ajuns la un punct mort, deoarece partidele n-au putut ajunge — din cauza divergențelor dintre ele — la o concluzie comună în privința scopurilor păcii. Cu toate că Partidul Național-Țărănesc a luat încă din august 1945 inițiativa creării unei comisii la care să participe toate partidele în vederea demarării preparativelor de pace, aceasta a fost creată abia în primăvara anului 1946. Din cauza alegerilor care au avut loc în toamna lui 1945, a formării cabinetului Tildy și a altor probleme politice interne, partidele din coaliție n-au prea avut timp să se ocupe de chestiuni de politică externă. O propunere detaliată despre obiectivele Ungariei în ce privește pacea a elaborat doar Partidul Independent al Micilor Agrarieni, în timp ce Partidul Social-Democrat a prezentat doar un proiect, iar Partidul Comunist Ungar și Partidul Național-Țărănesc nu s-au pregătit pentru tratativele de pace de la Paris cu un program amănunțit. În timp ce Partidul Comunist Ungar nu-și propuseseră să pună decât problema minorității naționale din Cehoslovacia, iar chestiuni teritoriale deloc, Partidul Social-Democrat a fost de acord să se prezinte anumite pretenții teritoriale față de România; în ce-l privește, Partidul Micilor Agrarieni a considerat că se poate avea în vedere afirmarea anumitor pretenții teritoriale nu doar față de România, ci și față de Cehoslovacia.

Preparativele de pace au fost reactivate la inițiativa Partidului Comunist Ungar. Comitetul Politic al partidului a emis la 12 martie 1946 o hotărâre conform căreia trebuia cerut Uniunii Sovietice să înlănească unei delegații guvernamentale maghiare să se poată duce la Moscova în vederea clarificării problemelor privitoare la relațiile ungaro-sovietice, achitarea reparațiilor de război și tratativele de pace. La inițiativa Partidului Micilor Agrarieni, partidele din coaliție au decis să ridice la Moscova și chestiuni teritoriale. Înainte de plecarea delegației guvernamentale, au convenit în cadrul consfățuirii cu toate partidele care a avut loc la președintele republicii, Zoltán Tildy, ca, legat de Transilvania, să prezinte propuneri alternative: una dintre variante propunea înapoierea a 22 mii km², cealaltă a 11 800 km², în esență ținuturi cu populație maghiară aflate de-a lungul frontierei.

Delegația guvernamentală condusă de Ferenc Nagy s-a aflat la Moscova în perioada 9-18 aprilie. La nivel economic, tratativele s-au încheiat cu rezultate importante; în ce privește însă chestiunea teritorială, delegația n-a primit sprijinul sperat. Conducătorii sovietici au fost de acord că în Cehoslovacia trebuie asigurată egalitatea în drepturi a naționalității maghiare, și au făgăduit că guvernului ungar i se va oferi posibilitatea să-și prezinte la tratativele de pace pretențiile teritoriale, dar în privința Transilvaniei nu promet nici un fel de sprijin concret, recomandând ca guvernul ungar să încerce, în cadrul unor tratative bilaterale, să-și reglementeze cu vecinii chestiunile rămase în suspensie.

Călătoria la Moscova a impulsionat activitatea internă legată de preparativele de pace. La 24 aprilie 1946, Comisia pentru afaceri externe a Adunării Naționale a dezbătut — printre altele — stadiul pregătirilor de pace. Partidele din coaliție au fost de acord că la tratativele de pace care se anunțau peste scurt timp Ungaria trebuie să-și realizeze două scopuri fundamentale: pe de o parte, să obțină garanții juridice internaționale care să asigure egalitatea în drepturi a minorității naționale maghiare din Cehos-

lovacia și care să constituie o cheazășie pentru o existență umană normală, iar, pe de altă parte, să ceară retrocedarea unei părți a teritoriilor care, conform prevederilor tratatului de pace de la Trianon, intraseră în componența României. În ce privește însă pretențiile teritoriale concrete, pozițiile pe care se situau guvernul și partidele de opoziție se deosebeau destul de semnificativ. În legătură cu faptul că Ungaria nu are pretenții teritoriale față de Iugoslavia, pozițiile coincideau. Nu același lucru era însă valabil și în ce privește Cehoslovacia.

La Paris

Hotărârea luată la 7 mai 1946, la Paris, în cadrul dezbaterilor din adunarea Consiliului Miniștrilor de Externe în legătură cu tratatul de pace cu România a fost de natură să spulbere dintr-o lovitură șansele unei păci favorabile Ungariei. Premisele acestei situații trebuie căutate în împrejurările specifice din perioada războiului.

După 1941, atitudinea conducerii politice și militare sovietice față de Ungaria s-a schimbat radical. În timpul războiului, Stalin și cei din anturajul lui au considerat că Ungaria, mai ales datorită atrocităților săvârșite de armata ungară pe teritoriul sovietic, trebuie „pedepsită”. În august–septembrie 1944, cu ocazia negocierii convenției de armistițiu cu România, guvernul sovietic și-a manifestat dorința de a-i atribui cea mai mare parte a Transilvaniei, pentru ca, în cele din urmă, să se găsească o formulă conform căreia România urma să primească, în funcție de concluziile tratatelor de pace, „întreaga Transilvanie sau cea mai mare parte a ei”. După eliberare, politica externă sovietică a cunoscut, iarăși, față de noua Ungarie democratică, o transformare esențială, caracterizată de dorința de a o ajuta și sprijini; în ce privește chestiunile teritoriale, această politică a rămas însă neschimbată. În cadrul adunării Consiliului Miniștrilor de Externe care a avut loc în septembrie 1945 la Londra, guvernul sovietic propunea, în

proiectul tratatului de pace cu Ungaria înaintat de el, dar, în acel moment, încă nediscutat, invalidarea arbitrajului de la Viena și trecerea „întregii Transilvanii” în componența României. Aceeași propunere a susținut-o delegația sovietică și la adunarea din martie 1946, de la Londra, a adjunctilor miniștrilor de externe, iar, mai apoi, și la cea de la Paris a Consiliului Miniștrilor de Externe. Fundalul politic al acestei atitudini era că, din punct de vedere politic, militar și strategic, România era mai importantă pentru Uniunea Sovietică decât Ungaria.

În 1943–1944, în mediul politic american s-au formulat mai multe planuri în legătură cu aranjamentele de după război privind Ungaria, ca și cu soarta Transilvaniei. După numeroase fluctuații, guvernul american a acceptat, în septembrie 1944, că atât primul, cât și cel de-al doilea arbitraj de la Viena trebuie anulate și că Ungaria trebuie să revină la frontierele ei de dinainte de 1938, situație care, în cazul României, mai putea suferi modificări, în funcție de revendicările formulate de cele două state. Proiectul tratatului de pace înaintat de americani la conferința miniștrilor de externe de la Londra (11 septembrie–2 octombrie 1945) lua poziție în acest sens. Ministrul de externe american Byrnes a și declarat, în mod limpede, că, „printr-o minimă modificare a graniței transilvănene, o jumătate de milion de maghiari ar putea fi redați [Ungariei]”. Modificarea pe care a cunoscut-o, până în aprilie 1946, punctul de vedere american mergea în sensul că primordială era socotită invalidarea arbitrajelor de la Viena; se propunea ca guvernele român și ungar să se așeze nemijlocit la masa tratatelor și să discute revizuirea frontierelor în așa fel, încât corectivele aduse „să reducă într-o măsură importantă numărul persoanelor aflate sub dominație străină”.

Guvernul englez a agreat, până în septembrie 1945, concepția americană privind viitoarele frontiere ale Ungariei. În urma conferinței de la Londra însă, s-a apropiat de punctul de vedere sovietic, comunicând regelui României că nu are în vedere să

propună sau să sprijine schimbarea granițelor stabilite la Trianon, dar că, dacă cele două guverne vor putea ajunge la o înțelegere, e gata să accepte modificarea de frontieră astfel realizată. Schimbarea opiniei britanice a fost motivată de dorința Londrei de a aplana divergențele cu Uniunea Sovietică apărute după conferința de la Londra a miniștrilor de externe și de a grăbi elaborarea tratatelor de pace; ea aștepta de la partea sovietică un contraserviciu în privința tratatului de pace cu Italia și dorea, în același timp, să-și păstreze minima influență de care se bucura în România.

În cadrul adunării Consiliului Miniștrilor de Externe din dimineața zilei de 7 mai 1946, Molotov a reiterat propunerea sovietică precedentă, conform căreia Transilvania revenea în întregime României. Byrnes a revenit și el la propunerea americană referitoare la tratativele bilaterale. Textul redactat de adjuncții miniștrilor de externe prevedea că “Dispozițiile arbitrajului de la Viena din data de 30 august 1940 sunt declarate nule și neavenite. Prin aceasta, se revine la granița dintre Ungaria și România așa cum a existat ea la data de 1 ianuarie 1938 (astfel încât întregul teritoriu al Transilvaniei revine României). (De asemenea, puterile aliate și asociate sunt dispuse să recunoască orice revizuire a frontierei româno-ungare la care părțile nemijlocit interesate ar ajunge ulterior prin înțelegere mutuală și care ar diminua simțitor numărul persoanelor ce trăiesc sub dominație străină.)” Prima paranteză conținea modificarea propusă de sovietici, iar cea de a doua pe cea propusă de americani. În fața inflexibilității dovedite de Molotov, Byrnes a declarat pe neașteptate că e gata să retragă propunerea americană, în condițiile în care și partea sovietică revine asupra propunerii pe care o făcuse în prima paranteză. Cum acest lucru nu aducea atingere esențialului — cel de-al doilea arbitraj de la Viena fiind declarat nul de către primele două propoziții —, Molotov a acceptat propunerea colegului său american. Nu s-a lămurit nici până azi de ce a avut ministrul de externe american această inițiativă neașteptată; se

pare că a fost vorba — conform tacticii adoptate de americani la aceste tratative — de dorința de a grăbi finalizarea chestiunii, de a face posibil ca, prin rezolvarea problemelor controversate aflate în divergență, să se treacă la începerea cât mai grabnică a conferinței de pace de la Paris și să se definitiveze cât mai repede tratatele de pace, astfel ca armata sovietică să fie silită să părăsească teritoriul eliberat al țărilor central- și sud-est-europene. Prin aceasta, guvernul american a renunțat la încercarea de a se realiza o minimă modificare, motivată etnic, a graniței româno–ungare și a adoptat punctul de vedere sovietic.

Maghiarii

Decizia luată la 7 mai 1946 de Consiliul Miniștrilor de Externe a provocat la Budapesta consternare generală și, chiar dacă nu în aceeași măsură, a zguduit toate partidele și grupările politice. Tulburarea a pus stăpânire și pe cercurile guvernamentale. Gyöngyösi a apelat la guvernul sovietic, solicitând permisiunea de a se duce la Moscova pentru discutarea hotărârii luate la Paris. La 21 mai însă, trimisul Pușkin i-a comunicat că partea sovietică consideră că vizita nu e de actualitate. În declarația de la 18 mai 1946, Molotov a afirmat că hotarele fixate la Paris sunt definitive.

La inițiativa Partidului Micilor Agrarieni, în ziua de 8 iunie 1946 o delegație guvernamentală ungară condusă de prim-ministru Ferenc Nagy s-a dus în Statele Unite și Marea Britanie cu scopul de a discuta, pe lângă chestiuni economice, și despre revendicările maghiare la tratativele de pace și de a încerca să obțină sprijinul puterilor occidentale pentru revizuirea deciziei de la Paris din ziua de 7 mai. Pe linie economică, Washingtonul s-a arătat generos, dar a refuzat orice ajutor în chestiuni politice, nefiind dispus să ducă tratative în privința Transilvaniei și nici despre soarta minorității maghiare aflate în țările învecinate. Byrnes — nu fără cinism — i-a spus lui Ferenc Nagy că „dacă Uniunea Sovietică va ridica problema Transilvaniei, Statele Unite

nu se vor da în lături să sprijine revendicările Ungariei”, deși știa că guvernul sovietic nu va face acest lucru. Atmosfera glacială în care s-au desfășurat convorbirile de la Londra frizau impolitețea. Englezii — la fel ca și americanii — au respins propunerile Ungariei legate de tratatul de pace, atât de importante pentru ea. S-au opus ca guvernul ungar să ridice din nou chestiunea Transilvaniei în fața Consiliului Miniștrilor de Externe, încercând să arunce unilateral răspunderea deciziei de la 7 mai asupra Uniunii Sovietice. Au repetat opinia anterioară a Angliei: în măsura în care România și Ungaria își reglementează în cadrul unor negocieri bilaterale problemele rămase în suspensie, Marea Britanie va sprijini acordul care se va realiza.

Delegația ungară la tratativele de pace, condusă de János Gyöngyösi, a sosit la Paris la începutul lunii august 1946. În esență, își propusese să atingă trei scopuri: o minimă modificare a frontierei ungaro-române, care nu mai era de 22 000 km², ci de doar 5 000, asigurarea drepturilor cetățenești pentru minoritatea maghiară din țările vecine și împiedicarea unor noi transferuri de populație maghiară din Cehoslovacia, respectiv reducerea sarcinilor legate de reparațiile de război. Delegația ungară a remis participanților la conferința de pace cincisprezece note, în care făcea cunoscută poziția guvernului ungar referitoare la chestiunile aflate pe ordinea de zi — dar fără succes prea mare.

În privința problemelor teritoriale, Ungaria avea puține speranțe să izbândească. Reprezentantul maghiar a fost audiat la ședința comună din 31 august 1946 a Comisiei teritoriale și politice ungaro-române. Ambasadorul Pál Auer a prezentat planurile privitoare la Transilvania, dar, din perspectiva deciziei luate la 7 mai, a moderat în continuare revendicările ungare, astfel încât, în locul retrocedării a 5 000 km², n-a mai cerut decât 4 000, care ar fi însemnat aproximativ o jumătate de milion de locuitori, din care 67% maghiari, și ar fi cuprins orașe situate de-a lungul

hotarului. În afară de aceasta, a propus ca ținutul secuiesc să capete o largă autonomie locală, garantată de ONU.

În intervenția sa din 3 septembrie, ministrul de externe român, Tătărescu, s-a opus realizării dorințelor Ungariei, pledând pentru revenirea la granițele stabilite la Trianon. Cu toate că delegatul australian a încercat să rediscute chestiunea Transilvaniei, la 5 septembrie comisia a aprobat cu 10 voturi pentru și 2 abțineri punctul din proiectul tratatului de pace aprobat de Consiliul Miniștrilor de Externe la 7 mai, care atribuia României întreaga Transilvanie. În ședința plenară din 10 octombrie a conferinței de pace, Molotov a declarat: „Încheierea tratatului de pace cu România constituie un eveniment de mare însemnătate din perspectiva păcii în Europa. România e acum un stat democratic, și e esențial că problema Transilvaniei a fost rezolvată spre mulțumirea poporului român.” În cadrul tratativelor de pace, s-a mai ridicat o chestiune teritorială. La 10 septembrie, Clementis, adjunctul ministrului de externe cehoslovac, a propus anexarea la Cehoslovacia a cinci localități ungare situate vizavi de Bratislava, pe malul drept al Dunării. Uniunea Sovietică, Ucraina, ba chiar și Iugoslavia au sprijinit această cerere de extindere a „capului de pod din zona Bratislavei”, în timp ce Statele Unite și Marea Britanie n-au fost de acord. După îndelungate discuții, s-a realizat în cele din urmă un compromis: Rajka și Bezenye au rămas Ungariei, în timp ce Horvátjárfalu/Iarovce, Oroszvár/Rusovce și Dunacsun/Cunovo au trecut la Cehoslovacia.

Conferința de pace a celor 21 de națiuni nu avea drept de decizie; atribuția ei era doar să facă propuneri Consiliului Miniștrilor de Externe. Aprobarea definitivă a textului tratatelor de pace a avut loc în noiembrie-decembrie 1946, cu ocazia ședinței de la New York a Consiliului Miniștrilor de Externe. Asupra textului tratatului de pace cu Ungaria n-au mai fost operate modificări importante.

Tratatul de pace cu Ungaria a fost semnat la 10 februarie 1947 la Paris, fiind legiferat de Adunarea Națională Ungară la 24 iunie 1947. Președintele Statelor Unite l-a ratificat la 14 iunie 1947, iar Consiliul Suprem al Uniunii Sovietice la 29 august. A intrat în vigoare la 15 septembrie 1947.

Noua Ungarie populară democratică n-a avut parte de pacea pe care o aștepta, reușind doar să evite impunerea de noi poveri. Acest lucru s-a întâmplat așa nu pentru că preparativele diplomatice ungare ar fi fost încete, nu îndeajuns de prudente sau că partidele n-au reușit să se pună de acord cu privire la scopurile pe care trebuiau să le urmărească în cursul tratatelor de pace ori că Ungaria n-a fost capabilă să iasă la timp din război. Atât condițiile, cât și conținutul tratatelor de pace încheiate cu foștii aliați ai Germaniei naziste au fost decise de interesele marilor puteri.

UN „DAR” DE VALOARE ÎNDOIELNICĂ Regiunea Autonomă Maghiară a secuilor

Ținutul secuiesc, Terra Sicularum, zonă situată în partea sud-estică a Transilvaniei, este, din cele mai vechi timpuri, patria ramurii răsăritene a poporului maghiar. Secuții — care, în calitatea lor de urmași ai tribului cabar de războinici aliați ai ungarilor, deveniseră grănicerii de odinioară — locuiesc aici, conform legendelor, încă din epoca hunilor, iar, după mărturia cercetărilor istorice, începând cu secolele al XI-lea și al XIII-lea. În legătură cu problema obârșiei lor, știința istoriei își poate continua dezbaterile. În ce privește însă chestiunea apartenenței acestora, istoria și-a spus de mult cuvântul. De când deținem cunoștințe pertinente despre ei, îi știm maghiari; nici măcar ciudata lor scriere runică de tip turcic nu ne îngăduie să tragem vreo concluzie diferită. Cert este faptul că în regatul medieval, în acea structură multicoloră și complexă ce nu poate fi asemănată cu statul național monolitic modern, secuții trăiau (ca și cumanii ori sașii) într-o lume aparte, autonomă, ocupația lor cotidiană reprezentând-o, în cea mai mare parte, creșterea animalelor. Pe structura lor tribală, s-au format, până spre sfârșitul Evului Mediu, unitățile administrative cunoscute sub numele de scaune, în fruntea celor șapte scaune aflându-se comitele secuilor. Secuții dispuneau în totalitate de drepturi (militar-nobiliare), în realitate însă fenomenul de diferențiere socială a fost de natură să le lezeze unitatea. Între fruntași (föemberek/ primores) călăreți (lófők/primipili) și secuții de rând (gyalogok/pixidarii), au apărut adevărate falii; „din exterior”, ținutul secuiesc era socotit totuși ca fiind unitar, locuitorii considerându-i teritoriul ca aparținându-le de drept. În 1437, ei reprezintă deja, alături de nobili (maghiari) și sași, una dintre „națiunile medievale” recunoscute ale Transilvaniei. După căderea, în 1541, a Budei, unii suverani ai Principatului Transilvaniei în curs de formare

au încercat să le impună noi dări și servicii. Cu secuii, care se apărau cu încăpățănare, au fost în relații încordate atît Ioan Sigismund, cât și dinastia Báthory; de forța lor militară însă au avut nevoie atît ei, cât și marii-principi ai „epocii de aur a Transilvaniei”, fapt pentru care le-au întărit, în repetate rînduri, libertățile. Ținutul secuiesc, cu numeroasele scaune din care era format, a ajuns în epoca modernă în situația oricărui alt comitat: și-a păstrat autoadministrarea, dar, în același timp, puterea exercitată de organele de guvernare centrale era tot mai pregnantă.

Cu toate că în perioada de început a statalității moderne autonomia secuiască n-a avut de suferit, în 1876 scaunele au fost desființate, creându-se cele patru comitate secuiești: Mureș-Turda, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune, cu o populație de aproximativ 400 000 de locuitori, formată, în proporție covârșitoare, din maghiari (erau, folosind o expresie uzitată, „curat ungurești”); din acel moment, ele nu se mai deosebeau cu nimic de celelalte comitate. De independența lor de odinioară, mai amintea cel mult, șters, faptul că Franz Joseph își păstrase, pe lângă alte titluri, pe cel de „comite al secuilor”. Cele patru județe secuiești au dăinuit, cu mici modificări, și după Trianon; în ce le privește, cel de-al doilea Arbitraj de la Viena, din 1940, apoi reinstalarea puterii românești n-au venit nici ele cu reorganizări semnificative.

Regiunea Autonomă Maghiară

În avântul rapidelor transformări petrecute după preluarea deplină, în decembrie 1947, a puterii de către comuniști, Partidul Muncitoresc Român nu s-a ocupat de problema națională. A luat act de starea de lucruri existentă cu începere din 1944–45 (grădinițe, școli, presă, instituții culturale maghiare, Universitatea Bolyai), căci anterior fusese unul dintre apărătorii drepturilor minorităților, iar Uniunea Populară Maghiară, de stînga, care (în afară de Biserici) era singurul organ serios de reprezentare a intereselor populației maghiare, fusese unul dintre aliații lui importanți în lupta pentru preluarea puterii. Constituția improvizată

din anul 1948 s-a mulțumit cu declararea generală a dreptului minorităților de a-și utiliza neîngrădit limba maternă, în acest context nefăcându-se referire la nici un teritoriu cu statut special ori la autonomie (art. 24). E o realitate că în primii ani ai regimului comunist s-a afirmat în practica de zi cu zi a politicii naționale o toleranță demnă de remarcat. În toiul luptei înverșunate duse „împotriva elementelor vechii lumi”, când se trecuse la condamnarea „separatismului național”, înscenându-se procese împotriva reprezentanților „stângiști” și de „dreapta” ai vieții publice maghiare din Transilvania (ca, de pildă, împotriva lui Áron Márton, episcopul de Alba Iulia, a social democratului István Lakatos, a specialistului în politica economică Pál Szász și a multor alora), școlile, instituțiile maghiare funcționau, ziarele, revistele, cărțile apăreau, filmele erau titrate în două limbi (producție românească de filme încă nu exista), utilizarea limbii materne nu era interzisă. În comparație cu Cehoslovacia, lucrurile stăteau bine...

În 1951, s-a realizat o nouă împărțire administrativă, sancționată de noua Constituție, adoptată în anul 1952. În locul județelor de până atunci, constituite pe temeiul unor tradiții istorice, au fost proiectate optsprezece „regiuni” uriașe, noua Constituție enumerând printre acestea și Regiunea Autonomă Maghiară, înființată prin reunirea celor patru județe secuiești.

Azi încă nu știm cum s-a născut această unitate administrativă cu o denumire atât de originală, nu cunoaștem numele celor care au gândit-o. Obligatoritatea imitării modelului sovietic nu poate explica decât parțial lucrurile. Cercetătorii din Ungaria pe care i-a interesat această chestiune (Ildikó Lipcsey, Gábor Vincze) au ajuns la concluzia că înființarea „regiunii autonome” a fost necesară ca paravan în vederea lichidării — de-acum inutilele — Uniunii Populare Maghiare. E posibil, e verosimil, doar atestat documentar nu este încă. Logică pare însă și cealaltă explicație: trebuia asigurată utilizarea neîngrădită a limbii materne în această regiune ce îngloba o treime a populației maghiare din Transilvania, pentru ca apoi, în celelalte ținuturi (în Cluj, Satu Mare, Oradea și împrejurimi, ca și în

alte zone în care formau o parte importantă a populației), folosirea limbii maghiare să poată fi limitată, iar instituțiile maghiare să poată fi slăbite. O astfel de tendință și-a și făcut simțită prezența în desfășurarea ulterioară a evenimentelor, dar, în lipsa izvoarelor documentare, nu putem ști în ce măsură a fost acest proces gândit dinainte. Un istoric român (I. Calafeteanu) afirmă însă că, prin crearea acestei regiuni, cercurile puterii din jurul lui Petru Groza, neavând destul sprijin din partea propriului popor, vroiau să-și asigure o bază sigură exact la nivelul populației maghiare.

Pare însă mai verosimil ca enigma să n-aibă nevoie de o explicație prea savantă. Partidul — la sugestia sovieticilor sau fără ea — a recunoscut că un gest simbolic poate avea o reală importanță.

Să nu uităm că după 1920 ideea autonomiei Transilvaniei sau a populației maghiare de acolo s-a pus nu doar în general, ci și în rândurile comuniștilor au apărut în mod explicit sugestii referitoare la autonomia ținutului secuiesc „compact”. Delegația ungară de pace — se pare — a vrut ea însăși să propună acest lucru în 1946. Acum, în 1952, prin acest gest, „problema națională a fost rezolvată”, sau, conform afirmației secretarului general Gheorghiu-Dej, autonomia teritorial-administrativă e de natură să întărească încrederea reciprocă a oamenilor muncii români și maghiari. A fost, așadar, o măsură de „întărire a încrederii”; un minimum de 550 mii de secui dintr-o zonă de locuire compactă — o treime din populația de un milion și jumătate de unguri — au căpătat autonomie lingvistică: maghiara a devenit prima limbă oficială (cei aproape 200 mii de români din zonă aveau, desigur, deplină libertate lingvistică). Statutul de funcționare ar fi urmat să fie elaborat de autoritățile regiunii înseși, dar — deși Constituția prevedea expres — acest lucru nu s-a mai realizat.

Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară

Se pare că regiunea a funcționat netulburat, dar, în 1960, invocându-se motive practice, teritoriul a fost redesenat. În mare, a rămas de aceeași dimensiuni (12 250 km pătrați), dar zona Trei Scaune i-a fost luată, hotarul sudic trecând pe la Băile Tușnad; în

schimb, a primit raionul Luduș, Târnăveni, astfel încât spre apus hotarul i se întindea până la Câmpia Turzii și Blaj. Prin această măsură, majoritatea maghiară de peste trei sferturi de până atunci a scăzut la abia două treimi. A primit denumirea de Regiunea Mureș–Autonomă Maghiară. Cu noua zonă, mai industrializată, care i-a revenit și în urma unui tot mai febril proces de investiții care s-a declanșat după 1955, producția industrială a ajuns în 1965 de opt ori mai mare față de cea realizată în 1950. Cea mai mare întreprindere devine noul Combinat de îngrășăminte azotoase din Târgu Mureș. Industrializarea s-a împletit cu accelerarea procesului de imigrare în zonă a populației românești — proces încurajat și la nivel oficial. (Proporția locuitorilor maghiari ai Târgu Mureșului a scăzut de la 74% în 1956 la 63% în 1977, pentru ca azi scadă la 51%.) În noul val de mari transformări petrecute în 1968, regiunea, autonomă cu numele, a fost desființată. Rațiuni economice și administrative au determinat revenirea în România la sistemul județelor. Mureș, Covasna și Harghita constituie „județele succesoare”. În zilele noastre, din Regiunea Mureș–Autonomă Maghiară n-a mai rămas decât amintirea, o amintire controversată. Ce folos cu Institutul său medico-farmaceutic, institutul de teatru, institutul pedagogic, cu utilizarea pe scară largă a limbii maghiare, dacă n-a avut nici un fel de autonomie?

În general, populația maghiară și-a păstrat identitatea doar în proporția de care e în stare pe termen lung o comunitate compactă ea însăși — socotind și unele aspecte de erodare a ei. Pondere și rolul instituțiilor sunt însă totdeauna importante. Privind înapoi din perspectiva prezentului și ținând seama de naționalismul agresiv al perioadei târzii a epocii Ceaușescu, Regiunea Autonomă Maghiară nu poate fi privită - sub aspectul perpetuării identității secuiești - ca o experiență cu totul neînsemnată, lipsită de aspecte instructive.

DATE STATISTICE PRIVIND POPULAȚIA MAGHIARĂ, 1920–1980

În momentul în care, ca una dintre consecințele primului război mondial, Monarhia Austro-Ungară s-a destrămat, iar două treimi ale etnic eterogenei Ungarii — parte a acesteia — au devenit părți ale nou-createlor state „naționale”, în spațiul delimitat de ramura răsăriteană a Alpilor, de cununa munților Carpați și linia Drava–Dunăre trăiau aproximativ zece milioane de unguri. Dintre aceștia — ca o consecință a trasării frontierelor hotărâte la Trianon —, aproape trei milioane au ajuns în statele vecine în situația de minoritari, sporind policromia etnică a noilor „state naționale”. În zilele noastre, șaiszeci de ani mai târziu, spațiul menționat mai sus numără 13,5 milioane de unguri — de-acum repartizați în șase țări. Pe lângă cei 10,5 milioane, ce trăiesc actualmente în Ungaria, în statele dimprejur — Cehoslovacia, Uniunea Sovietică, România, Iugoslavia și Austria — continuă să fie înregistrați ca minoritari aproape trei milioane de maghiari.

În urma primului război mondial, 350 mii de unguri s-au mutat între hotarele trasate la Trianon ale Ungariei. O repatriere de același ordin de mărime a avut loc și în anii de după cel de-al doilea război mondial. Faptul că aproape 10% din populația maghiară și-a pierdut viața în timpul celui de-al doilea război mondial constituie un alt factor, la fel de important, în destinul demografic al acestui popor. Sute de mii de maghiari s-au văzut siliți să emigreze, în câteva valuri, nu doar în țări europene, ci și dincolo de ocean, fenomen ce a contribuit la diminuarea și mai accentuată a acestei populații. Emigrarea, în perioada interbelică, a peste 50 mii de maghiari a fost urmată, în perioada ultimelor luni ale celui de-al doilea război mondial, de fenomenul refugierii în masă a acestora. Celor aproximativ 80 mii de emigranți, li s-au adăugat,

până la sfârșitul anilor patruzeci, alți 20 mii. Cu toate că aproximativ o cincime din numărul total de 200 mii de persoane refugiate la sfârșitul anului 1956 și începutul anului următor au revenit în 1958, restul au îngroșat rândurile diasporei maghiare din afara Bazinului Carpatic.

Înșiruind aceste statistici „seci” privitoare la schimbările petrecute în secolul nostru la nivelul populației maghiare din Bazinul Carpatic, nu trebuie să pierdem din vedere inexactitatea „calculată” a datelor înseși. Căci nu rareori s-a întâmplat ca prigoana de stat — care veghea la cine ce se declară — să denatureze exactitatea acestor date mai abitir decât fluctuația criteriilor de înregistrare înseși. Asta s-a întâmplat cu sutele de mii de unguri din Slovacia care au fost determinați, prin decret prezidențial, să se declare slovaci, pentru a scăpa de spectrul expulzării lor dincolo de graniță, în Ungaria, de cel al deportării în Cehia ori de cel al pierderii locului de muncă și a cetățeniei. Mai blamabil decât aceasta nu putea fi decât tratamentul represiv „cu aplicare retroactivă” pentru apartenență etnică, de care a avut parte bunăoară un grup de evrei supraviețuitori ai tragediilor celui de-al doilea război mondial. Toți evreii din Praga și Bratislava care în cursul recensămintelor antebelice se declaraseră de naționalitate germană sau maghiară și care se întorseseră din lagărele de concentrare la fostele lor domiciliu — până să intervină pe cale diplomatică marile puteri, care aflaseră între timp de situația acestora —, au fost tratați la fel ca minoritatea germană, respectiv cea maghiară, acuzate de vinovăție colectivă și declarate indezirabile. Înregistrarea și compararea stărilor de fapt reale suferă modificări și datorită variațiilor la nivelul metodelor de înregistrare utilizate în cadrul recensămintelor. Nu trebuie neglijate nici situațiile de identitate incertă ori de dublă identitate, puse în evidență de diferențele — de la caz la caz, de câteva zeci de mii — ce se pot constata între datele privind naționalitatea și cele referitoare la limba maternă.

Datele statistice prezentate de noi trebuie considerate — conform celor de mai sus — mai degrabă ca cifre orientative privind ordinele de mărime și tendințele evolutive din acest domeniu.

<i>Populația Ungarie din perspectiva limbii materne și al naționalităților - în perioada 1920-1980</i>												
Anul	Maghiari	Germani	Slovaci	Români	Sârbi	Croați	Sloveni Vend	Țigani	Ruteni	Evrei	Alții	Total
x	lb	7155979	550062	141877	23695	17132	58931	6087	6989		26132	7986875
1920	n											
x	lb	8000335	477153	104786	16221	7031	47332	5464	7841		18964	8685109
1930	n											
1941	lb	11364839	720291	270467	1100290	164755	207734	70315	57776	563910	132325	14683323
1.	n	11884947	532686	173514	1052067	159346	681162	20343	76738	547177	139455	14683323
1941	lb	8655798	475491	75877	14142	5442	37885	4816	18640		27983	9316074
2.	n	8918868	302198	16677	7565	3629	4177	2058	27033		33869	9316074
1949	lb	9076041	22455	25988	14713	5158	20423	4473	21387		14161	9204799
	n	9104640	2617	7808	8500	4190	4106	666	37598		34674	9204799
1960	lb	9786038	50765	30690	15787	54583	33014	25633			14534	9961044
	n	9837275	8640	14340	12326	3888	14210	56121			13744	9961044
x	lb	10166237	35594	21176	12624	12235	17609	4205	34957		17462	10322099
1970	n											
1980	lb	10579898	31231	16054	10141	3426	20484	3142	27915		17172	107094463
	n	10638974	11310	9101	8847	2805	13985	1731	6404		16369	107094463

lb = Date recensate privind limba maternă.

n = Date recensate privind naționalitatea.

x = Pentru 1920, 1930 și 1970, datele pe care le putem oferi se referă doar la situația din perspectivă lingvistică.

1. = Împreună cu teritoriile reanexate între 1938-1941.

2. = Datele recensământului din 1941 recalulate la nivelul teritoriului Ungariei de după tratatul de la Trianon.

<i>Maghiari în Cehoslovacia, 1921-1980</i>			
Anul	Slovacia	Pe alte teritorii ale Cehoslovaciei	Cehoslovacia total
1921	650 597	111 225 ¹	761 823
1930	571 952	119 971 ¹	691 923
1949	352 532 ²	13 201 ³	367 733
1961	518 782	15 152	533 934
1970	552 006	20 562	572 568
1980	559 490	19 676	579 166

¹ În perioada dintre cele două războaie mondiale, Ucraina Subcarpatică (Rusinsko) a aparținut Cehoslovaciei. Recensământul din 1921 a înregistrat aici 104 000 de maghiari, iar, cel din 1930, 110 000.

² Chiar și în comparație cu recensământul din 1930, deficitul de aproximativ 200 000 de persoane se explică, într-o proporție mai redusă, prin pierderile de război și prin numărul de persoane refugiate și evacuate, iar, în principal, prin dispoziția prin care maghiarii din Cehoslovacia își recăpătau drepturile cetățenești în măsura în care se declarau de etnie slovacă.

³ În urma celui de-al doilea război mondial, Ucraina Subcarpatică a intrat în componența Uniunii Sovietice. Numărul de aproximativ 13 000 de maghiari înregistrați în acest fel pe teritorii ale Cehiei trebuie, în orice caz, corijat. Multiplul acestuia (70 000) reprezintă numărul maghiarilor care, în perioada 1946–1947, au fost colonizați în zona Sudeților.

<i>Maghiari în România 1920-1977</i>			
Anul	Transilvania	Alte teritorii ale României	Maghiari în România, total
1920 ¹	1 326 000	137 573	1 463 573
1930	1 353 000	73 000	1 462 000
1948 ¹	1 482 000	18 000	1 500 000
1956	1 559 000	29 000	1 588 000
1966	1 597 000	22 592	1 619 592
1977	1 651 000	20 000	1 671 000

¹ Date privind limba maternă, și nu naționalitatea.

<i>Maghiari în Iugoslavia, 1921–1981</i>					
Anul	Voivodina	Croația	Slovenia	Alte teritorii ale Iugoslaviei	Iugoslavia, total
1921					472 409
1930					465 409
1948	428 932	51 399	10 246	5 915	496 492
1953	435 271	47 711	11 063	8 184	502 175
1961	442 560	42 347	10 498	8 963	504 368
1971	423 866	35 488	9 785	8 235	477 374
1981	385 356	25 439	9 496	6 429	426 720

<i>Maghiari în Uniunea Sovietică 1930–1979</i>			
Anul	Ucraina Subcarpatică	Alte teritorii ale URSS	URSS total
1930		6 282	6 282 ¹
1959	146 247 ²	8 491	154 738
1970	157 000	9 000	166 000
1979			171 000

¹ Numărul persoanelor cu limba maternă maghiară (dată oferită de recensământul sovietic din anul 1930). În aceeași perioadă interbelică, datele statistice estimează numărul maghiarilor de pe teritoriul Uniunii Sovietice la 20 000.

² În urma celui de-al doilea război mondial, Ucraina Subcarpatică a intrat în componența Uniunii Sovietice.

<i>Maghiari în Austria, 1923–1971</i>			
Anul	Burgerland	Viena	Maghiari din Austria, total
1923	14 971	10 922	28 228 ¹
1934	10 422	4 884	18 076 ²
1951	5 251	1 039	11 176 ³
1961	5 642		4
1971	5 673	8 413	19 117 ⁵

¹ Datele totalizate la nivelul anului 1923 cuprind și 8 758 de maghiari fără cetățenie austriacă, refugiați, în urma destrămării Monarhiei Austro-Ungare, din statele succesoare.

² În afara maghiarilor cu cetățenie austriacă înregistrați în 1934, mai trăiau în Austria încă 20 573 de maghiari fără cetățenia acestei țări.

³ În pofida faptului că, între 1946–1950, 3 526 de refugiați maghiari au căpătat cetățenie austriacă, numărul maghiarilor din Austria a scăzut radical în comparație cu cel dinaintea războiului, ceea ce oglindește pierderile înregistrate în cursul războiului.

⁴ Între 1956–1960, un total de 181 818 persoane care au părăsit Ungaria au cerut azil politic în Austria.

⁵ Noua și importanta creștere care se înregistrează se explică și prin faptul că o parte dintre maghiarii refugiați în Austria în anii 1956–1957 cu intenția de a se stabili definitiv acolo încep să primească cetățenie într-o proporție mai însemnată (5 686 de persoane) în anii 1960. În anii 1970, primesc acest drept alte aproximativ 5 000 de persoane.

<i>Maghiari în lume, în jurul anilor 1930–1970</i>		
Denumire	1930	1970
Ungaria	8 000 000	10 200 000
State vecine	2 720 000	3 000 000
Celelalte state ale Europei	105 000	200 000
America	680 000	990 000
Africa și Asia	350	35 000
Total	11 511 000	14 450 000

POPULAȚIA MAGHIARĂ A TRANSILVANIEI

Cea mai mare parte a populației maghiare de azi din România a fost inclusă în acest stat în urma modificării frontierelor, decisă prin Tratatul de pace de la Trianon, semnificativ fiind însă și numărul maghiarilor ce trăiau pe teritoriul Vechiului Regat. E foarte greu să le urmărim cu exactitate, pe baza statisticilor oficiale, proporția numerică și, din perspectiva răspândirii lor geografice, imaginea structurii pe localități și la nivel social, căci la elaborarea statisticilor românești privind naționalitățile criteriile politice au primat totdeauna în fața abordării științifice. Iar dacă datele privind Transilvania mai pot fi — critic și cu unele corective — utilizate, în cazul celor referitoare la Regat acest lucru nu poate fi făcut. (În zona extracarpatică a României, au fost recenzați, în 1977, 20 000 de maghiari, în timp ce, de fapt, numărul lor s-ar putea ridica la un total de 120–150 000: în Moldova, 40–60 000 de ceangăi, iar în București și în împrejurimi, 40–50 000 de unguri.)

Recensăminte

În cadrul tratativelor de pace de la Paris (1919–20), materialele statistice înaintate de delegația română privind situația naționalităților au fost atât de inacceptabile, încât comisia a lucrat în continuare doar cu documentația prezentată de partea ungară. Tot ce a urmat a fost de aceeași factură: catagrafiile realizate în anii 1919, 1920 și 1927 au fost considerate de înșiși specialiștii români părtinitoare și de nefolosit. Recensământul din anul 1930 a corespuns normelor europene, dar, chiar și în aceste condiții, din datele statistice au dispărut peste 100 000 de greco-catolici maghiari. (Faptul că în cadrul recensămintelor ungare persoanelor li se înregistra limba maternă, în timp ce în practica românească evreei erau considerați ca persoane cu limbă maternă și naționali-

tate de sine stătătoare nu constituia decât o diferență de concepție.) În perioada 1918–1924, în urma schimbării autorității statale, 197 000 de maghiari s-au refugiat din România în Ungaria. Jumătate dintre ei erau, orășeni: funcționari de stat și publici, diferite pături ale intelectualității și personalul lor de serviciu. Ținând seama și de acest aspect, în 1930 numărul persoanelor cu limba maternă maghiară trebuie să fi fost, de fapt, de cel puțin 1 600 000, iar în 1940 de aproximativ 1 800 000. Cel de-al doilea Arbitraj de la Viena (30 august 1940), prin care partea de nord a Transilvaniei a fost anexată la Ungaria, a fost însoțit de o migrație reciprocă de populație, ce a atins valori de aproximativ 200 000 de persoane, fapt ce a avut urmări care s-au repercutat până în ziua de azi asupra situației demografice din zonă: numărul și proporția maghiarilor din sudul Transilvaniei a continuat să scadă, dar nici creșterea înregistrată în cazul celor din nord nu e semnificativă, deoarece, în cele din urmă, o parte importantă a celor stabiliți în nord au plecat mai departe. (Numărul maghiarilor care au părăsit definitiv România în perioada 1941–1948 poate fi apreciat la 100–125 000, numărul celor dispăruți în război fiind însă necunoscut.) Datele oferite de cele două recensăminte din 1941 (ungar în Transilvania de Nord și românesc în Transilvania de Sud) rămân inutilizabile în cadrul unei analize serioase, din cauza denaturărilor datorate atmosferei politice, ca și abordării diferite a metodologiei de recenzie (în cazul românilor, originea etnică).

De atunci, în România au avut loc patru recensăminte. Trebuie să remarcăm că dintre acestea cel realizat în anul 1956 a fost singurul recensământ ale cărui date au oglindit cu mare probabilitate situația din acel moment a naționalităților — cel puțin în ce privește Transilvania. (A „reapărut” până și o bună parte a populației maghiare, dispărute — mai ales, în zona apuseană a Transilvaniei — cu ocazia recensământului din anul 1930.)

Nu de puține ori, cu ocazia recensămintelor populației din anii 1966 și 1977 compoziția națională pe localități a fost decisă de la birou — ca să nu amintim aici șirul de fraude și manipulări ce au avut loc.

Date demografice răzlețe demonstrează că între 1956 și 1977 populația maghiară din Transilvania a cunoscut o creștere substanțial mai însemnată decât cea sugerată de recensăminte. La nivelul întregii populații maghiare transilvănene, din perspectiva mediei sporului natural înregistrat în Transilvania (1956–1966: 7,7%, 1966–1977: 10,6%) numărul maghiarilor transilvăneni trebuie să fi ajuns în 1966 la cifra de 1 740 000, iar în 1977 la 1 925 000 de persoane. (La o concluzie similară ajungem și în cazul în care pornim de la premisa că între 1966 și 1977 numărul nou-născuților ce au văzut lumina zilei în familii maghiare a fost de 336 000, ceea ce reprezintă 7,2% din totalul nou-născuților din România. 7,2% din sporul natural de 2 551 000 înseamnă 184 000 de copii, ceea ce arată o creștere demografică similară la maghiarii din România cu creșterea — calculată într-o modalitate diferită — a numărului maghiarilor din Transilvania. Se pare că sporul natural de câteva sute de persoane anual n-a fost în stare să compenseze puternica asimilare prezentă în rândurile maghiarilor regăteni.)

Anul	Total locuitori (în mii persoane)	Limbă maternă, naționalitate, maghiari conform estimărilor noastre, în mii persoane		
1910	5 257	1662 31,6%		
1930	5 548	1481 26,7%	1353 24,4%	1600 28,8%
1948	5 761	1482 25,7%		
1956	6 232	1616 25,9%	1559 25,0%	
1966	6 720		1597 23,8%	1740 25,9%
1977*	7 500		1690 22,5%	1925 25,7%
1990	7 900			2010 25,4%

* În 1977, după „limbă maternă și naționalitate”: 1 651, adică 22,0%

Așezare în teritoriu, românizare

Trei erau zonele geografice mai importante în care, la începutul secolului, populația maghiară din Transilvania forma majoritatea

absolută: ținutul secuiesc, zona situată de-a lungul graniței ungaro-române actuale și fâșia de legătură cvasietnică dintre ele (zona Sălajului, Depresiunea Huedinului, regiunea Clujului, ținutul Arieșului). Mai puteau fi întâlniți în proporții mai mici sau mai mari în numeroase alte zone (Banat, Valea Jiului, Țara Bârsei etc.) și într-un număr semnificativ în așezări în care trăiau ca minoritari. Din perspectiva tipurilor de așezări, românii trăiau în sate de dimensiuni reduse, răspândite în ample spații geografice, în timp ce maghiarii (și germanii) trăiau comasați în aglomerări unitare și în orașe, o parte a acestora constituind adevărate insule înconjurată de zone cu populație românească. Creșterea pronunțată a populației urbane românești s-a datorat nu doar înlocuirii administrației în urma schimbării autorității statale (100 000 de funcționari maghiari s-au refugiat, și 50 000 de regățeni au fost colonizați în zonă), ci a fost și rezultatul unui proces dirijat cu bună știință. Orașele încercuite de zone de locuire românească au intrat într-un proces de românizare, deoarece efectele asimilante se manifestau cu mult mai pregnant în astfel de cazuri.

În mediul rural, procesul de pierdere a identității naționale a fost întotdeauna mai lent, politica de asimilare fiind tocmai de aceea dirijată spre zone și pături sociale bine determinate. În regiunea de graniță ungaro-română și în zona centrală a Transilvaniei, regimul românesc a căutat — în temeiul reformei agrare — să colonizeze populație românească, creând sate prin a căror implantare să se izoleze unele de altele ținuturile locuite de populație maghiară. Desființarea treptată a învățământului maghiar de stat și restrângerea bazei materiale destinate învățământului confesional a avut drept rezultat asimilarea maghiarilor din zonele unde trăiau în minoritate. La început principala țintă a politicii de românizare au constituit-o maghiarii greco-catolici și ortodocși, în rândurile cărora acest lucru a și dat rezultate, căci o parte dintre ei chiar și erau de origine română ori știau și românește. (Nici nu mai trebuie comentat în mod special faptul că toți maghiarii greco-catolici și ortodocși au fost înregistrați ca români, chiar și cei aproximativ 50 000 care nici nu știau românește.)

După 1945 — omogenizare

Caracteristica existenței maghiarilor ca minoritari în deceniul ce a urmat celui de-al doilea război mondial o constituie relativul impas, situație ce decurgea din politica națională duplicitară a statului român. La nivelul declarațiilor și vorbelor, respectiv în câteva domenii de spectacol propagandistic, drepturile minorităților au fost asigurate, din umbră însă se urmărea cu consecvență anularea acestora.

Prin înființarea Regiunii Autonome Maghiare (1952), s-a acordat autonomie unei treimi din populația maghiară din Transilvania, mai exact locuitorilor ținutului secuiesc — regiune de locuire compact maghiară —, fiind treptat privată de drepturile naționale fundamentale populația maghiară din exteriorul acestei unități administrative. În scopul slăbirii ponderii populației maghiare din Cluj, oraș socotit capitală a maghiarilor din România, numeroase instituții culturale au fost mutate la Târgu Mureș. De la finele anilor cincizeci, politica națională antimaghiară a căpătat noi valențe. Zone cu populație românească au fost alipite la regiunea autonomă, apoi, invocându-se caracterul eterogen din punct de vedere național al acestor ținuturi, a fost desființată și Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară.

Structura administrativă bazată pe județe a fost gândită, în 1968, în așa fel, încât zone unitare locuite compact de maghiari au fost tăiate în două, cu scopul ca românii să devină majoritari în județele cu populație mixtă. În 1972, a fost elaborat programul de „omogenizare”, de asimilare a naționalităților, apoi, în anii ce au urmat, au fost inițiate o serie de măsuri în vederea limitării bunei desfășurări a vieții acestora (învățământ, ordine de repartitie etc.).

Principala țintă a omogenizării au constituit-o orașele transilvănene, căci, deși la nivelul anului 1948 în cea mai mare parte a acestora maghiarii ajunseseră deja în minoritate, ei continuau să reprezinte majoritatea în numeroase orașe din zone cu populație românească sau mixtă, orașele din ținutul secuiesc fiind, chiar și în anul 1956, unguerești într-o proporție de peste 90%. (După cum majoritar maghiare continuau să fie în această vreme și Clujul,

Oradea ori Satu Mare.) La nivelul populației urbane, în perioada 1956–1977 proporția maghiarilor a scăzut de la 32% la 23%, sporul de populație fiind în cazul acestora de doar 15%. Doar în deceniul 1967–1977, în Transilvania au fost aduși aproximativ o jumătate de milion de români regăteni, în mare parte în așa-zisele orașe închise, acolo unde unguri nu se puteau muta decât cu aprobare specială (doar rareori avizată favorabil). Această tendință s-a accentuat în deceniul ce a urmat: cei ce se stabileau acolo, primeau de la stat, pe lângă locuință, și un important ajutor. (Zece mii de români au fost aduși în Cluj doar în 1989.) Pentru ca azi nici măcar un singur oraș mare din Transilvania să nu mai dispună de populație majoritar maghiară. În același timp, după obținerea diplomelor de absolvire a studiilor, maghiarii transilvăneni erau repartizați în masă în Regat, de atunci însă o parte însemnată a acestora revenind în locurile de baștină, fapt pentru care cei rămași în Regat n-au influențat substanțial numărul transilvănenilor.

Pentru aprecierea mărimii populației maghiare din Transilvania, să presupunem că în perioada 1977–1985 sporul natural al acesteia a înregistrat un nivel ceva mai scăzut decât media transilvăneană (5,0%); în aceste condiții, numărul maghiarilor din Transilvania trebuie să fi fost în 1985 cu puțin peste 2 milioane. Probabil că de atunci această valoare nu s-a prea schimbat, având în vedere că între 1986 și 1990 sporul natural la nivelul întregii Români a fost foarte scăzut (de bună seamă, sub 4% anual), fapt pentru care sporul natural, de câteva zeci de mii de persoane, al maghiarilor din Transilvania e posibil să fi fost înghițit de repartițiile în Regat și de refugierea peste graniță.

Numărul de aproximativ 2 milioane al maghiarilor din Transilvania e confirmat și de datele de care dispun Bisericele: aproximativ 930 mii de romano-catolici, 800 mii de reformați, 70 mii de unitarieni, 30 mii de evanghelici, respectiv numeroși foști greco-catolici, neoprotestanți, la care se adaugă persoane din afara confesiunilor.

În minoritate azi (1991)

Față de starea lucrurilor de acum șaptezeci de ani, situarea în teritoriu și tabloul structurii pe așezări a populației maghiare de azi arată în felul următor:

Compactitatea populației ungurești din satele ținutului secuiesc (aproape 800 mii de maghiari) a rămas neschimbată, în orașele mai mari însă (Sfântu Gheorghe, Miercurea Ciuc), datorită așezării în masă a românilor regăteni, proporția ungarilor a scăzut la 65-70%. (În Miercurea Ciuc, au fost aduși 8 mii de români doar în ultimii zece ani între 1980 și 1990.) În Târgu Mureș, doar aproximativ jumătate din populația orașului e azi maghiară, datorită faptului că în anii optzeci au fost aduși aici peste 20 de mii de români.

La ținutul secuiesc, se adaugă populația maghiară de aproximativ 100 mii de persoane a Țării Bârsei (Brașov și zona Săcele), o parte însemnată a acestora fiind originari din secuime.

De-a lungul graniței ungare, nu se mai poate vorbi despre o coerență din perspectiva caracterului majoritar maghiar al zonei (aproximativ 600 mii de persoane), mai ales spre sud de Oradea și în Satu Mare; într-o măsură importantă, situația e asemănătoare și în Sălajul învecinat (cam 80 de mii de maghiari).

Procesul de asimilare a populației maghiare din ținuturile situate atît în nordul Transilvaniei (județele Maramureș, Bistrița-Năsăud), cât și în sudul acesteia (județele Timiș, Caraș-Severin, Hunedoara, Alba și Sibiu) a devenit tendință, în timp ce în anumite zone unde trăiește răzlețită, acest proces e ireversibil sau este deja încheiat. În aceste regiuni, populația maghiară e relativ mai bine reprezentată în orașele mari și în împrejurimile acestora: în zona Timișoarei circa 50 mii, la Baia Mare aproape 40 mii, iar în Valea Jiului aproximativ 35 mii.

În județul Cluj, puntea etnică de odinioară a slăbit, dar la Cluj trăiește și azi, reunit, cel mai mare număr de unguri din Transilvania

(circa 110 mii), după cum, relativ, se păstrează și populația maghiară din Depresiunea Huedinului și ținutul Arieșului (aproximativ câte 20 de mii de persoane).

*

După schimbările petrecute în decembrie 1989, o mare parte a măsurilor antiminoritare au fost anulate, multe dintre ele rămânând însă în vigoare — eforturile tenace legate de învățământul în limba maghiară continuă și azi. Într-o măsură importantă, destinul populației maghiare din Transilvania poate depinde în viitor de modalitățile care vor fi utilizate și de legile ce vor fi emise în vederea transpunerii în viață a ideii de stat național unitar înscrisă în Constituție.

DIN ISTORIA PROTECȚIEI DREPTURILOR MINORITĂȚILOR

Minorități confesionale

În ce privește abordarea din perspectivă internațională a problemei protecției drepturilor minorităților, începutul — afirmă cercetătorii — l-au făcut, oricât ar suna de ciudat, oricât ar fi de surprinzător, acordurile (tratatele, edictele) încheiate (emise) de sultanii mahomedani turci — după cucerirea Bizanțului — cu grecii și armenii creștini și cu popoarele slave pravoslavnice, pentru ca aceștia să-și poată exercita credința.

Cu adevărat pentru prima oară însă, protecția internațională a minorităților s-a realizat prin semnarea, în 1555, a Păcii confesionale de la Augsburg. În cadrul acestui document — care, mai târziu, cu ocazia Păcii de la Viena (1606), încheiată, după cum se știe, între principele Transilvaniei și împăratul romano-german (în același timp, rege al Ungariei), de teama influenței turcești, va fi ridicat la rangul de tratat „internațional” —, părțile garantau, de comun acord, dreptul confesiunilor protestante de a-și practica liber cultul.

În 1648, Pacea Westfalică va fi cea care, pe baze mai ample, extinzând sistemul garanțiilor internaționale, va statua drepturile minorităților confesionale. În cadrul acestui tratat, numeroase puteri europene — printre ele, și principele transilvan — garantau minorităților protestante drepturi egale cu majoritatea catolică. Părțile semnatare ale tratatului de pace se obligau ca, în caz de necesitate, să apere drepturile acestor minorități chiar și cu arma în mână (articolul 13). Dincolo de asumarea comună a garanțiilor, formula dădea în acest fel cale liberă posibilității celei mai sama-

volnice puneri în practică a „apărării drepturilor”: intervenția armată. (Să notăm, doar în paranteză: când, în 1859, absolutismul austriac a dispus lichidarea autonomiei Bisericilor protestante maghiare, împotriva acestei măsuri arbitrare s-a reacționat prin intervenția pe lângă puterile protestante ale Europei, ocazie cu care s-a invocat, printre altele, și acest tratat de pace.)

Un nou moment important în istoria protecției drepturilor minorităților l-a constituit Congresul de la Viena. Conform tratatului convenit în 1815, sub învelișul asigurării drepturilor confesionale — ca un semn al vremurilor noi —, erau deja prezente, în germene, elemente ale sistemului de protecție a drepturilor minorităților etnice. În două direcții în același timp. Documentul garanta, pe de o parte, drepturile minorității catolice ce trăia pe teritoriul luat de la Regatul Sardiniei și anexat la cantonul genevez, prevăzând, în cazul încălcării acestora, posibilitatea ca regele Sardiniei să poată face plângere. Pe de altă parte, au fost adoptate prevederi în domeniul apărării drepturilor minorităților în urma dezmembrării Poloniei. Actul final, semnat la 9 iunie 1815, o dată cu terminarea lucrărilor, obliga cele trei puteri ocupante — fiecare pe teritoriul care-i revenise — să dea polonezilor garanții că-și pot crea și întreține instituții cu caracter național.

Protecția minorităților naționale

Tratatul de pace de la Paris (1856) elaborat în urma Războiului Crimeii prevedea, pentru prima dată în istorie, deopotrivă interzicerea discriminării lingvistice și rasiale. Aspect, de altfel, cât se poate de explicabil, căci Europa epocii de care vorbim — în Apus și în Răsărit în aceeași măsură — era bântuită de spiritul amorsat și incendiator al mișcărilor naționale.

O schimbare decisivă au adus-o însă tratatele de pace de după primul război mondial. Încă înainte de terminarea războiului — cu scopul declarat de a neutraliza, în perspectiva viitorului, dușmănia înverșunată dintre națiuni și naționalități —, au fost date

publicității renumitele „puncte wilsoniene”. Unul dintre cele paisprezece puncte ale programului de pace elaborat de președintele Statelor Unite prevedea, în legătură cu soarta Monarhiei Austro-Ungare: „Popoarelor Austriei și Ungariei trebuie să li se acorde cea mai deplină posibilitate de dezvoltare de sine stătătoare (autonomă).” În spiritul ideilor wilsoniene a fost creată apoi, la 1 mai 1919, una dintre comisiile speciale ale Conferinței de pace de la Paris, care avea ca sarcină elaborarea proiectelor de tratat privitoare la protecția drepturilor minorităților.

De la bun început însă, Comisiei pentru Statele Noi și Protecția Minorităților, înființată la indicația nemijlocită a lui Wilson, Lloyd George și Clemenceau, i s-au fixat atribuții doar la nivelul tratatelor de pace care urmau să fie încheiate cu statele noi și cu cele mărite teritorial din Europa Centrală și de Sud-Est. Disputele izbucnite pe această temă reproșau tocmai caracterul circumscris al cuprinderii geografice. Pe bună dreptate, statele respective considerau inechitabilă decizia conferinței de pace de a le impune doar lor obligativitatea sistemului de protecție a drepturilor minorităților și, în felul acesta, de a nu ține seama de necesitatea respectării lui din perspectivă universală. Conducătorul delegației poloneze a fost primul care a luat poziție — urmat apoi de prim-ministrul cehoslovac, iugoslav și grec — împotriva abordărilor cu caracter unilateral adoptate de cei care lucrau la elaborarea documentelor.

După discuțiile ce au avut loc cu fiecare stat în parte, proiectul privitor la minorități al comisiei a fost prezentat în ședința plenară a conferinței de pace. Polonezii au protestat și în acest cadru. În ce-i privește, românii au declarat că acceptă prevederile legate de protecția drepturilor minorităților doar dacă aceste obligații vor fi extinse asupra tuturor membrilor Societății Națiunilor. Prim-ministrul cehoslovac Kramar a declarat: în condițiile în care guvernul pe care-l conduce și-a propus deja să înscrie drepturile minorităților în Constituția țării sale, nu mai vede necesitatea acceptării sancțiunilor cu caracter internațional, căci prin aceasta nu s-ar

face altceva decât să se dea cale liberă amestecului în treburile interne. Argumente asemănătoare a prezentat și ministrul de externe al Regatului Sârbo-Croato-Sloven. Surprinzător a fost însă că au luat poziție în favoarea respingerii articolelor privitoare la minorități atât Clemenceau — care continua să împărtășească ideea necesității acestei comisii —, cât și întreaga delegație franceză. Au sprijinit însă ideea apărării minorităților conducătorii Statelor Unite, Marii Britanii și Italiei. În acest fel, respectivele state s-au văzut nevoite în cele din urmă să-și asume obligativitatea — circumscrisă geografic — a sistemului de protecție a drepturilor minorităților.

„Făcătorii păcii” știau desigur cât se poate de bine că, oricât de exact formulate și oricât de prevăzător redactate ar fi fost drepturile minorităților, și oricât de obligatorii la nivel internațional, doar transpunerea în practică, afirmarea în viața reală a acestora poate da adevărata măsură a valorii lor. Tocmai de aceea a devenit problema garanțiilor juridice menite să asigure ducerea lor la îndeplinire unul dintre punctele cardinale ale dezbaterilor. Dintre diferitele puncte de vedere, conferința și-a însușit în cele din urmă, în esență, planul cehoslovac. Conform acestuia, statele obligate să adopte sistemul internațional de protecție a drepturilor, puteau fi silit să ia măsuri de remediere a situației doar în cazul unor reclamații mai grave ori a unor evidente încălcări a drepturilor minorităților. Doar în astfel de situații putea fi aplicată tragerea la răspundere. De altfel, Consiliul Societății Națiunilor era obligat să se ocupe de plângerile venite din partea minorităților doar dacă unul dintre membrii Consiliului își însușea plângerea și se angaja s-o înainteze. Examinarea plângerilor era de competența Tribunalului Internațional Permanent. Împotriva deciziilor luate de acesta nu se mai putea face recurs. După cum se poate constata, atât de importantul sistem de garanții era anemic, vulnerabil, putând fi eludat și dejucat cu cea mai mare ușurință.

Punerea în aplicare rămâne inoperantă

În cele din urmă, nouă au fost statele care au fost obligate să se angajeze să respecte drepturile minorităților: Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Austria, Regatul Sârbo-Croato-Sloven, România, Grecia, Bulgaria și Turcia. Din punct de vedere juridic, marea majoritate a prevederilor din tratatele de pace referitoare la protecția minorităților se încadrau în sfera burghezo-liberală a drepturilor universale cu caracter individual ale omului, fiind stipulate, într-o proporție restrânsă, și așa-numite drepturi de grup (colective).

Printre drepturile universale ale omului, erau înscrise libertățile ce trebuiau asigurate „fără deosebire de naștere, naționalitate (nationalité), limbă, rasă sau religie”, în mod egal; recunoașterea, fără nici o discriminare, a cetățeniei și drepturilor cetățenești respective pentru toți indivizii (maghiari, polonezi, români etc.) de pe teritoriul statului, ce trec la statul respectiv o dată cu trasarea noilor frontiere sau care se nasc pe aceste teritorii; egalitatea în fața legii, ca și în privința drepturilor politice; libera exercitare a profesiunilor. Într-un anumit sens, prevederile care asigurau utilizarea neîngrădită (în viața particulară și în cea publică, în presă, în adunări publice) a limbii materne aveau de-acum tangențe cu drepturile colective. În varianta maghiară a tratatului de pace, se stipula că cetățenii aparținând minorităților „au dreptul să înființeze pe cheltuială proprie instituții de binefacere, religioase sau sociale, școli și alte așezăminte de educație, pe care să le administreze și să le controleze, cu dreptul de a-și utiliza în cadrul lor, în mod liber, propria limbă și de a-și exercita liber propria religie.” Minorităților trebuie să li se garanteze învățământ în limba maternă în școlile elementare (de la caz la caz, gimnaziale). „Minorităților trebuie să li se asigure posibilitatea de a beneficia și de a utiliza o parte echitabilă din toate acele sume” care au ca scop investiții de interes public.

Unele tratate aveau în vedere — corespunzător situației specifice a minorităților — și drepturi specifice. În cadrul tratatului încheiat cu Polonia, partea referitoare la apărarea minorităților stipula drepturi speciale pentru numeroasa populație evreiască (în privința comunităților religioase, a școlilor etc.). Tratatul cu Cehoslovacia asigura în mod caracteristic și efectiv drepturi de grup și autonomie teritorială pentru rutenii care, în mare, trăiau grupați compact în Rusia [actuala Ucraină — n.t.] Subcarpatică. Între granițele fixate de puterile aliate și asociate, statul trebuia să le asigure, „în concordanță cu caracterul unitar al Cehoslovaciei, cea mai largă autonomie”. „Teritoriul rutenilor situat la sud de Carpați [Regiunea Subcarpatică – n.t.] dispune de o Adunare Provincială autonomă.” Această adunare urma să exercite funcția legislativă, în fruntea provinciei fiind guvernatorul. România a fost obligată să legitimeze emanciparea evreilor și „să acorde, sub controlul statului român, comunităților de secui și sași din Transilvania autonomie locală în chestiunile religioase și școlare”. Această autonomie a fost — după cum se poate constata — substanțial mai restrânsă, de un grad inferior comparativ cu ceea ce trebuia să asigure rutenilor tratatul cu Cehoslovacia.

Sistemul de protecție a drepturilor minorităților elaborat în cadrul Păcii de la Versailles, ca și sistemul tratatelor privind minoritățile au constituit doar un cadru, și, în lipsa unor garanții corespunzătoare, asta au și rămas. Dincolo de rațiunile juridice și de principiu, nu li se poate contesta un avantaj — singurul de altfel: au deschis calea și au oferit o bază juridică pentru formularea existenței abuzurilor, pentru „divulgarea” lor. Au înlesnit apariția unui curent de opinie care să facă auzită această problemă, iar, când tensiunea devenea insuportabilă, au oferit posibilitatea depunerilor de plângeri. Cu toate că remedii eficiente nu s-au găsit pentru nici una dintre situațiile reclamate, amintitele tratate de pace continuă să ocupe și azi un loc proeminent în sistemul internațional de protecție a drepturilor minorităților etnice.

După înfrângerea fascismului

Și totuși, ignorarea, după cel de-al doilea război mondial, a sistemului internațional de protecție a minorităților n-a fost determinată de ineficacitatea legilor de până atunci, și nici de experiențe defavorabile în acest domeniu. Ca reacție la brutalitatea sistemelor fasciste, care au utilizat chestiunea națională în scopuri agresive, ridicând exaltarea rasială și, deopotrivă, persecuția rasială la rang de politică de stat, principala misiune a noii abordări a acestei probleme s-a definit din perspectiva protecției drepturilor individuale, și nu a celor comunitare. Se considera că dacă drepturile omului sunt — pretutindeni și pentru toți — asigurate în mod egal, e imposibil să se aducă atingere drepturilor comunităților.

Winston Churchill, unul dintre conducători de vază ai puterilor aliate, declara, la 15 decembrie 1944, în Parlamentul englez: „...expulzarea minorităților pare să constituie rezolvarea cea mai mulțumitoare și mai practică”. Nu mult după aceea, Edvard Beneš își afirma triumfător o idee dragă lui de foarte mult timp: „Cehoslovacia va deveni stat național, fără minorități naționale: iar acest scop trebuie realizat în parte prin expulzarea minorităților, în parte prin asimilarea lor forțată.”

În astfel de împrejurări, nici nu e de mirare că, mai târziu, când s-a elaborat (iunie 1945) textul Cartei ONU, iar mai apoi, peste trei ani distanță, Declarația Universală a Drepturilor Omului, doar trei state — Uniunea Sovietică, Iugoslavia și, propunând unele compromisuri, Danemarca — ar fi propus introducerea în aceste documente a unui articol aparte despre drepturile speciale — colective — ale minorităților. Propunerile au fost însă respinse de Adunarea Generală cu o mare majoritate de voturi. Ambele documente vorbeau doar de principiul tratamentului egal aplicat indivizilor (“fără deosebire de rasă, sex, limbă, religie”). „Dacă drepturile individuale ale omului sunt respectate — declara

Eleanor Roosevelt, exprimând punctul de vedere al majorității —, nu mai e nevoie de proclamarea drepturilor minorităților.”

Cu mult mai tranșant au respins reprezentanții occidentali ai puterilor aliate pretențiile de natură juridică ale minorităților. „Cetățeanului Statelor Unite ale Americii — afirma Walter Bedell Smith în 1946 — îi e greu să înțeleagă de ce vor unii să păstreze minoritățile naționale, în loc să le asimileze.” Punct de vedere confirmat de colegul englez al acestuia: „Sunt de acord — a răspuns Lord Hood — Scopul nostru trebuie să fie mai degrabă acela ca minoritățile rasiale să fie asimilate în țările în care trăiesc decât să le prelungim viața.”

Cu o zi înaintea votării Declarației Universale a Drepturilor Omului, ONU a aprobat, la 9 decembrie 1948, convenția adițională privind crimele împotriva umanității. În legătură cu acest document, trebuie să punem în evidență două aspecte. Când, formulându-și opoziția din perspectivă juridică, convenția interzice exterminarea „în totalitate sau parțială a oricărui grup național, etnic, rasial ori religios”, ea face expres referire — deși într-o formă negativă, bazată pe interdicție — la grupurile minoritare. Mai important pare însă, din punct de vedere istoric, unul dintre momentele dezbaterilor care au avut loc în cadrul ONU. Era la începutul afirmării mișcărilor de eliberare de sub dominația colonială; în aceste condiții, Uniunea Sovietică ar fi vrut să obțină (în consens cu aliații ei) înscrierea în convenție a unui articol special privind genocidul cultural. Ce înțelegea URSS prin formula bine drămuțată a acestei concise propuneri? Înțelegea — conform spuselor reprezentantului sovietic Aleksandr Morozov — fapta „ce are ca scop suprimarea limbii, culturii sau religiei unui grup național, rasial ori religios”. A adăugat că genocidul cultural este o varietate a crimei împotriva umanității și că Uniunea Sovietică „consideră acest lucru ca o faptă îndreptată spre nimicirea unui grup sau altul de oameni”.

Documentul care vorbește pentru prima oară în mod explicit despre drepturile — formulate din perspectiva persoanei, dar cu implicații la nivel colectiv — ale grupurilor minoritare este Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, care, în articolul 27, adoptat la 16 decembrie 1966, prevede: „În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a-și profesa și practica propria religie sau de a-și folosi propria limbă.” Au trebuit să treacă alți zece ani până când pactul a fost ratificat de unele state; în aceste condiții, el n-a putut intra în vigoare decât abia în 1976.

CUPRINS

Prefață	5
Ferenc Glatz: Cărui spațiu îi aparținem? („ <i>História</i> ”, 1992. nr. 5-6., 34-37)	7
György Székely: Rămășițe de seminții în Bazinul Carpatic între veacurile al VI-lea și al IX-lea („ <i>História</i> ”, 1996. nr. 2., 3-5)	19
Problemele controversate ale descălecatului maghiarilor (Interviu cu György Györffy realizat de János Pótó) („ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.22-26.)	31
Jenő Szűcs: Popoarele Ungariei medievale („ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.32-39.)	45
Colonizarea Transilvaniei (Interviu cu László Makkai realizat de János Pótó) („ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.46-50.)	66
Elek Benkő: Scrierea runică secuiască („ <i>História</i> ”, 1996. nr.3. p.31-33.)	77
Zoltán Szász: Secui, sași, români în evul mediu („ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.47-49.)	84
Péter Kulcsár: Legenda Corvineștilor („ <i>História</i> ”, 1993. nr. 1., p. 15-17..)	100
Gábor Barta: Rege, voievod, principe („ <i>História</i> ”, 1996. nr. 2., p. 6-7.)	107
Katalin Péter: Transilvania în politica europeană („ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.78-80.)	114
Katalin Péter: Gabriel Bethlen („ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.79.)	121

Zsolt Trócsányi: Trei popoare, trei națiuni, patru religii	123
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.92-94)	
Zsolt Trócsányi: Transilvania în Imperiul Habsburgic	131
(„História”, 1986. nr.2. p.10-12.)	
Zoltán Szász: Românii în epoca modernă	140
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.114.)	
Domokos Kosáry: Națiunea modernă și etniile	142
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.127-129.)	
Ambrus Miskolczy: Societatea transilvăneană în prag de schimbare	149
(„História”, 1986. nr. 2., p. 17-20.)	
Aladár Urbán: Unirea Transilvaniei cu Ungaria	160
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.146-147.)	
Ákos Egyed: Un acord de pace maghiaro-român în 1848	168
(„História”, 1995. nr. 3., p.16-17.)	
Tamás Katona: Conflicte naționale în 1848-1849	176
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.148-155.)	
Ambrus Miskolczy: Încercare de împăcare	192
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.158-159.)	
Zoltán Szász: Avram Iancu	199
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.159.)	
Zoltán Szász: Politica oficială și naționalitățile	201
(„Magyarok a Kárpát-medencében”, Pallas, 1989.175-180.)	
László Katus: Popoarele Ardealului înainte de 1918	214
(„História”, 1986. nr. 2., 24-26.)	
Mihály Mózes: Evoluție urbană și schimbare a modului de viață	225
(„História”, 1986. nr. 2., 28-30.)	
Ákos Egyed: Societatea rurală din Transilvania	233
(„História”, 1996. nr. 5-6., 33-37.)	

Zoltán Szász: „Manchester–ul ungar”. Dezvoltarea Timișoarei moderne	240
(„ <i>História</i> ”, 1992. nr. 1., 15-19.)	
Zoltán Szász: Maghiari, români, sași	251
(„ <i>História</i> ”, 1991. nr. 2-3., 23-26.)	
Zoltán Szász: Asociații ale românilor în statul ungar (1867—1918)	260
(„ <i>História</i> ”, 1993. nr. 2., 19-20.)	
Zoltán Szász: Transilvania în Regatul României	264
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989. 212-217.)	
Mária Ormos: Ungaria după primul război mondial în vîltoarea jocului de forțe al marilor puteri	278
(„ <i>História</i> ”, 1993. nr. 3., 18-19.)	
Zsuzsa L. Nagy: Tratatete de pace din împrejurimile Parisului	288
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.227-231.)	
József Galántai: Protecția minorităților la Conferința de la Paris (1919—1920)	297
(„ <i>História</i> ”, 1991. nr. 2-3., 28-31.)	
Zoltán Szász: Protecția minorităților în România	306
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.243.)	
Magda Ádám: Cercul se închide! Formarea Micii Înțelegeri	308
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.246-248.)	
Magda Ádám: Mica Înțelegere și problema minorității maghiare	317
(„ <i>História</i> ”, 1991. nr. 2-3., 26-28.)	
György Ránki: „Dezbină și stăpânește!” Hitler și statele mici	324
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.266-270.)	
Júlia Balogh: Viața culturală în Transilvania 1918—1940	336
(„ <i>História</i> ”, 1993. nr. 2., 21-22.)	
Tibor Hajdú: Puterile anglo-saxone și hotarele stabilite la Trianon	341
(„ <i>História</i> ”, 1990. nr. 3., 12-13.)	
Lóránt Tilkovszky: Succese, probleme, deziluzii revizioniste	352
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.271-274)	

România Regală și Transilvania, 1944–1947 Interviu cu fostul rege al României, Mihai I - 9 decembrie 1993 (realizat de Mihály Fülöp)	359
(„ <i>História</i> ”, 1994. nr. 2., 24-29.)	
Pál Halmágyi: Transilvania de Sud în septembrie 1944. Luptele din zona Aradului	370
(„ <i>História</i> ”, 1994. nr. 8., 29-30.)	
Ildikó Lipcsey: Administrația militară Sovietică în Transilvania de Nord (14 noiembrie 1944—23 martie 1945) . . .	374
(„ <i>História</i> ”, 1989. nr. 4-5., 10-12.)	
István Vida: Chestiunea maghiară la Paris	382
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.311-315)	
Zoltán Szász: Un „dar” de valoare îndoielnică Regiunea Autonomă Maghiară a secuilor	395
(„ <i>História</i> ”, 1996. nr. 9-10., 48-49.)	
György Gyarmati: Date statistice privind populația maghiară, 1920–1980	400
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.322-323)	
László Sebők: Populația maghiară a Transilvaniei	406
(„ <i>História</i> ”, 1991. nr. 2-3., 36-39.)	
Lajos Für: Din istoria protecției drepturilor minorităților	414
(„ <i>Magyarok a Kárpát-medencében</i> ”, Pallas, 1989.320-324.)	

Editura Pro-Print
Director: Burus Endre
Anul apariției: 1999

Tiparul executat la Tipografia Pro-Print S.A.
4100 Miercurea-Ciuc, str. Timișoarei 19.
România